

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

ISSN 1304-9720

CİLT/VOLUME:14

YIL/YEAR: 2015/1-2

SAYI/ISSUE: 27-28

100. YILINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI, ÇANAKKALE CEPHESİ VE KÜRESEL SONUÇLARI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLER ÖZEL SAYISI

Yılda İki Kez Yayımlanan Ulusal Hakemli Dergi
National Peer Reviewed Journal Published Two Times Yearly

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Baskı Tarihi: Haziran 2016

Yakın dönem Türkiye araştırmaları = Recent period Turkish studies.-- İstanbul :

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-9720

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuydta/index>

1. TARİH – TÜRKİYE – SÜRELİ YAYINLAR. 2. ATATÜRK İLKELERİ VE
DEVRİMLERİ. 3. ATATÜRKÇÜLÜK. 4. TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ.

Baskı:

İlbey Matbaa

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

CİLT/VOLUME: 14

YIL/YEAR: 2015/1-2

SAYI/ISSUE: 27-28

Sahibi / Owner: İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü adına
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Yayın Kurulu / Editorial Board:
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Başkan, Editör)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK (İngilizce Dil Editörü)
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

Birim Yayın Komitesi / Publishing Unit Committee:
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Başkan)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

Posta Adresi / Post Address:
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad.
Takvimhane Sok. No: 19 Kat: 4
Beyazıt / İSTANBUL

Telefon / Telephone: 0212 440 00 00 Dahili / Internal: 10598/10056

Faks / Fax: 0212 440 03 45

e-posta / e-mail: ata.enst@istanbul.edu.tr
yakindonemturkiye@hotmail.com

BU SAYININ HAKEMLERİ /REFEREES FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- **Editörden Mektup**
Editor's Message
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN ix-xii
- **Bildiriler/Papers**
- **İstanbul'un Savunmasında Çanakkale'nin Stratejik Yeri**
Strategic Location of Dardanelles for the Defense of Istanbul
Cezmi ERASLAN 1-12
- **Kurmay Subay Metaksas'ın Çanakkale Harekâtı ve Olası Türk-Yunan Savaşı ile İlgili İncelemeleri**
Studies of Staff Officer Metaxas about the Gallipoli Campaign and a Possible Turco-Greek War
Nilüfer ERDEM 13-21
- **Gelibolu Harekâtı ve Bulgarların Savaşa Girişi**
The Gallipoli Operation and Bulgarians' Entry into the War
Dimitar MİNÇEV 23-26
- **Birinci Dünya Savaşı ve Bulgaristan'ın Uğradığı İkinci Ulusal Buhran**
The First World War and Bulgaria's Second National Depression
Cengiz HAKOV 27-32
- **Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan'da Yaşanan Siyasî Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları**
Political Polarization and Internal Conflict in Greece during the First World War: November Events
Esra ÖZSÜER 33-67
- **Rus Arşiv Belgelerinde Ermeni Tehcirinin Gereççeleri**
Reasons for the Armenian Deportation in Russian Archival Documents
Mehmet PERİNÇEK 69-93

- **Birinci Dünya Savaşı'nın Kırım Tatarları Tarafından Kurtuluş Vesilesi Olarak Görülmesi ve Faaliyetleri**
The First World War Seen by Crimean Tatars as an Opportunity for Salvation and their Activities
Kemal GURULKAN 95-117
- **Küresel Savaşın Uluslara Yansımaları**
Reflections of the Global War on Nations
Cüneyt AKALIN 119-139
- **Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Sivil Hedeflere Yönelik Saldırıları**
The Allied Powers' Attacks against Civilian Targets during the Gallipoli Campaign
Necdet HAYTA- Toğay S. BİRBUĞAK 141-151
- **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Savaşı'nda İngiltere'nin Hukuka Aykırı Savaşma Örnekleri ve Buna Karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Tepkisi**
The Unlawful Samples of Warfare by Britain during the Gallipoli War and the Ottoman Reaction against it according to the Ottoman Archival Documents
Tülay ALİM BARAN 153-170
- **Çanakkale Savaşlarının Ulusal ve Uluslararası Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme**
An Evaluation on the National and International Consequences of the Gallipoli Campaign
Ömer TURAN 171-183
- **Çanakkale'yi Anmak: Yıldönümlerinde 18 Mart Zafer Kutlamaları (1950-1960)**
Commemorating Çanakkale: Victory Celebrations of 18 March in the Anniversaries (1950-1960)
Mesut ÇAPA 185-209

- **Büyük Harpte Makedonya Cephesi'nde Osmanlı Ordusu**
Ottoman Army in the Macedonian Front during the Great War
Zekeriya TÜRKMEN.....211-232
- **Çanakkale Savaşlarından Makedonya Cephesi'ne; Balkanlarda Politik Denklemler (1914 – 1918)**
From the Gallipoli Campaign to the Macedonian Front; Political Equation in the Balkans (1914-1918)
Barış METİN.....233-249
- **Urai Dezsö, Makedonya'da Macar Savaş Muhabiri**
Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent in Macedonia
Lajos NEGYESÍ251-277
- **Çanakkale Muharebelerinin Askerî Harekât Yönünden Değerlendirilmesi ve Sonuçları**
The Evaluation of Gallipoli Campaign in terms of Military Operations and its Results
Levent ÜNAL279-303
- **Çanakkale Zaferi: Çanakkale'de Savaşan Türk Komutanlar ve Muharebe Etkinlikleri**
Çanakkale Victory: Turkish Commanders Fighting in the Dardanelles Campaign and their Combat Activities
F. Rezzan ÜNALP305-329
- **Çanakkale Deniz ve Kara Muharebelerine Katılmış Olan Yarbay Selahaddin Adil Bey'in Mektupları Üzerinden Çanakkale Savaşı'nı Değerlendirmek**
Evaluating the Battle of Gallipoli via the Letters of Lieutenant Colonel Selahaddin Adil Bey who had Participated in the Naval and Land Campaigns
Muzaffer ALBAYRAK.....331-347

- **Çanakkale’de Polonya Asıllı Askerler (1915-1918)**
Soldiers of Polish Origin in the Dardanelles (1915-1918)
Piotr NYKIEL.....349-354
- **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisinin Amacı ve Yayın İlkeleri**.....355-363

EDİTÖRDEN MEKTUP

Değerli okurlar, “Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları” Dergimizin 27-28. sayılarında, Enstitümüzün düzenlemiş olduğu **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi ve Küresel Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**’na sunulan bildiriler ile karşınıza çıkıyoruz. Sempozyuma sunulan bildiriler, Dergimizin esaslarına uygun hale getirilip makale formatına dönüştürüldükten sonra gerekli incelemelerden geçirilmiştir. Dergiye konulan yazılarda ağırlıklı olarak Çanakkale Cephesi ile Makedonya Cephesi’nin gelişmeleri incelenmiştir.

Burada kısacık da olsa sempozyum hakkında bilgi vermek isterim. Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge İvanov’un himayesinde Üsküp ve Manastır şehirlerinde gerçekleştirilen sempozyuma Türkiye, Makedonya, Bulgaristan, Macaristan ve Polonya’dan bilim insanları katkı sunmuşlardır.

Bilindiği üzere 2014-2018 yılları sürecinde ülkemiz, bölgemiz ve dünya tarihine yön veren çok önemli bir gelişme olarak Birinci Dünya Savaşı’nın yüzüncü yılını idrak etmekteyiz. Bu büyük olayın yüzüncü yılı çeşitli ilmî etkinlikler ile değerlendirilmekte ve anlamlandırılmaktadır. Türkiye ve Makedonya Devlet Arşivlerinin işbirliğinde Türk Tarih Kurumu’nun desteği ile düzenlenmesi planlanan toplantı, ancak Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün ilmî yönetiminde ve Yunus Emre Enstitüsü’nün maddî-manevî destekleriyle gerçekleştirilebilmiştir. Türk katılımcıların Türkiye’den Makedonya’nın başkenti Üsküp’e gidiş macerası katılan her yaşta akademisyenlerin hayatında daha önce yaşamadığı, muhtemelen bundan sonra da yaşayamayacağı aksilikler ile dolu bir şekilde cereyan etti. Katılımcıların İstanbul kısmı dördüncü biniş kartı ile Priştine’ye uçabildiler. Oradan otobüsle Üsküp’e intikal edilerek sempozyum gerçekleştirildi ve başarıyla sonuçlandırıldı.

Şimdi sizlere yazılarımızın içerikleri hakkında kısa ipuçları vereyim: “İstanbul’un Savunmasında Çanakkale’nin Stratejik Yeri” başlıklı yazısında Çanakkale savunmasının tarihî altyapısında II. Abdülhamid’in katkısına değinen Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Çanakkale Cephesi’nde yaşananların devletin başkenti için öneminin altını çizdi. Alman İmparatorluğu’nun Balkan stratejisi, Osmanlı Devleti

üzerindeki paylaşma planları ve Makedonya Meselesi bildiride değinilen konular arasındaydı. Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Erdem, “Kurmaya Subay Metaksas’ın Çanakkale Harekâtı ve Olası Türk-Yunan Savaşı İle İlgili İncelemeleri” başlığı altında Yunan Ordusu’nun son derece önemli bir subayının gerek savaş, gerekse Türkiye ile ilişkiler konusundaki ileri görüşlülüğüne Yunan kaynakları ışığında işaret etti.

Prof. Dr. Dimitar Minchev “Gelibolu Harekâtı ve Bulgarların Savaşa Girişi” konusunda askerî tarih arşivlerinden derlediği bilgileri bizimle paylaştı. Bulgarların savaşa girme kararında Gelibolu harekâtında gösterilen üstün direnç ve başarı etkili olmuştu. Yine Bulgaristan’dan Prof. Dr. Cengiz Hakov “Birinci Dünya Savaşı ve Bulgaristan’ın Uğradığı İkinci Ulusal Buhran” başlıklı yazısında, savaşın Bulgaristan’ın ulusal tarihindeki yeri ve etkilerini inceledi. Dr. Esra Özsüer “Birinci Dünya Savaşı Süresince Yunanistan’da Yaşanan Siyasî Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları” isimli Yunan kaynaklarına dayalı çalışmasında, savaş sırasında Yunanistan’daki siyasî algıları ve çatışmaları ele aldı.

Dr. Mehmet Perinçek, “Rus Arşiv Belgelerinde Ermeni Tehcirinin Gerekçeleri” başlıklı yazısında 1915 yılının en önemli olayları arasında yer alarak Türk ve Dünya kamuoyunu günümüzde de meşgul eden Geçici Sevk ve İskân Kanunu’nun gerekçelerini Rus arşiv belgeleri ışığında incelemiştir. Kemal Gurulkan ise “Birinci Dünya Savaşı’nın Kırım Tatarları Tarafından Kurtuluş Vesilesi Olarak Görülmesi ve Faaliyetleri” başlıklı çalışmasında savaşın Kırım Tatarları için ifade ettiği kurtuluş manasını ve bu fikri hayata geçirebilmek adına yapılan girişimleri arşiv belgeleri zemininde değerlendirdi. Doç. Dr. E. Cüneyt Akalın da “Küresel Savaşın Uluslara Yansımaları” başlıklı yazısında küresel savaşın yerel etkilerini ele almaya çalıştı. Literatürde genel olarak kronolojik savaş gelişmeleri öne çıkarılmakta, insanlara yansımaları ikinci planda tutulmaktadır. Bu yazıda savaşın toplumlara yansıyan etkiler değerlendirildi.

Prof. Dr. Necdet Hayta ve Yrd. Doç. Dr. Togay S. Birbudak, “Çanakkale Savaşı’nda İtilaf Devletleri’nin Sivil Hedeflere Yönelik Saldırıları”nı konu edindiler. Savaş boyunca hem insan, hem de savaş hukuku önemli bir surette ihlale maruz kalmıştır. Dönemin büyük sömürgeci güçleri bir yandan geri kalmış dünyaya medeniyet götürmeyi amaç edindiğini ilan ederken diğer taraftan hem yerleşim

yerlerindeki sivil halkı hedef almakta, hem de hasta nakil ve tedavi noktalarını vurarak insanlık ve savaş suçlarını birlikte işlemektedirler. Bu tavır itilaf tarafının savaşı kazanmak için hiçbir insanî ve ahlâkî sınır tanımadığını göstermektedir. Prof. Dr. Tülay Alim Baran ise “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Savaşı’nda İngiltere’nin Hukuka Aykırı Savaşma Örnekleri ve Buna Karşı Osmanlı İmparatorluğu’nun Tepkisi” başlıklı çalışmasında söz konusu ihlalleri İngiltere örneğinde ele aldı ve Osmanlı Devleti’nin bu hukuksuzluğa karşı gösterdiği tepkiyi arşiv belgeleri ışığında değerlendirdi.

Prof. Dr. Ömer Turan “Çanakkale Savaşlarının Ulusal ve Uluslararası Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”sinde Çanakkale Cephesi’nin bir yandan dönemin başkentini kurtararak savaşın uzamasına yol açtığını, diğer yandan ise Cumhuriyeti kuran kadroların adeta staj yeri olduğunu tespit ediyor. Diğer taraftan Çanakkale Cephesi’ndeki başarının uluslararası gelişmeleri temelinden etkilediğini ve savaşın iki yıl daha uzamasıyla insan, para ve enerji kaybının katlanmasına yol açtığını belirtiyor. Bu sonucun hesabı Sevr ile Türkiye’den sorulmak istenmiştir. Ancak Millî Mücadele ile verilen cevap Lozan’ı ve bugünkü Türkiye’yi mümkün kılmıştır. Prof. Dr. Mesut Çapa “Çanakkale’yi Anmak: Yıldönümlerinde 18 Mart Zafer Kutlamaları (1950-1960)” konulu yazısında çok partili hayatın ilk aşamalarında Çanakkale deniz savaşlarının nasıl kutlandığını basın organları gözüyle aktarmakta. Şehitler abidesinin yapılaş süreci de yazıda ele alınan hususlar arasındadır.

Öğ. Kd. Alb. Dr. Zekeriya Türkmen “Büyük Harpte Makedonya Cephesi’nde Osmanlı Ordusu” başlıklı yazısında, Osmanlı Ordusu’nun Makedonya Cephesi’nde savaşan birliklerini ve savaşın gidişatına etkilerini askerî arşivlere dayanarak açıkladı. Doç. Dr. Barış Metin ise “Çanakkale Savaşlarından Makedonya Cephesi’ne; Balkanlarda Politik Denklem (1914-1918)” başlıklı çalışmasında savaş dönemi Balkan coğrafyasının siyasî aktörleri arasındaki değişim ve dönüşümleri analiz etti.

Macaristan’dan Dr. Lajos Negyesi “Urai Dezsö, Makedonya’da Macar Savaş Muhabiri” konulu yazısını son derece zengin görsel malzeme ile süsleyerek Makedonya Cephesi’nden görüntüleri bizimle paylaştı. Kur. Alb. Dr. Levent Ünal “Çanakkale Muharebelerinin Askerî Harekât Yönünden Değerlendirilmesi ve Sonuçları” adlı ya-

zısında Çanakkale'deki askerî harekâtı hemen her seviyeden insanın kolaylıkla anlayacağı ve unutmayacağı bir sadelik ve pratiklikte izah etmiştir. Hv. Öğ. Alb. Dr. F. Rezzan Ünalp ise “Çanakkale Zaferi: Çanakkale’de Savaşan Türk Komutanlar ve Muharebe Etkinlikleri” konusu etrafında Türk subayları hakkında ilginç bilgiler ve neticeye etkileri konusunu işledi. Muzaffer Albayrak “Çanakkale Deniz ve Kara Muharebelerine Katılmış Olan Yarbay Selahaddin Adil Bey’in Mektupları Üzerinden Çanakkale Savaşı’nı Değerlendirmek” adlı yazısında müstahkem mevki kurmay başkanının yazışmalarında hem savaşın gelişmelerini hem de sorumlu bir askerin insanî yönünü izlememize imkân verdi. Polonya’dan Yrd. Doç. Dr. Piotr Nykiel “Çanakkale’de Polonya Asıllı Askerler 1915-1918” konulu yazısıyla Polonya kökenli askerlerin Çanakkale kara ve özellikle hava savaşları sırasındaki katkılarını ve etkinliklerini değerlendirdi.

Üzerinden yüzyıl geçmiş olmasına karşın Birinci Dünya Savaşı hakkında yapılmakta olan çalışmalardan hala çok şeyler öğrendiğimiz açıktır. Dolayısıyla dünü anlamak ve bu günü değerlendirip yarını şekillendirmek yolunda tarih ve objektif tarih araştırmacılığına büyük görevler düşmektedir. Bu sayı bunu bize bütün açıklığıyla göstermiştir. Bu vesileyle yazı sahibi değerli meslektaşlarımızı her biri ayrı ayrı değer taşıyan çalışmalarından dolayı kutluyorum. Siz değerli okurlarımıza böylesine etraflı bir sayıyı sunmaktan gurur duyuyoruz. Sayının bu şekilde elinize ulaşmasında değerli yardımcım Yardımcı Doçent Dr. Nilüfer Erdem’in büyük gayretleri oldu. Kendisine teşekkür ediyorum.

Darısı böyle doyurucu içerikli yeni sayılara olsun dileğiyle, saygı ve sevgiyle...

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Editör

İSTANBUL'UN SAVUNMASINDA ÇANAKKALE'NİN STRATEJİK YERİ

Cezmi ERASLAN*

Türklerin 14. asrın ortalarında Rumeli'ye geçişi ile başlayan hâkimiyetini zaman zaman tahkim etme amacıyla düzenlemeler yaptığı Gelibolu yarımadası, devletin başkenti İstanbul için adeta kilit konumundadır. Bilhassa İstanbul'un fethinden sonra yaptırılan Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye ile ilk ve temel önlemler alınmış daha sonraki dönemlerde Kumkale ve Seddülbahir'in inşası ile geliştirilmiştir. Çanakkale vasıtasıyla devlet merkezini de koruma çabaları Osmanlı klasik döneminin bitmesinden sonra yoğunlaşmıştır¹. Bilhassa 1807'de boğazlardan hiçbir engele takılmadan İstanbul'a ulaşan İngiliz donanmasının başkentte yarattığı panikten sonra devletin muhafazası için çalışmanın Çanakkale'den başlaması gerektiği bir esas olarak kabul edilmiştir. İkinci Mahmud döneminde Türkiye'de askeri müşavir olarak bulunan Mareşal H. Von Moltke'nin önemine dikkat çektiği tabyaların arkalarının boşaltılması ve silah bakımından güçlendirilmesi ile "Boğaza toplar yerleştirildiğinde dünyadaki hiçbir filo geçitten geçmeye cüret edemez" hale gelecektir².

Devletin batıdaki gelişmelerin neticesinde bir tehdiye maruz kalması öngörüldüğünde Çanakkale ve İstanbul boğazlarının tahkimi ilk sırada düşünölmeye başlanmıştır. Fransa'da Cumhuriyet ilanından sonra rejim ihracı girişimlerine karşı ilk tedbirlerden biri Çanakkale'nin savunma imkânlarının güçlendirilmesi çabası olmuştur. Bu

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
e-mail adresi: ceraslan@hotmail.com

¹ Çanakkale boğazında yapılan güçlendirme çabalarına etraflı bir bakış için Ali Karaca, "Savunma Sisteminin Ana Unsuru İstihkâmlar Bakımından Çanakkale Boğazı Tahkimi (1655-1915)", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara 2000, s. 307-334.

² W. Von Dünheim, Feldmareşal Moltke'nin Şark Gezisi, (Çeviren Selçuk Ünlü), **Atatürk Kültür Merkezi Erdem Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 5, Ankara 1986, s. 262.

tür girişimler devletin ciddi bir sarsıntı geçirdiği 93 Harbi sonrasında da ilk ağızda ele alınmıştır. II. Abdülhamid, bilhassa 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşından sonra ülkenin yayılmacı saldırılara uğraması muhtemel Kuzey Afrika, Balkanlar gibi stratejik öneme sahip yerlerine asker ve silah yığınağı yaptı. Bununla birlikte savaşı ötelemek için diplomasiden de en üst düzeyde yararlandı. Burada onun İstanbul'u dolayısıyla devleti muhafaza etmek için Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında yaptığı savunma hazırlıklarının önemine işaret etmeliyiz. II. Abdülhamid, devletin kalbi olan İstanbul'a giden en kısa yol olan boğazların muhafazası için elinden geleni boğazların iki yanına koymanın gerekliliğinin diğer devlet adamlarından daha fazla farkındaydı. 1854'te başlayan uluslararası borçlanmanın neticesi olan 1875 Moratoryumu ve nihayetindeki 1881 Muharrem Kararnamesi ile kaybedilen ekonomik bağımsızlığın yarattığı imkânsızlıklara karşın Çanakkale hak ettiği ilgiyi görmüştür. Bu çalışmada ağırlıklı olarak II. Abdülhamid döneminde yapılan çalışmaların önemini değerlendireceğiz.

Osmanlı devletini temelinden sarsan 1877-1878 savaşından sonra devlet yöneticilerinin bilhassa İngiltere ve Rusya arasındaki çekişmenin artması karşısında nasıl bir yol tutmak gerektiğini sıklıkla tartıştıkları bilinmektedir³. II. Abdülhamid yeni dönemde nasıl bir dış politika takip etmek gerektiği hususunda üst düzey devlet görevlerinde bulunmuş tecrübeli isimlerden görüşlerini yazılı olarak bildirmelerini istemiştir. Gerek İngiltere gerekse Rusya yanlısı bir siyaset takip edildiğinde diğerinin çıkaracağı sorunları mukayese edenlerin kabulde tereddüt etmedikleri bir esas vardır; “payitaht-ı saltanatın kapısı ve miftahı demek olan Boğazların her türlü tasallutan muhafazası elzemdir”⁴. Bu işin yapılacağı yer bellidir: Tophane ve Tersane-i Amire subayları arasından seçilecek uzmanlar ile boğazları koruma tedbirlerinin hemen alınmasına başlanacaktır. Ancak burada dikkat çeken husus seçilecek subayların vasıflarıdır: “Devlete ve hanedana sadık, değerli, kabiliyetli, işinin ehli ve yabancı

³ Bu tartışmalar ve salim bir siyaset belirlemek çalışmaları hakkında bkz. Cezmi Eraslan, **II Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1995, s. 176-191.

⁴ BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE) 4/62 tarihsiz evrak 29 Zilkade 1306 olarak tarihlenmişse de bunun 1296 olması gelişmelerin seyrine daha uygun görünmektedir. Zira Âsaf Paşa'nın göreviyle ilgili faaliyetine dair yazıları 1297 tarihlidir.

devletlerin elçilikleriyle ilişkisi olmamak”⁵. Boğazların savunmasını güçlendirmek için nelerin yapılacağı, torpidoların nereye ne miktar konulacağı, kalelerdeki kuvvetin miktarı, eksikliklerin nasıl giderileceklerinin hızlı bir şekilde tayini gerekmektedir.

Bu iş için yukarıda sayılan vasıflara haiz olarak seçilen ve Bahr-i Sefid Boğazı inşaat nazır ve müfettişi olarak tayin olunan kişi Âsaf Paşa’dır. Çanakkale Boğazı’yla burada bulunan bütün istihkâmları her türlü saldırıya mukavemet edecek hale getirmekle görevlendirilmiştir. Bu görevi yerine getirirken ihtiyacı olacak bir vapur daimi olarak hizmetine verilecek, ek maaş alacak ve yardımcıları da olacaktır. Paşa’dan haftalık olarak rapor vererek yapacakları işleri bölgedeki memurları da teşvik ederek gerçekleştirilmesi beklenmektedir. II. Abdülhamid’in pek büyük bir asker olmamasına karşın devlete sadık olduğu için desteklediğini söylediği Âsaf Paşa⁶, 1890’lı yılların sonundaki vefatına kadar boğazların savunma kabiliyetinin artırılması hususunda Padişahın itimadına sahip olarak görev yapacaktır.

Çanakkale Boğazı’nda 1877-1878 savaşından sonra yapılan hazırlıklar bilhassa önemlidir. Zira I. Dünya Savaşının Çanakkale cephesinde yapılan savunma ile İtilaf devletleri ne denizden ne de karadan Çanakkale’yi geçememişlerdi (İtilaf denizaltılarının münferid geçişlerini ayrı tutuyoruz). Bu durum küresel ölçekte yapılan planları alt üst etmiştir. Boğazdan geçerek İstanbul’a ulaşamadığı için Osmanlı devleti savaşa devam etmiştir. Bu durumun ilk sonucu psikolojik olarak İtilaf cephesinin askeri gücünün yenilmezlik mitini yerle bir etmesidir. İkinci olarak boğazlardan geçip ciddi sosyal çalkantılar içindeki Rusya imparatorluğuna destek verilememiş, Çarlık kaderine terkedilmiştir. Bu gelişmenin Bolşevik ihtilaline avantaj sağladığı açıktır. Çanakkale’de geçilemeyen Türkiye savaşın da uzamasına sebep olmuştur. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında ciddi bir varlık gösteremediği için hemen saf dışı kalacağı varsayılan Osmanlı Devleti dört yıl boyunca çeşitli cephelerde mücadele etmiştir.

⁵ Yıldız Esas Evrakı (YEE) 4/62, “Sadakat ve liyakat ve ehliyetleri müsellemler olan ve hiçbir sefaretle münasebetleri bulunmayan birkaç müstaid zevatın tayiniyle boğazların derece-i matlubede tahkim ve takviyesi...” aynı belge.

⁶ “Asaf Paşa’yı memur etmiş idim. Müstakim bir adam idi. Âlim değil idi. Lakin müstakim olduğu için tahkimatta suiistimal olmadı” Atıf Hüseyin Bey, **Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri**, (Yayına Hazırlayan M. Metin Hülagu), İstanbul 2013, s. 308.

Mütareke döneminde ve barış müzakerelerinde Osmanlı Devleti, savaşın uzaması dolayısıyla uğranılan kayıplardan da sorumlu tutulmaya çalışılmıştır. Çanakkale cephesinin iç politik sonuçları da aynı derece önemlidir. Öncelikle Türk ordusunun mektepli subayları komuta kademesinde ilk ciddi imtihanlarını başarıyla vermişlerdir. Gerçekten de Türk İstiklâl Harbinin neredeyse bütün üst düzey komutanları Çanakkale cephesinde büyük tecrübe kazanmış, önemli başarılarla imza atmış şahsiyetler olmuşlardır.

1- Çanakkale cephesindeki hazırlıkların Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda çok farklı alanlarda (mesela millileşme yolunda) ilk adımlarını oluşturduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Çanakkale'nin savunmasını güçlendirme çalışmaları sırasında devletin vatan savunmasında artık gayrimüslim vatandaşlarına güvenemediğini görüyoruz. Çanakkale tabyalarının arka planlarındaki yerleşim yerlerinin öncelikle muhacir veya mülteci ama mutlaka Müslüman-Türk unsurları ile iskân edilerek takviye edilmesi ihtiyacı en üst düzeyde ortaya konulmuştur.

Osmanlı yöneticileri muhtemel bir savaş hazırlığı olarak boğazın iki yanını ilim ve fennin gereklerini göz önünde tutarak güçlendirmekteydiler. Bunu yaparken bu önemli mevkileri ve savunma mekanizmalarının güvenliğini de dikkate aldıklarını görüyoruz. Yeniden yapılarak silah ve asker takviyesiyle 1890'lı yılların başında güçlendirilen istihkâmların arkasının da emin olmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için tabya ve istihkâmların çevresindeki gayrimüslim köylerinin de Müslüman yerleşimlerini artırarak dengelenmesi amaçlanmıştır. Boğazlar Müfettişi Ferik Âsaf Paşa'nın Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasındaki istihkâmların arkasında bulunan köylerin sırf Rum nüfuslu olmasına karşın buralarda çeşitli sebeplerle boşalmış Müslüman köylerinin muhacirlere tahsisini teklif etmiştir⁷. Ferik Âsaf Paşa, söz konusu araziler eğer başkalarının kullanımında değil ise oraya Bosna muhacirlerinin yerleştirilmesinin mümkün olup olmadığını sorgulamıştır.

Gerek Müfettiş Âsaf Paşa'nın gerekse hükümet yetkililerinin tabyaların civarındaki Müslüman nüfusu artırma çabaları bundan sonra da devam etmiştir. Nitekim Dâhiliye Nezaretinden Muhacirin

⁷ Dahiliye Nezareti mektubi kaleminden Muhacirin komisyonu riyaset-i celilesine 3 Eylül 1307 - 11 safer 1309 - 16 Eylül 1891 tarihli tahrir için BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (DH. MKT.) 1868/55.

Komisyonu Başkanlığına yazılan 14 Mart 1893 tarihli yazıda Çanakkale Boğazı'nın Bolayır köyü civarında Bakla Burnu'nda birkaç Hristiyan'ın kullanımına geçmiş olan 150 dönüm kadar yerin piyasa değeri ödenerek alınması istenmiştir. Buna ilaveten Gazi Süleyman Paşa'nın gazilere tahsis ettiği çayırıktan da bir miktar muhacirine ayrılarak **“orada bir cemaat-i İslamiye tesisi”** emredilmiştir⁸. Muhacirinin hayvancılık yapmasına katkı sağlayacak şekilde yeterli arazi tahsisinin yapılarak 40-50 hanelik bir köy oluşturulmak istenmesi devletin yörenin sosyal yapısını düzenlemek isteğinin açık bir göstergesidir. Bu çalışmalar sırasında oluşturulacak yeni yerleşim yerlerinin savaş zamanında istihkâmın etkisi altında kalmaması da önemle gözetilmiş, Boğazlar Komisyonundan görüş sorularak hareket edilmiştir.

2- Ticaret hayatının millileşmesine dönük etkiler:

Burada orduya et ve ekmek temin eden müteahhitlerin (yüklenicilerin) rolüne de işaret etmeliyiz. Osmanlı toplumunda para ve sair işleri genelde askerlik ve memuriyete uzak durup kesintisiz faaliyet gösterdikleri için sermaye birikimine sahip gayrimüslim vatandaşların yaptığı bilinmektedir. Ancak 1890'lı yıllardan itibaren tek tük Müslüman Türk müteşebbislerin görülmeye başlandığı dönemin hatıralarında yer almaktadır. Çanakkale boğazında görev yapan askerlerin et ve ekmek ihtiyacını temin eden kesimin daimi şikâyetlerinin Padişaha kadar uzaması bu konunun gündeme gelmesine yol açmıştır. Konuya ilişkin belgeleri incelediğimizde boğazlardaki askerlerin et ve ekmek ihtiyacını temin eden ihaleleri alanların son on beş yıldan beri bir iki gayrimüslim aileden çıkmakta olduğu görülmektedir. Bunlar çeşitli oyunlar ile başkalarının ihaleye girmelerine engel olmakta ve istedikleri fiyattan işi almaktadırlar. Tabii ki bu durum hazineye zarar vermektedir. Bunların verdikleri fiyatları kontrol edebilmek için İstanbul'dan getirilen yüklenicilerin de ihaleye dâhil edilmeleri ve fiyatları daha makul seviyeye çekmeleriyle kazançları azalınca askerlerin ekmeği ile oynamaya başlamışlardı. Tepkilerini göstermek için askere acı ve yenilemeyecek nitelikte ekmek vermeleri askerlerin şikâyetine, tabiatıyla da yetkililerin tepkisine sebep ol-

⁸ BOA, DH. MKT. 2/11, Muhacirin Komisyonu riyaseti celilesine 24 Şubat 1308 ve 25 Şaban 1310 - 14 Mart 1893 tarihli yazı.

muştur. Konu Padişaha ilk intikal ettiğiinde 2 Nisan 1901 tarihli bir hususi irade ile ihalelere dışardan Müslüman katılımcılar bulunarak rekabetin sağlanması, uygun fiyatların teminine dikkat edilmesi emredilmişti.

Biga Mutasarraflığından gelen 24 Mayıs 1902 tarihli bir yazıda söz konusu gayrimüslim müteahhidin bu sene verdiği fiyatların uygun olup hazinenin kâr edeceği bildirilmesine karşın senelerden beri yaptıkları zarar dikkate alınarak ihaleden men edilmeleri yoluna gidilecektir. Tophane-i Amire Müşirliği Meclis-i Harbiye dairesi yaptığı değerlendirmede söz konusu ailenin ihaleye girmemesinin yanı sıra İstanbul'dan getirilecek yüklenicilerin de ihaleye alınacağı, güvenilir ve namuslu yüklenicilere iş verilmesine çalışılacağı bildirilmiştir⁹. Yöneticilerin devlet ihalelerinde güvenilir (Müslüman) yüklenicileri devreye almaya çalışmaları Devleti yönetenlerin Müslüman Türk unsuru ticaret hayatında öne çıkarma gayreti olarak değerlendirilebilir.

3- Çanakkale istihkâmlarının, dolayısıyla İstanbul'un korunmasında yazışmalarda daima konu edilen hususların başında mali sıkıntılar dikkat çekmektedir. Mesela; boğazdaki topçu alayları ve istihkâm taburlarının ve mevki askeri hastanesinin acil ve düzenli ihtiyaçlarının karşılanması güçlkle yapılabilmektedir. Seraskerlik bütçesine nispetle daha müsait görülen Biga Sancağı gelirlerinden karşılanması istenilen masrafların merkezden ısrarlı emirler gelmeden ödenmediği dikkat çekmektedir.

Tophane Müşirliğinin, erzak sağlayıcılara alacakları ödenmez ise bundan sonra malzeme temin etmeyeceklerinden askerin ve dolayısıyla devletin müşkül duruma düşeceğini belirtmek zorunda kalması adet olmuş gibi görünmektedir.

Askerin yiyecek ve sair temel ihtiyaçlarını ihale ile alan insanlara para ödenemediğinde bundan en fazla vatan müdafaasında bulunan askerler zarar görecektir. Hükümetin ve dolayısıyla yeryüzündeki Müslümanların Halifesi olan Osmanlı Padişahının imajının zedelemeyeceği de açıktır.

Ekonomik zorluk o derecedir ki birliklerin eksikliğini gidermek

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Babiali Evrak Odası (BEO), 1866/139885, Tophane-i Amire Müşirliğinin 27 Safer 1320 / 5 Haziran 1902 tarihli arzı.

için gönderilmesi gereken askerlerin sevkiyatının dahi münhasıran yapılmasına her zaman imkân bulunamamıştır. Sadece asker göndermeye ayrılacak gemilerin zaruri masrafları epey yekûn tuttuğu için askerler, peyderpey gönderilmek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁰

4- Boğazdaki birliklerin barınma şartlarının iyileştirilmesi ve en son sistem silahlar ile teçhiz edilmesi çalışmaları:

Çanakkale boğazındaki topçu ve istihkâm askerlerinin ellerindeki Şinayder marka tüfeklerin Mavzer (Mauser) tüfekleriyle değiştirilmesini isteyen irade 3 Mayıs 1897 tarihinde çıkmıştır.

5- 1877-1878 savaşının bitiminde bölgedeki kuvvetlerin barış dönemi kadrolarına indirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak asker sayısı indirilirken yedek subay ve kumanda kadrosunda işlerin düzenli yürümesi için teşkilatlandırma ve dolayısıyla artırma yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunun için merkezdeki subayların değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir¹¹. Çanakkale ve İstanbul boğazları müfettişi M. Âsaf Paşa'nın tespitiyle: boğazda görev yapan subaylar uzun müddetten beri orada olmaktan dolayı adeta yerli hükmüne girmiş yaşlı komutanlardır. Bu subayların oradan alınarak yerlerine işe yarar zabitanın tayini "ehemm ü elzem" bulunmuştur¹².

Çanakkale Boğazı İstihkâmlarının Güçlendirilmesi Çalışmaları:

Müfettiş Âsaf Paşa'nın dikkat çektiği en önemli husus Çanakkale boğazındaki istihkâmın çoğunun eski ve zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyecek durumda olmasıdır. Nitekim Paşa, "Boları istihkâmının 70'lerde (1850'li yıllar) ve top mermisinin 2000 en fazla 2500 metreye gidebildiği zamana göre yapılmış olduğuna dikkat çekmiştir. Hâlbuki şimdiki top mermilerinin menzilin 6000 metreden fazla olmasıyla söz konusu istihkâmın karşı tarafında ve 2500 metre top mermisi mesafesinde bulunan tepelerin düşman eline geçmesi durumunda buralara konulacak yeni sistem toplar karşısında bu istihkâmlarda barınabilmek mümkün olamayacaktır. Bu sebeple

¹⁰ BOA, Yıldız Mütenevvia Evrakı, Y.Mtv, 299/14, 1325 2 C.evvel-13 Haziran 1907 tarihli irade.

¹¹ BOA, İrade Dâhiliye, 793/64393, Tophane Müşiri Ali Saib Paşa'nın arzı üzerine Padişahın olumlu emri 1 Kasım 1879 tarihlidir.

¹² Aynı belge, BOA, Yıldız Perakende Askeriye (Y.PRK. ASK), 4/81.

İstihkâm müfettişliğinden hemen uzman gönderilerek inceleme yapılmalı ve Bolayır istihkâmlarının yeni usullere göre düzenlenerek karşısındaki tepelerin de emniyet altına alınması için çalışılmalıdır. Daha sonra yapılan çalışmalar ile Çanakkale bataryalarının menzili 35 mm.lik toplarda 17.500 metreye 24 mm.lik toplarda 14.500 metreye kadar ulaştırılmıştır. Ancak 30.000 metreden atış yapabilen gemilere karşı ancak atış menziline girildikten sonra cevap verilebilmiştir.

Âsaf Paşa'nın durumun acilen düzeltilmesine yönelik rapor ve düşman gemilerinin geçişini engellemek üzere boğaza çekilecek demir zincir istekleri ilgili kurumları harekete geçirmiştir. Nitekim 14 Nisan 1881 tarihli askeri komisyon raporunda Âsaf Paşa'nın istediği malzemenin ve nakli için geminin hemen hazırlatılması emrini aldıktan sonra Topçu ve İstihkâm Komisyonu tarafından yapılan değerlendirilmede, "İrade gereği hemen harekete geçilse de salları için lazım olan kereste ve zincir ve diğerlerinin tersanede mevcudu olmadığı bildirilmiştir. Bu durumda dışardan alıp hazırlamak gerekecektir. Maliyeti tahminen 12.000 liradır. Para elde hazır olunca zincir Londra'ya sipariş edilecektir.¹³ Osmanlı borçlarının ödenmesi için Duyun-ı Umumiye'nin kurularak devletin ekonomik bağımsızlığının tamamen ortadan kaldırıldığı bu sıralarda söz konusu talebin akıbeti tahmin edilebilecek durumdadır.

Serasker Ali Rıza Paşa'nın 6 Şaban 1305 (18 Nisan 1888) tarihli arzında ise "Umum Topçu ve İstihkâm Komisyonunun Âsaf Paşa'nın da katılımıyla yaptığı toplantı sonunda Boğazın şekil ve heyeti iktizasınca deniz tarafından tam olarak korunması için müdafaa hattının fennen ve esasen dört hat üzerine tertip ve tesisini gerekli görmüştür.

1. hat Rumeli yakasında Seddülbahir ve Anadolu tarafında Kumkale
2. hat Rumeli yakasında Kum Burnu ve Anadolu tarafında Kepez Burnu
3. hat Rumeli yakasında Namazgâh ve Anadolu tarafında Hamidiye - Çimenlik

¹³ Hobart paşa başkanlığındaki komisyonun 14 Cemaziyel-evvel 1298/14 Nisan 1881 tarihli mazbatası. **BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Y. Mtv, 6/12.**

4. hat Rumeli yakasında Bigalı ve Anadolu tarafında Nâra Burnu mevkiilerinden teşkil edilerek tahkim ve teçhizine karar verilmiştir¹⁴.

“Müsaade-i hal ve zamana göre bu hatlara inşası kararlaştırılan istihkâmlardan Seddülbahir ve Kumkale ile Çimenlik ve Namazgâhın inşaatının önce tamamlanması ve

Seddülbahir’e iki kıta 28, 4 kıta 24 cm’lik olmak üzere 6 adet,

Kumkale’ye üçü 28 cm’lik, ikisi 26 cm’lik ve diğer ikisi 24 cm’lik ve birisi 15 cm’lik olmak üzere 8 adet,

Çimenlik istihkâmına biri 35.5 cm’lik diğeri 24 cm’lik, biri 15 cm’lik olmak üzere üç ve bunun sağ tarafına 15 ve 12 cm’lik 9 adet,

Namazgâh istihkâmına 28 cm’likten 15 cm’liğe kadar muhtelif çapta 24 adet,

Hamidiye istihkâmına mürettep olan 9 top (yeni sistem iki kıta 35.5cm’lik hariç),

Bigalı ve Nara burunu istihkâmlarının en önemlisi olan Nara Burnu muhtelif çapta 11 top konulduğu zaman boğazın esbabı müdafaa-sı bir dereceye kadar temin olunmuş olacağı düşünülmüştür.

İstanbul’a Akdeniz tarafından gelecek saldırılara karşı bir set olduğu için Çanakkale boğazının teçhizatının her türlü saldırıya karşı koyabilecek şekilde getirilmesi şarttır. Ekonomik sıkıntılar dikkate alınarak önem ve stratejik yapılarına göre önce 3. sonra 1. sonra 4. ve en son olarak 2. hattın tahkim ve teçhizatının yapılmasına oybirliği ile karar verilmiştir¹⁵.

II. Abdülhamid’in boğazın istihkâmlarını ve savunma düzeninin esaslarını belirledikten sonra donanma ile de yakından ilgilendiğini gösteren girişimleri vardır. Nitekim Padişah 4 Şevval 1306 - 3 Haziran 1889 tarihli irade ile donanmaya gerekli ıslahatın yapılarak bahriyenin istenilen seviyeye çıkarılmasını emretmiştir. Sahillerin gerekli yerlerine torpidolar konularak savunma tedbirlerinin alın-

¹⁴ Serasker Rıza Paşanın 5 Nisan 1304- 6 Şaban 1305 (18 Nisan 1888) tarihli arzı **Y. Mtv 32/50**.

¹⁵ Komisyonun raporu 30 Receb 1305 12 Nisan 1888 tarihlidir. Serasker Ali Rızanın arzı ise 6 Şaban 1305-18 Nisan 1888 tarihlidir. **BOA, Y. Mtv 32/50**

ması için serasker Rıza Paşa başkanlığında İstanbul vapuru süvarisi Şükrü Paşa, donanma komutanlarından ilmî yönü kuvvetli üç zat ve izinli olarak İstanbul'da bulunan Kale-i Sultaniye müfettişi Âsaf Paşa'nın da katılımıyla bu hususların etraflıca müzakeresi ve neticesinin mazbatayla arzı istenmiştir. Komisyonların da daha önce belirttiği gibi senelerdir konuşulan ancak netice alınamayan bu işler II. Abdülhamid'i de bıktırmış görünmektedir. Padişah bu defa işi sıkı tutmak azmindedir: "Bu hususun şimdiye kadar cereyan eden müzakerat gibi sathi olmayarak gayet etraflı tetkik ve tezekkür olunmasını" özellikle belirtmiştir. Bunun yanında kendisine sunulan yeni teknoloji ürünleri dinamit atar torpidobotlar hakkında komutanlarının fikir ortaya koymalarını emretmektedir.¹⁶

Serasker Rıza Paşa'nın 12 Haziran 1889 tarihli arzında "dinamit atar torpidoların etkisi konusunun takip edilmesi gereken bir yenilik olduğu belirtilmiş, 20 yıl önce yapıldığında yeterli olan donanmadaki gemilerin mevcut gelişmeler ışığında tamir ve yenileme ve yeni alınarak takviye edilmeye ihtiyaçları olduğunu arz etmiştir. Donanmanın istenilen seviyeye çıkarılıp çağdaş bir hale büyük masrafa ihtiyaç olduğu; toplamda gemi ve toplar için ilk etapta **4.293.700** lira gerektiği belirtilmiştir¹⁷. Bu masrafın bir defada yapılması mümkün olmadığı için her sene bahriye ve ilgili kalemlere fevkalade tahsisat konulması gerekecektir. Duyun-ı Umumiye'nin kendi silah taşımaya izinli personeli ile vergi topladığı bir ekonomik yapıda devletin bunu gerçekleştirmesi oldukça zor görünmektedir.

Askerlerin Gözünden Çanakkale ve İstanbul'un İlişkisi:

Müstahkem mevki komutanı Cevat Paşa'nın 4.9.1914 günlü ve 58 numaralı buyruğunda 1 Kasım 1914 tarihi itibarıyla Ruslarla Kafkasya sınırında savaşın başladığı, İngilizlerin ise İzmir ve Akabe taraflarında çatışmaya girdikleri belirtilmektedir. Başkomutanlık mevcut durumun sadece hükümet ve Osmanlı milleti için değil tüm İslâmlık dünyası için önemli olduğu, Osmanlılık ve İslâmlığın hayatının korunması görevinin askerlere düştüğü belirtmekteydi. "Özellikle Çanakkale boğazının, gerek halifelik katının, hükümetin

¹⁶ Padişahın 4 Şevval 1306- 3 Haziran 1889 tarihli resen sadır olan iradesi, **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Dairesi, Yıldız Perakende Evrakı Yaveran Ve Maiyyet-İ Seniyye Erkanı Harbiye Dairesi, (BOA, Y.PRK. MYD), 8/50**

¹⁷ Serasker Rıza Paşanın 31 Mayıs 1305- 12 Haziran 1889 tarihli arzı **Y.PRK. MYD, 8/50**

ve gerek ordu ve donanmamızın hareketlerine asıl dayanak olmak itibarıyla kalp yerimiz demek olan İstanbul'un savunulmasındaki önemi açıktır. Bu görevden Boğaz birlikleri ne kadar övünç duysalar azdır. Fakat görevin onuruna karşı gösterilmesi istenilen fedakârlıklar da çok büyüktür” demektedir¹⁸.

1913-1918 döneminde astsubay süvari okulu komutanı olan, Çanakkale cephesinin komutanı Liman Paşa'nın emir subayı olarak görev yapan Erich R. Prigge savaş anılarını 1916'da yayınlamıştır. Bu anıların önsözünü yazan Dr. Ernst Jackh'ın da belirttiği gibi Çanakkale savaşı “İstanbul için savaş” daha geniş bir bağlamda İngiltere'nin doğu politikasıyla Rusya'nın doğu politikasının karşı karşıya gelmesinin bir sonucu idi. Almanya'nın da içine girdiği Doğu hâkimiyeti için yapılan savaşın kaderini Çanakkale belirleyecektir. Zira Almanya'dan Bağdat'a ulaşan ittifakın kesilmesini hedefleyen saldırı burada başarıyla durdurulmuştur. Çanakkale'deki askerleri, “Bab-ı Ali'nin başkentin savunmasını verdiği insanlar olarak tanımlayan Prigge 25 Nisan'ı anlatırken” Mustafa Kemal bugün erkenden kurmaylarıyla birlikte Koca Çimen Dağı'na çıkmış, Arıburnu ve Kaba Tepe'deki çıkarmayı kendi gözleriyle görmüştü. Durumun önemini kavrayarak buyruğundaki bir alayı bir dağ topu bataryasını Koca Çimen Dağı'na göndermişti. Bu dağın ele geçirilmesiyle, düşmanın Maydos'a doğru ilerleyeceğini ve çok önemli olan boğaz egemenliğini eline geçireceğini doğru olarak öngörmüştü. 19. Tümen komutanı yarım önlemlerle yetinmemiş, Avusturyalı ve Yeni Zelandalıların ilerleyişini, Türk safının sol kanadı, çetin bir karşı saldırıyla durdurmuş, ancak, Kabatepe'den tehdit alan birliğe yardım için duraksamaksızın ikinci bir alayı (72. ve 77. alayları) hemen saldırıya geçmesi buyruğuyla oraya göndermişti. Durum şimdilik kurtarılmıştı. General Esat Paşa sorumluluk almaktan kaçınmayan tümen komutanının aldığı önlemleri onaylamış, durumu iyice değerlendirdikten sonra Tümen'in 3. Alayının da tüm toprakları Arıburnu'na yerleştirilmesi buyruğunu vermişti¹⁹ yorumunu yapmaktadır.

Gerçekten de Üçüncü Kolordu ve Şimal (Kuzey) Grubu Kuman-

¹⁸ Halis Ataksor, **Çanakkale Raporu**, Binbaşı Halis Beyin Savaş Notları, (Hazırlayan S. Serdar Halis Ataksor), İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s. 47-48.

¹⁹ Erich R. Prigge'in **Çanakkale Savaşı Günlüğü**, (Çeviren ve Yayına Hazırlayan Bülent Erdemoğlu), İstanbul, Timaş Yayınları 2011, s. 73.

danı Esat Paşa 19. tümen komutanını fedakârane hizmetlerine bir mükâfat olmak üzere padişah adına önce 17 Nisan'da Gümüş İmtiyaz Madalyası ile taltif etmiştir. 4 Mayıs'ta ise Arıburnu cephesini yeniden tanziminden sonra "umum kıtaatın mümessili sıfatıyla bir kıt'a Muharebe Altın Liyakat madalyası vermiştir²⁰. Başarısı taltif edilen komutan Mustafa Kemal ise elde edilen neticeyi askerlerinin kahramanlığına bağlarken yapılan işin mahiyetini **makam-ı hilafet ve saltanatın miftahı bulunan Çanakkale boğazını ıskat maksadıyla vatanımıza ayak basan düşmana karşı tarih-i Osmanî-mizde bir sahife-i şan ve namus vücuda getirmek olarak tebcil ediyordu.**

²⁰ Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, (Yayına Hazırlayan Uluğ İğdemir), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 131.

KURMAY SUBAY METAKSAS'IN ÇANAKKALE HAREKÂTI VE OLASI TÜRK-YUNAN SAVAŞI İLE İLGİLİ İNCELEMELERİ

Nilüfer ERDEM*

İ(y)oannis Matakssas,¹ 1897 Türk-Yunan² Savaşı'nda ve 1912-1913 Balkan Savaşları'nda bulunmuş, 1910'da Venizelos'un yaverliğini yapmış ve ordunun düzenlenmesi görevini üstlenmiş, Almanya'da eğitim görmüş bir Yunan kurmay subaydır.³ Yunanistan'ın Kuzey Epir, Ege Adaları'nın geleceği ve Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'nde üstünlüğü ele geçirebileceğiyle ilgili kaygılar yaşadığı 1913-1914 kışı boyunca Çanakkale Harekâtı ve olası bir Türk-Yunan savaşı ile ilgili ciddi analizlerde bulunmuş ve bunları raporlar haline getirerek ilgili mercilere sunmuştur. Metaksas söz konusu raporlarında Osmanlı Devleti'nden söz ederken "Türkiye" ifadesini kullanmıştır ki, biz de bildirimizde bu tabiri tercih edecek ve raporları kronolojik sırayla ele alacağız.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, e-mail adresi: nilerdem@istanbul.edu.tr; nerdem99@hotmail.com

¹ Yunancanın Türk Alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiç birini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

² Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan (Rumca dediğimiz dil çok hafif şive farklılığı ile Yunancanın aynıdır) Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını "Rum" ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde "Yunan" kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanların iç içe geçtiği durumlarda "Helen" sözcüğünü tercih ettik.

³ "Metaksas", **Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]**, Tomos [Cilt]: 12, s. 298.

Metaksas'ın 1914 yılı Mart ayı öncesinde kaleme almış olduğu Yunanistan ile Türkiye arasında olası savaş harekâtlarına dönük incelemesinde, üç ihtimal üzerinde durulmuştur. Bu ihtimaller Yunan ordusunun Doğu Makedonya'dan, Türk ordusunun tek başına ya da Bulgar ordusu ile işbirliği halinde Trakya'dan saldırması sonucu ortaya çıkabilecek bir çatışma, Anadolu kıyılarından hareketle Türk ordusunun Yunanistan'a saldırması ve Yunan ordusunun Trakya ya da Batı Anadolu'ya çıkması sonucu Türk ordusuna saldırmasıdır. Söz konusu incelemesinde savaşın üç faktörden etkileneceği üzerinde durmuştur ki bunlar, Balkan devletlerinin takınacağı tutum, devletlerden birinin diğeri üzerindeki deniz üstünlüğü ve deniz aşırı bir harekât için yapılacak hazırlığın derecesidir. Metaksas deniz gücüne sahip olanın Ege ulaşımına hakim olarak rakibinin denizden asker ile teçhizat taşımamasını önleyebileceğini ve yığınak yapmasını geciktirebileceğini kaydetmiştir. Ancak Bulgaristan'ı tamamen çökertmeden gerçekleştirilecek bir harekâtı büyük bir hata olarak yorumlamış, bunun Yunan devletinin felâketi dahi olabileceğine işaret etmiştir.⁴

Metaksas aynı dönemde olası bir Türk saldırısına karşı Midilli, Sakız ve Sisam adalarının savunulması konusunda hazırlamış olduğu raporunda ise, iki ülke arasında doğabilecek savaş ihtimaline karşı Yunanistan'ın yapması gerekenleri sıralamıştır. Yunanistan'ın Türkiye'yi tamamen işgal etmesi için Türkiye'nin kara ordusunun tahrip edilmesi gerektiğini vurguladıktan sonra bir takım saptamalarda bulunmuştur.

Metaksas'ın tespitlerine göre Türk ve Müslüman nüfusun çoğunluğu, kültür merkezleri ve zenginlik kaynakları Anadolu içlerinde bulunmakta ve bunlar Türk kara ordusu tarafından korunmaktadır. Türk ordusu silah ve cephane hariç her türlü ihtiyacı için bu bölgelere dayanabilme olanağına sahiptir. Bunun haricinde bu bölgeler, beslenme açısından kendilerine yeten bölgelerdir. Deniz ulaşımının kesilmesi ya da limanların düşman tarafından işgali, bu açıdan nüfusu endişelendirmeyecektir. Bir tek kıyı kenti olan İstanbul Anadolu dışında yer almakta, o da Çanakkale'deki savunma sistemi sayesinde denizden gelebilecek saldırılara karşı korunmaktadır. Savunma iyi gerçekleştirildiği takdirde Çanakkale'nin düşman donanması ta-

⁴ İ(yoannis Metaksas, *To Prosopiko Tu İmerologio [Şahsi Günlüğü]*, Tomos [Cilt]: 2, Athina, Ekdosis Gkovosti [Gkovosti Yayınları], t.y., s. 250-258.

rafından tehdit edilmesi mümkün değildir. Ancak Çanakkale Boğazı'nın iki yakasına çıkarılacak kuvvetlerin Türk savunma ekipmanlarını tahrip etmeleri halinde bir donanmanın Boğazlardan geçmesi olasılığı vardır. Yine de Metaksas'a göre, Türk ordusu karada tahrip edilmediği sürece Çanakkale Harekâtı'nın başarılı olması söz konusu değildir. Aksi halde Türk ordusu karşı cephe açacak ve harekâtı gerçekleştiren donanmanın Marmara Denizi'nde hapis olması tehlikesi doğacaktır.

Metaksas bu raporunda Yunan ordusunun büyük çıkarma kuvvetleriyle birlikte hareket ederek Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul önlerine ilerleme ihtimalini değerlendirdiğinde, İstanbul'un kaybının Türkiye için kesin bir yenilgi sayılamayacağını kaydetmiştir. İstanbul'un askerî açıdan değeri bir ikmal merkezi olmasındandır. İstanbul'daki askerî malzeme fabrikalarının önemi küçükse de, Osmanlı başkentinde özellikle dışarıdan gelen cephanelerin depoları bulunmaktadır. Metaksas'a göre ikmal merkezi olan İstanbul'un kaybı bir askerî harekât açısından önem arz etse de, bu Türk kara ordusunun tahrip edilmesi ya da işleyemez hale gelmesi anlamına gelmeyecektir. Kaldı ki askerî depoların zamanında başka yerlere taşınması halinde, İstanbul'un askerî açıdan hiçbir önemi kalmayacaktır. Metaksas Türkiye'nin yeni askerî koşullar karşısında Anadolu'da büyük savaş malzemesi depoları kurmuş olabileceğine de dikkat çekmiş ve "Manevî açıdan İstanbul'un kaybı tabii ki Türkler için büyük bir darbe olacaktır. Ancak [Türkiye'yi] düşmana karşı koyamayacak bir duruma getirmesi ihtimal dışıdır" demiştir. Metaksas son savaşlardan sonra İstanbul'un kaybedilme olasılığına karşı Türklerin başkentlerini Anadolu içlerine taşıma durumunu ele almış olabileceklerine de dikkat çekmiştir.

Metaksas Yunan ordusunun Türkiye'nin batı kıyılarını, hatta İzmir gibi bir liman şehrini işgal etmesi durumunu ele aldığı anda ise, Türk kara ordusunun sağlam kalması halinde bunun Türkiye'yi mahvetmeyeceğini kaydetmiştir. Çünkü Metaksas'a göre Anadolu kıyıları Türklerin olmaktan çok, Avrupalıların ve Helenlerin ticaret merkezleridir. İthal edilen ürünlerinse, Anadolu'dan alternatifleriyle karşılanması mümkündür. Bunun haricinde İzmir gibi limanlardaki Yunan işgalinin sürdürülebilmesi için büyük bir askerî güç ve bunların kıyılardan uzaklaşarak Türk ordusu ile mücadelesi gerekecektir.

Bu durumda ise harekâtın sadece kıyı şeridinin işgaliyle sınırlanması mümkün değildir. Yunanistan'ın Türkiye'yi tam manası ile işgal edebilmesi için Yunan ordusunun, Türk ordusunun asıl kuvvetlerini yok etmesi gerekecektir. Bunu ise ya Anadolu'da, ya da Trakya'da gerçekleştirecektir. Her iki durumda da Yunanistan'ın denizlerde üstün olması gerekmektedir. Birinci durumda bunun gerekliliği açıktır. İkinci durumdaysa deniz üstünlüğü olmaksızın Yunan ordusunun zamanında Doğu Trakya'da toplanması mümkün değildir. Metaksas deniz üstünlüğü haricinde Yunanistan'ın diğer devletlerin düşmanca tavırlarına karşı da tamamen güvence altında olması gerektiğinin altını çizmiştir. Aksi halde kuvvetlerini Anadolu'ya taşıyamaz, ya da Batı Trakya için harekât düzenleyemezdi. Bulgaristan'ı “düşman” olarak değerlendiren Metaksas, bu durumda Yunanistan'ın Türkiye'yi karadan taciz etmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Metaksas söz konusu raporunda Türkiye'nin üstün olması halinde Yunanistan'a saldırması durumunu da değerlendirmiş ve bir takım tespitlerde bulunmuştur. Yunan halkının çoğunluğunun adalarda oturduğunu, Yunanistan'ın en önemli merkezlerinin kıyılarda bulunduğunu ve bu merkezler arasında ulaşımın denizyolu ile yapıldığını kaydetmiştir. Kaldı ki bir seferberlik halinde de ağırlıklı olarak Yunanistan denizyolunu ve kısmen de demiryolunu kullanılacaktır. Diğer taraftan Yunanistan'ın ekonomisi büyük oranda denizciliğe ya da deniz ticaretine dayandığından dolayı üretilen ürünler halkın ihtiyacını karşılamak konusunda yetersiz kalmakta, buğday ve unun büyük bölümü ithal edilmektedir. Hayvancılık halkın ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde olmasına rağmen, kara ulaşımının kötü olması sebebiyle hayvansal ürünlerin çoğunluğu denizyolu ile ithal edilmektedir. Dolayısıyla Yunanistan, halkın ihtiyaçlarını temin etmek açısından dışa bağımlıdır.

Metaksas'a göre Türkiye'nin denizlere hakim olması durumunda, Yunan askerinin toplanması büyük ölçüde imkânsızlaşacaktır. Bu da Yunan ordusundaki birliklerin koordineli hareketini ya çok yavaşlatacak, ya da imkânsızlaştıracaktır. Böyle bir durum, güçlü bir Türk ordusunun Atina'yı işgali ihtimalini doğuracaktır. Buraya konuşlanacak bir Türk ordusuysa Yunan ordusunun çeşitli merkezlerine saldırma şansına sahip olacaktır. Eğer Türkiye, deniz harekâtını Trakya ve Makedonya'daki kara harekâtıyla birlikte gerçekleştirecek olursa,

bu durumda da Yunanistan'a istediğini yaptırabilecek bir konumda olacaktır. Böyle bir olasılık Türkiye ile Bulgaristan'ın işbirliğini gerektirecektir. Ancak Metaksas bunu Türkiye ve Bulgaristan siyaseti açısından değerlendirdiğinde imkânsız görmemektedir. Metaksas ulaşımı engelleyen ve kıyıları abluka altına alan, ya da benzer şekilde Trakya'da üstünlük elde etmiş bir Türkiye'nin Yunanistan'a istediğini yaptırabileceği görüşündedir. Ancak Türkiye'nin Trakya'da yenilmesi, Yunanistan'a İstanbul'un yolunu açacaktır.⁵

19 Temmuz (6 Temmuz) 1914'te⁶ Çanakkale Harekâtı ile ilgili Genelkurmay Başkanı'na sunduğu raporunda Metaksas, savaşın iki ülke arasındaki görüş ayrılıklarının savaştan başka yöntemle çözülmediği durumda ve Yunanistan'ın deniz üstünlüğüne sahip olduğu bir dönemde gerçekleşmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Türkiye'ye asıl darbenin tüm Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya çıkması ve Türkiye'nin askerî güçlerinin imha edilmesiyle olabileceğini söylemiştir. Metaksas açısından teknik ve askerî olarak imkânlı olan bu harekât, Bulgaristan'ın düşmanlığı sebebiyle imkânsız olarak değerlendirilmiştir. Mertaksas bu raporunda İstanbul ve Trakya olmaksızın Türkiye'nin var olabileceğini, gerçek başarı için Boğazlara hakim olmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Metaksas hazırlık ve harekâtın başlamasına kadar geçen dönemde mutlak gizliliği ve anî taarruzu şart olarak görmüştür.⁷

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Yunan Kralı Konstantin Alman yanlısı bir siyaset izlemeye, ya da en azından Yunanistan'ın savaşta tarafsız kalmasını sağlamaya çalıştığında, 1909 Gudi Darbesi'nin⁸ Yunanistan'a taşınmış olduğu Giritli siyaset adamı⁹ ve döne-

⁵ A.e., s. 259-266.

⁶ Yunanistan 13 Şubat 1923'e kadar eski, yani Julius takvimini takip etmiştir. Bu tarihten itibaren Gregorius takvimini kullanmıştır. Julius takvimi, Gregorius takviminin 13 gün gerisindedir. Türkiye de 1 Ocak 1926 itibarıyla Gregorius esasına dayalı miladî takvime geçmiştir. Bu takvim, Gregoryan takvim adını da taşımaktadır. Biz çalışmamızda, Julius Takvimine ait verileri parantez içinde vermekte yarar gördük. Yunanistan'daki takvim değişiklikleri ile ilgili yararlandığımız kaynak: Stilianos Ep. Gonatas, **Apomnimonevmata [Anılar]**, Athina, 1958, s. 263-264.

⁷ A.e., s. 294-309

⁸ Bkz. Leonidas Moiras, "**1909 Gudi Darbesi'nin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansımaları**", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bütün Eser.

⁹ Venizelos'un Yunanistan'a gelişini yorumlayan bazı akademisyenler, kendisinin 1913'e kadar Osmanlı egemenliği altında olan Girit'te sadece Girit'e değil, tüm Yunanistan'a ait

min Yunan Başbakanı Venizelos¹⁰ itilaf devletlerine yakın bir siyaset izlemiştir.¹¹ Bunun yanında Çanakkale Harekâtı'nda Yunanistan'ın itilaf devletlerinin yanında yer alması gerektiği tezini savunmuştur.¹² Metaksas'ın önceden Anadolu ile ilgili askerî ve siyasî incelemelerde bulunduğunu ve olası bir Türk-Yunan savaşının dinamiklerini değerlendirdiğini bilen Venizelos, o dönemde Genelkurmay Başkanlığı'na vekâlet etmekte olan Metaksas ile görüşmelerde bulunmuştur. 26 Ocak (13 Ocak) 1915 tarihli görüşmede Metaksas'a müttefiklerin Yunanistan'a Anadolu'dan bazı parçalar önerdiklerini ifade etmiştir ki, Venizelos müttefiklerden Aydın Vilayeti'ni istemeyi düşünmektedir. Metaksas'ın "Türkiye ne olacak?" sorusuna verdiği yanıtta Venizelos, müttefiklerin Türkiye'yi yok etmeye karar verdiklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine Metaksas bunun zor olduğunu, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi yok etme kararında olsalar bile yapabilecekleri tek şeyin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını tehdit etmek olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu durumda Türkiye'nin askerî kuvvetlerinin Anadolu'da savunma gerçekleştireceklerine dikkat çeken Metaksas, "Türkiye'yi Anadolu'da bozguna uğratmaya ve yok etmeye kim gidecek?" sorusunu yöneltmiştir. Venizelos'un kısa

pek çok iç ve dış problemle yoğrulduğunu kaydetmektedirler. Dolayısıyla darbe sonrası Atina'ya geldiğinde Yunanistan, Osmanlı Devleti ve Avrupa'yı çok iyi tanıyan, her şekilde hazır ve deneyimli bir siyasî lider konumundadır. Diğer taraftan o güne kadar Yunanistan siyasetine aktif bir şekilde katılmamış olduğundan dolayı, Yunanistan için yıpranmamış bir siyasetçidir. Haralambos Hr. Prukakis, **Eleftherios K. Venizelos**, Athina, Ekdosis Parisianu Epistimonikes [Parisianu Epistimonikes Yayınları], 2002, s. 100; 172-176.

¹⁰ Venizelos'a başbakanlık görevi ilk kez 12 Eylül 1910'da verilmiş ve başbakanlığı üstlenmesiyle Yunanistan'da her alanda bir restorasyon dönemi başlamış, maddî ve manevî olarak Yunanistan'ın askeri hazırlıkları hızlanmıştır. Yunan kara kuvvetlerini eğitmek üzere Fransız, deniz kuvvetlerini eğitmek üzere İngiliz eğitmenler davet edilmiş, silah ve cephane teminine gidilmiş, "Averof" zırhlısı, denizaltı, yeni kruvazörler satın alınmış ve eskiler yenilenmiştir. Nitekim Balkan Savaşları'ndan Yunanistan, topraklarını ve nüfusunu iki kat büyütmüş olarak çıkmıştır. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2010, s. 76-80; Nikos G. Svoronos, **Episkopisi Tis Neollinikis İstorias [Çağdaş Yunan Tarihinin Gözden Geçirilmesi]**, Athina, Ekdosis Themelios [Themelios Yayınları], 1999, s. 115-116; Fivos Grigoriadis, **İstoria Tis Sighronis Elladas [Çağdaş Yunanistan Tarihi] 1909-1940**, Tomos [Cilt]: 1; Athina, Ekdosis Kendrinos [Kendrinos Yayınları], 1971, s. 130-136; Kostas Hacıantoniyu, **İstoria Tis Neoteris Elladas [Yeni Yunanistan Tarihi] 1821-1941**, Athina, Ekdosis Diyorasis, [Diyorasis Yayınları], 2002, s. 277-280.

¹¹ Grigoriadis, **a.g.e.**, s. 181-182.

¹² **İ Apokiriksi Tu Vasileos Konstantinu Apo To Elliniko Lao [Kral Konstantin'in Yunan Halkı Tarafından Reddedilişi] 1916-1917**, Haz. Pavlos Petridis, Thessaloniki [Selanik], Ekdosis University Studio Press [University Studio Press Yayınları], 2000, s. 185-191.

bir suskunluktan sonra buna yanıtı, “Bu durumda biz de mücadeleye katılacağız” olmuştur. Yanıt karşısında Metaksas, Yunanistan’ın sınırlarını Bulgarların tehdit ettiğine dikkat çekmiştir. Bunun üzerine Venizelos, Bulgarların Yunanlarla müttefik olmalarının beklendiğini, bu gerçekleşmeyecek olursa Yunanistan’ın savaşa katılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.¹³

Metaksas’ın Venizelos’un talebi üzerine hazırlamış olduğu 27 Ocak (14 Ocak) 1915 tarihli raporu, Anadolu ile ilgili coğrafi bir inceleme niteliğindedir. Anadolu coğrafyası son derece ayrıntılı bir şekilde analiz edilerek, bu coğrafyanın zorlukları ortaya konmuştur. Metaksas bu raporunda, Anadolu’nun ekonomik ve etnolojik yansımaları olmaksızın bölünmesinin zorluklarına dikkat çekmiş, bölgelere ayırmanın zamanla çatışmalara yol açabileceğini ifade etmiştir.¹⁴

Metaksas, Venizelos ile 28 Ocak (15 Ocak) 1915 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu görüşmede, Helenlerin Anadolu’da azınlık teşkil ettiklerine ve Türklerin bölgede nüfussal üstünlüğe sahip olduklarına, Yunan Devleti’nin ise bu kadar geniş bir ülkeden sömürge olarak yararlanabilecek idarî bir yapıyı kurmaya hazır olmadığına dikkat çekmiştir. Metaksas’a göre bölgede güvenliğin sağlanması uzun yıllar Yunan askerini emecek, yerli Rumlardan ordu teşkil edilmesi ise büyük zaman gerektirecektir. Süreç ilerledikçe Yunan Devleti’nin diğer imkânları da emilecek ve uzun vadede Yunanistan’ın Avrupa’daki konumu sarsılacaktır. Böyle bir durumda Bulgar saldırısı ise Yunanistan için ölümcül olabilecektir.¹⁵

Metaksas 2 Mart (17 Şubat) 1915 tarihini taşıyan “Yunanistan’ın Çanakkale Harekâtı’na Katılımı” başlıklı muhtırasında Bulgaristan tehlikesine ve Yunanistan’ın bu konuda en ufak bir güvenceye sahip olmadığına bir daha dikkat çekmiştir. Vurguladığı bir diğer tehlike İstanbul’un işgali amacıyla İngiliz, Fransız ve Yunanların beraber gerçekleştirmeleri olasılığı olan harekâtın, Rusların hissiyatına ters düştüğüdür. Ayrıca Yunanistan harekâta katılmaya karar vermeden önce İngiliz ve Fransızların bu amaç uğruna ne kadar güç ayırdıklarını görmeli, bunun yeterli olduğuna kanaat getirdiğinde katılıp katılmamaya karar vermeliydi. Metaksas var olan koşullarda harekâtı

¹³ Metaksas, a.g.e., s. 384-386.

¹⁴ A.e., s. 386-390.

¹⁵ A.e., s. 391-392.

faydasız olarak değerlendirmiş, özellikle Makedonya'da askerî bir felakete yol açabileceğini vurgulamış ve kendisini bu görüşe götüren sebepleri saymıştır.

Bulgar ordusu sayıca Yunan ordusundan üstündür ve savaş halinde tüm Yunan ordusunun Doğu Makedonya'da toplanması gerekmektedir. Çanakkale Harekâtı'nın başarısı konusunda ise güvence verilememektedir. Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki Türk yığınakları ile ilgili olarak yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple dahi harekâtın başarısı konusunda şüphe duyulmalıdır. Osmanlı Devleti savunma gerçekleştirmek üzere hazırlanmaktadır ve elinde çıkarma harekâtına karşı koyabilecek yeterli kuvvet vardır. Metaksas müttefiklerin Çanakkale Harekâtı ile ilgili aldıkları önlemlere bakarak harekâtın hiç etüt edilmediğini ve Türklerin çok küçümsendiğini vurgulamıştır.¹⁶ Metaksas bu gelişmeler sonrasında askerî konularda görüş ayrılığına düştükleri sebebiyle Genelkurmay Başkanlığı'ndaki görevine devam edemeyeceğini ifade ederek 2 Mart (17 Şubat) 1915 tarihinde Venizelos'a istifasını sunmuştur.¹⁷

Nitekim İstanbul ve Boğazlar konusunda son derece hassas olan Ruslar, Yunanistan'ın Çanakkale Harekâtı'na katılma durumunu veto etmişler, Yunanistan'ın harekâta katılma durumunu kendileri açısından kabul edilemez addederek sert ve kaygılı bir muhtıra ile İngiltere'den açıklama talep etmişlerdir. Zafer söz konusu olacak olursa, Yunan askerinin İstanbul'a girişinin yasaklanması koşulunu öne sürmüşlerdir. Fransa Yunan ordusunun sadece Çanakkale'de değil, her yerde kullanılmasını isterken, İngiltere koşullar içinde en zor olanını, Yunan yardımının Kral'ın da bunu kabul etmesi şartıyla olabileceğini ifade etmiştir.¹⁸ Venizelos Yunanistan'ın Çanakkale Harekâtı'na katılma teklifini Kral Konstantin'e götürdüğünde ise, Yunanistan için ağır etkileriyle uzun yıllar sürecek ulusal bölünmüşlüğün tetiğini çekmiş ve Konstantin'in olumsuz tavrı karşısında istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁹

¹⁶ A.e., s. 407-413.

¹⁷ A.e., s. 406-407.

¹⁸ Georgios Th. Yannopoulos, *Apo To Nesto Os To Saggario [Mesta-Karasu'dan Sakarya'ya]*, Athina, Ekdosis Elliniki Evroekdotiki [Elliniki Evroekdotiki Yayınları], 1987, s. 60-61.

¹⁹ *İ Apokiriksi Tu Vasileos Konstantinu Apo To Elliniko Lao [Kral Konstantin'in Yunan Halkı Tarafından Reddedilişi] 1916-1917*, s. 185-191.

Kaderin garip bir oyunu olarak II. İnönü Muharebesi sonrasında olumsuzluklar içinde kıvranan o dönemin Gunaris²⁰ Hükümeti, Türk zaferinin kendisi açısından negatif etkilerinden kurtulabilmek amacıyla yeni bir harekât düzenlemeyi düşündüğünde Metaksas'ın destek vermesini istemiş, hatta kendisine Anadolu Harekâtı'nın başkomutanlığı teklifini götürmüştür. Bunun üzerine Metaksas ile Yunan Hükümeti yetkilileri arasında 7 Nisan (25 Mart) ve 11 Nisan (29 Mart) 1921'de iki görüşme gerçekleşmişse de, Metaksas başarısına inanmadığı bir harekâta görev almayı reddetmiştir.²¹

Ele aldığımız incelemelerin de bize düşündürdüğü gibi, Metaksas sezgileri kuvvetli iyi bir kurmay subaydır ve tespitlerinde oldukça isabetli olmuştur. Raporlardaki tespitlerinden pek çoğu gerçekleştirilecek olan müttefiklerin Çanakkale Harekâtı ile Yunanistan'ın Anadolu Harekâtı ve neticeleri açısından adeta kehanet niteliğindedir. Ne var ki bu görüşleri bazılarının kulaklarına hoş gelmemiş, ilkelere ve inandıklarına ters davranışlara girmediği için de yaşadığı dönemde pek çok kez eleştirilere maruz kalmıştır.

²⁰ Dimitrios Gunaris, 1867 Patra doğumludur. Hukuk eğitimi almış olan Gunaris, Venizelos karşıtlarının oluşturduğu cephenin en önemli isimlerindedir. Anadolu Harekâtı'nın son döneminde Yunanistan başbakanı olarak görev yapmıştır. Yunanistan'ın Anadolu bozgunundan sorumlu tutulanlar arasındadır. "Gunaris", **Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]**, Tomos [Cilt]: 4, s. 408; Erdem, **a.g.e.**, s. 514-524.

²¹ İ(yoannis Metaksas, **To Prosopiko Tu İmerologio [Şahsi Günlüğü]**, Tomos [Cilt]: 3, Athina, Ekdosis Gkovosti [Gkovosti Yayınları], t.y., s. 71-101.

THE GALLIPOLI OPERATION AND BULGARIANS' ENTRY INTO THE WAR

Dimitar MINCHEV*

The situation, imposed according to the Bucharest Treaty of 1913 deprived Bulgaria from the victories after the Balkan War and a lot of Bulgarian nationals remained under foreign rule. Worse than in Turkish times, Bulgarian schools which had started in Turkey were closed. Bulgarians were named in Vardar Macedonia as Serbs, and in Aegean Macedonia as Hellenes. This evoked the discontent of the Bulgarians and hence the Internal Macedonian Revolutionary Organization (IMRO) redirected its activities against the Serbian and Greek powers. IMRO pressed the Bulgarian Government to take a decision and solve the problems in the frames of the war. The summer of 1915 when both of the coalitions - the Central Powers and the Entente tried to attract Bulgaria on their sides, each one according to their chances, remained in the history of military diplomacy as “The Hot Bulgarian Summer” of 1915.

The war that had started in 1914 demonstrated soon afterwards that it would not end in the near future. Moreover, it became clear that the winner would be the one whose economic and material resources would overcome the other coalition. It turned to be a war of attrition. And at the beginning of 1915 Germany appeared to be like a surrounded fortress. Meanwhile, joining the Entente would mean insecurity on behalf of the promises and of the conditions proposed by it. The Entente proposed that Bulgaria obtain and occupy immediately the Midia- Enos line, while the main problem of Bulgaria was Macedonia. Serbia, meanwhile, was the main country allied with the Entente, and against which IMRO, as already said, was waging its

* Prof. Dr., G. S. Rakovski Defence Academy, Bulgaria, e-mail: drminchev@abv.bg

war, and influencing the Bulgarian military policy. The Entente was making modest and cautious proposals to Bulgaria for territories in Macedonia but only on condition that Serbia and Greece would enlarge after the war. Meanwhile, in Belgrade and Athens they did not want even to hear about giving Bulgaria territories.

Here is worth mentioning that from the very beginning of the Serbian and Greek domination over Macedonia the Bulgarian revolutionaries continued their struggle against the new powers in alliance with the Turkish and Albanian population. While the Bulgarian Government was waging its diplomatic battles, the Internal Macedonian Revolutionary Organization had already concluded its war alliances, and already waged its war against Serbia, i.e. against the Entente. A month after the start of the Gallipoli battle, inspired in some way by the stubbornness of the Turkish Army, on the 20th of March 1915 the IMRO organized, under the control of the Austria-Hungary military intelligence services an action in an attempt to cut the connection between the Serbian army and the Entente. The target was the big bridge of the Vardar River across Udovo and Valandovo. The action was expected to be organized by a couple of Bulgarian chieftains, together with a Turkish band, headed by Husein Haki Bei. (At that time different Bulgarian chieftains cooperated with Turkish chieftains: Pavel Shatev, for example, cooperated with Fuad Bei, while Petar Chaulev did the same with Cholak Ibrahim Bei.) On March 20th about 400 Chetniks of the organization, 600 Bulgarian militia men and the Turkish detachment attacked three points: Valandovo, Pirava and Udovo. About 40 Bulgarian and Turkish Chetniks were killed in the battles, while almost 500 Serbians were captured. The Serbian powers thereupon started systematic terror over the Bulgarian and Turkish population. More than 6000 refugees came to Bulgaria.

In May the situation was even worse for the Entente. In France, the German troops tried iprit (mustard) poisoning gas for the first time in history. In the first days of May, the German High Command started the Gorlitsa operation and the Russian troops started to retreat. Meanwhile the Turkish troops fought bravely in defending the Gallipoli positions. The British Command came to the conclusion that it underestimated their combat qualities. The lack of success of

the Entente at the different fronts and especially at Gallipoli led to the first serious internal political crisis in an Entente country from the very beginning of the war. Churchill's deputy Lord Fisher resigned with a sign of negation and opposition to the Dardanelles operation.

To make difference with the Entente diplomacy, the Central Powers declared: "We are giving the contested zone of Macedonia and Morava district to Bulgaria". They were even talking about a common border of Bulgaria with Austria-Hungary. On June 6, 1915 Tarnowski and Michaelis presented to the Bulgarian Government a written declaration. In it was declared that for its neutrality Bulgaria would obtain the "contested" and the "non-contested" zone in Macedonia according to the boundaries in the Bulgarian-Serbian Treaty from March 13, 1912, which was not respected by Serbia during the Balkan War. They were guaranteed to Bulgaria, no matter should she occupy them before the end of the war, or not. The same document implied also benefits on behalf of the other neighbors: Austria-Hungary and Germany guaranteed to Bulgaria also a part of the territories possessed by Romania and Greece, according to the Bucharest Treaty of August 10, 1913 in case they participate in a war against the Central Powers.

Comparing the Austria-German note with the proposals of the Entente we cannot but make the conclusion that in all cases and in all obstacles, it used to be much more convenient for the Bulgarian national interests not only in the specific military political moment, but also in the near future. The Entente proposed participation in the war and a question mark before obtaining a portion of Macedonia; Austria-Hungary and Germany - neutrality and unconditional incorporating of the "contested" and "non-contested" zones. Of course - a basic condition for this should be the victory of the Central Powers, but the same used to be valid for the other side.

Well, as said above, the strategic situation did not seem so much in favor of the Entente. The attempt at Gallipoli was evidently unsuccessful: The connection between Germany and Turkey was preserved. Now the territory of Bulgaria was of a key importance for this connection. The Entente exercised last efforts to overcome the position of the Central Powers in Bulgaria. That was nevertheless, something impossible. The vast promises for Macedonia, informa-

tion about the great successes in the East and the Entente's territorial compensations did not satisfy the Bulgarian Government and the Court. Important in this respect used to be also the helpless English-French Corps at the Dardanelles, for whose unsuccessful activity Churchill would accuse Grey for not succeeding to attract Bulgaria. And - well, last, but not least - the always existing, but at this point well expressed, accompanied with an ambition, sympathies of the ruling parties and Ferdinand to the Central powers. Their long expected fruit was the Treaty of September 6, 1915.

In October 1915 Bulgaria declared war on Serbia. The opposition declared that it was posed before *fait accompli*, but in view of the national interests would support the Government. The natural national striving to repair the historical lack of justice of the Bucharest Peace Treaty, to support unification of the Bulgarian nation no matter the ways, the means, and the side, with such motives Bulgaria would join the war. Later on historians would in their own way and point of view would appreciate the categories "bourgeois' nationalism", and "national interests" in the Bulgarian policy during the summer of 1915. But the very fact that the Bulgarian soldier went to support his suppressed brothers outside the Bulgarian Fatherland, imposed the conclusions of availability of a "significant just element in the participation of Bulgaria in the war". In the frames of a Grand World War Bulgaria could not look for solving its national problem without military force. The reality of the war, as well as the diplomatic failures in 1913 used to be a convincing proof for that. The other questions were from another kind: Did the Supreme Command choose the right strategic moment for the start of war activities, and most important – why was the alliance which finally lost the war chosen? The answer of these questions should be sought later, but not in the conjuncture during the "Hot Bulgarian Summer" of 1915.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE BULGARİSTAN'IN UĞRADIĞI İKİNCİ ULUSAL BUHRAN

Cengiz HAKOV*

1912-1913 yılları arasında Balkanlar'da çelişkili amaç ve hedefleri olan iki savaş yürütülmüştür. Birinci savaş Balkan Birliği ile Türkiye arasında yürütülürken, ikincisi Bulgaristan ile Balkan Birliği'ndeki müttefikleri arasındaydı. Birincisinde Türkiye, ikincisinden ise Bulgaristan yenilgiye uğramıştır. Aslında Balkan Savaşları, Balkanların siyasî haritasını değiştiren Birinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri idi. Türkiye, Balkanlarda hemen hemen tüm topraklarını kaybederken, Bulgaristan Birinci Balkan Savaşı sırasında kazandığı toprakların büyük bir bölümünü yitiriyordu. Balkan savaşlarından büyük bir zaferle çıkanlar ise Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'dır ki, her biri topraklarına toprak, nüfusuna nüfus katmıştır.¹ Balkan Birliği dağılmış, Balkan ülkeleri arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı onları tekrar karşı karşıya getirecektir.²

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Balkan Antantı ve Üçlü İttifak gibi karşı karşıya gelen iki askerî siyasî blok, Bulgaristan gibi hala tereddüt içerisinde olan veya taraflardan birini tutmak şeklinde savaşa katılarak daha fazla faydalar elde etmeye çalışan diğer küçük ülkeleri de kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Türkiye'nin Sofya As-

* Prof. Dr., Bulgaristan Bilimler Akademisi – Balkan Araştırmaları Enstitüsü, e-mail: cengizhakov@hotmail.com.

¹ Yunanistan topraklarını % 91, nüfusunu ise % 67 arttırmıştır; Sırbistan topraklarını % 80, nüfusunu ise % 41 arttırmıştır. Esasında, Romanya savaşa katılmadan topraklarına Güney Dobruca'yı da eklemiştir. Türkiye'ye karşı en ağır çarpışmaları yürüterek en çok insan kaybı vermiş olan Bulgaristan, eninde sonunda topraklarını % 17, nüfusunu ise % 8 arttırmıştır. Savaştan en çok zarara uğrayan Türkiye idi, Çünkü Balkanlar'daki topraklarının % 83'ünü, nüfusunun da % 62'sini kaybetmiştir.

² Марков, Г., *Балканизацията*, София, 2011, с. 236.

Цонев, Ст., *Български хроники*, т. 3, София - Пловдив, 2010, с. 342-343.

kerî Ataşesi Binbaşı Mustafa Kemal'in tuttuğu notlar, Bulgaristan'ın talepleri hakkında bilgi kaynağı teşkil etmektedir. Mustafa Kemal, Osmanlı Genelkurmayı'na gönderdiği 7 Mart 1914 tarihli raporunda şunları belirtiyordu: “Makedonya’da tam bir hâkimiyet kurma imkânsızlığı ki, bu Bulgarlar için bir millî idealdir. Bulgar halkına, orduya ve hükümete unutulamayacak bir yara açıyor. Bulgarlar Sırbistan’ın ve Yunanistan’ın Makedonya’dan aldıkları toprakları tekrar geri almakla, o yaraya şifa bulacaklarına inanıyorlar...”³

Bulgarların tekrar Edirne’yi ele geçirmeleri konusuna gelince, Mustafa Kemal bu tür planların neredeyse imkânsız olduğunu düşünüyor, fakat yine de Osmanlı hükümetine Edirne savunmasının artırılması önerisini getiriyordu.⁴

Bulgar ve Osmanlı silahlı kuvvetlerinin gelecekteki savaşın askerî harekâtlarının Balkan sahnesindeki ortak askerî eylemlerine ilişkin planları Bulgar Genelkurmayı kıdemli subaylarla eşgüdümü sağlamak amacıyla Askerî Ataşesi olarak Binbaşı Mustafa Kemal’e Osmanlı Genelkurmayı adına katılması görevi verilmişti. Bunun dışında Mustafa Kemal, Bulgaristan’ın Üçlü İttifak’a celbedilmesi amacıyla Sofya’daki Avusturya-Macaristan ve Almanya diplomasisine de yardımcı olma görevini üstleniyordu.⁵ Bu durum, Üçlü İttifak için son derece önemliydi. Çünkü İttifak üyeleri arasında karadan sürekli bağlantı sağlanmış olacaktı.

Bulgaristan, birbirine savaş açan iki grubun ülkenin savaş beklentilerini azami bir şekilde karşılayacak olanını beklerken, Birinci Dünya Savaşı’nın başından itibaren Üçlü İttifak’ın yararına olan tarafsızlık ilan ediyordu. Bu talepler arasında Kavala, Drama ve Serez şehirlerinin de bulunduğu Makedonya’nın sözümlü ona “tartışmasız” ve “tartışmalı” bölgeleri; Midye-Enez hattı üzerindeki Doğu Trakya toprakları ve tüm Güney Dobruca vardır. Antanta, Bulgaristan’ın Midye-Enez hattı üzerindeki Doğu Trakya toprak taleplerini yerine getirmeye hazır olduğunu açıklarken, Güney Dobruca’nın geri alınması için diplomatik destek, Makedonya’nın bazı bölgelerini Bulgar

³ **Мустафа Кемал Ататюрк и турско-българските отношения в документи /1913-1938/**, Раздел II, Документ 11, Анкара, 2002, с. 151-152.

⁴ Aynı eser. Bölüm II, Belge 13, s. 162- 163.

⁵ Kocatürk, U., **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe Görüşmeler, Araştırmalar ve Belgeler**, Ankara, 2005, s. 287-293.

topraklarına katma, Bulgar ordusunu tamamen ücretsiz olarak silahlandırma ve büyük bir askerî kredi sağlama sözü veriyordu. Üçlü İttifak ise Bulgaristan'a Makedonya'nın "tartışmasız" ve "tartışmalı" bölgelerini, Ege Makedonya'sı ve Güney Dobruca bölgelerini sunuyordu.⁶

Bir komutan olarak Yarbay Mustafa Kemal'in İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Cephesi'nde ve Çanakkale Savaşı'ndaki askerî planlarının suya düşmesinde büyük katkısı vardır. İlk başta söz konusu devletler sahip oldukları modern askerî ve deniz kuvvetleriyle Çanakkale Boğazı'nı geçmeye, İstanbul'u ele geçirmeye ve müttefikleri Rusya ile doğrudan bağlantı kurmaya çalışıyorlardı. Fakat bunu başaramayınca Churchill'in girişimi üzerine İngiliz ve Fransız askerlerinin katılımıyla Gelibolu Yarımadası'na çıkarma düzenlenmesine ve deniz kuvvetlerinin başaramadıkları hedefe, karadan ulaşmaya karar veriliyor. Neredeyse 1915 yılı boyunca Çanakkale Cephesi'nde şiddetli savaş yürütülüyor ki, bu savaş sırasında Yarbay Mustafa Kemal'in bir askerî strateji uzmanı ve yetenekli bir komutan olarak yıldızı parlıyordu. İki tarafın bu savaşlarda verdikleri kayıplar toplam 500.000'i buluyordu. Karadan da başarısız olunca çıkarmayı gerçekleştiren İngiliz ve Fransız askerlerin geri kalan kısmı gemileriyle geri çekiliyor ve Selanik Cephesi'ne yönlendiriliyordu. Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî sonuçları açısından Birinci Dünya Savaşı'ndaki bu büyük zaferinde, ki Yarbay Mustafa Kemal'in katkısı çok büyüktür; aralarında savaşan her iki askerî ve siyasî blokta olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de büyük yankı uyandırmıştır.

Meydana gelen böyle bir uluslararası durum karşısında Bulgaristan, Üçlü İttifak'a katılmak için son ve kararlı adımları atıyor. 3 Eylül 1915 tarihinde Sofya'da Bulgaristan ve Türkiye arasında sınır kontrolü anlaşması imzalanıyordu. Bu anlaşma gereğince Sivilengrad'tan Ege Denizi'ne kadar, yani Meriç Nehri'nin doğusundan Edirne-Dedeağaç demir yoluna sınır olan topraklar, Bulgaristan'a verildi. 6 Eylül'de Sofya'da Bulgaristan ile Almanya arasında bir dostluk sözleşmesi ve gizli bir anlaşma imzalanırken, Pless şehrinde ise Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında askerî anlaşma yapılıyordu. Müttefik kuvvetlerinin başına Alman Mare-

⁶ Спасов, Ј. *История на България 1878-1945*, том III, док. 45, София, 2008.

şali Makenzen getirildi. Almanya, Bulgaristan'a askerî malzeme teminatı ve 200 milyon frank değerinde yardım verme sorumluluğunu üstleniyordu. Bulgaristan ise Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den olmak üzere askerî malzeme ve asker birliklerine engelsiz geçiş sağlama yükümlülüğünü alıyordu.⁷ Böylece Bulgaristan hükümeti, Rusya'ya karşı askerî harekâtların yürütülmesine karşı gelen halk ile subayların bir kısmının görüşünü göz ardı ederek Bulgaristan'ın Üçlü İttifak'a katılması için bu son derece önemli adımı atmıştır.⁸

Üçlü İttifak'a katılma görüşmeleri sırasında Bulgaristan, hedeflerine ulaşır ulaşmaz savaş sona ermeden savaştan çıkabileceğini ima etmiştir.⁹

23 Eylül 1915 tarihinde Bulgaristan ilk başta 559.000 kişiyi kapsayan, genel seferberlik ilan ediyor. 14 Ekim'de ise Sırbistan'a karşı yürütülen savaşa giriyordu. Birinci Bulgar Ordusu birkaç hafta içinde Negotin, Zayçar, Knyajevats, Pirot, Niş ve Leskovats'ı, 17 Ekim'de ise İkinci Bulgar Ordusu, önce Vrania'yı daha sonra da Kumanova, Ovçe Pole, Üsküp, Bitola [Manastır] ve Ohrid'i işgal ediyor, Kasım ayında da Bulgar askerleri, Kosova'da Priştine ve Prizren'i ele geçiriyordu. 1916 yılının yaz aylarında Selanik cephesinden İngiliz ve Fransız askerleri Doyran bölgesine doğru ilerliyor ve ağır çatışmalar sonucu Kasım ayında Bitola'yı işgal ediyorlardı. 1916 yılının Ağustos ayında Romanya, Antanta'nın tarafına geçiyor ve Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ediyordu. 1 Eylül 1916 tarihinde ise Bulgaristan Romanya'ya savaş açıyor ve Bulgar askerleri ard arda Dobriç ve Tutrakan'ı, 6 Aralık'ta ise Bükreş'i ele geçiriyorlardı. Burada Alman komutanlığı ile sağlanan eşgüdüm sonucu Türk askerlerinin Dobruca Cephesi'nde Bulgar askerleriyle omuz omuza savaştıklarını da belirtmemiz gerekmektedir.¹⁰

Fakat askerî harekâtlar, Üçlü İttifak üyesi ülkelerin beklentilerine

⁷ Aynı eser. Belge 46; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt: I, Ankara, 2000, s. 97.

⁸ **Мустафа Кемал Ататюрк и турско-българските отношения...** Belge 17, s.174-176; Belge. 19, s. 179-182.

⁹ Спасов, Л., **а.г.е.**, Belge. 46.

¹⁰ Марков, Г., **Балканизацията...**, s. 239-269;
Спасов, Л., **а.г.е.**, Belge. 47;

Българо-турски военни отношения през Първата световна война /1914-1918/, Сборник документи, София, 2004, с. 686.

göre gelişmemiştir. Savaşın söz konusu ülkelerin lehine zaferle sonuçlanmasına karşılık savaş uzadıkça uzuyordu. Oysa Üçlü İttifak, uzun bir savaşın yürütülmesi için ne gerekli rezervlere, ne de kaynaklara sahiptir. Böyle rezervlere ancak Antanta'ya üye ülkeler sahipti. 1917 yılında Antanta'nın lehine çalışan bir dizi önemli olaylar meydana geliyordu. ABD ise Almanya'ya savaş açarken, Rusya ülkede yürütülen devrimci değişiklikler sonucu savaştan çıkıyordu. Diğer taraftan Eylül 1918'de Selanik Cephesi'nden Antanta güçleri, Dobro Pole bölgesinde Bulgar savunmasını delerek Bulgar askerlerinin bir bölümünü esir alıyordu. Bulgar askerlerinin geri kalan kısmı ise Bulgaristan'ın yenilgisinden sorumlu olan Bulgar devlet adamlarından hesap sormak için Sofya yolunu tutuyordu. Fakat Alman askerî birlikleri, Bulgar askerlerini Sofya banliyönlerinde bozguna uğratmıştır. Sonuçta 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik'te ateşkes ilan ediliyor ve Bulgaristan savaştan çıkıyor, 29 Kasım 1919'da ise Paris'te Neuilly Barış Antlaşması imzalanıyordu. Antlaşma gereğince Bulgaristan topraklarından 11.278 metre kare Yugoslavya ve Yunanistan'a veriliyordu. Bunun dışında Bulgaristan 2,25 milyar frank tutarında tazminat ödemeye ve Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'ya 5 yıl boyunca belirli miktarda kömür, büyük ve küçük baş hayvan vermeye mecbur kalıyordu. Bulgaristan'ın silahlı kuvvetlerinin sayısı 20.000 kişi olarak sınırlandırılırken hava ve deniz kuvvetlerine sahip olma hakkı elinden alınıyor ve dışardan silah ve cephane satın alma yasağı getiriliyordu. Son olarak Neuilly Barış Antlaşması'nın yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek amacıyla Askerî Kontrol ve Tazminat ismini taşıyan iki komisyon Bulgaristan'a yerleşiyordu.¹¹

Büyük Güçlerin 1878 yılında düzenledikleri Berlin Kongresi kararlarınca Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgaristan Prenslığı'nin kurulmasının ardından Bulgaristan hükümetleri, ülke topraklarını Balkanlar'daki Osmanlı bölgeleri hesabına genişletme politikası yürütüyor ki, bu girişimler aynı politikayı yürüten diğer Balkan ülkelerinin hedeflerine aykırı geliyordu. 1885 yılında Doğu Rumeli Vilayeti Bulgaristan Prenslığı ile bütünleşirken, 1908 yılında Bulgaristan nihai bağımsızlığını ilan ediyor ve başına Çar Ferdinand'ın geçtiği bir çarlık sistemi kuruluyordu. 1912-1913 Balkan Savaşları sırasın-

¹¹ Спасов, Л., a.g.e., dok. 47, 49, 53.

Марков, Г., a.g.e., s. 270-298, 299-313.

da Bulgaristan ilk başta topraklarını o derece genişletiyor ki, toplam Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan topraklarından daha fazla toprağa sahip oluyordu. Ancak Balkanlar'daki jeopolitik gerçekleri gözardı eden basiretsiz Bulgar politikasının yüzünden ülke, savaşın başında kazandıklarının büyük bir bölümünü kaybediyordu. Bu olay “Birinci Ulusal Buhran” olarak değerlendirilmektedir. Bulgaristan'ın Üçlü İttifak tarafını tutarak Birinci Dünya Savaşı'na girmek için başlıca nedeni, Balkan Savaşları'nda kaybettiklerini tekrar geri almaktı. İlk başta Üçlü İttifak'ın büyük zafer beklentilerine rağmen İttifak savaşı kaybediyor ki, bu da Bulgaristan için mağlubiyet anlamına geliyordu. Böylece Bulgaristan, Balkan Savaşı'nda kazandığı son ganimetlerini de yitiriyordu. Bu da Bulgaristan için “İkinci Ulusal Buhran” ve Balkanlar'da genişleme politikasının sonu demektir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRESİNCE YUNANİSTAN'DA YAŞANAN SİYASİ KUTUPLAŞMA VE İÇ ÇATIŞMA: KASIM OLAYLARI

Esra ÖZSÜER*

Giriş

“Avrupa’yı patlamaya hazır hale getirmek için elli yıl harcandı. İnfilak ettirmeye ise beş yıl yetti...”¹ Birinci Dünya Savaşı Tarihi kitabının giriş cümlesini bu ifadeyle başlatan tarihçi Liddell Hart, yine aynı kitabında dünyayı top yekûn bir çatışmaya sürükleyen temel nedenleri korku, açlık ve gurur olarak açıklamıştır. 1871 ve 1914 tarihleri arasında yaşanan uluslararası bunalımlar ve “vakalar” da bu büyük çatışmanın ön belirtileridir.² Bu perspektiften bakıldığında, 1914 Büyük Savaşı’nın tetikleyici unsuru olarak kabul edilen Saray-Bosna Suikastı, buzdağının sadece görünen yüzüdür. Nitekim 1789 Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” doktrini, anayasa ile seçilmiş bir parlamentoya dayanan siyasal ve ekonomik liberalizm anlayışını oluşturmuştur. Mutlak monarşi düzeninin yerini alan, dönemin gözde rejimi, liberalizm,³ sömürge-

* Dr., İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, e-mail: ozsueresra@gmail.com.

¹ Basil Liddel Hart, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 1.

² A.e., s. 2.

³ XIX. yüzyıl başlarında Karl Marx, silahlı bir devrimle kralın ve soyluların elinden iktidarı alan burjuvazinin bir başka devrimle de bu iktidarı burjuvazinin elinden proletaryanın alacağını söylemiştir. Marx’a göre kapitalizm olarak kavramlaştırılan bu liberal sistemin çöküşü de kaçınılmazdır. Ancak I. Dünya Savaşı’na giden süreçte Marx’ın öngördüğü gibi kapitalizm zayıflamamış aksine endüstri devrimi ve sömürgeciliğin hızlanmasına paralel kuvvetle daha fazla güçlenmiştir. Eğer Marx’ın bu öngörüsü gerçekleşmiş olsaydı, I. Dünya Savaşı gibi yıkıcı ve emperyalist bir savaşın çıkması olasılığı da düşük bir ihtimaldi. Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz: A. Haluk Ülman, **I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2002, s. 17-32.

cilik hareketlerini hızlandırarak; Avrupa'da bloklaşma, militarizm, irredantizm ve milliyetçilik gibi süreçlerin başlamasına da temel teşkil etmiştir. Bu süreçler zincirinin son halkası da Bismarck'ın de-yimiyle “zayıfın güçlü tarafından yutulduğu” bu büyük emperyalist kavgadır. Buzdağının görünmeyen asıl yüzü de, Habsburg Arşidükü Ferdinand ve karısının, Sırp milliyetçisi Prensip tarafından Saray-bosna'da öldürülmesi gibi sıradan sayılabilecek bir gerekçeyle ka-mufle edilmiştir. Farklı cephelerden incelendiğinde, Büyük Savaş'ın ekonomik (sömürgecilik ve rekabet), fizikî (toprak anlaşmazlıkları), sosyolojik (baskı gruplarının çalışmaları) ve psikolojik (yöneticile-rin tutum ve davranışları) nedenleri tüm dünyayı bir savaş psikozu içine sokmuş⁴ ve özellikle emperyalist düzende kendine yer arama kaygısına giren küçük ölçekli ulus devletleri de harekete geçirmiştir. Bu ulus devletlerden biri de, 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra nüfus ve toprak bakımından iki kat büyüme ve güçlenme yaşayan Yunanistan'dır.⁵ 1909 yılında Gudi Darbesi ile Yunanistan'a getiri-len Giritli politikacı Eleftherios Venizelos'un ulus hedefinde, Batı eşiti güçlü bir Yunanistan'ın yanı sıra, Batı'nın Anadolu'ya giden yolunda köprü olan bir Yunanistan bulunmaktaydı.⁶ Böylesi siyasi bir hedef de, Yunanistan'ın Avrupa'da meydana gelen bloklaşma ha-reketi içinde kendisine en doğru partneri seçmesi ile mümkün olabi-lirdi. Dönemin Yunanistan Başbakanı Venizelos için Büyük Savaş, Yunanistan'ın büyük ve güçlü ülke olma hedefinde değerlendirilme-si gereken bir fırsat olarak görülüyordu.

1. Yunanistan'ın 1914-1917 Yılları Arası İzlediği Dış Politika

I. Balkan Savaşı sona erdiğinde, Balkan Devletleri arasında Os-manlı Devleti topraklarının paylaşılması konusundaki çıkan fikir ay-rılığı, II. Balkan Savaşı'nın oluşum sinyallerini verse de, öncesinde kendi aralarında belli ittifak ve anlaşmaların yapılmasını da berabe-rinde getirdi. Özellikle Bulgaristan'ın kendi payına düşen toprakların

⁴ A.e., s. 16.

⁵ Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan'ın yüzölçümü 64.786 km²'den 108.606 km²'ye çıkmış, 2.666.000 olan nüfusu da 2 kat artarak 4.363.000'e yükselmişti. Apostolos V. Vaka-lopoulos, *Nea Elliniki İstoria [Çağdaş Yunan Tarihi], 1204-1985*, Thessaloniki, Vanias, 1987, s. 350.

⁶ Thanasis Diamantopoulos, “To Politiko kai Koinoniko Minima tou Venizelismou tis Anorthosis” [Venizelos Hareketinin Canlanmasında Politik ve Toplumsal Mesaj], *Simpo-sio gia ton Eleftherio Venizelo. Praktika*, Athina, Eteria Ellinikou Logoteknikou kai İsto-rikou Arheiou Mouseio Benaki, 1988, s. 26-28.

azlığından şikâyetçi olması, Yunanistan ve Sırbistan'ın çok kısa bir zaman sonra Bulgaristan ile karşı karşıya geleceğinin şüphelerini de doğurmaktaydı. Bu sebeple Sırbistan ve Yunanistan, 19 Mayıs 1913 tarihinde, Selanik'te imzaladıkları dostluk ve barış anlaşması ile ilk birliği oluşturdular. İmzalanan anlaşmada Yunanistan ve Sırbistan'ın üçüncü bir yabancı ülke tarafından Balkan toprakları üzerindeki statükosunu tehlikeye sokacak bir durumun olması halinde, taraflardan biri diğerine yardım etmeye yükümlü sayılacaktı. Yunanistan ve Sırbistan, o dönem Bulgar tehdidine karşı oluşturulmuş bir pakt ile Balkanlar'daki mevcut dengeyi bozulmamasını amaçlıyordu.⁷

I. Dünya Savaşında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a karşı savaş açması, Yunanistan ve Sırbistan arasında imzalanan dostluk anlaşmasını yeniden gündeme getirmişti. Başbakan Venizelos, *casus foederis* şartları gereğince, Yunanistan'ın Sırbistan'a silahlı ve askerî yardım yapmasının zorunlu bir durum olduğunu Kral Konstantinos'a hatırlatmış ancak Saray'dan bu doğrultuda gelen cevap beklenenin aksine olumlu olmamıştı. Olumsuz cevaba gösterilen gerekçe de, Yunanistan ile Sırbistan arasında imzalanan anlaşmada "üçüncü ülke" anlamında, Balkan Devletlerinin kastedildiği ve Avusturya-Macaristan'ın bu noktada Balkan sınırlarını tehlikeye düşürecek bir konumda olmadığı ile açıklanmaktaydı. Yunanistan'ın bu bağlamda Sırbistan'a herhangi bir askerî yardım mükellefiyeti de mevcut olamazdı.⁸ İlk etapta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Sırbistan arasında patlak veren ancak daha sonra Antant ve Merkez Güçlerin de dâhil olduğu topyekûn bir savaşa dönen bu emperyalist kavga, Yunanistan'da da kısa bir süre sonra kendi iç çatışmasını hazırlayan süreci başlattı. Başbakan Venizelos ve Kral Konstantinos arasında çıkan fikir ayrılığının temelinde, Antant ve Merkez Güçler olarak ikiye ayrılmış bloklaşma hareketinin hangi tarafında yer alacağı sorunsalı bulunmaktaydı. Konstantinos ve Venizelos arasında Büyük Savaş dönemi süresince baş gösteren bu mikro ölçekli

⁷ V. Skoulatos, N. Diamakopoulos, S. Kondis, *İstoria Neoteri ke Sinhroni [Yakın Dönem Yunan Tarihi]*, Athina, OEDB, 1984, Tefhos [Sayı]: 4, s. 45

⁸ Giannis Stefanidis, "İ Ekriksi tou A Pankosmiou Polemou" [I. Dünya Savaşının İlanı], (Edit.Thanos Veremis), *Eleftherios Venizelos, Apo tin Tourkokratoumeni Kriti ston Ethniko Dihasma [Eleftherios Venizelos, Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]*, Tomos [Cilt]: A, Athina, Ta Nea, 2011, s. 188.

bloklaşmanın esasında ise her iki liderin farklı yorumladığı milliyetçilik anlayışı bulunuyordu.⁹

21 Ağustos 1914 tarihinde, İngiltere Başbakanı Churchill, o dönem Yunanistan'da bulunan İngiliz Deniz Amirali Kerr'e verdiği emir doğrultusunda Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na katılması yönünde karşılıklı bir anlaşma sağlamasını talep etti. Ancak Kerr'in Yunanistan'ın işbirliği yönünde Kral Konstantinos ile yaptığı görüşmeden, Yunanistan'ın tarafsızlık politikasını devam ettireceği yönündeki beyanati nedeniyle olumlu bir sonuç çıkmadı. Çünkü Konstantinos, Yunanistan'ın savaş ortamından ziyade Balkan Savaşlarında kazandığı toprakların güvencesini sağlamlaştırmak için barış ve güvenliğe ihtiyacı olduğunu düşünüyordu.¹⁰ Konstantinos'un, hükümetin başı olarak Başbakan Venizelos'a danışmadan böyle bir karar alması, Kral ile Venizelos arasındaki ilk siyasi ayrımın oluşum sürecini de başlatmış oldu. Venizelos, Büyük Savaş'ın başından beri Yunanistan'ın Antant güçleri yanında yer almasını, ulusun çıkarları açısından gerekli görmekteydi. Bu nedenle, Antant'ın Yunanistan işbirliği için attığı her adımın Konstantinos tarafından geri çevrilmesi, Saray ile Hükümet arasında iç siyasetin dış siyasetten ötürü çıkmaza girdiği bir ortamı da hazırlıyordu.

29 Ekim 1914 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin Büyük Savaş'ta yer alması, o döneme kadar tarafsız kalan Bulgaristan'ın jeopolitik açıdan önemini daha da arttırdı. Merkez Güçler birliğinin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki çizgisinde, Bulgaristan konum itibarıyla bağlayıcı durumdaydı. Antant tarafında yer alan bir Bulgaristan, coğrafi açıdan bu birliğin bütünlüğünü sekteye uğratabilirdi. Venizelos, Bulgaristan'ın jeopolitik önemini kavrayarak Konstantinos'a, Yunan-Bulgar işbirliği önerisini sunan

⁹ Venizelos'un milliyetçiliği yayılcı bir milliyetçilikti. Bu anlayış, Venizelos'un Megali İdea ülküsünde de kendisini iki kıta beş deniz ifadesiyle göstermekteydi. Oysa Kral Konstantinos'un milliyetçiliği Venizelos'a göre daha içine kapalı, daha konservatifti. Bu da Konstantinos'un "küçük ama saygın Yunanistan" fikri ile örtüşen bir durumdu. Ulusal Bölünme olarak yaşanan bu sürecin temelinde her ne kadar Yunanistan'ın dünya üzerindeki bu bloklaşma hareketinin hangi tarafında yer alacağı kaygısı olsa da, asıl çatışma her iki liderin milliyetçilik anlayışının sürekli çak(t)ışmasıyla da yakından ilintiliydi. Thanos Veremis (edit), **Eleftherios Venizelos, Apo tin Tourkokratoumeni Kriti ston Ethniko Diasmo Dihasmo** [Eleftherios Venizelos, Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye], Tomos [Cilt]: A, s. 11.

¹⁰ Stefanidis, a.g.m., s. 193.

üç adet muhtıra gönderdi. 11 Ocak/24 Ocak, 17 Ocak/30 Ocak ve 17 Şubat/2 Mart 1915¹¹ tarihli üç muhtirasının içeriğinde Yunanistan'ın Antant güçleri ile işbirliğini gerekli gören ifadeler ve öneriler bulunmaktaydı. 11 Ocak/24 Ocak, 17 Ocak/30 Ocak tarihli iki muhtirasında, Yunanistan'ın anlaşma gereği Sırbistan'a yardım etmesinden, Yunanistan'ın Romanya ve Bulgaristan'a Antant ile işbirliği önerisinde bulunmasından bahsediliyordu. Bulgaristan ile olan işbirliği teklifinin karşılığında da II. Balkan Savaşı'nda Bulgarlardan geri aldıkları Kavala, Drama ve Serez'i¹² geri iade etme teklifi vardı.¹³ Venizelos, Kral'a sunduğu bu öneriyi 11 Ocak/24 Ocak tarihli ilk muhtirasında şu sözlerle ifade etmekteydi: “*Biliyorum ki size önerdiklerim Yunanistan'ı çolak bırakacak ve canımızı acıtacak bir durum. Ancak bu operasyon, Türkiye'deki Hellenizmin¹⁴ kurtuluşu ve*

¹¹ Yunanistan'da bu dönemde (1923 yılına kadar) eski takvim olan Jülyen takvimi geçerli olduğundan tarihi olaylar Gregoryan takvimine göre 13 gün geriden gelmektedir. Bu nedenle dünya tarihini ilgilendiren tarihi olaylarda metnin aslına sadık kalma gayretiyle makalede iki tarih bir arada verilmiştir. Ancak diğer tarihler dünya kaynaklarında belirtildiği üzere aslına sadık kalınarak makaleye alınmıştır. (yn)

¹² Doğu Makedonya topraklarının Bulgaristan'a verilme fikri Venizelos'a ait bir fikir değildi. 11 Ocak/24 Ocak 1915 tarihinde Venizelos ile görüşen Yunanistan'ın Britanya Büyükelçisi Elliot, Yunanistan'ın, Sırbistan'a yapacağı yardım ve ittifak ile birlikte, Büyük Savaş içinde yer alması durumunda, Antant güçlerinin Yunanistan'a Anadolu topraklarındaki en iyi sahil şeritlerini savaş tazminatı olarak vereceği sözünü veriyordu. Venizelos'un Kral Konstantinos ile bu konuda bir anlaşma sağlaması halinde ise Antant Hükümetleri, kendi aralarında yapacakları görüşmelerde, Yunanistan'ın Anadolu topraklarında istedikleri bölgeleri verme konusunda herhangi bir itirazda bulunmayacaktı. Elliot'a göre bu anlaşmanın sağlam temelli olabilmesi için Bulgaristan'ın da Antant kuvvetlerinin yanında yer alması gerekiyordu. Hatta Antant, Bulgaristan'ın coğrafi konumunu Yunanistan'dan çok daha değerli görmekteydi. Bulgaristan'ın, Antant yanında yer alması için de Yunanistan'ın Doğu Makedonya topraklarını Bulgaristan'a bırakması teklif edilecekti. Yunanistan'a da kaybettikleri topraklarına karşılık, Anadolu'da kendi istedikleri topraklar verilecekti. Antant, hem Bulgaristan'ı hem de Yunanistan'ı kendi taraflarına dâhil etmek için her iki ülkenin gözde saydığı toprakları kendisine verme sözünde bulunuyordu. Christos A. Theodoulou, **İ Ellada kai i Antant [Yunanistan ve Antant]**, Hanya, Ekdoseis Pataki, 2011, s.144.

¹³ Konstantinos, daha sonra özellikle Ulusal Bölünmenin en şiddetli olduğu yıllarda, 15 Mart 1915 tarihinde, bu iki muhtırayı gazetelere vererek Venizelos'un Bulgarlara vatan toprağını satan bir hain olduğunu lanse edecekti. Giorgios Th. Mavrogordatos, “İ singrousi Venizelou Konstantinou” [Venizelos ve Konstantinos Çatışması], Thanos Veremis (edit), **Eleftherios Venizelos, Apo tin Tourkokratoumeni Kriti ston Ethniko Dihasmo [Eleftherios Venizelos, Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]**, Tomos [Cilt]: A, Athina, Ta Nea, 2011, s. 213, 202-204.

¹⁴ Yunanlılar günümüzde kendilerini Hellas, batılılar Grek olarak tanımlarken Türkiye'de dahil pek çok doğu ülkesinde Yunan sözcüğü ile tanımlanmaktadır. Yunanlar, hem Yunanistan'da hem de Yunanistan sınırları dışında yaşayan ve Yunanca konuşan Ortodokslara Helen ismini vermektedir. Levent Kayapınar, **Bizans Tarihi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi

*Büyük Yunanistan'ın kuruluşu için de oldukça önemlidir.*¹⁵ Venizelos, akabinde yazdığı 17 Ocak/30 Ocak tarihli ikinci muhtırasında da benzer ifadeleri tekrar etmekteydi: “*Kavala'dan feragat etmek büyük bir sancı... Fakat bu fedakârlık karşısında alacaklarımızı düşündüğümüzde de gerekli bir adım. Çünkü bizim zaferimizle sonuçlanacak olan bu savaş bittiğinde, zaten Balkan Savaşları ile büyümüş Yunanistan'a, aynı büyüklükte ve zenginlikte bir Yunanistan daha katılacak.*”¹⁶ Venizelos, her iki muhtırada da yer alan önerileri Yunanistan'ın menfaatine görüyordu. Çünkü Yunanistan Bulgaristan'a vereceği Doğu Makedonya toprakları ile 2000km² toprak; 30.000 Yunan nüfus kaybedecekti. Oysa Osmanlı Devleti dağıldığında, Antant'ın Anadolu (Küçük Asya) toprakları üzerinden verdiği söz olan Aydın vilayetinin Yunanistan'a bırakılması karşılığında 125.000km² toprak; 800.000 Helen nüfus kazanmış olacaktı.¹⁷ Ancak Kavala'nın Bulgaristan'a bırakılma önerisi ne Konstantinos ne de Merkez Güçler tarafında yer alma sinyalleri veren Bulgaristan cephesinde ilgi görmedi. Yunanistan, bu sonuç karşısında, Bulgaristan'a her hangi bir işbirliği teklifinde bulunmadığı gibi sunulan öneriler de fikirden öteye gidemedi.

Antant, 15 Şubat 1915 tarihinde, Çanakkale Boğazı'na çıkarma yapma kararı sonrasında yeniden Yunanistan ile görüşmelere başladı. Churchill'in görevlendirdiği Yunanistan'ın Britanya Büyükelçisi Elliot, Venizelos ile yaptığı görüşmede, Antant'ın Yunanistan'ın deniz üssünden yararlanması ve aynı zamanda İstanbul'un işgaline yönelik kara çıkarmasında, Yunan ordusundan destek alması talebinde bulundu. Bunun üzerine, 17 Şubat/2 Mart 2016 tarihinde Venizelos, Antant ile anlaşma sağlanması için Konstantinos'a yazdığı üçüncü muhtırayı bizzat kendisi okumak amacıyla saraya götürdü.¹⁸ Muhtıradan Venizelos, Konstantinos'a şu ifadelerle seslenmekteydi: “*Size Çanakkale Savaşı'na katıldığımız takdirde ne kazanacağımızı ifade*

tesis Yayını, 2013, s. 6; Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekati, 1919-1923**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2010, s. 14.

¹⁵ Theodoulou, **a.g.e.**, s. 150.

¹⁶ **A.e.**, s. 152.

¹⁷ Mavrogordatos, **a.g.m.**, s. 202.

¹⁸ Yunan tarihçilerin de hem fikir olduğu üzere Venizelos, hitap gücü kuvvetli bir lider olarak etrafınca tanınmaktadır. Venizelos'un bizzat kendisi de, konuşmalarında ikna gücüne inandığı için çoğu zaman en zor meselelerde bu özelliğini kullanmaktan çekinmez. Theodoulou, **a.g.e.**, s. 170.

etmeme sanırım gerek yok. Eğer savaşa katılırsak, Yunanistan, Antant'ın söz verdiği üzere Anadolu'yu; İngiltere'nin söz verdiği üzere Kıbrıs'ı alacak. Üstelik Antant ittifakı ile biz de İstanbul'a girebilme şansını yakalayacağız."¹⁹ Konstantinos, ilk defa, Bizans Kralı Konstantinos Paleologos'un halefi olarak İstanbul'a yeniden girmenin hayaliyle ikna oldu. Öyle ki Venizelos'un Konstantinos ile yaptığı bu ikili görüşmede her iki tarafın da yazılanlardan oldukça etkilendiği ve duygusal anların yaşandığı ifade ediliyordu. Venizelos'un okuduğu muhtıra metninden Konstantinos'un ara ara boğazının düğümlendiği ve bazı yerlerde de hıçkırıklara boğulduğu anlatılmaktaydı.²⁰ Konstantinos'u "*Allah'ın izniyle savaşa giriyoruz*"²¹ kararıyla ikna eden Venizelos, Megali İdea yolunda Yunanistan'ın büyük bir adım attığını düşünüyordu.

Venizelos, her ne kadar Konstantinos'u Antant ile birlikte Çanakkale Savaşı'na katılma konusunda ikna emiş olsa da, alınan karar, dönemin Yunanistan Genel Kurmay Başkanı İoannis Metaksas tarafından sert bir tepki ile karşılandı. Metaksas'ın, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na dâhil olması halinde görevinden derhal istifa edeceğini açıklaması, Kral Konstantinos'un konu ile ilgili kararını yeniden düşünmesine neden oldu. Metaksas, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na katılmasını askerî açıdan oldukça yanlış bir karar olarak görüyordu. Metaksas, bu kararın akabinde Kral Konstantinos'a detaylı bir rapor sundu. Raporda Yunanistan'ın savaşa katılması halinde başarısız olacağı, Rusya gibi bir gücün karşısında İstanbul'un hiçbir suretle Yunanistan'a bırakılmayacağı ve Yunan ordularının Çanakkale ve Anadolu'ya askerî bir çıkarma yapması halinde ise, Makedonya topraklarının savunmasının güçsüzleşeceği ifade ediliyordu. Üstelik Metaksas'ın üzerinde durduğu bir diğer önemli konu da Antant'ın vaat ettiği Anadolu topraklarını, Yunanistan'ın elinde tutacak gücünün olmadığına yönelikti. Konstantinos, bu raporun sonrasında, Yunanistan'ın savaşa girmesi ile ilgili fikir değişikliğini, görüşmeye çağırdığı Venizelos'a şu sözlerle açıkladı: "*Sayın Başba-*

¹⁹ Mavrogordatos, a.g.m., s. 205.

²⁰ Aleksandros Kotzias, *O Ethnikos Dihasmos [Ulusal Bölünme]*, Athina, Ta Nea-Ekdo-seis Fitraki, 2011, s. 140.

²¹ A.e., s. 145.

kan, sunduğunuz öneri askerî açıdan Yunanistan'ın yararına değildir.”²²

Konstantinos'un Çanakkale Savaşı'na katılma konusunda verdiği olumsuz karar üzerine Venizelos, 21 Şubat/6 Mart 1915 tarihinde başbakanlıktan istifa ettiğini açıkladı. Bu süre zarfında Dimitris Gounaris geçici hükümeti tarafından yönetilen Yunanistan, 31 Mayıs/13 Haziran'da yeniden seçim kararı aldı. Son seçimlerin galibi yine Venizelos olduğundan hükümeti kurma görevi de yeniden kendisine verildi. Ancak tüm bu süreç boyunca gerek Venizelos gerek Konstantinos arasındaki ipler iyice gerilmiş ve neredeyse hiçbir alanda ortak uzlaşma alanı kalmamıştı. Nitekim 5 Ekim 1915 tarihinde Almanya ve Bulgaristan'ın Sırbistan'a askerî bir çıkarma yapması, Venizelos ve Konstantinos'u yeniden karşı karşıya getiren bir durum yarattı. Venizelos anlaşma gereği Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etmesi gerekliliğini tekrar gündeme getirirse de Konstantinos tarafından bu teklif de reddedildi.²³ Ulusal bölünmenin başlangıcı olarak kabul edilen bu olay akabinde, Venizelos 5 Ekim 1915 tarihinde yeniden hükümet görevinden istifa ederek kendi hükümetini kurmak amacıyla Selanik'e doğru yola çıktı. Yunan meclisi ise 26 Haziran 1917 tarihine kadar, kral taraftarlarınca, Yunanistan'ın Büyük Savaş'ta tarafsızlığını hedef alan bir siyasî anlayış doğrultusunda yönetimini sürdürdü.

2. Yunanistan'da İç Bloklama Sürecinin Aktörleri: Konstantinos ve Venizelos

Başbakan Venizelos'un dış politikasında Megali İdea (Büyük Mefküre) önemli bir ulusal hedef olarak görülmekteydi. Dönemin etkin ideolojisi sayılan yayılcı milliyetçilik, (irredantizm) Yunanistan'ın dış politikasında Megali İdea ülküsü ile harmanlanarak

²² Antant'ın Çanakkale'de uğradığı büyük yenilgi aslında Metaksas'ın öngörülerinin haklılığını ortaya koyduğu gibi Konstantinos'un da kararında ne kadar haklı olduğunu göstermişti. Fakat Venizelos, hayatının sonuna kadar Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'nda yer almamasını bir hata olarak değerlendirecekti. Venizelos, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşı'na katılması halinde Antant çıkarmasının daha hızlı olacağını, Türklerin de askerî tahkimat çalışmalarına yetişemeyeceğini ve böylece bu çıkarmanın Antant lehine başarıya ulaşması ile daha önce bitebileceğini ifade ediyordu. Öyle ki çıkarma başarılı olsaydı, Türk ordusu iyice güçsüzleşecek ve 1922'de Küçük Asya Bozgunu da böylelikle hiç yaşanmayacaktı. Mavrogordatos, **a.g.m.**, s. 208-209).

²³ Kotzias, **a.g.e.**, s. 163, 166.

krallık toprakları dışında yaşadığı varsayılan ve “*kurtarılmayı bekleyen kardeşler*” (*alitroti adelfi*) olarak tanımlanan tüm Helenlerin²⁴ tek bir ulus-devlet çatısı altında toplanması yönünde bir hedef oluşturmuştu.²⁵ Venizelos’a göre Yunanistan sınırları dışında üç milyona yakın Helen nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun yedi yüz otuz bini Anadolu topraklarında (Küçük Asya), yüz elli bini Trakya ve İstanbul’da, yüz elli bini kuzey Epir bölgesinde (bugünkü Arnavutluk toprakları), yüz bini o dönem İtalya hâkimiyeti altındaki On İki adalarda ve iki yüz otuz beş bini de yine bir İngiliz kolonisi olan Kıbrıs’ta bulunuyordu.²⁶ Bu sonuca paralel bir hedefle dönemin etkin siyasî lideri Eleftherios Venizelos, Yunanistan’ın Megali İdea ulus ülküsünü “*kurtarılmayı bekleyen kardeşler*” (*alitroti adelfi*) ve “*kurtarılmayı bekleyen topraklar*” (*alitrotos patrides*) propaganda amaçlı söylemiyle kendi parti programına da taşıdı.²⁷

Venizelos, 1914 Büyük Savaşı’nı, parti programıyla ülke politikası haline gelmiş Megali İdea’nın gerçekleşmesinde en uygun zemin olarak görüyordu. Bunun dayanağında da Venizelos’un kendi tezini haklı çıkaracak bazı ince politik hesaplar vardı. Örneğin Pax

²⁴ “Helen kimdir?” sorusu Venizelos’un dünyasında dönemlere göre farklılık göstermiş bir kavram olarak değerlendirilebilir. Örneğin, 1919 Paris Barış Konferansı’nda Venizelos, “Helen” tanımını şu sözlerle ifade eder: “*Ulusun tabiiyeti, ne ırk ne de konuştuğu ana dil ile bağlantılı değildir. Ulus, ancak milli bilinç ile tanımlanabilir.*” Vasilis Kontis, “O Venizelos kai to Alvaniko Problema stis Arhes tou 1920” [1920 Yılıının Başlarında Venizelos ve Arnavut Sorunu], **Simposio gra ton Eleftherio Venizelo. Praktika**, s. 208. Kısacası, dil ve ırktan bağımsız, kendini Helen hisseden herkes, bu dönemde Helen olarak kabul edilmekteydi. Bu görüş elbette o dönemde “Megali İdea” ulus ülküsünü de destekleyen bir politik yaklaşıma sahipti. Nitekim Megali İdea, 1922 yılında Küçük Asya Bozgunu ile ulus felaketine döndüğünde, Venizelos “Helen kimdir?” tanımını Lozan Barış Konferansı’nda farklı değerlendirmişti. Lozan’da Helen tanımı, din kıstası üzerinden yapılmıştı. Bu nedenle ana dilleri Türkçe olan Ortodokslar (Karamanlılar) ve ana dilleri Yunanca olan Müslümanlar (Girit Türkleri, Yanyalı Türkler ve Valaadesler) Lozan’da karşılıklı mübadeleye dâhil edilmiş grubu oluşturmuştu. Thanos Veremis, **Megaloi Ellines, Eleftherios Venizelos [Büyük Yunanlar, Eleftherios Venizelos]**, Tomos [Cilt]: 8, Athina, Skai, 2009, s. 101.

²⁵ Kotzias, **a.g.e.**, s. 57.

²⁶ **A.e.**, s. 3.

²⁷ Megali İdea ülküsü Venizelos’a ait bir fikir değildi. İlk kez 1844 tarihinde dönemin Başbakanı İoannis Kolletis tarafından dile getirilen ve başlarda Bizans’ı yeniden canlandırmak gibi bir ülküye sahip olan bu ulus düşü, Yunanistan’ın tüm siyasî partilerinin ve meclisinin gündeminde yer alan, fakat talih avcılığının da ötesine geçemeyen, bir ulus hayali biçiminde varlık gösteriyordu. Bu mitik tasviri (Mermere dönüşen Vasiliias, Kızıl Elma vb) parti programının içine alarak siyasî bir hedef/sembol haline getiren ilk lider Eleftherios Venizelos olmuştu. Diamantopoulos, **a.g.m.**, s. 26.

Ottomana'nın sonuna gelen ve milliyetçilik akımının hızla yayılması ile büyük toprak kaybı yaşayan Osmanlı Devleti'nin, 1815 Viyana Kongresinde, "Doğu Sorunu/Şark Meselesi" şemsiyesi altında Avrupa tarafından siyasî bir paylaşım projesi olarak değerlendirilmesi ve bu doğrultuda politik kararların alınması, Venizelos için önemli bir detaydı.²⁸ Nitekim Venizelos'un "hasta adam" Osmanlı'nın mutlak sonunun geldiğine ve bu sonda Antant gibi büyük bir gücün yanında yer alarak Yunanistan'ın ulus çıkarları doğrultusunda kâr sağlayacağına inancı tamdı. Venizelos, Yunanistan'ın Büyük Savaş'ta Antant güçleri ile birlikte hareket etmesini Megali İdea'nın gerçekleştirilmesinde son şans olarak görüyordu. Nitekim Venizelos'un Megali İdea ülküsü, "pote moni" yani "hiçbir zaman tek başına" ilkesine dayandığından, birlikte hareket edebileceği müttefikler oluşturmak önemli bir siyasî çabaydı. Bunun en net örneği de, I. Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan devletleriyle kurduğu ittifaktı. Bu müttefik arayışları içinde Merkez Güçlerin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ile ittifak içinde olması, Antant'ın Yunanistan'ın tek müttefiki olma zorunluluğunu da doğuruyordu. Çünkü Yunanistan'ın Bulgaristan ile yaşadığı en önemli anlaşmazlıklardan biri Makedonya'nın kimin hâkimiyeti altında olacağı sorunuymdu. Osmanlı Devleti ile yaşadığı On iki Adalar sorunu ve Megali İdea ülküsünün Anadolu toprakları üzerinde gerçekleştirilme isteği, bu ittifakta çözümsüzlük oluşturan bir diğer önemli ayrıntıydı. Neticede her iki sorunsal Yunanistan'ın Merkez Güçlerin yanında değil karşısında olmayı gerektiren şartları çoktan oluşturmuştu. Diğer taraftan, Antant'ın Büyük Savaş'ı kazanması demek bu iki ezeli düşmanın da Yunanistan karşısında kaybetmesi anlamına geliyordu. Bu bağlamda, Yunanistan'ın Antant ittifakı dışında bir ittifak düşünmesi siyaset adına zaten doğru kabul edilebilir bir adım da olamazdı.

Venizelos'un Antant işbirliğini Yunanistan'ın menfaatine görmesindeki bir başka önemli husus yine kendisine ait bir şahsi öngörüydü. Venizelos, çok uluslu (multinasyonel) imparatorlukların sonunun geldiğine ve savaş sonrasında ise bu imparatorlukların dağılacağı fikrine sahipti. Bu minvalde düşünüldüğünde, çok uluslu bir

²⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: V, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 203-204.

imparatorluk olan Osmanlı da kısa bir zaman sonra dağılacak, kendi içinde mevcut olan Rum nüfus da Yunanistan ile din ve dil birliğinden ötürü kendi kaderini Megali İdea ülküsü içinde belirleyecekti. Venizelos aynı zamanda Yunanistan'ın ulus çıkarlarınının Britanya'nın ulus çıkarlarıyla ortak noktalar barındırdığını düşünüyordu. Neticede her iki ülke de denizci bir ülkeydi ve İngiltere Yunanistan ile kuracağı ortak ittifaktan kendisine çıkar sağlayabilirdi.²⁹ Özellikle Britanya'nın Güney Doğu Akdeniz'de etkin bir hâkimiyet alanı yaratması, Balkanlar'da sabit ve güvenilir bir müttefik olan Yunanistan ile işbirliğini de gerekli kılmaktaydı. İtalya'nın, irredantizm politikası ile Batı Anadolu toprakları üzerindeki talebi ve yine Rusların sıcak denizlere inmesini sağlayacak Çanakkale ve İstanbul Boğazı üzerindeki emelleri, İngiltere için kabul edilebilir bir durum değildi. Bu noktada Yunanistan, jeopolitik açıdan Britanya gücü tarafından Güney Doğu Akdeniz havzasının güvenliğinde önemli bir limandı. Venizelos, savaşın sonucu ne olursa olsun Britanya'nın Doğu Akdeniz'de daimi bir güç olarak kalacağına inandığı için Yunanistan'ın hiçbir tereddüde yer vermeksizin bu büyük Akdeniz gücü yanında ekonomik, siyasî ve askerî açıdan “küçük ölçekli ortağı” (minor partner) kalması gerektiği fikrini savunuyordu.³⁰ Nitekim Balkan Savaşları sonunda Yunanistan'a katılan ve stratejik önem taşıyan Ege Adaları'nın güvenliğini sağlayabilmek için Yunanistan, denizcilikte ilerlemiş, silah bakımından üstün bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Böylesi güçlü bir ordu da ancak İngiltere gibi bir deniz gücüyle ittifak kurularak gerçekleştirilebilirdi.³¹

Venizelos, Büyük Savaş'ı sadece iki büyük dünya bloğunun karşılıklı emperyalist savaşı olarak görmüyordu. Venizelos'un politik dünyasında bu savaş bir nevi demokrasi ve mutlakiyetin savaşı ola-

²⁹ Aslında denizci bir toplum olan Yunanistan'ın yine kendisi gibi denizci bir toplum olan İngiltere ile kurmayı planladığı ittifakı sadece siyasî ve ekonomik bir çıkar ilişkisine dayanmıyordu. Bu birliktelikte iki denizci toplumun ortak/benzer kültürel ve sosyolojik bağlara sahip olduğu düşüncesi de ön plandaydı. Kotzias, **a.g.e.**, s. 135.

³⁰ Giannis Giannouloupoulos, “İ Mikrasiatikı Peripetia” [Küçük Asya Macerası], (Edit. Thanos Veremis), Eleftherios Venizelos, **Apo to Orama tis Megalis Elladas Eksoristos sto Parisi [Büyük Yunanistan Düşünden Paris Sürgününe]**, Tomos [Cilt]: B, Athina, Ta Nea, 2011, s. 67.

³¹ Eleni Gardika Katsiadaki, “Venizelos kai Churchill, Oı Vaseis tis Anglo-Ellinikis Sinennoisis (1912-1913)” [Venizelos ve Churchill, İngiliz-Yunan Anlaşmasının Esasları], Thanos Veremis-Odisseas Dimitrakopoulos, **Meletimata Giro apo ton Venizelo kai tin Epohi tou [Venizelos ve Dönemi ile İlgili Çalışmalar]**, Athina, Filipopti, 1980, s. 89.

rak da tanımlanmaktaydı. İngiltere ve Fransa, Antik Yunan'daki Perikles dönemi demokrasisinin temsili olarak görülürken; Almanya ve Avusturya-Macaristan da etkin nüfuzlu kralların hâkim olduğu monarşi düzeninin temsilçileriydi. Bir diğer ifadeyle Venizelos, Antant ve Merkez Güçler arasındaki farkı, demokrasi ve mutlakiyet rejimleri arasındaki fark ile açıklamaktaydı. Nitekim yıllar sonra Fransız Akademisi'nde yaptığı konuşmada Yunanistan'ın demokrasi ve mutlakiyet arasında cereyan eden bu savaşta demokrasinin temsilçileri sayılan İngiltere ve Fransa yanında yer alması gerekliliğinden bahsedecekti.³² Venizelos siyasetinde Antant ittifakının bir diğer önemi de Yunanistan'ı modernleştirme çabasıydı. Venizelos için modern Yunanistan tanımı, anayasal düzene sahip bir hukuk devleti ile özdeşleştiriliyordu. Hukukun tarafsızlığı ve kişilerin hukuk önünde eşitliği de Yunanistan'a getirilmesi hedeflenen temel anayasal düzenlemelerdi. Tüm bu modernleşme çabalarının temelinde de, Yunanistan'ı ideolojik ve askerî olarak emperyalist yarışın hâkim olduğu yeni dünya düzenine hazırlama gayesi bulunmaktaydı. Bu noktada Megali İdea, toprak genişlemesi haricinde yönünü Batı'ya dönmüş, ekonomik alanda güç kazanmış, Avrupa devletleri ile aynı dengede olan demokratik bir ulus yaratma projesi olarak yeni bir görüntü de kazanmıştı.

Venizelos'un Büyük Savaş yılları sırasında hedeflediği Yunan dış siyasetini destekleyenler ve O'nu Antant ittifakı konusunda haklı görenler, Yunanistan'da ekonomik gücün yanı sıra siyasî gücün de olması gerektiğine inanan tüccar ve diasporadan oluşan şehirli sınıftı. Toplumun bu sınıfına dâhil olan kişiler, daha çok Yunanistan'ın çağdaşlaşmasında uygulanan reformları destekleyen dimotikistesler (halk dili savunucuları) olarak adlandırılıyordu. Ekseriyetle gelenekçi grup tarafından desteklenen ve devletin resmi dili olan katharevusa'nın (ağdalı Yunanca) yerine daha yalın bir dil olan dimotikiyi (halk dili) savunan bu grup, aynı zamanda Venizelos'un Antant ittifakı konusunda en fazla desteği verenlerdi. Bir başka destekçi grup Balkan Savaşları sonrasında "*kurtarılmış topraklar*" olarak görülen ve Nees Hores (Yeni Bölgeler) adı verilen Epir, Makedonya, Ege Adaları ve Girit'teki Yunanlardı. Yine Trakya, İstanbul ve Anadolu

³² Konstantinos Svolopoulos,, **Anafores ston Eleftherio Venizelo [Eleftherios Venizelos Hakkında]**, Athina, Ekdoseis Kastanioti, 2014, s. 165.

Rumları da “*kurtarılmayı bekleyen kardeşler*” olarak Venizelos’u desteklemekteydi.³³

Yunan siyasetinde Venizelos’un Büyük Savaş politikasının karşıt görüşü “anti-Venizelosçu” olarak tanımlanan ve daha çok Kral Konstantinos tarafında yer alan gruptan oluşmaktaydı. Başbakan Venizelos’un tam aksine Kral Konstantinos hiçbir blok tarafında yer almayan bir Yunanistan’ın ülke çıkarları açısından daha isabetli olacağı kanaatindeydi. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında kazanılan toprakların güvenliğinin sağlanması açısından alınan bu karar, adeta bir gereklilikti. Üstelik Balkan Savaşlarından yeni çıkmış bir Yunanistan’ın, yeniden büyük ölçekli bir savaşa girmesi, Yunanistan’ı güçsüzleştirecek bir sonu da hazırlayabilirdi. Neticede Konstantinos için Antant’ın Yunanistan’a verdiği vaatlerin hiçbiri güvenilir de bulunmuyordu. Konstantinos, gerçekte Yunanistan’ın Almanya ile kuracağı ittifakı doğru bulan ve bu ittifakın gücüne inanan bir siyasî liderdi. Ancak bu düşünceyi kamu düzeyinde ilan etmek Konstantinos açısından kolayca cesaret edilebilecek bir durum da değildi. Bunun en önemli nedeni de Merkez Güçlerin yanında, Yunanistan’ın iki geleneksel düşmanının yer almasıydı. O dönem hem Bulgaristan’ın hem de Osmanlı Devleti’nin Yunanistan sınırları içinde bulunan bazı bölgeler üzerinde talepleri vardı. Bulgaristan, Kavala, Serez, Drama gibi Doğu Makedonya topraklarında hak talep ederken; Osmanlı Devleti de 1912 yılında kaybettiği Ege Adalarını geri almak istemekteydi. Bu nedenlerden ötürü Yunanistan’ın iki ülkenin var olduğu bir ittifak içine dâhil olması ve Konstantinos’un da Almanya tarafında bir politika izlemesi mümkün değildi. Diğer taraftan Almanya ile Yunanistan arasındaki ittifakın kurulamamasının tek nedeni, Yunanistan merkezli bir sorundan da kaynaklanmıyordu. Madalyonun diğer yüzünde, Almanya da Yunanistan’ın açıktan açığa müttefik olarak kendi tarafında yer almasını istemiyordu. Çünkü Yunanistan, jeopolitik açıdan Antant’ın deniz saldırılarına karşı savunulması zor bir konumda bulunuyordu. Almanya’nın ise bu coğrafyayı koruması oldukça güçtü. Üstelik Antant’ın Yunanistan’a denizden ticarî ambargo uygulaması halinde, Almanya yardım sağlamakla yükümlü olacağından, Almanya’nın Yunanistan’dan çıkar sağlamasından çok, Yunanistan’ın yükünü çekeceği bir konuma düşmesi daha yüksek

³³ Kotzias, a.g.e., s. 135.

bir ihtimaldi. Böylesi bir artı yük, Almanya'nın çıkarlarına uygun düşen bir durum da değildi. Öte yandan Almanya'nın müttefikleri olan Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ne vaat ettikleri ki Almanya Osmanlı ve Bulgaristan'a Büyük Savaş'ı kazandıklarında kaybettikleri toprakları iade etme sözünde bulunmuştu, Yunanistan'a verilmesi ihtimal vaatlerle çakışacak, bu durum da Merkez Güçler içindeki birliği bozacak bir sonuç yaratacaktı.³⁴ Bunun dışında Yunanistan'ın tarafsızlık politikası, Yunan halkından da destek görüyordu. Balkan Savaşlarından yeni çıkmış bir halk, yeni teknolojilerle donanımlı silahların etkin kullanıldığı böylesi büyük bir savaşın kanlı kıyımından uzak kalma talebindeydi. Kral Konstantinos'un savaştan uzak kalma isteği, halk tarafından savaş yanlısı Venizelos'a karşı barışçıl bir politika olarak kabul ediliyordu. Venizelos, halkın gözünde yabancılardan kölesi olmuş, bu ölüm kalım savaşında, kendi politik hırslarının gölgesinde kalmış, Yunan halkını umursamayan bir politikacı konumuna düşmüştü.³⁵

Konstantinos, yüzünü Batı'ya dönmüş, modern ve demokratik bir kimlikle ön plana çıkmış Venizelos'a göre daha tutucu ve geleneksel bir yapıya sahipti. Bu durum Venizelosçu kanat tarafından Yunanistan'ı, Avrupa'dan yalnızlaştıran (splendid isolation) bir sonuç gibi algılansa da, daha çok tutucu ve gelenekçi kesimden büyük destek de görmekteydi. Çoğunlukla anti-Venizelosçu grubun zihniyetinde ilk göze çarpan şey, Batı karşıtı bir taşralılıktı.³⁶ Bu minvalde modernitenin sembolü olan "Batı", Konstantinos yanlıları tarafından oksidentalizm (Batı düşmanlığı) düzeyinde karşı bir duruşa sahipti. Batı'dan korkuluyordu çünkü geleneksel Yunanistan algısı bu modernitenin içinde kaybolunacak bir unsur olarak görülmekteydi. Bilhassa, Konstantinos taraftarı gazeteler çıkardıkları haberlerde sürekli Londra ve Paris'in moda ve geleneklerinin Yunanistan'a gelmemesi yönünde propagandist ifadeler kullanıyordu.³⁷ Batı'nın özgürlükçü

³⁴ Mavrogordatos, **a.g.m.**, s. 201.

³⁵ **A.m.**

³⁶ Diamantopoulos, **a.g.m.**, s. 29.

³⁷ Örneğin o dönem Yunanistan'a getirilen sinema bile bu gelenekçi kanadın oldukça tepkisini çekmişti. O dönem kadınlara verilmesi öngörülen seçme hakkının tartışılması bile sorun yaratacak kadar önemli görülüyordu. Konstantinos taraftarı gazetelerde, toplumun ahlaksal değerlerinin korunması yönünde propaganda yazıları yazılmaktaydı. Yine Venizelos hükümetinin boşanma ile ilgili hukuksal düzenlemeleri meclise taşınması, kadınların giyim kuşamlarının açık bulunması, halk dilinin devletin resmi dili olması yönündeki çabaları

ve gelenek karşıtı moda ve adetlerini Batı'dan Yunanistan'a getiren "şeytan"³⁸ ise Venizelos ve O'nun zengin Avrupalı arkadaşlarıydı. Kral Konstantinos ve Venizelos arasındaki kavga politik bir yol ayrımından ziyade Batı Avrupa (İngiltere, Fransa) ve Merkez Avrupa (Almanya) arasındaki zihniyet farklılığıydı. Nihayetinde Fransa ve İngiltere'ye göre Almanya, iç dinamiklerinde daha tutucu bir "Batı" görüntüsündeydi.

Kral Konstantinos'un Büyük Savaş'ta Yunanistan'ın tarafsız olmasını istemesi, bir manada tarafsızlık içinde taraflılıktı. Özellikle Almanya ile olan manevî bağı Konstantinos'u böyle bir seçim yapmaya mecbur kılan en temel nedenlerden biriydi. Berlin askerî okulunda aldığı eğitim, Alman Kayser'i II. Wilhelm'in kız kardeşi Sofia³⁹ ile evliliği, danışmanları Streit, Metaksas ve Dusmanis gibi isimlerin de Alman ekolünden yetişmiş destekçiler olması, Konstantinos'un Alman tarafında bir politika izlemesine sebep olan baş unsurlardı. Ancak Konstantinos'un Almanya tarafında bir yön belirlenmesi sadece basit bir etki altında kalma da değildi. Konstantinos, askerî bir lider olarak, olayları siyasî çerçevede değil askeri stratejiyle düşünüyordu.⁴⁰ Bu nedenle kararlarında politik adımları yoktu.

ile ilgili olumsuz haberler bu muhafazakâr yapı tarafından sıklıkla köşe yazılarında ifade bulmaktaydı. Thanos Veremis (edit), **Eleftherios Venizelos, Apo to Orama tis Megalis El-ladas Eksoristos sto Parisi [Büyük Yunanistan Düşünden Paris Sürgününe]**, s. 69, 92.

³⁸ Ulusal bölünmenin en şiddetli yaşandığı 1916 yılında Konstantinos taraftarı olan Başbakan Dimitrios Gounaris Venizelos'u *satanas* ifadesini kullanarak "şeytani bir ilhamın" ürünü şeklinde suçlamaktaydı. Mavrogordatos, **a.g.m.**, s. 234.

³⁹ Sofia'nın Konstantinos üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardı. Yunanistan'da ikamet eden yabancı büyükelçilerin ülkelerine gönderdikleri her raporda bu ayrıntıdan sıklıkla bahsedilmekteydi. Kraliçe Sofia, kendisini daha çok Almanya kimliğine adanmış ve Yunanistan yerine Almanya'nın çıkarına göre hareket eden bir kişiydi. Yunanistan'ın Antant işbirliğini engelleyebilecek her tür adımdan geri kalmayan Sofia, abisi Wilhelm'a yazdığı mektupta, bu işbirliğin en ateşli taraftarları olan Venizelosçular için "*şahsiyetsiz domuzlar, umarım hak ettikleri biçimde cezalandırılırlar*" ifadesini kullanmıştı. Yine Wilhelm'e yazdığı bir başka mektupta Yunanistan'ın daima Almanya ile birlikte hareket edeceğine dair sözler sarf etmekteydi: "*Dilerim aklından hiçbir zaman çıkarmazsın ki Yunanistan jeopolitik konumundan ötürü sevgili ülkemize (Almanya) planlarımız dahilinde her tür yardımı sağlayacaktır. Halkın içinde Almanya'nın lehine ve düşmanlarımızın (Antant-Venizelos) aleyhine her tür işlerimizi sürdüreceğiz. Bu konuda sonuna kadar emin olabilirsiniz.*" Giorgios Th. Mavrogordatos, "To Kratos ton Athinon kai to Kratos tis Thessalonikis" [Atina ve Selanik Devleti], (Edit. Thanos Veremis), **Eleftherios Venizelos, Apo tin Tourkokratoumeni Kriti ston Ethniko Dihasmo [Eleftherios Venizelos, Osmanlı İdaresi Altındaki Girit'ten Ulusal Bölünmeye]**, s. 251; Kotzias, **a.g.e.**, s. 88.

⁴⁰ Dönemin (1915) Meclis Başkanı Konstantinos G. Zavitzianos yıllar sonra kaleme aldığı

Konstantinos'u tarafsızlık görüşünde destekleyen en büyük kitle, Venizelos'un yayılmacı milliyetçiliğinden hoşnut olmayan, kendi güvencelerini ve sakin bir hayatı tercih eden Yunanlardan oluşuyordu. Yunanistan'ın ilk krallık toprakları olan Palies Hores'de (Eski Bölgeler), Mora, Rumeli ve Ege Adaları, ikamet eden bu grup, o dönem Megali İdea'nın hedeflerinden biri sayılan "*kurtarılmayı bekleyen kardeşler*" için canlarını feda etmeyi gereksiz görüyordu. Balkan Savaşlarının akabinde, Yunanistan topraklarına dâhil olan ve çoğunlukla Müslüman nüfusun oluşturduğu Makedonya toprakları üzerindeki diğer gruplardan Slav ve Selanik Yahudileri de Kral Konstantinos'u destekleyen bir birlik içindeydi. Özellikle Müslüman nüfus Venizelos'un Osmanlı Devleti üzerinde gerçekleştirmek istediği Megali İdea ülküsünden dolayı her zaman bir bütün halinde anti-Venizelosçu tutum sergilemekteydi. Yunan ordusu içinde görev yapan üst düzey subaylar da Konstantinos'un tarafında yer almaktaydı.⁴¹ Kilise etkisi altında kalan gelenekçi gruplar, Batı ile ticarî yarışa girmekten çekinen bazı tüccarlar, Fenerliler, Kocabaşlar gibi eski politikacılar, eski yönetimin zenginleştirdiği ve Venizelos'un gitmesiyle yeniden eski güçlerine kavuşacağı umudunu taşıyan çiftlik ağaları da krala destek veriyordular.⁴²

Konstantinos ve Venizelos arasındaki mücadelenin temelinde Yunanistan'ın hangi dünya bloğu tarafında yer alacağı sorunundan çok daha öte bir sorun vardı. Esasen bu sorunun kaynağı, hangi liderin Yunanistan'ın dış politikasını yönlendireceği ile ilgiliydi. Konstantinos, babadan aldığı haleflikle ülkenin başındaydı. Venizelos ise halkın iradesiyle seçilmiş bir başbakandı. Bu durumda ülkenin dış politikasında kimin söz hakkı olduğu dönemin şartları da düşünüldüğünde zor bir soruydu. Çünkü Avrupa'nın pek çok yerinde kral, ülkenin

anılarında Büyük Savaş sırasında Konstantinos ile aralarında geçen diyalogda bu tezi destekleyecek ifadeleri kralın şu sözleriyle dile getirmektedir: "... *siz politikacılara saygım ve sevgim sonsuz. Ancak sizler askerî işlerden hiç anlamıyorsunuz. Bu yüzden askerî kararları ben bizzat kendi yetkimde tutuyorum.*" Konstantinos G. Zavitzianos, **Aı Anamnisıs tou ek tis Istorikis Diafonias Vasileos Konstantinou kai Eleftheriou Venizelou opos tin Ezise (1914-1922) [Kral Konstantinos ve Eleftherios Venizelos Tarihi Anlaşmazlığına Dair Anılar]**, Tomos [Cilt]: A, Athina, Adelfon G. Rodi, 1946, s. 81-84.

⁴¹ Burada belirtilmesi gereken bir istisna durum ise Yunan ordusu içinde görev yapan Danglis, Paraskevopoulos ve Pangalos gibi üst düzey subayların Venizelos'u destekleyen askerî grup içinde yer almasıydı. Bu asker grubu Fransa ekolünden yetişmiş ve Fransa'da eğitim görmüş askerlerden oluşmaktaydı. Kotzias, **a.g.e.**, s.135.

⁴² Diamantopoulos, **a.g.m.**, s. 29.

dış işlerini yönlendiren bir unsur olarak politikada yerini almıştı ve son söz her zaman saraya aitti.⁴³ Fakat özellikle Balkan ülkelerinde kral, geleneksel manada, kurumsal statünün dış politikada önemli rol sahibiydi.⁴⁴ Yunanistan’da ise Konstantinos’un babası Kral Georgios döneminde bu durum kısmi bir farklılık göstermişti. Dış politikada kendisini geri plana çeken Kral Georgios, bu yetkiyi de Başbakan Venizelos’a bırakmıştı. Bu sebeple Venizelos, halkın iradesiyle seçilmiş bir siyasî lider olarak bizzat kendisinin dış politikada söz sahibi olması gerekliliğini savunuyordu. Oysa Konstantinos, monarşilerin temeli olan “eleo theou” (divine right) yani kralların Tanrısal hakkı düşüncesiyle, Yunanistan’ın geleceği ile ilgili önemli politik konularda kararın kendisine ait olduğunda ısrarcıydı. Nihayetinde halk her zaman için değişken oylara sahip istikrarlı olmayan bir politik görüşün destekçisiydi. Böylesi bir değişken kitlenin oylarıyla seçilmiş bir başbakanın ve onun hükümet meclisinin, ülkenin kaderini belirleyecek hassas konularda karar vermesinde başarılı olamayacağına inanıyordu.⁴⁵

Yunanistan’ın iç siyasetinde “Ulusal Bölünme” olarak adlandırılan bu mikro ölçekli bloklaşma hareketinin bir başka nedeni de Kral Konstantinos ve Venizelos’un farklı karakteristik özellikleriydi. Bir anlamda bu çatışma, Batı Avrupa ve Merkez Avrupa arasında bocalayan iki siyasî liderin hayat felsefesi ve yaşam tarzı ile de doğrudan ilintiliydi. Venizelos, dış görüntüsüyle sürekli okuyan, düşünen, entelektüel bir görüntü sergileyen ve halk arasında gözünden hiç çıkarmadığı entel gözlükleriyle “dört göz” olarak dalga geçilen bir imaja sahipti.⁴⁶ Venizelos’un, Batı Avrupa tarzında bir siyaset adamı olması destekçileri için bir cazibe olarak da görülmekteydi. Üstelik Girit’ten beri her izlediği politik adımında hedefe ulaşması, bu Girit-

⁴³ Thanos Veremis, “Stratos kai Venizelismos apo to 1916 eos to 1935” [1916’dan 1935 Yılına Kadar Venizelos Hareketi ve Ordu], **Simposio gia ton Eleftherio Venizelo. Praktika**, s. 34.

⁴⁴ Eleni Gardika Katsiadaki, “Venizelos kai İpourgeio Eksoterikon: Singrousi i Sinergasia?” [Venizelos ve Dışişleri Bakanlığı: Çatışma mı İttifak mı?], **Simposio gia ton Eleftherio Venizelo. Praktika**, s. 265-266.

⁴⁵ Dimitris Mihalopoulos, **O Ethnikos Dihasmos, İ Alli Diastasi**, [Ulusal Bölünme, Başka Bir Boyut] Athina, Ekdoseis Trohalia, 1997, s. 69.

⁴⁶ Giannis Giannouloupoulos, “İ Mikrasiatiki Peripetia” [Küçük Asya Macerası], (Edit. Thanos Veremis), **Eleftherios Venizelos, Apo to Orama tis Megalis Elladas Eksoristos sto Parisi** [Eleftherios Venizelos, Büyük Yunanistan Hayalinden Paris Sürgününe], s. 68.

li politikacının destekçileri arasında “Mesih” olarak görülmesine de sebebiyet vermişti.⁴⁷ Avrupa’da siyasetin *zeki çocuğu* (*genius*) olarak tanınan bu liderin yürüttüğü politika, hesap kitap üzerine kurulu, kar-zarar ilişkisine dayanan bir yörünge üzerinden ilerlemekteydi. Tüm politik kararları *politik risk* (*risque calculé*) hesabına dayanıyordu.⁴⁸ Politik bağlamda doğru bulduğu ve inandığı her konunun/fikrin neye mal olursa olsun peşine düşüp uygulama gayreti içindeydi.

Kral Konstantinos ise Venizelos ile kıyaslandığında, halk arasında daha heybetli ve babayiğit bir görüntüye sahipti. Başkomutan olarak ordunun başında bulunan Konstantinos, Balkan Savaşları sırasında göstermiş olduğu üstün askerî başarısından ötürü halk arasında ilahlaşmış bir liderdi. Geleneksel alışkanlıklarından dolayı halk adamı olarak da nitelendirilmekteydi. Halk ile arasında kurduğu bağda popülist tavırlar sergilediğinden aynı zamanda sevilen bir şahsiyetti. Lakabı *kirve* (*koumparos*) idi.⁴⁹ Sosyolojik manada bakıldığında Yunan adetlerinde kirve, kişiye en yakın/sevilen kişiydi. Bu doğrultuda halk ve kral arasında böyle güçlü bir sevgi bağı oluşmuştu. Konstantinos, Venizelos’a kıyasla daha *gerçek* (*orijin*) bir Yunan olarak betimleniyordu. Oysa Venizelos *yabancı ellerin* (*Avrupa*) kölesi olarak görülüyordu.⁵⁰ Heybetli görüntüsünden ötürü daha maskülen sayılan Konstantinos’un karşısında Venizelos, gerek sesinin ince olması gerekse naif hareketleri nedeniyle halk arasında “hermafrodit” aşağılamasına kadar gidecek bir yakıştırmaya maruz kalmıştı.⁵¹ Konstantinos için kullanılan en önemli propagandist tezahürat ise Bizans ile kurulan bağın vurgulanmasıydı. Yunan Kralı, I.

⁴⁷ Thanos Veremis (edit), *Eleftherios Venizelos, Apo tin Tourkokratoumeni Kriti ston Ethniko Dihasmo* [Eleftherios Venizelos, Osmanlı İdaresi Altındaki Girit’ten Ulusal Bölünmeye], s. 10.

⁴⁸ Konstantinos Svoloopoulos, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁹ Konstantinos, Haziran 1913’de dünyaya gelen kızı prenses Ekaterini’nin vaftiz töreninde Yunan ordusunun başı olarak verdiği emir doğrultusunda, tüm asker ve denizcileri kızının vaftiz babası ilan etmişti. Bu nedenden dolayı her Yunan askeri Konstantinos’a kızının vaftiz babası olarak duygusal bir bağ ile bağlıydı. Giorgios Th. Mavrogordatos, “İ Politikes Ekselikleis apo to Goudi os ti Mikrasiatiki Katastrofi” [Gudi Darbesinden Küçük Asya Bozgununa Politik Gelişmeler], (Edit. Vasilis Panagiotopoulos), *İstoria tou Neou Ellinismou 1770-2000 [Çağdaş Yunan Tarihi]*, Tomos [Cilt]: 6, Athina, Ellinika Grammata, 2003, s. 17.

⁵⁰ Veremis, *a.g.e.*, s. 11.

⁵¹ Kotzias, *a.g.e.*, s. 54.

Konstantinos yerine XII. Konstantinos olarak nitelendiriliyordu. Bunun sebebi de Bizans tarihinde *mermere dönüßen kral* mitiyle ulus sembolüne dönmüş XI. Konstantinos Paleologos'un halefi olarak gösterilmek istenmesiydi.⁵²

3. Antant'ın Yunanistan Siyaseti ve Kasım Olayları⁵³

1914-1918 yılları Yunanistan'da "Ulusal Bölünme" olarak adlandırılan ve toplumu siyasi bağlamda bıçakla ikiye bölmüş gibi birbirinden ayıran toplumsal bir cepheleşme dönemi idi. Her ne kadar Ulusal Bölünme süreci Büyük Savaş sırasında Yunanistan'ın hangi blok tarafında yer alacağına dair diplomatik bir sorunsal gibi görünse de, temelinde Venizelosçular ve anti-Venizelosçular arasında yaşanan toplumsal bir sınıf çatışması bulunuyordu. Bu iki grubun karşılıklı çatışmasının temel çıkış noktasında ise Yunanistan'daki siyasî yönetimin hangi lider gücün elinde olacağı kavgası vardı. Sosyolojik kontekstte düşünüldüğünde, Yunanistan'da Kral Konstantinos ve Venizelos arasında yaşanan taraftar çatışmasının kökleri çok daha eskiye dayanmaktaydı.

Yunan Krallığının kuruluşundan itibaren Fenerliler, Kocabaşlar, armatörler ve çiftlik ağaları dışında, burjuvazi gibi farklı toplumsal sınıfların ortaya çıktığı XIX. yüzyıl ortaları, bir manada Yunanistan'ın toplumsal düzeninin şekillendiği bir dönemi de beraberinde getirdi. Bu dönemden itibaren geleneksel sınıf (eski aileler) ve şehirli sınıf (burjuva) arasındaki toplumsal çatışma, XX. yüzyılın başlarında geleneksel sınıfın temsilcisi Kral Konstantinos ve şehirli sınıfın temsilcisi Eleftherios Venizelos arasındaki çatışmanın da temel noktasıydı. Bu nedenle Yunanistan'da XIX. yüzyıl ortalarında başlayıp etkisini II. Dünya Savaşı'na kadar sürdüreceği olan "Ulusal Bölünme", sadece Büyük Savaş süresi içine hapsedilemeyecek kadar uzun bir siyasî ve sosyolojik vakaydı. Nitekim Yunanistan'da "Ulusal Bölünme" sona erdiğinde, bu olgunun temsilcilerinin o dönem hayatta olmaması, "Ulusal Bölünme"nin, sadece Konstantinos ve Venizelos arasındaki bir bloklaşma olmadığını da açık kanıtıydı. Özetle, "Ulusal Bölünme" yaklaşık yüz yıl gibi bir süreç içinde var-

⁵² Mavrogordatos, a.g.m., s.17.

⁵³ Yunan tarihinde Kasım Olayları olarak adlandırılan iki günlük süreç aslında Gregoryen takvimine göre Aralık ayında vuku bulmuş bir hadisedir.

lığını koruyan ve dönemlere göre farklı özellikler gösteren siyasî bir ayrışmaydı.

Yunanistan'da Ulusal Bölünmenin en derin hissedildiği dönem uluslararası konjonktürde de militarizm ve bloklaşma hareketlerinin sonucunda vuku bulan büyük emperyalist kavga ile aynı yıllara denk düştü. 1914-1918 yılları arasında yaşanan Büyük Savaş'ta, Merkez Güçler (İttifak) ve Antant (İtilaf) olarak iki bloğa ayrılmış büyük güçlerin Doğu Akdeniz politikalarının bir yansıması olarak Yunanistan'a atfettiği jeopolitik önem, Yunanistan'ı da zorunlu bir seçim yapmaya sürüklemekteydi. Balkan Savaşları sonrasında jeopolitik konumda elde ettiği iki kat nüfus ve iki kat toprak, Yunanistan'ı 1830'lu yıllardaki cılız Yunan Krallığı görüntüsünden çıkarmış ve bu emperyalist yarışta kendine yer edinme çabasına dönüştürmüştü. Dönemin konjonktürel yapısına bakıldığında, “küçük ama saygın Yunanistan” fikri, yayılmacı milliyetçiliğin bir tezahürü olan “Megali İdea” fikri karşısında etkin bir propaganda aracı olarak da varlık gösterecek güçte değildi.

Balkan Savaşlarından sonra topraklarını genişleten Yunanistan'da, Büyük Savaş süresince en büyük baskı Antant kuvvetleri tarafından gerçekleşti. Tarafsızlık kamufleji ile yansız bir politika izleyemeye çalışan Yunanistan, Antant kuvvetlerinin sert önlem ve baskılarına dayanan yaptırımlarına maruz kalmıştı. Bu dönemde Antant'ın Yunanistan'da uyguladığı “Gambot Diplomasisi”⁵⁴ neticesinde pek çok Yunan toprağı Antant güçlerince işgal edildi, ticarî ambargolar uygulandı, askerî ve sivil yönetim üzerinde güçlü kontrol mekanizmaları oluşturuldu ve alınan yaptırım kararlarının uygulanması için de ardı ardına ultiimatolar/notalar verildi. Antant tarafından uygulanan bu siyasî baskının dayanağında ise 1830 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın Londra Protokolü gereğince Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın, Yunanistan'ın anayasal monarşisini tehlikeye düşürecek herhangi bir durumda, garantör devletler olarak müdahale edebilme yetkisi bulunmaktaydı.⁵⁵

⁵⁴ James Caple, **Gunboat Diplomacy 1919-1979. Political Applications of Limited Naval Force**, Palgrave Macmillan, New York 1981, s. 11-16.

⁵⁵ Britanya, Rusya ve Fransa'nın Yunanistan'ın koruyucu güçleri olarak (garantör) tanınması 19 Temmuz 1827 tarihinde imzalanan protokolün 6. maddesinde yer almaktadır. İmzalanan protokol gereği bu üç büyük garantör kuvvet, kurulması muhtemel Yunanistan

1916 sonbaharı, Yunanistan açısından politik karmaşanın yaşandığı zirve yıllardı. Venizelos ile Konstantinos arasında uzlaşma ihtimalinin olamayacağı kanaatine varan Antant'ın Venizelos'a verdiği destek sonucunda, Venizelos 12 Eylül/24 Eylül 1916 tarihinde, geçici hükümet kurmak için Girit üzerinden Selanik'e doğru yola çıktı. Venizelos'un 13 Eylül/25 Eylül 1916 tarihinde Girit'te geçici hükümeti kurduğunu açıklaması Yunan siyasî tarihi açısından oldukça önemli bir gelişmeydi. Çünkü bu tarihe kadar olan politik, sosyal ve duygusal bölünmeye şimdi de devlet bölünmesi eklenmişti. Selanik'te kurulan Venizelos hükümeti (geçici hükümet) Antant tarafından Atina Hükümetiyle ilişkileri sekteye uğratmamak adına başta *de facto* olarak tanındı. Antant güçleri, özellikle Fransa Başbakanı Aristide Briand, hala Venizelos ve Kral arasında ortak bir yolun bulanabileceğini düşünmekteydi. İlişkilerin bu yönde bozulmaması adına Atina Hükümeti *de jure* olarak varlığını sürdürdü. Ancak Antant güçlerinin Atina Hükümeti konusunda en büyük kaygısı Alman sempatanlığı sergileyen Atina Hükümetinin Selanik'te özerk yönetim kuran ve Alman ordularına karşı savaşan Fransız General Sarrail'i, güney Yunanistan topraklarından (Mora, Rumeli [Orta Yunanistan], Teselya) yukarı doğru çıkararak, arkadan vurma endişesiydi. Bu nedenle kuzey Yunanistan topraklarını (Selanik ve çevresi) kendi hâkimiyeti altında tutan Sarrail'i korumak için Antant, Yunan ordusunu, Yunanistan'ın güneyine indirerek güvence altına alma çabası içine girdi. Bunun üzerine 16 Kasım 1916 tarihinde Antant'ın Akdeniz filosunun başında bulunan Fransız Amiral Dartige du Fournet,

devletinin koruyuculuğunu da üstlenmektedir. 7 Mayıs 1832 tarihinde imzalan Londra protokolünde ise Yunanistan'ın nihai sınırları ve yeni statüsü belirlenmiştir. Bu protokolde Bavyera Kralı Ludwig'in ikinci oğlu prens Otto, monarşi yönetiminde kurulan Yunanistan'ın yeni kralı olarak belirlenir. 13 Temmuz 1863 yılında imzalanan son protokolde ise bu üç garantör kuvvet Danimarka kralı Christian'ın 2. oğlu prens George'u "Yunanların kralı" sıfatıyla Kral Otto'nun yerine tahta çıkarır. Döneme ait bir ideoloji olarak görülen Megali İdea'dan dolayı "Yunanistan'ın kralı" olan ve Yunanistan monarşisinin başında bulunan Otto'dan farklı olarak, tüm "Hellenler'in kralı" sıfatıyla Yunanistan'daki anayasal monarşinin başına Kral George getirilir. Bu son protokolde sadece Yunanistan'da monarşiden anayasal monarşiye geçiş sağlayan bir rejim değişikliği yaşanmaz aynı zamanda bu rejimin statüsünü korumakla yükümlü üç büyük devlet, Britanya, İngiltere ve Rusya, Yunanistan'ın garantörleri olarak kâğıt üzerinde de resmîyet kazanır. Tasos Vurnas, **İstoria tis Neoteris kai Synchronis Elladas [Yakın dönem Çağdaş Yunan Tarihi]**, Tomos [Cilt] A, Athina, Ekdoseis Pataki, 2011, s. 200, 235.

Georgios V. Leontaritis, **İ Ellada ston Proto Pankosmio Polemo 1917-1918 [I. Dünya Savaşında Yunanistan]**, Athina, MİET, 2005, s. 60-62.

Atina Hükümeti'nin başında bulunan Başbakan Spiridon Lambros'a Yunan ordusunun Peleponnes'e çekilmesi yönünde bir nota verdi. Ancak Atina Hükümeti'nin ordunun güneye indirilmesi konusunda yaşadığı en büyük tereddüt, Selanik'te bulunan Venizelos Hükümeti'nin ordusunun bu fırsattan yararlanarak Atina'ya çıkarma yapma ihtimaliydi. Fransız milletvekili Paul Bénazet ve Konstantinos arasında yapılan müzakereler neticesinde, 23 Ekim 1916 tarihinde, Atina'da imzalanan anlaşma ile ortak bir uzlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre Yunan ordusunun merkezden güneye indirilmesi halinde Venizelos'un Selanik'te bulunan ordusu da merkez Yunanistan'a geçmeyecekti. İmzalanan anlaşmada yer alan bir diğer önemli husus da Yunan ordusunun Almanya ve Bulgarların işgal ettikleri Kavala (11 Eylül 1916) ve Rupel'de (27 Mayıs 1916) hiçbir çatışmaya gidilmeden, kralın emriyle, teslim ettikleri silah mühimmatı kadar silahın Antant kuvvetlerine verilmesiydi.⁵⁶ Bu konuda direniş göstermeyen Konstantinos'un tek şartı, teslim edilen silahların Venizelos Hükümetine verilmemesi garantisiydi. Anlaşma metninde yer alan son madde ise Yunan deniz filolarının Antant yönetimine geçişinin sağlanması yönünde oldu. Öte yandan Antant ve Kral arasında yaşanan görüşme sonucunda, Antant'ın Selanik ve Atina Hükümeti arasında bir denge unsuru olarak varlık göstermesi, Venizelos cephesinde hayal kırıklığı da yaratmıştı.

2 Kasım 1916 tarihinde Venizelosçular ve anti-Venizelosçular arasında Katerini şehrinde yaşanan ufak çaplı çatışma sonucunda Konstantinos, Antant ile yapmış olduğu anlaşmayı tek taraflı feshetti. Çünkü anlaşma gereği Venizelos'un ordularının Selanik'in güneyine inmemesine dair güvence verilmişti. Oysa Venizelos'un ordularını güneye indirmesi ve akabinde çatışma yaşanan Katerini şehrinde ele geçirmesi, Konstantinos cephesinde Antant'ın güven kaybına neden olmuştu. Anlaşmanın tek taraflı feshiyle birlikte Antant da Venizelos ve Konstantinos arasında hiçbir uzlaşımın olamayacağına kanaat getirdi. Atina Hükümetine yönelik daha sert tedbirlerin alınmasını gündeme getiren Antant, artık *de facto* statüsünde tanıdığı Selanik Hükümetini *de jure* olarak tanıma kararı aldı. Kral Konstantinos böylesi bir tehdit karşısında Bénazet tarafından yeniden düzenlenen bir önceki anlaşma metnini 6 Kasım 1916 tarihinde tekrar imzaladı.

⁵⁶ Theodoulou, a.g.e., s. 322, 378.

Anlaşma gereğince Teselya'da bulunan Yunan ordusu Peleponnes'e geri çekildi. 15 Kasım 1916 tarihinde Antant, Atina ve Selanik Hükümeti arasında, Kastoria'dan Pieria'ya kadar, 5-8 km aralığında bir hat çekmiş ve bu aralık bölgeyi de tarafsız bölge ilan etmişti. Yunanistan artık, "Ulusal Bölünme" olarak nitelendirilen fikir bölünmesinin yanı sıra, coğrafi açıdan da ortadan ikiye bölünmüş bir konuma geçmişti. Antant, 16 Kasım 1916 tarihinde Atina Hükümeti'ne bir nota daha gönderdi. Verilen notada Antant'ın Atina Hükümetinden belli talepleri bulunmaktaydı: on altı ova, on altı dağ olmak üzere toplamda otuz iki top bataryası, kırk bin Mannlicher tüfeği, yüz kırk ağır makinalı tüfek, elli askerî kamyon Antant güçlerine teslim edilecekti.⁵⁷ Bahsi geçen rakamlar Yunan ordusunun Kavala ve Rupel'de Almanya'ya bıraktığı silah mühimmatı sayısına eşdeğerdi ve Antant'ı temsil eden Fransız General Fournet, Atina Hükümeti başbakanı Lambros'tan on adet dağ top bataryasının, hiç vakit kaybetmeksizin, Larissa tren istasyonunda teslimatının sağlanmasını talep ediyordu. Ancak Başbakan Lambros'tan net bir cevap alamayan Fournet, bunun akabinde 19 Kasım 1916 tarihinde Kral Konstantinos ile notanın uygulanması yönünde resmi bir görüşme sağladı. Bu görüşmede Kral Konstantinos, Atina'da bulunan Venizelosçular'ın evinde ve Fransız Arkeoloji okulunda gizli silahların bulunduğunu, tüm bunların da Venizelos'un Kral Konstantinos'u devirme planının bir parçası olduğunu belirterek notanın uygulanması konusunda bazı endişeler taşıdığını ifade etti. Neticede Kral Konstantinos ile Fransız Amiral Fournet arasında yapılan bu çözüm arayışında herhangi bir sonuca ulaşılamadı. Bir taraftan Venizelos Hükümetine olan güvensizlik, diğer taraftan Yunan ordusu içinde daha ufak rütbeli asker grubunun silahları teslim etmeme yönündeki direnişi, Antant tarafından verilen bu notanın gerçekleşmesinde başlıca engellerdi. Yunanistan'ın silahları teslimi konusundaki bir başka direniş, Balkan Savaşlarında seferberlik ile savaşmış askerler tarafından gösterilmekteydi. Bu askerler savaş bittikten sonra kendi şehirlerindeki mahallelerde birer örgüt çatısı altında toplanmış ve hükümetten de bazı imtiyazlar almışlardı. Her mahallede kurulan bu askerî örgütlenmeler, resmi ordunun yanında Yunanistan'da ikinci bir güç olarak faaliyet gösteren önemli bir askerî mekanizmayı oluşturmuştu.

⁵⁷ Giannis Mourellos, *Ta Noemvriana tou 1916, [Kasım 1916 Olayları]*, Athina, Pataki, 2006, s. 91.

Bu askerler fanatik düzeyde Konstantinos destekçisiydi ve dönemin Genel Kurmay Başkanı İoannis Metaksas kontrolünde bulunuyordu. Venizelosçulara karşı çeşitli eylemlerde bulunan bu grup, özellikle Antant'ın silahların teslim edilmesi yönündeki baskılarına da çeşitli miting ve direniş faaliyetleriyle karşı gelmeye başlamıştı. Nitekim tüm bu gelişmeler, 21 Kasım 1916 tarihinde, Başbakan Lambros'un Antant'a silahları teslim etmeyeceği yönündeki açıklamasına neden oldu. Silahların teslim edilmeyeceği konusundaki karara karşı Antant, Atina Hükümetine yeni bir ultiatom daha gönderdi. Fournet tarafından gönderilen bu ultiatomda Atina Hükümeti 1 Aralık 1916 tarihine kadar on adet dağ top bataryasını hiç vakit kaybetmeden Antant güçlerine teslim edecekti. Teslimatın yapılmaması karşısında Antant her türlü tedbiri almakla yükümlü olacaktı.⁵⁸

Antant ve Atina Hükümeti arasında iplerin son derece gergin olduğu bu ortamda silahların teslim edileceği 1 Aralık tarihinden bir gün önce (30 Kasım 1916) gerginlik ve tahrik unsurları daha fazla artmaya başladı. Yunanistan'ın farklı mahallerinde örgütlenen yirmi bine yakın seferber edilmiş asker Atina'da toplandı. Bu grup, Atina'da bulunan Venizelosçulara çok yakın bir zamanda ciddi bir katliam yapılacağına gözdağını vermeye de başlamıştı. Venizelos'u destekleyen ev ve iş yerleri kırmızı boyayla teker teker işaretlenmiş ve Yunan ordusu da Atina'nın belli stratejik noktalarına konuşlanmışlardı. Antant, Atina'da yaşanabilecek her hangi bir muharebe karşısında kendi gücünün Yunan ordusu karşısında zayıf olduğunu ve böylesi bir çatışmanın sonucunda da kendisinin kaybedeceğini iyi biliyordu. Bu nedenden ötürü herhangi bir çatışmanın yaşanmaması için Antant, son bir çaba olarak, Fransız Büyükelçiliğinde Askerî Ateşe olan Bousquier'i, 30 Kasım'da, Konstantinos'a bir öneride bulunması için yeniden görüşmeye gönderdi. Bu görüşmede Antant'ın sadece on dağlık top bataryası dışında başka hiçbir talebinin olmadığını, teslim edilen top bataryaları karşılığında da Fransız Büyükelçiliğini korumak ile görevlendirilmiş yüz elli Fransız askerini Atina merkezden çekeceğini bildirdi. Konstantinos ve Atina Hükümeti arasında yapılan müzakereler sonucunda, 30 Kasım akşamı saat 20.00'de, başmabeyinci Aleksandros Merkatis Fransız Büyükelçiliğinde, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya büyükelçileriyle yapmış ol-

⁵⁸ A.e., s. 93.

duğu görüşmede, Yunanistan'ın bu son öneriyi de kabul etmediğini açıkladı. Fransız Büyükelçisinin neticeyi bildirmek amacıyla aynı günün gecesinde Paris'e çektiği telgrafa verilen cevapta Pire limanında demirleyen Antant gemilerinden, gözdağı amacıyla, askerlerin Atina merkeze indirilmesi hususunda kesin emir verildi.

3.1 Atina Muharebesi

Paris'ten çekilen telgraf sonucunda, 30 Kasım 1 Aralık'a bağlayan gece, Pire limanından iki bin beş yüz Fransız, İngiliz ve İtalyan askeri gemilerden Atina merkeze doğru inmeye başladı. Her bir asker için doksan altı kurşun ve ağır makineli tüfekleri için de üç bin altı yüz kurşun bulunmaktaydı. Antant askerlerinin beraberinde ulaşımı sağlamak için bisiklet, işaret fişegi, telsiz ve sadece iki günlük yiyecek levazımı vardı.⁵⁹ Tüm bu teçhizat çok net bir şekilde Antant askerlerinin Atina'ya savaşmak amacıyla gelmediklerini ortaya koyan bir durumdu. Basit bir gözdağı dışında büyük bir savaş hazırlığı içinde değillerdi. Zira Antant da Yunan ordusunun silah ve asker bakımından kendilerinden üstün olduklarının bilincindeydi. Her beş Yunan askerine karşılık bir Antant askeri denk düşüyordu. Üstelik herhangi bir çatışma anında bölgeyi en iyi bilen Yunanlardı ve asıl olan Antant güçlerinin içeri doğru çıkarma yapacağını bildiklerinden Atina'nın çeşitli yerlerine gizli tuzaklar kurulmuştu. Tüm bunlara rağmen Antant, Kral Konstantinos'un son anda geri adım atarak uzlaşma yoluna gideceğine inanıyordu. Zira Fournet ve Konstantinos arasında yapılan ikili görüşmede ilk kurşunun kati suretle Yunan tarafından atılmayacağı sözü de verilmişti. Neticede her iki tarafın birbirlerine karşı geri adım atmamak adına restleştiği bu son durum, bir anlamda "chicken game" olarak adlandırılan bir politik oyuna dönmüştü. Bu restleşmede her iki taraftan biri ya korkup geri adım atacaktı ya da her iki taraf da inadını sürdürüp kendi sonunu hazırlayacaktı. Öyle ki Antant'ın bu restleşmenin geri adımını Yunanların atacağı yönünde inancı da tamdı.

1 Aralık 1916 tarihinde Fournet'in emriyle Pire limanından Atina merkeze Fransız kaptan Pugliesi Conti önderliğinde iki bin beş yüz asker indirildi. Fournet'in, Conti'ye verdiği yazılı emirde, Atina'nın tamamının değil bazı stratejik önemde olan yerlerinin işgal

⁵⁹ A.e., s. 97.

edilmesinden bahsediliyordu.⁶⁰ İşgal edilecek yerler askerî garnizon ve barut depolarıydı. Emirde yer alan bir diğer husus ise son çare olarak silahların kullanılması yönündeydi. Öte yandan Antant, Atina'da herhangi bir çatışmanın olması halinde, menzile aldığı hedefleri vurmak amacıyla gemilerini Faliro koyundan Salamina adasına kadar dağıtarak tetikte beklemekteydi. Ege Denizi'nden gelebilecek Alman denizaltıları saldırısına karşı da Antant gemileri, Saronikos Kolpos (Eğin Körfezi) açıklarında sık aralıklarla dolaşıma başlamıştı. Pire'den inen askerler Atina merkeze kadar sözlü sataşmaların dışında hiçbir çatışma olmaksızın ilerlediler. Antant tarafından işgal edilmesi planlanan yerlerden ilk silahlı direniş Ruf bölgesinde başladı ve daha sonra diğer yerlerde de devam etti. Antant kuvvetleri Yunan ordusu tarafından birden bire silahlı çember altına alınmış ve her yerde yenilerek büyük kayıplar vermeye başlamıştı. Antant tarafından önceden planlandığı düşünülen bu "tuzak"⁶¹ karşısında Büyük Savaş'ta tarafsız olduğunu beyan eden Yunanistan'a karşı bir taarruzun yapılması, uluslararası savaş hukukuna aykırı olduğundan, Antant'ın elini kolunu bağlayan bir durum da yaratmıştı. Öte yandan savaş hukukuna göre, sivil halkın toplanıp çatışma alanını terk etmesi hususunda belli bir sürenin verilmesi zorunluluğu bulunuyordu. Bir diğer önemli husus, antik dönemden kalan tarihi eserlerin ve anıtların zarar görmemesiydi. Bu durumda Rus Büyükelçisi Pavlovich Demidoff, Fransız Büyükelçisi Jean Marie Guillemin ile yaptığı ikili görüşme akabinde, Atina Hükümeti ile bir uzlaşma yolu bulunması hususunda adımlar atsa da, Atina'da Yunan ordusu ve Antant arasında yeniden çatışmaların baş göstermesi çözüm sürecinin kesintiye uğramasına neden oldu. 1 Aralık öğlen saatlerinde çatışmalar yönünü Britanya Büyükelçiliğinin bulunduğu Klafthmonos meydanına çevirdi. Elbette ki bu yönelim tesadüfî bir çatışma vakası değildi. Atina'da çatışmaların olmasından kısa bir zaman önce yüze yakın Venizelos taraftarı ve ajanı, can güvenliği sebebiyle Britanya Büyükelçiliği'ne sığınmıştı. Britanya Büyükelçiliğine açılan ateş, Yunanistan'ın Britanya Büyükelçisi Sir Francis Elliot'u fazlasıyla tedirgin eden bir durum da yaratmıştı. Dönemin Britanya Deniz Ata-

⁶⁰ Antant güçlerinin ilk etapta Atina'da işgal edecekleri yerler, Ruf'ta bulunan bir askerî garnizon ve barut deposu, Filopapu, Nimfes, Pnika adlı üç tepecik, yine Dafni'deki bir başka barut deposuydu. A.e., s. 98.

⁶¹ Yunan kaynaklarında Atina Muharebesi olarak geçen bu kısa süreli çatışma Fransız kaynaklarında, Atina tuzağı olarak geçmektedir. Kotzias, a.g.e., s. 97.

şesi Compton Mackenzie, kendi hatıralarını kaleme aldığı “Yunan Anıları” (Greek Memories) adlı kitabında, Britanya Büyükelçiliği önünde yaşanan çatışmayı ve sir Elliot’un paniklediği anları şu sözlerle ifade etmekteydi: “*Sir Francis Elliot çatışma seslerini duyduğunda büyükelçiliğin penceresinden koşar adım dışarı çıkarak çatışmanın kesilmesi için elindeki şemsiyeyi sallamaya başladı. Ateş hattı içindeki bu aceleci görüntüsü adeta yaşlı bir İngiliz centilmeninin şemsiyesiyle otobüsü durdurmaya çalışması gibi görünüyordu.*”⁶² Bu çatışma sırasında Britanya Büyükelçiliğinde görevli pek çok üst düzey memur farklı gerekçelerle dövüldü, tehdit edildi ya da kısa süreliğine de olsa gözaltına alındı. Meydana gelen bu çatışmanın Antant açısından pek çok kaybın verildiği sıkıntılı bir sonuç yaratması, Antant büyükelçilerini yeniden konuyla ilgili bir karar vermeye zorladı. Yunanistan ile her hangi bir anlaşmanın sağlanamaması halinde Atina, Antant güçleri tarafından üç gün içinde bombalanacaktı. Bombalama gemilerle Keraçini ve Faliro koylarından Yunan Sarayını, Atina’nın tüm askeri garnizonlarını, Antant karşıtı mahallelerini hedef alan bir yönde gerçekleştirilecekti.⁶³ Yapılan uyarılara rağmen Yunan Hükümeti’nden her hangi bir cevap alamayan Antant, akşam saatlerinde Atina’yı bombalamaya başladı. Atina’da mevcut olan bu panik havasının çok daha kötü bir hale dönüşmemesi için Konstantinos ile yeniden görüşme talep eden Antant Büyükelçileri, Konstantinos’un hükümetten çıkacak sonuç doğrultusunda karar verebileceği ve bu konuda tek başına karar veremeyeceği cevabını aldı. Saray ile Antant yetkilileri arasında geçen görüşmede oldukça serinkanlı bir tavır sergileyen Konstantinos, görüşme anında tesadüfen sarayın bahçesine düşen bombanın ardından Antant yetkililerine geri adım atmayacağını şu sözlerle ifade etmekteydi: “*Gördüğünüz üzere beyler, sarayım bombalanıyor fakat bu benim umurumda bile değil. Çocuklarım sarayın sığınağında. Benim içimde ise en ufak bir korku yok. Ne yapmaya çalışıyorsunuz? Atina’yı mı bombalamaya çalışıyorsunuz? Elinizden geleni ardınıza koymayın. Ordumu yenemeyeceksiniz. Ordum Atina’nın zaten dışında. Ama şu an istesem Teselya’da yüz bin askeri anında toplarım... Her durumda ben, or-*

⁶² Mourellos, a.g.e., s. 105.

⁶³ Fransız Amiral Dartige du Fournet *Souvenirs de guerre d’un amiral (1914-1916)* adlı kitabında yazdığı anılarında Atina’yı bombalama kararını aldığı sırada çok korktuğunu ve zorlandığını çünkü tarihe Türk-Venedik savaşı sırasında Akropolü bombalayan Morozini gibi geçmek istemediğini ifade etmektedir. A.e., s. 118.

duma çatışmanın duracağına dair emri vereceğim. Ancak öncelikle Fournet, bu ateşkes emrini verecek. Tüm bunları bana garanti edecek olan sizlersiniz, ben bir tek sizi tanırım. Fournet de kim oluyor? Bana göre tesadüfen amiral olmuş biri sadece."⁶⁴ Kral Konstantinos'un bu son derece kibirli ve bir o kadar da kendinden emin tutumu Antant güçlerini her ne kadar sinirlendirse de, Antant ordusunun bu çatışmada ağır bir darbe alması ve yaralıların fazla olması, acil bir barış sürecine girilmesi gerekliliğini gerektiriyordu. Fransız Büyükelçisi Guillemin'in "*en kısa zamanda bu üzücü olayların bitmesi gerekir*"⁶⁵ sözleri aslında bir bakıma Antant güçlerinin askerî açıdan içinde bulunduğu zorluğu da gözler önüne seriyordu. Nitekim çözümden başka bir yol olmadığını düşünene Fournet de gerekli barış görüşmelerinin yapılması hususunda karar almıştı. Yunan Hükümetinin temsilcisi Albay Pallis, İngiliz Büyükelçi Sir Elliot, Fransız Büyükelçi Jean Guillemin, Rus Büyükelçi Emile Pavlovich Demidoff arasında geçen görüşmelerin akabinde imzalan anlaşmaya göre Atina'da hemen bir ateşkes ilan edilecek ve Antant ordusu Atina'yı hemen boşaltacaktı.⁶⁶ Anlaşmanın yapıldığı günün akşamında Atina'da Antant güçleri bombalamayı durdurdu ve Başbakan Lambros, Atina'nın tüm denetimini ele aldı. Atina'nın postaneler, telgraf merkezleri, tren istasyonları gibi pek çok yerinde konuşlanmış Antant askeri hızlı bir şekilde Zapyon adı verilen merkez binaya çekildi. Antant, 1 Aralık gecesi, ölü, yaralı ya da çeşitli yerlere gizlenmiş askerini toplamak amacıyla harekete geçmişti. Burada dikkate değer en önemli olay ise çatışmaların olduğu sırada can güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli yerlere gizlenmiş Antant askerinin ateşkes kararından sonra Venizeloşçuların evlerinden çıkıyor olmasıydı.

1 Aralık akşamı Antant, Büyükelçileri ve Başbakan Lambros arasında süregelen görüşmeler sonucunda, Zapyon'da toplanan tüm Antant askerinin emniyetli bir şekilde ve itibarlarını zedeleyecek herhangi bir müdahaleye izin verilmeksizin, Pire limanında bulunan gemilere sevkiyatlarının sağlanması hususunda karar alındı. Zapyon'dan Pire limanına sevkiyatı sağlanacak askerler olası bir güvenlik tehdidi ile karşılaşmamak için Yunan askerleri eşliğinde limana götürülecekti. Bu durum elbette Guillemin ve Fournet açısından bir

⁶⁴ A.e., s. 120.

⁶⁵ A.e., s. 121.

⁶⁶ A.e.

itibar kaybı olsa da kabul etmekten başka çıkar yol da yoktu. Bunun dışında, yapılan anlaşma gereği Yunanistan, Antant'a sadece altı adet dağ top bataryasını teslim edecek, bu sayının dışında hiçbir silah verilmeyecekti. Her ne kadar bu anlaşma metni İtalyan Büyükelçisi Kont Alessandro de Bosalari tarafından bir yenilgi metni gibi algılanıp imzalama konusunda bir karşı direnişle karşılaşılsa da, Antant güçlerinin Atina'da bu şartlar altında her hangi bir muharebeye girecek gücünün olmadığını altının çizilmesi bu yöndeki ikna çabalarını da olumlu sonuçlandırdı. 2 Aralık sabahı Başbakan Lambros ve Fransız Büyükelçi Guillemin arasında imzalanan anlaşma metni Atina Hükümeti'nin Bakanlar kurulunda da onaylandı.

1916 Kasım Olayları'nın bilançosu tam net rakamlara sahip olmasa da Antant açısından önemli bir askerî yenilgi olarak kayıtlara geçmişti. Kasım Olayları ile ilgili en ağır askerî kayıp diğer Antant askerlerinden sayıca fazla olan Fransız askerlerine aitti. 1918 yılında Kasım Olayları ile ilgili bir bilanço hazırlayan Fransa, çatışmada yaşanan maddî-manevî kayıplar üzerinden Yunanistan'ı tazminat ödemeye mahkûm edecekti. Tutulan bilançoya göre elli Fransız askeri (altı subay, beş astsubay, otuz dokuz deniz eri) ölmüş,⁶⁷ yetmiş yedi Fransız askeri (dört subay, on bir astsubay, altmış iki deniz eri) yaralanmıştı. Bu zararın karşılığında Yunanistan, Şubat 1919 tarihinde Fransa'ya maddi-manevi tazminat olarak 1.136.043 Fransız frangı ödemiş, bu rakamın sadece 1.030.000 frangı maddî hasar için belirlenmişti.⁶⁸ İngiltere, sadece olaylar sırasında hasar gören iki elçilik evinin tazminatını talep etmiş, Rusya ve İtalya herhangi bir tazminat talep etmemişti.

Kasım Olayları ilgili Yunan tarafında on üçü asker olmak üzere toplam yirmi yedi ölü, kırk bir yaralı Yunan polis kayıtlarına geçmişti. Yunan Hükümeti, Aralık 1918 tarihinde bu olaylarda mağdur olan Yunanlara, 6.995.629 drahmi tazminat ödeyecekti.⁶⁹ Kasım Olayları sırasında özellikle Venizelosçular dövülme, tehdit, baskı gibi olaylarla karşılaştı. Venizelosçulara ait ev ve işyerleri yağmalandı. Venizelos taraftarı pek çok gazete ve gazeteci, olaylardan olumsuz yön-

⁶⁷ Kasım Olayları sırasında hayatını kaybeden elli Fransız askeri Atina Pire Limanı'ndaki mezarlığa gömülmüşlerdir. A.e., s. 149.

⁶⁸ A.e., s. 146-147.

⁶⁹ A.e., s. 75, 149.

de etkilendi. Tüm Yunanistan'da Venizelos taraftarı otuz bir gazete, olaylar sırasında yasaklandı ya da kapatıldı. Çoğu gazetenin, örneğin Nea Ellas (Yeni Yunanistan), Astir (Yıldız), Ethniki Amina (Müdafâ), matbaa ve bürosu yağmalandı. Nea Ellas ve Astir gazeteleri bu olaylardan dolayı tamamıyla kapandı. Yine, Eleftheros Tipos (Özgür Basın), Patris (Vatan), Kairoi (Zamanlar), Estia (Ocak), Ethnos (Ulus), Ethniki (Ulusal), Simaia (Bayrak) ve ayrıca bir Fransız gazetesi olan Messenger d'Athenes gazeteleri, büyük zarar gördü ve gazetecileri de ya hapse gönderildi ya da işten atıldı.⁷⁰ Venizelos'a destek veren kişiler vatana ihanet, Kral'a hakaret, rejime karşı ayaklanma, cinayete teşebbüs, yasadışı silah taşımacılığı, toplumun huzurunu bozma, barışı tehdit eden eylemlerde bulunma, yalan haber yayma gibi suçlamalarla hapse atıldı. Bazı bürokratlar,⁷¹ milletvekilleri, diplomatlar, papazlar, hâkimler, savcılar ve üniversite hocaları ise hiçbir gerekçe gösterilmeden sadece Venizelos yanlısı olmalarından ötürü tutuklandılar. Atina'da yaklaşık altı yüz on dokuz Venizelos taraftarı Yunan, çeşitli gerekçelerden dolayı tutuklandı.⁷²

Kasım Olaylarının akabinde o dönem Antant güçlerinin egemenliğindeki Pire limanına sığınan ve bir süre burada kalan Venizelosçulardan yaklaşık dokuz yüz sekseni tehdit ve korku nedeniyle Atina'dan ayrılarak çoğunlukla Venizelosçuların etkin olduğu Girit ve Selanik gibi Yunanistan'ın başka bölgelerine yerleşmişlerdi. Aralık 1916'da Atina'dan tamamen ayrılan Antant güçleri ve Antant vatan-daşları, Pire şehrini de boşaltarak Eğin Körfezi açıklarında bulunan gemilerine çekildiler. Bu süre sonunda Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya Büyükelçilikleri Atina ile diplomatik ilişkilerini tamamen sona erdirdi.

⁷⁰ A.e., s. 192-199.

⁷¹ Örneğin Eğitim Bakanlığı'nda bürokrat olan ve Yunanistan'a dimotikiyi (halk dili) getiren Dimitrios Glinos Venizelos yanlısı olmasından dolayı tutuklanan önemli isimlerden biriydi. Bu bürokratların en önemlilerinden bir diğeri de dönemin belediye başkanı ve Atina'nın en zengin ailesi olan Emmanuil Benakis idi. Fanatik düzeyde Venizelos hayranı olan Benakis'in bu hapisane sürecini ve yaşadıklarını Yunanistan'ın ünlü edebiyat yazarlarından biri sayılan kızı Pinelopi Delta, "İmorologio" (Günlükler) adlı eserinde detaylı bir biçimde dile getirmektedir. Pinelopi Stefanou Delta, **Eleftherios K. Venizelos, İmerologio, Anamniseis, Marturies, Allilografia [Eleftherios K. Venizelos, Günlükler, Hatıralar, Tanıklıklar, Yazışmalar]**. (Edit. P.A. Zanna), Athina 1978, s. 15-35.

⁷² Mourellos, a.g.e., s. 344-367.

3.2. Sonun Başlangıcı: Kral Konstantinos'un Devrilmesi ve Yunanistan'ın Savaşa Girmesi

Kasım Olaylarından sonra Fransız Hükümeti adına Aristide Briand, Antant Başbakanlarına gönderdiği mesajda Antant güçlerinin Atina Hükümetine karşı etkin ve sert önlemler alması gerekliliğini ifade ediyordu. Bu önlemlerin başında Kral Konstantinos'un devrilmesi ve Selanik Hükümetinin de *de jure* olarak tanınması gerekliliği vurgulanmaktaydı. Yine Selanik'te bulunan General Sarrail'in, orduyu Atina'ya bir çıkarma yapacak şekilde hazırlaması isteniyordu.⁷³ Ancak Fransa'nın bu önerisine İngiltere çok sıcak bakmıyordu. Çünkü Kral Konstantinos'un bu dönem kovulması, içinden çıkılmaz bir kargaşa ortamının oluşumuna sebebiyet verecekti. Çarlık Rusya da, geleneksel yapıya ters gördüğü bu durumu kesin bir dille reddetmekteydi. Rus Çarı, ne Konstantinos'un ne de hanedanın diğer üyelerinin gönderilmesine her fırsatta karşı çıkıyordu. En çözümsüz Antant üyesi ise İtalya idi. İtalya, yayılmacı milliyetçilik politikasında gerekli gördüğü bir adım olarak Yunanistan'ın içinde bulunduğu karmaşanın bitmesini istemiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde özellikle Levantenlerin yoğun olduğu İzmir'in ve Anadolu'nun taksiminde büyük payın kendisine verilmesi planı içindeydi. Ancak Kasım Olayları Antant için bir itibar kaybıydı ve

⁷³ Venizelos, Fransız Başbakanı Briand'ın önerileri karşısında Selanik'te bulunan General Sarrail'e yeni bir öneri götürdü. Bu öneriye göre, Sarrail ve Venizelos karşılıklı işbirliği içinde, her iki tarafa ait orduyu Teselya'ya yönlendirerek bu bölgeyi işgal edecekti. Konstantinos'tan alınan savaş gemilerinin Venizelos'a verilmesi ve Konstantinos'un hâkimiyeti altında bulunan adaların (Kiklad adaları ve İyonya adaları) işgal edilmesi de Venizelos'un sunduğu diğer önerilerdi. Venizelos'un bu önerileri, her ne kadar Fransa tarafından kabul edilmese de net olarak görülen bir durum da, Büyük Savaş süresince Venizelos'un Antant ile işbirliğine açık bir siyaset izlediği yönündeydi. Bu taraflılık Konstantinos'un da bilgisi dâhilindeydi. Nitekim Konstantinos, Antant güçlerine, Kasım Olayları sırasında Venizelosçuların evlerinde yapılan polis aramalarında, Venizelos'a ait olduğu iddia edilen gizli bir mektubun Fileleftheron Parti üyesi General Korakas'ın evinde bulunduğunu söylemiş, mektubun içeriğinde de Venizelos'un hükümete karşı isyan hareketleri içinde olduğuna dair ifadelerin yer aldığını belirtmişti. Venizelos'un kendi el yazısıyla kaleme aldığı iddia edilen mektupta Konstantinos'un devrilmesi yönünde hangi adımların atılacağı ve bu adımların hangi plan dâhilinde uygulanacağı yönünde bir emirden söz ediliyordu. Yine General Korakas'ın evinde çok sayıda silah, cephane, isyanı destekleyen broşür, kitapçık ve mektup bulunduğu belirtiliyordu. Venizelosçular mektubun sahte olduğunda ısrarcı bir tavır sergilese de Konstantinos cephesinde durum tam aksi yönde lanse edilmekteydi. Fakat mektubun içeriğinde hiçbir kriptografiye rastlanılmaması ve her şeyin oldukça açık bir dille yazılması, mektubun sahte olma ihtimalini güçlü kılan verilerdi. Nitekim Girit'ten beri aktif siyaset izleyen Venizelos'un böyle bir acemilik yapma ihtimali de oldukça düşüktü. A.e., s. 297.

Atina Hükümeti'nin mutlaka bu olayların bedelini de ödemesi gerekmektedir.

8 Aralık 1916 tarihinde Antant, Kasım Olayları'ndan dolayı Yunanistan'ı ticarî boykot ile cezalandırma kararı aldı. Yunanistan'a yiyecek taşıyan her tür kara, tren ve deniz yolu Antant kuvvetlerince abluka altına alındı. Bu abluka sonucunda Yunanistan Krallık toprakları, güney Yunanistan, açlık ve ısınma sorunuyla yüzleşmek zorunda kaldı. 31 Aralık 1916'da Antant'ın Atina Hükümetine gönderdiği notada, Kasım Olaylarında görev almış tüm askerî yetkililerin görevden alınması ve boşalan kadrolara Antant tarafından uygun görülen askerlerin getirilmesi isteniyordu. Olaylar sırasında hapse atılmış tüm Venizelos taraftarları derhal serbest bırakılacak ve bu kişilere tazminat ödenecekti. Ayrıca Antant, özellikle "Atina tuzağı" olarak gördüğü Kasım Olaylarının gurur kıran bir eylem olduğunu unutmadıklarını gösteren bir tavırla, Yunanistan'dan özür talep etmekteydi. Bu doğrultuda Yunan Hükümeti, Zapyon binasında, halka açık bir törende Antant güçlerinden özür dileyecekti. Yunanistan'ın verilen bu notaya cevaben yazdığı 5 Ocak 1916 tarihli muhtırasında, Yunanistan'ın Antant ile daimi bir şekilde iyi ilişkiler kurmak istediği, Antant'ın Kasım Olaylarından dolayı Yunanistan'ı suçlu bulmasının bir haksızlık olduğu, yapılan ticarî ambargonun Yunan halkına ciddi manada zarar verdiği, Yunan halkının Kasım Olaylarında soğukkanlılığını koruyarak rejim düşmanlarına geçit vermediği ve hapishanedekiler içinse hükümetin değil adaletin karar vermesi gerekliliği ifade edilmekteydi.⁷⁴ Yunanistan, Kasım Olaylarından sonra kendisinin mağdur ve zarara uğramış taraf olduğu yönünde bir görüşü çizme gayreti içine girdi. Yunanistan'ın kendini korumak ve öz savunma hakkını kullanmak amacıyla bu tür kanlı olaylara başvurduğu belirtiliyordu. Yunanistan'ı böylesi bir sonucun yaşanmasına mecbur kılan da kamu düzenini yeniden sağlama gayretiydi. Ancak bu çabaya rağmen, Antant tarafından peş peşe verilen ultimatolar⁷⁵ ve yapılan baskılar, Atina Hükümeti tarafından bir çözüm yolunun mutlak suretle bulunmasını gerekli kılıyordu. Kral Konstantinos, son bir çaba ile Antant'ı yatıştırmak adına Kasım Olaylarının müsebbibi olan Başbakan Lambros hükümetini lağvederek yerine daha

⁷⁴ A.e., s. 34-36.

⁷⁵ Antant, Yunanistan'a 8 Ocak 1917 ve 20 Şubat 1917 tarihli iki farklı ultimatoma daha göndermiştir.

dengeli ve tarafsız siyaset izleyen Zaimis hükümetini görevlendirdi. Ancak tüm bu çabalar, Avrupa'daki dengelerin de değişmesiyle birlikte beklenen yönde olumlu sonuç vermedi.

1917 yılında Büyük Savaş'ın seyrini değiştirecek önemli olayların yaşanması, Yunanistan'ın da bu savaş içindeki kaderini değiştirecek sürecin başlamasına sebebiyet vermişti. Şubat 1917'de Çarlık Rusya'da yaşanan Şubat Devrimi ile Romanov Hanedanlığına son verilmiş ve çarlık rejim yıkılmıştı. Rusya'nın artık kendi içine döndüğü siyasetinde Konstantinos, bugüne kadar geleneksel rejimin korunması noktasında krala hep arka çıkmış Çar'ın desteğini de kaybetmişti. Bir diğer önemli gelişme de Amerika'nın savaşa girmesi ile birlikte Antant ve Merkez Güçler arasındaki dengenin değişmesiydi. Fransa'da Briand Hükümeti istifa etmiş, yerine Konstantinos'un gitmesi yönünde çok daha kararlı bir tutum içinde olan Alexandre Ribot Hükümeti kurulmuştu. Tüm bu değişimler, Kral Konstantinos'un Yunan Krallığındaki son günlerinin de habercisiydi. Neticede 19 Nisan 1917 tarihinde, Saint-Jean de Maurienne anlaşması için bir araya toplanan Antant güçlerinin aldığı kararlardan biri Konstantinos'un istifa talebiydi. Antant'ın daha sonra 4-5 Mayıs 1917'de Paris ve 28-29 Mayıs'ta Londra'da yaptıkları toplantılarında, 1830 yılında imzalanan garantörlük anlaşması gereği, Konstantinos'un devrilip yerine birinci oğlu değil, ikinci oğlu Aleksandros'un tahta getirilmesi kararlaştırıldı. Garantör güçlerin temsilcisi Fransız Senatör Charles Celestin Jonnart'a, herhangi bir direniş karşısında askerî güç kullanma yetkisi de verilmişti. Üstelik Antant, Kasım Olayları aksine, bu sefer oldukça planlı bir program da hazırlamıştı. Tüm baskı ve tehditler karşısında Kral Konstantinos, 12 Haziran 1917 tarihinde istifa ederek tahtını oğlu Aleksandros'a bıraktı. Konstantinos'un istifasının olduğu gün Antant Yunanistan'a uyguladığı ticarî ambargoyu sona erdirdi. Konstantinos'un devrilmesi ardından, Selanik'te bulunan ve siyasî faaliyetlerini Selanik Hükümeti üzerinden devam ettiren Venizelos, 27 Haziran 1917 tarihinde Atina Hükümetinin yeni başbakanı olarak hükümeti kurmak ile görevlendirildi. Venizelos'un yeniden başbakan olması ile Yunanistan'da bu döneme kadar süren tarafsızlık politikası sona ermiş ve Antant güçleriyle birlikte Büyük Savaş'ta yerini almak amacıyla tüm Yunanistan'da seferberlik ilan edilmişti.

Sonuç

Yunanistan'da yaşanan Ulusal Bölünmenin temelinde siyasî ve sosyolojik bağlamda pek çok farklı nedenden bahsetmek mümkündür. Dünyanın bloklaşma yaşadığı bu dönemin benzer tezahürü, yine bu bloğun hangi tarafında yer alma gerekliliği sorununu yaşayan Yunanistan'ın iç siyasetinde de mikro düzeyde yaşandı. Yunanistan'da siyasî bir kamplaşma gibi görünen bu ayrımın temelinde ise sadece Yunan dış politikasında yaşanan kararsızlık bulunmuyordu. Kralcılar ve Venizelosçular olarak cepheleşen grupta toplum sosyolojisinin irdelenmesine yol açacak pek çok farklı anlayış da mevcuttu. Bu bloklaşmada sadece Antant ve Merkez Güçler ayrımı yoktu. Aynı zamanda, Batı Avrupa-Merkez Avrupa, gelenekçiler-burjuva, kralcılar-Venizelosçular gibi farklı alanlarda yorumlanabilecek kamplaşmalar da mevcuttu. Yunanistan'da bu ayrımın temeli her ne kadar XIX. yüzyıl sonlarına dayanıyor olsa da, etkilerini XX. yüzyılın ilk çeyreğinde etkin bir biçimde gösterdi.

Yunanistan'ın Büyük Savaş boyunca sürdürdüğü tarafsızlık politikası gerek iç siyasetinde gerekse dış siyasetinde sorun yaratan bir mevzu olarak gündemini oluşturdu. Balkan coğrafyası üzerindeki jeopolitik konumu ile birlikte ulus ülküsü sayılan Megali İdea halyalı, Yunanistan'ın bu büyük emperyalist kavgada zaten tarafsız kalamayacağını en belirgin iki sebebiydi. Üstelik yayılmacı milliyetçilik ile siyasî programını sürdüren dönemin Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, kendisine göre daha konservatif bir siyaset izleyen Kral Konstantinos'a karşı Antant güçleri ile birlikte hareket etmekteydi. Bu türden bir ittifakın karşısında Konstantinos'un dışa karşı izole etmeye çalıştığı Yunanistan, nihayetinde fazla direniş de gösteremezdi. Nitekim Antant'ın bu dönem Yunanistan'a uyguladığı her tür yaptırımın altında bu tarafsızlılığı kendi taraflılığına çevirme iradesi de bulunuyordu.

Yunanistan'da Venizelosçular ve anti-Venizelosçular (kralcılar) arasında yaşanan bu cepheleşme, Kasım Olayları olarak adlandırılan kanlı bir çatışmayı da beraberinde getirdi. Pek çok Yunan tarihçi Kasım Olaylarını, anti-Venizelosçuların, devletin desteğini de alarak, Venizelosçulara karşı oluşturdukları bir pogrom olarak yorumlamaktadır. Yunanistan'da Kral Konstantinos'u devirerek Büyük Savaş'a girme süreci, Atina'da yaşanan bu kanlı çatışma

sonrasında gerçekleşmiştir. Nitekim Yunanistan için sonun başlangıcını hazırlayan bu çatışma, ilk defa Antant ile silahlı bir mücadeleye giren Yunanistan'ın da tarihinde ender bir vaka olarak yerini almıştır. Kendi gücünün çok üstünde olan Büyük Devletlere karşı, silahlı bir mücadeleye giren Yunan Hükümeti, diğer taraftan yönünü Venizelosçulara çevirerek intikam hareketi biçiminde eylemlerini tamamlamıştır. Kasım Olayları, hem dış düşmana hem iç düşmana karşı Yunanistan'ın bir nevi karşı duruş sembolü olarak tanımlanabilir. Ancak özellikle Antant için bir engel teşkil eden Konstantinos politikası, bu olaylarla birlikte son bulmuş ve Yunanistan, savaşın bitimine çok az bir süre kala bu emperyalist kavgada yerini almıştır. Bu noktada, Kasım Olayları her ne kadar Yunanistan'ın Büyük Savaş içinde yer almasını başlatan bir süreç olarak adlandırılrsa da aynı zamanda Yunanistan'ın 1919-1922 yılları arasındaki Anadolu macerasını "katastrofi/felaket" ile sonlandıran ulus felaketinin de başlangıç noktası olarak tanımlanabilir.

RUS ARŞİV BELGELERİNDE ERMENİ TEHCİRİNİN GEREKÇELERİ

Mehmet PERİNÇEK*

27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'na giden süreci anlamak açısından iki temel nokta vardır: Birincisi; Taşnakların önderliği altındaki geniş Ermeni kitlelerinin Batılı emperyalist devletlerle ve Çarlık Rusya'sıyla işbirliği. İkincisi ise Ermeni gönüllü birliklerinin “Büyük Ermenistan”ı kurmak amacıyla nüfus dengesini kendi lehlerine çevirmek için giriştikleri Müslüman nüfusa yönelik etnik temizlik politikası.

Çarlık Rusya'sının arşivleri, birinci noktayı kanıtlayan belgelerle doludur. Çünkü Çarlık yetkilileri, Türkiye Ermenilerini silahlandırmak ve ayaklanmaları kışkırtmak amacıyla birçok rapor yazmış, aralarında ve Taşnaklarla yazışmalar, görüşmeler yapmıştır. Bunlarla birlikte Taşnakların Osmanlı-Rus sınırındaki faaliyetleri kayıt altına alınmıştır. Diğer taraftan Çarlık arşivlerinin çarpıcı tarafı, ikinci noktayı gözler önüne seren binlerce sayfa belgeyi de barındırmasıdır. Yani Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki düşmanı Çarlık Rusya'sı, Osmanlı'yı parçalamak için kullandıkları Ermeni çetelerinin tehcir öncesi ve sonrası yaptıkları katliamları kayda geçirmiştir. Aslında bu da anlaşılırdır. Çünkü Rusların işgal ettikleri bölgelerde Ermeni birliklerinin yaptıkları kırımlar ve yağmalar düzenin kurulmasını engellemekte ve Çarlık yetkililerini rahatsız edecek boyutlara varmaktadır.

Tehciri anlamak, bu bakımdan tehcire giden süreci iyi incelemekten geçmektedir. Çarlık arşiv belgeleri de o döneme birinci dereceden tanıklık etmekte ve tehcirin uluslararası hukuka uygunluğunu

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
e-mail: mp@mehmetperincek.com

Türkiye'yle o dönem resmen savaş halinde olan bir devletin belgeleri olarak ortaya koymaktadır.

Çarlık Askerî İstihbarat Raporlarında Dünya Savaşı'nın Arifesinde Ermeniler

1910-1913 yıllarına ait Çarlık askerî istihbarat raporları, savaşın arifesinde, yani Sevk ve İskân Kanunu'ndan (tehcir) çok önce Türkiye Ermenilerinin eğilim ve eylemlerine ışık tutmakta, düşmanla işbirliği politikasının savaştan oldukça evvel başladığına işaret etmektedir.

Örneğin Tiflis'te bulunan Kafkas Askerî Bölgesi Karargâhı tarafından hazırlanan 11 Şubat 1910 tarihli "gizli" ibareli istihbarat raporu, "Siyasî Hareketler, Halk Dalgalanmaları ve Karışıklıklar" başlığını taşımaktadır. Raporda Erzurum'daki Ermenilerin hızla silahlandığı ifade ediliyor. Ayrıca Taşnaksutyun Partisi'nin liderlerinden birinin kalabalık bir toplantıda konuşma yaptığı ve Ermenilere kaynak bulamamaları durumunda halılarını, kilimlerini satarak ya da borç para bularak silah almalarını öğütlediği belirtiliyor. Diğer taraftan Ermenilerin çok sayıda bomba hazırlayıp depoladıkları bilgisi de veriliyor.¹

Aynı güne ait başka bir istihbarat raporunda ise Taşnak militanlarının bölgenin önde gelen bir Türk zengininin evine saldırdıkları ve kendisi dâhil bütün ailesini ve hizmetkârlarını öldürdükleri yazılmış. Bu haber, Rus yetkililer tarafından kaygı verici olarak nitelendirilirken Kasım isimli kişinin öldürülmesinin kesin olarak siyasî bir cinayet olduğunun altı çiziliyor. Bu cinayetin sadece Muş'ta değil, Erzurum dâhil çevre şehirlerde de yankılandığı ve her an buna bağlı bir kargaşanın çıkabileceği belirtiliyor. Bu raporda da Erzurum Ermenilerinin Taşnakların emriyle silahlandıkları tekrar ediliyor.²

28 Şubat 1911 tarihinde Çarlık Rusya'sının Konsolos Yardımcısı S. Olferyev'in Van'dan gönderdiği raporda ise şehrin Müslümanları ve Ermenileri arasında gerginleşen ortam ele alınıyor. Her iki kesimin de silahlandıklarına, silahların ekseriyetle Siirt ve Diyarbakır'dan geldiğine, bir çatışma çıkması durumunda da şehrin

¹ Raporun ilgili kısmı için Bkz. **Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi (RGVIA)** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 10 arkası.

² Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 13, 13 arkası, 14.

garnizonunun Müslümanların yanında yer alacağına beklendiğine dikkat çekiliyor. Ancak bu hazırlıkların özellikle Ermenilere karşı olmadığı, Suriye ve Arabistan'daki gelişmelerle bağlantılı olduğu da kaydediliyor.

Rus Konsolos Yardımcısı raporunun devamında Van vilayetinde Ermenilere yönelik toplu bir katliam beklemediğini, Ermenilerin geçmiş yıllara oranla daha iyi durumda bulduklarını, Türklerin Kürtlerin yağmalarını engellemek için fazlasıyla güç ve para harcamaları gerektiğini, Kürtlerin köylülere yönelik saldırılarının vilayeti yıkıma götüreceğini ve bundan en fazla devlet hazinesinin zarar göreceğini yazıyor.³

Rus Kafkas Askerî Bölgesi Karargâhı tarafından hazırlanan 10 Mart 1911 tarihli “gizli” ibareli ve “Türkiye Hakkında Siyasî Bilgiler” başlıklı istihbarat raporunda Muş'ta Taşnak faaliyetlerinin yeraltına inmesi, Türk idaresinin silahlanan Taşnaklara karşı aldığı tedbirler ele alınıyor. Ayrıca Muş'ta Ermenilerin Ortodoksluğu benimseyip Rus tebaasına geçmek istedikleri de aktarılıyor. Raporda benzer bilgiler, Erzurum Ermenileri hakkında da veriliyor. Taşnakların Jön Türklerle arasının açıldığının ve Rusya'nın uygun bir zamanda Türkiye Ermenistan'ını işgal etmesini istediklerinin altı çiziliyor. Bir tuğgeneralin imzaladığı raporda savaş durumunda geniş Ermeni kitlelerinin ve Taşnakların çoğunluğunun Rusya'nın tarafında yer alacağı ve Ermenilerin bu eğiliminin yakın gelecekte güçleneceği vurgulanıyor. Rapora göre Karakilise Ermenileri de Rusya'nın himayesine girmek için Ortodoksluğu benimsemeye sıcak bakıyor.⁴

3 Eylül 1911 tarihli, “gizli” ibareli başka bir istihbarat raporunda Taşnakların son dönemde gizlice Trabzon'dan Erzurum üzerinden Van'a ciddi miktarda silah ve mermi getirdiklerinden ve Erzurum'da bir Ermeni isyanının olasılığından, Sasun'da da bazı hazırlıkların yapıldığından bahsediliyor.⁵

11 Temmuz 1912 tarihli, “gizli” ibareli ve “Asya Türkiye'sinden Siyasi Bilgiler” başlıklı istihbarat raporunda Erzincan'daki Ermeni-

³ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 187, 187 arkası, 188, 188 arkası.

⁴ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 189, 189 arkası, 190, 190 arkası.

⁵ Raporun ilgili kısmı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 266.

lerin olası Türk-Rus savaşında Rus Ordularının gelişini sabırsızlıkla bekleyecekleri ve Ruslara her türlü yardımı gösterecekleri söyleniyor.

Ayrıca raporda Erzincan Garnizonu'ndaki Ermeni eratin gizlice toplantı yaptıkları ve Rusya'yla savaş durumunda alacakları tavır tartıştıkları anlatılıyor. Toplantıda bir kısmının hemen Rusya'ya kaçılması gerektiğini belirttiği, bir kısmının ise savaşın öncesinde kaçmanın akıllıca olmayacağını, bunun sabotaj faaliyeti yürüten Ermenilerin güvenliği açısından sorun yaratacağını söyledikleri, ama herkesin Rusya'ya karşı savaşılmaması konusunda fikir birliği içinde bulunduğu ifade ediliyor. Raporda ayrıca toplantıda Rusların Ermenileri Türklerden ayırabilmesi için bütün Ermeni eratin üniformalarının altına gizleyerek boyunlarına geleneklerinde olmadığı halde haç asması kararının alındığı da yazıyor. Raporun yazarı ünlü Rus komutan Tümgeneral Yudeniç, Erzincan'daki Rus ajanının Rus tarafına kaçacak Ermenileri ayırt edilebilmek ve onlara tam bir güvenle yaklaşabilmek için bu bilginin Rus askerlerine verilmesini istediğini de son olarak aktarıyor.⁶

Başka bir belge ise Tiflis'teki Rus Kafkas Orduları Karargâhı'nın İstihbarat Dairesi'nin 12 Şubat 1913 tarihli ve "gizli" ibareli raporudur. Bir tuğgeneralin kaleme aldığı raporda "Asya Türkiye'sinden Siyasî Bilgiler" başlığı altında şunlar ifade edilmiş:

"Son dönemde Asya Türkiye'sinden alınan bilgileri bildiriyorum.

*Harput'tan yerel iktidarın Ermenilere yönelik, özellikle de yolculuk yapanlara, sıkı bir kontrol uyguladığı bildiriliyor. Sadece bagajlar değil, genel olarak vilayet sınırlarına sokulan mallar da aranıyor. Aramalarda şimdiden birkaç kez gizlice getirilmiş silah bulundu. Birkaç Ermeni suçlu tutuklandı. Ancak Ermeni nüfusun peyderpey silahlanması devam ediyor."*⁷

Yine İstihbarat Dairesi'nin aynı başlıkla hazırladığı 26 Şubat 1913 tarihli ve "gizli" ibareli rapor ise şu bilgileri aktarmaktadır:

⁶ Raporun ilgili kısmı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 331, 331 arkası.

⁷ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 402, 402 arkası.

“(…) 30 Ocak'ta Beyazıt'tan savaş durumunda Rus ordularının Beyazıt sancağı sınırlarında hiçbir direnişle karşılaşmayacağı bildiriliyor. Hatta Müslümanlar, Türkler ve Kürtler, Türkiye'nin Rusya'yla savaşacak durumda bulunmadığına çoktan ikna olmuşlar; bu yüzden de Rus tebaasına geçmek zorunda kalacakları fikrine artık tamamen alışmışlar. Daha aydın olanları sabırsızca bu anı bekliyorlar bile.

Hıristiyan nüfusa gelince; Ermeniler, Rus ordularının gelişini tabi ki çok daha sabırsızca bekliyorlar ve her türlü yardımı göstermeye hazırlar. Siyasî fikirlerinden ve toplumsal statülerinden bağımsız olarak bütün Türkiye Ermenileri, Türklere nefrette ve Türk boyunduruğunda kurtulma hayallerinde mutabık bir şekilde buluşmuş durumdadır.”⁸

Kafkas Orduları İstihbarat Dairesi'nin 30 Nisan 1913 tarihli “Türkiye Ermenileri Hakkında Bilgiler” başlıklı başka bir raporu ise şöyledir:

“Ermenilerle ilgili son dönemde gelen bilgiler, Slavların Balkan Yarımadası'ndaki zaferleriyle coşkuya kapılan Ermenilerin artmaya devam ettiğini gösteriyor.

Bir taraftan Ermeniler, şaşırtıcı bir inanç ve sabırsızlıkla Türkiye'nin parçalanmasını ve Ermenistan'ın büyük kısmının Rusya'ya geçmesini bekliyor; diğer taraftan her geçen gün Ermeni katliamı tehlikesi büyüyor. Ermenilerin ruh hali, özellikle 31 Mart'ta Erzincan'da evi yerle bir eden ve şehrin bütün nüfusunda büyük panik yaratan patlamadan sonra inişe geçti. Anlaşılan bomba hazırlamakla uğraşan üç esas Ermeni suçlu patlamada öldü.

Patlama haberi, Erzincan'ın sınırları dışında da muazzam etki yarattı. Ermeniler, Türkler tarafından kendilerine yönelik düşmanca hareketlerden daha da korkar oldular; Türkler ise bu olayı Ermenilerin genel olarak silahlanmasının emaresi olarak görüyorlar.

⁸ Raporun tamamı için Bkz. RGVİA fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 405, 405 arkası, 406.

Sonuç olarak; Ermenilerle Türkler arasındaki ilişkiler daha da gerildi ve bunu takiben şunlar yaşandı:

Erzincan'da Türklerin katliam ve yağma düşüncesi, bazı mantıklı ve etkili Türklerin çabalarıyla engellendi. Erzurum'da 14 Nisan sultan bayramı⁹ günü resmi kabul sırasında konağın önünde valiye bomba atılacağına dair ısrarlı bir söylenti yayıldı. Söylenti doğrulanmadı, belki de, polisin aldığı özel önlemler sonucunda gerçekleşmedi. Son olarak da Bitlis'te Ermeniler ve Türkler arasında birkaç kişinin öldüğü çatışmalar yaşandı.”¹⁰

Rus İçişleri Bakan Yardımcısı'nın Savaş Bakanı V. A. Suhomlinov'a gönderdiği 16 Mayıs 1913 tarihli ve “çok gizli” mektup şu noktalara dikkat çekmektedir:

“Erivan Bölgesi Jandarma İdaresi Komutanı tarafından nisanın başında Rusya'dan bazı silahlı Ermeni grupların Culfa üzerinden İran'a geçtikleri ve ileriki istikametlerinin Türkiye'nin Beyazıt şehri olduğu bilgisi elde edilmiş. Bu durum, Türk iktidarını endişelendirmiş ve Kafkasya'ya sınırı olan yerlerdeki Türk diplomatik temsilciliklerine Ermeni nüfusun genel eğiliminin açıklığa kavuşturulması ve Ermenilerin silahlanmasıyla Türkiye'ye karşı herhangi bir harekete hazırlanmalarının Rusya'nın onayı ve desteğiyle mi gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya çıkartılması talimatı verilmesine yol açmış.”¹¹

Türkiye Ermenilerine Yüklenen İki Görev: Gönüllü Birlikler ve Ayaklanma

Bu süreci takiben Birinci Dünya Savaşı sırasında ise Çarlık Rusya'sının ve Batı emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planları çerçevesinde Türkiye Ermenilerine iki görev yüklenir. Ermeniler, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zafaya uğratacaktır. Bu birinci görevdir. İkincisi ise oluşturulan gönüllü birlikler yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yararak Rus işga-

⁹ V. Mehmet Reşat'ın eski takvime göre 1909 yılında tahta çıkışının yıldönümü kastedilmektedir.

¹⁰ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 418, 418 arkası, 419.

¹¹ **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 420.

lini kolaylaştırmaktır. Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri aktif rol oynar.

1915 Şubat'ında Tiflis'teki Bütün Ermenistan Millî Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askerî kanat temsilcisinin yaptığı konuşma bu görevlerin itirafı niteliğindedir:

“Bilindiği gibi, Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ayaklanmaya hazırlamak amacıyla 242900 ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunun savunma hattını yarıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak ve bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türkiye Ermenistan'ını ele geçirmesini sağlamak zorunda.”¹²

Ermenistan'ın ilk başbakanı ve Taşnak Partisi'nin kurucusu olan Ovanes Kaçaznuni'nin 1923 yılında partisinin yurtdışı konferansına sunduğu rapor da bu bakımdan dikkat çekicidir. Daha Türkiye savaşına katılmadığı ve katılmaya hazırlanmadığı 1914 sonbaharı boyunca Güney Kafkasya'da büyük bir gürültü ve büyük bir enerjiyle Ermeni gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Taşnak Partisi, Erzurum'daki kongresinde gönüllü birliklere karşı olumsuz bir tavır alınması kararına rağmen, birliklerin oluşturulmasında ve Türkiye'ye karşı askerî harekâtlarda aktif rol alır. Kaçaznuni'ye göre oldukça kötü ve ciddi sonuçlar doğurabilecek böylesine ağır ve sorumluluk gerektiren bir meselede, Taşnaksutyun'un Güney Kafkasya organları ve çeşitli yöneticileri, partinin en üst organı olan kongrenin iradesine karşı gelmişlerdir.

Kitlelerin eğilimlerinin kendilerine de hastalık bulaştırdığının altını çizen Kaçaznuni, partinin bilinç zayıflığından dolayı bu akıma karşı gelemediğini, gönüllü birliklerin örgütlenmesini istemiş olsa bile karşı durması gerektiğini belirtir. Taşnak lideri, o dönemde savaşın İtilaf Devletleri'nin zaferiyle sonuçlanacağına ve Türkiye'nin dağılmasıyla Türkiye Ermenilerinin özgürlüğüne kavuşacaklarına şüphe duymadıklarının altını çizer.

Kayıtsız şartsız Rusya'ya bağlanmışlardır. Kaçaznuni'nin ifadesiyle o dönemde kafalarında kavak yelleri esmektedir. Kendi di-

¹² Bkz. Mehmet Perinçek, **Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması**, 4. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s. 55-56.

leklerini başkalarına dayatmış, içi boş laflara, yetkisiz kişilere çok önem vermiş, girdikleri hipnozun etkisiyle gerçekleri görmemeye başlamış ve hayal âlemine dalmışlardır.

Kendilerini dev aynasında gördüklerini düşünen Kaçaznuni, Ermeni halkının gücünü, siyasî ve askerî niteliğini ve Rusların yardımını abarttıklarını belirtir.

1915 yazında ve sonbaharında uygulanan tehcirin Avrupalı diplomatlar tarafından kendilerine söz verilen bağımsız Ermenistan hayalini suya düşürdüğünü yazan Kaçaznuni, Türkiye'nin ne yaptığını çok iyi bildiğini ve bugün pişmanlık duyması için hiçbir neden olmadığını altını çizer. Taşnak Ermenistan'ının ilk başbakanı Kazaçnuni'ye göre tehcir geleceğin gösterdiği gibi kesin ve amaca uygun bir adımdır.¹³

Ermenilere yüklenen bu misyona en yakından tanıklık edenler arasında Sovyet Ermenistan'ında gerek parti gerekse de devlet organlarında önemli görevler alan A. B. Karinyan da bulunmaktadır. Karinyan, Taşnakların Çarlık hükümetiyle ilişkilerini ayrıntılı olarak ortaya koyar:

“Savaş arifesinde Çar diplomasisi, Türkiye Ermenilerinin Rusya'nın yanına çekilmesini ve savaş durumunda Kafkas-Türk cephesinde Ermenilerin askerî operasyonlara katılmasını yararlı ve uygun gördüğünü saklamıyordu. Liberal Rus basını da, Türkiye Ermenilerinin acıklı durumuna sayfalarca yer ayırmakta ve Yakındoğu'daki Hıristiyan halkların savunması konusunda “Rusya'nın tarihsel misyonunu sürekli dile getirmekteydi. Savaş yıllarında Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan ‘Turuncu Kitap’ta’ (Diplomatik Belgeler Mecmuası: Ermenistan’da Reformlar. 26 Kasım 1912-10 Mayıs 1914, Petersburg, 1915) Rus burjuvazisinin ve Çar hükümetinin ‘ruh hali’ özellikle parlak biçimde yansıtılmıştı. Yurtdışındaki Rus elçilerin yazışmalarında, konsolos ve konsolosluk ajanlarının raporlarında, Çarlığın ‘Ermeni meselesine’ aşırı ilgisi açıkça görülmektedir.

“Ermenilerin ‘koruyucusu’ rolüne soyunan Rus diploma-

¹³ Raporun tamamı için Bkz. Ovanes Kaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005.

sisi, hem kilise temsilcilerinin hem de devrimci Ermeni partilerinin¹⁴ hizmetlerinden yararlanmaya çalışıyordu. Eçmiadzin katolikosu ile İstanbul patriğinin Çar diplomasisi ile temas halinde çalıştığı, yukarıda adı geçen Turuncu Kitap'ta görülmektedir.”¹⁵

Bütün Ermeni Katolikosu'nun, İstanbul patrikhanesinin ve Taşnaksutyun yetkililerinin Çarlık hükümetiyle olan yazışmalarını ve görüşmelerini anımsatan Karinyan, Taşnaksutyun'un taşra bölgelerinde “ayaklanma” çıkararak kilise temsilcileri aracılığıyla Türkiye Ermenistanı'nın “yeniden yapılandırılması”, Rusya'nın müdahalesi ve Türkiye Ermenilerinin kendi kendilerini yönetme planı meselesini tekrardan gündeme getirme amacıyla olduğuna dikkat çeker. Bu şekilde Ermeni hareketinin tamamen Çarlık hükümetinin güdümüne girdiğini açıklayan Karinyan, bu temelde Taşnakların Türk düşmanlığını şu şekilde yaydığını belirtir:

“Milliyetçi basının sürekli propagandaları ve Çar diplomatlarının tahrik edici yönlendirmeleri, Ermeniler arasında şoven eğilimleri gittikçe daha fazla kışkırttı. Kafkas naibi Vorontsov-Daşkov'un bildirgesinden morali yükselen Ermeni Taşnaklar, batıda başlamış olan savaşın Yakındoğu zeminine taşınacağına ve kaçınılmaz olarak Türkiye Ermenilerinin 'kurtuluş' faktörüne dönüşeceğine emindiler.

“Taşnak basını, daha Kafkas cephesinde savaş ilan edilmeden önce, gazete sayfalarını Türk düşmanı yazılarla doldurmakta ve kamuoyunu gelecek savaşa hazırlamaktaydı.

“Bu durum Rus hükümetinin işine geliyordu. Bu yüzden, Ermeni Taşnakların propaganda çalışmaları, daha dün Taşnakları takip eden Çar ajanları tarafından ödüllendirilmekteydi.”¹⁶

Ermeni devlet ve bilim adamı Karinyan, ayrıca Taşnakların İtilaf Devletleri adına Çanakkale Cephesi için de gönüllü birlikler oluşturduğunun altını çizer.¹⁷

¹⁴ Taşnaksutyun, Hınçak vb. kastedilmektedir.

¹⁵ A. B. Karinyan, **Ermeni Milliyetçi Akımları**, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 70.

¹⁶ A.e., s. 73.

¹⁷ A.e., s. 79.

Sovyet Ermeni tarihçi Lalayan ise emperyalistlerin Ermeni büyük burjuvazisine ve onun partisi Taşnaksutyun'a "Büyük Ermenistan" sözlerinin şu hizmetler karşılığında verildiğini hatırlatır:

*"İtilaf Devletleri, Ermenileri iki yönden kullanmayı tasarlamıştır: Birincisi, Antant hükümetleri Türkiye Ermenilerine 'kurtuluş', hatta 'özerklik' 'vaat ederek', onların (Türkiye Ermenilerinin isyancı gönüllü adı verilen müfrezelerin) bizzat Türkiye'de, Türk iktidarına karşı eylem yapmalarını sağlamak. İkincisi, yedi vilayet ve Kilikya vaatleriyle kandırılan Rusya Ermenilerini, Türkiye cephesinde Çarlık Ordusu'nun tenkil, öncü, keşif vs. harekâtlarında kullanmak. Rusya ve müttefiklerin, emperyalist savaşın hemen öncesinde Ermenilerle ilgili olarak tasarıları buydu."*¹⁸

Çarlık hükümetinin bu temelde birçok yazışması olduğunu belirten Lalayan, Taşnaksutyun'un "Ermeni kardeşlerimizin kurtuluşu" maskesi altında Rusya tarafında savaşa katılmak amacıyla yürüttüğü geniş kampanyaya dikkat çeker. Çarlık hükümetinin Ermenileri, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir dayanak yaratarak Boğazları ele geçirmek ve Akdeniz'e inmek için kullandığını belirtir. Çarlık hükümetinin Ermenileri ve hatta Kürtleri Türkiye'ye karşı kışkırtmak amacıyla olduğunu ifade eden Lalayan, Çarlık dışişleri bakanlığının şu üç noktaya değindiğini tespit eder:

"1) Türkiye Ermenilerinin isyanı meselesinin, Çarlık Hükümeti'nin çıkarlarından hareket edilerek çözülmesi gerektiği; 2) Ermenilerin Çar'a bağlılığını sağlamak için aldatıcı bir yola başvurmak; 3) Türkiye'yle savaşta Ermenilerden (hatta Kürtlerden) yararlanmak amacıyla, silah ve teçhizat vererek onları tetikte tutmak. (...)

*"Türkiye Ermenilerinin 'kurtarılması' meselesini Rus silahına, çarlığın 'desteğine' bağlayan Taşnaksutyun Partisi'nin düpedüz Çarlığın ajanı olduğu açık değil mi?"*¹⁹

Taşnaklar tarafından yönetilen Ermeni Milli Bürosu'nun Birinci

¹⁸ A. A. Lalayan, **Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 30.

¹⁹ A.e., s. 34-35.

Dünya Savaşı'nın hemen başında Rus Çarı II. Nikolay'a gönderdiği bildiri de yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir:

“Şanlı Rus orduları, kendi hükümdarlık toprakları boyunca karlı Ermenistan tepelerinde ve engin Alaşkert vadisinde, Almanya'ya ihtiyaç duyarak kudretli Rusya'ya el kaldırma cüretini gösteren Türkiye'ye karşı savaşırken, Ermeniler, atalarının öğütlerini dinleyerek yekvücut, hayatlarını ve varlıklarını Yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek üzere ayağa kalkmışlardır.

Türkiye'yle savaş müjdesi, bütün Ermeni halkını coşkulandırmaktadır. Bütün ülkelerden Ermeniler, şanlı Rus ordularında yer almak ve Rus silahının başarısına kanıyla hizmet etmek için can atmaktadır. Düşmana karşı Batı'da ve Doğu'da zafer kazanmak için Yüce Tanrı'ya dua ediyoruz. Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın Doğu'daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır.

Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında özgürce dalgalanacaktır.

Sizin iradeniz, yüce devletlim, Türkiye boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verecektir.”²⁰

Çarlık yetkililerinin yazışmaları da Ermeni ayaklanmalarının ve gönüllü birliklerinin hangi merkezden organize edildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Çarlık Rusyası'nın Dışişleri Bakan Yardımcısı Neratov'un 28 Mart 1915 tarihli Londra Büyükelçisi Benkendorf'a telgrafı, bu bağı göstermektedir:

“Hınçakların örgütü, Kilikya'da birçok yandaşa sahip, özellikle 3.000 kişiyle Zeytun'da oldukça kalabalıklar. Adana, Dörtüol, Acin, Sis, Furnuze, Maraş ve Halep'te komiteleri var. Hareketin başına 1895 hareketini yönetenler geçebilir: Tohacyan, Yenidünyan, Surenyan, Çakıryan, Yakupyan ve de Gasparyan. Zeytunlular, savaşçı sayısının 15.000'e çıkarılabileceğini ve Aleksandret ve çevresinden herhangi bir çıkar-

²⁰ Mehmet Perinçek, **Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi**, 4. Basım, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014, s. 87.

maya gerek kalmadan yüksek miktarda silah sağlayabileceklerini iddia ediyorlar.”²¹

Çarlık belgeleri, Rusya'nın Türkiye'ye karşı Ermeni kartını Kürt kartıyla birlikte oynamak istediğini de göstermektedir. Çarlık Rusyası Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov, İstanbul Büyükelçisi Girs'e gönderdiği 17 Mart 1914 tarihli telgrafta “Ermeni reformlarının gerçekleştirilmesiyle bağlantılı olarak Bitlis'teki Kürt hareketini nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusunu sormaktadır.²² Çarlık Rusyası III. Siyasî Dairesi Danışmanının İstanbul Büyükelçisi M. Girs'e 23 Eylül 1914 tarihli telgrafı, kafalarda soru işaretlerine yer bırakmamaktadır:

“Yüksek Başkomutan ve Kafkas Valisi, Türkiye'yle savaş halinde Ermenilerin, Asurilerin ve Kürtlerin ayaklanma hazırlıklarının tam zamanı olduğu konusunda hemfikirdir. Çeteler, İran idaresinden tam gizli olarak Azerbaycan'daki konsoloslarımızın ve oradaki birliklerimizin komutanlarının gözetimi altında oluşturulacaktır. Hazır halde bulunacak silahlar, sadece gerekli zamanda verilecektir. Parasal destek için kredi vardır. Çeteler, yalnız bizim iznimizle harekete geçirilecektir.”²³

Rusya'nın Maku Konsolosu, Kasım 1914'te Kürt isyancı Abdul Rezak'ın 500 silahlı Kürtle Çaldıran'dan Türkiye'ye saldırıya geçtiğini, amacının Ermenilerle işbirliği halinde Türkleri Kürdistan'dan kovmak olduğunu yazmaktadır.²⁴ Rus komutan Yudenic ise General Nikolayev'e gönderdiği telgrafta Ermeni gönüllü birliği adına Dro'ya ve Kürtler adına Abdul Rezak'a Van'a girişte kendi aralarında çatışmalarını telkin etmesini emrederken, her kim bunu yerine getirmese Rusya'nın himayesinden yoksun kalacağını da belirtmektedir.²⁵

Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri tehcirin çok öncesinden aktif rol oynamaya başlamıştır. Mesele birkaç Taşnak teröristinin işinden ibaret değildir. Gönüllü birliklerin oluş-

²¹ A.e., s.149.

²² A.e., s.86.

²³ A.e., s. 91.

²⁴ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 517 yaprak 17.

²⁵ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 517 yaprak 29.

turulmasına ve ayaklanmalara ne yazık ki, geniş Ermeni kitleleri katılmıştır. Arşivler, Çarlık ordularına hizmet etmek ve Türkiye'ye karşı gönüllü birliklerde savaşmak için Türkiye Ermenilerinin Rus yetkililere başvurularıyla doludur. Osmanlı uyruklu aydınlardan ve doktorlardan üniversite öğrencilerine ve sıradan köylülere kadar binlerce Ermeninin listeleri arşivlerde isim isim mevcuttur.²⁶ Bu belgeler, tehdidin ayrılıkçı örgüt yönetici ve militanlarıyla sınırla olmadığını göstermesi ve tehcirin nedenlerini açıklaması bakımından anlamlıdır.

Bir Ermeni yetkilinin “Rus-Türk Savaşı’nda Ermeni Gönüllü Birliklerinin Faaliyetleri” başlıklı raporu, geniş Ermeni kitlelerinin gönüllü hareketinin peşinden nasıl sürüklendiğini göstermesi bakımından önemlidir:

“Hükümet²⁷ çevrelerinde savaşın 1915 baharından önce başlamayacağı öngörülmüyordu. Demek ki, faaliyetleri iyi temeller üzerinde inşa etmek için oldukça zaman vardı. Fakat olaylar, düşünülenenden daha hızlı gelişti. Yönetim organının hükümetin talebi üzerine işi olağanüstü biçimde hızlandırması gerekti, öyle ki savaşçıların seçiminde sıkı kıstaslar uygulanamadı ve iki üç hafta içerisinde bütün gönüllülerimizi sınırı yığmak zorunda kaldık. Gönüllü hareketi esnasında Ermeni halkı, genel bir coşkunculuk gösterdi; binlerce yaşlı ve genç, sağlıklı ve hasta, savaş eğitimi almış ve almamış olan, iyi ve kötü, erdemli ve erdemsiz kişi örgütlenme bürosunun emrine yazılmak için akın etti. Ve bunları geri çevirmenin imkânı yoktu. Ermenilerin ayak bastığı yerkürenin en ücra köşelerinden, hatta Yeni Buhara’dan ve Amerika’dan dahi gönüllüler geldi. Cahilini de eğitimsizini de tek bir fikir coşkulandırıyor-du, hepsinin kalbi bir atıyordu, asırlık zincirlerini kırmaya gidiyorlardı. Peşi sıra gece ve gündüz, günlerce ve haftalarca gönüllü kayıtlarının yapıldığı yerin eşiğini aşındırdılar. Kayıt olana dek diretiler, rica ettiler, bazen tehditler savurdular, hatta ağladılar. Ermeni halkının ruhunun derinliklerinde sak-

²⁶ Belgelerden örnekler için Bkz. Mehmet Perinçek, a.g.e.

²⁷ Rus hükümeti.

lı erdemi gösteren ne kadar dokunaklı tablolar ortaya çıktı kayıtlar sırasında.”²⁸

Bu durumun farkında olan Jön Türk hükümeti, Ermenilerle doğrudan bağ kurup anlaşarak, Avrupa'nın ve Rusya'nın Türkiye'nin içişlerine karışmasını ve doğacak olayları engellemeye çalışmıştır. Ermeni devlet adamı Boryan'ın belirttiği gibi Türk hükümeti buna uygun adımlar da atmıştır.²⁹ Çarlık belgelerine yansıyan aşağıdaki satırlar, bu açıdan dikkat çekicidir:

“Talat Bey, Ermeni meselesinin çözülmesi konusunda Türklere yardım etmesini isteyerek Ermeni vekilleri makamına çağırdı. Bu bakan, meselenin çözülmesinin en iyi yolunun doğrudan Türklere Ermeniler arasında yapılacak görüşmeler olduğunu düşünüyor. Talat, Pogos Nubar Paşa'nın Avrupa'yla görüşmeleri kesmesi için Paris'ten geri çağırılmasını öneriyor.”³⁰

Gürcü Menşevik hükümetinin Toprak Bakan Yardımcısı Karibi de Türklerin, Türkiye Ermenilerinden gönüllü hareketine son vermelerini istediklerini belirtir. Türkiye Ermenileri, bu talep üzerine herhangi bir sorumluluk üzerlerine almayacaklarını ve Rusya Ermenilerinin tavrı konusunda garanti veremeyeceklerini söylerler. Karibi, özellikle gönüllü hareketinin içinde Meclis-i Mebusan üyesi Karakin Pastırmacıyan'ın ve birçok Türkiye Ermenisinin bulunmasının Türkiye'yi rahatsız ettiğine dikkat çeker. Karibi'ye göre sadece hükümet değil, halk da gönüllü hareketini Ermenilerin Türklere savaş ilanı olarak algılamıştır. Türkler, kendi vatandaşları olan Türkiye Ermenilerinden saldırılarını durdurmasını istemek üzere Salmat'a Andranik'in yanına bir heyet göndermelerini talep eder. Ancak artık geç olduğunu ve yurtdışındaki bir hareketin işine karışamayacakları cevabını alırlar.³¹

Türk hükümetinin bu çabalarını Karinyan da vurgular. Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet adamlarından Karinyan, tehcir öncesin-

²⁸ A.e., s.82.

²⁹ Bkz. Perinçek, **Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması**, s. 56.

³⁰ A.e.

³¹ Karibi, **Gürcü Devleti'nin Kırmızı Kitabı**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s. 58-59.

de Jön Türk hükümetinin Ermenilerden gönüllü birlikler konusunda ricada bulunduğunun altını çizer:

“Oysa savaşın kızışmasına kadar geçen dönem zarfında, Türkiye hükümeti ile İttihat ve Terakki Partisinin etkili temsilcileri gönüllü harekâtının organizatörlerine, bu meyanda söz konusu harekâta iştirak eden Türkiye Parlamentosu üyelerinden Vramtsan’a ve Garegin Bastrmacyan’a (Armen Karo’ya) telkinde bulunmaları için Türkiye Ermenilerine birçok kere çağrı yapmış; ayrıca ‘sadakatli yaklaşım’ karşılığında sivil halkı koruyacağını vaat etmiştir. Fakat ne Türk Hükümetinin bu çağrılarını ne de bizzat Türkiye Ermenilerinin ısrarlı ricaları genel ruh halini değiştiremedi.”³²

Bütün bu girişimlerin de sonuçsuz kalmasıyla Taşnakların önderliğindeki Ermeni kitleleri kendilerine biçilen iki misyonu da yerine getirmeye başladı. Bunun ilk ayağı Türkiye’nin cephe gerisinde ayaklanmalar başlatmaktı. Rusya’nın Kafkasya Valisi Vorotsov-Daşkov Ermenilerin kendilerine verilen görevi yerine getirmekle yükümlü olduklarını ve uygun bir anda Rusya’nın işgalini sağlamak amacıyla Türkiye’de ayaklanma başlatmaları gerektiğini yazar. Buna karşılık Ermeni Katolikosu, Vorotsov-Daşkov’a gönderdiği bir mektupta Ermeni halkının bütün acılarını bastırarak yüce imparatorluğa karşı kutsal görevlerini yerine getirmeye hazır olduğunu ifade etmektedir.³³

SSCB’nin önemli Ermeni devlet adamlarından Boryan, eserinde bu ayaklanmaların başarı sağlamayacağını daha başından belli olduğunu belirtir. Ancak kesin olan bir şey daha vardır ki, o da bu “faaliyetlerin” Ermeni halkını ölüm tehlikesiyle karşı karşıya getireceğidir. Taşnakların komutasındaki Ermeni kitleleri, Rus Çarlığı’nın emperyalist çıkarları için feda edilmişlerdir. Bu hareketlerin Ermeniler için ölümcül sonuçlar doğuracağını görmemek için, akıldan yoksun olmak gerekirdi. İşte şovenist Taşnaklar, nesnel şartları değerlendirmeksizin, güç dengelerini gözetmeksizin, kitlelerin taleplerini ve eğilimlerini dikkate almaksızın sadece emperyalist devletlerin çıkarları ve onların diplomatlarının emirleri doğrultusunda ayaklanmaları örgütlemişlerdir. Bu ayaklanmalar, ancak ilgili büyük devletlerin

³² Karinyan, a.g.e., s.78-79.

³³ Perinçek, a.g.e., s.56-57.

mali sermayedarlarına yaramıştır. Taşnaklar, bu şekilde Ermeni halkının kaderini emperyalist devletlerin hizmetine bağlamış ve kendi halkına karşı suç işlemişlerdir.³⁴

Çarlık döneminde ve devrim sonrasında askerî tarih üzerine önemli eserler vermiş olan General Prof. Dr. N. G. Korsun, Rus Kafkas ordularının işgalini kolaylaştırmak amacıyla Rusların, Rus kumandanlığı tarafından Kafkas Cephesi'ne gönderilmeyip yerlerinde kalan Ermenileri ayaklanmak üzere kışkırttığını ve kullandığını ifade eder. 1915 baharındaki Van ayaklanmasını ve İçişleri Bakanlığı evrakındaki 15 Mayıs 1915 tarihli belgeyi buna örnek gösterir ve Kızıl Ordu Harp Akademileri'nde okutulan kitabında şu noktalara dikkat çeker:

*“İçişleri Bakanlığı'nun bildirdiğine göre savaşın başında, özellikle Sarıkamış çarpışmasının ilk safhasında Ermeni nüfusu, tamamen yeni silahlarla silahlandırılmıştı. Hatta silahlandırma, Kafkasardı'nda Türk istilası tehlikesinin tamamen ortadan kalkmasından sonra da artan tempoda devam etti.”*³⁵

Diğer taraftan gönüllü birlikler büyük bir tantanayla örgütlenmiştir. 17 Eylül 1914 tarihinde II. Nikolay, Ermenilere gönüllü birlikler oluşturmaları çağrısında bulunur.³⁶ O andan itibaren II. Nikolay'ın, İngiliz ve Fransız emperyalizminin sloganlarını Taşnaksutyun'un aynen dillendirdiğini belirten Boryan, Taşnakların Çarlık ordularındaki koçbaşı görevini bütün boyutlarıyla ortaya koyar. Özetleyecek olursak, Taşnaksutyun, Ermenilerin Türklere kurtulmak için Çarlık ordusuna parasıyla ve canıyla destek vermesi ve aktif olarak katılması gerektiğini işlemiş ve bu bilinci yaratmıştır. Bunun sonucu Ermeni gönüllü birlikleri, Ermenistan'ın “kurtuluşu” için Çarlık ordusu kumandası altında savaşa girerler. Artık Çarın savaş ilkeleri, Taşnaksutyun Partisi'nin ilkeleri olmuştur. Taşnaklar, “vandal” Almanlara ve “başıbozuk” Türklere karşı Avrupa'nın “kültürlü millet-

³⁴ A.e., s. 57.

³⁵ Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 77-78.

³⁶ Mger Slavikoviç Simonyan, *Armyanskaya Diaspora Severo-Zapadnogo Kavkaza: Formirovanie, Konfessionalnyy Oblik, Vzaimootnoşenie S Vlastyu, Obşestvennıy İ Religioznıy Obyedinyeniya (Konets XVIII-Konets XX Veka)*, Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk Krasnodarskogo Gosudarsvennogo Universiteta Kulturi İ İskusstv Kafedra İstorii İ Muzeyvedeniya, Krasnodar, 2003, s. 40.

lerinin” yanlarında olduğu propagandasını yapmaya başlarlar. Sözler alınmıştır. Ermeniler, “özgürlük” mücadelesinde yalnız değillerdir.

Boryan’a göre gönüllü birliklerin örgütlenmesi, ne Ermeni halkı adına, ne de Ermeni toplumu için faydalı olmuştur. Taşnaklar, Rus Çarlığı’na tam anlamıyla “ajan” görevi yapmışlardır. Taşnakların Anadolu’da yaşayan Şahrikyan Efendi ve Zoryan gibi liderleri, bu gerçeği daha o yıllarda görür ve “Büyük Ermenistan” hayalinin gerçekçi olmadığını tespit ederler. Bu liderler, Güney Kafkasya’daki Ermeni gönüllü birliklerine karşı çıkmışlar ve Türklere karşı harekâtın hemen durdurulmasını savunmuşlardır. Kafkas Ermenilerinin, Türk Ermenilerinin işlerine burunlarını sokmaması konusunda uyarıda bulunan liderler, Taşnakların bu politikalarının Türk Ermenilere özgürlük değil, ölüm getireceğini daha 1915 yılında ısrarla vurgulamışlardır. Ama ne yazık ki sonuç alamamışlardır.³⁷

Gönüllü hareketini Türkiye Ermenilerine yönelik haince bir girişim olarak değerlendiren Gürcü devlet adamı Karibi, Yahudilerden başlayarak, Lehlere, Yunanlılara kadar birçok milletin millî amaçlar adına hareket ettiğini, ancak hiçbirinin Ermenilerin seçtiği yolu seçmediğini belirtir. Bu milletlerden hiçbirinin aklına zor durumundan faydalanarak bağlı buldukları devlete karşı gönüllü birlikler örgütlemek gelmemiştir. Hiçbiri açıktan düşman tarafına geçmemiştir. Karibi’nin yayımladığı belgelerden Taşnakların Batı’yla ve Rusya’yla ilişkilerde gönüllü birlikleri bir pazarlık unsuru olarak kullandıkları ve taleplerini bu devletlere kabul ettirmede bir araç olarak gördükleri anlaşılmaktadır.³⁸

Ermeni Gönüllü Birliklerinin Katliam ve Yağma Politikası

Gönüllü birliklerin faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni olaylarını anlaşılması bakımından belirleyici önemdedir. Ermeni devlet adamı Boryan, eserinde bu birliklerin hangi görevi yerine getirmek için oluşturulduğunu çok açık bir dille saptar: Gönüllü birlikler, Birinci Dünya Savaşı döneminde, “Büyük Ermenistan” adı verilen toprakları ele geçirmek, bu devletin temellerini atmak ama-

³⁷ Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan’ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, s. 58-59.

³⁸ Karibi, *a.g.e.*, s. 25, 56-57, 60-61.

cıyla Kürt nüfusu ve Türk köylülerini yok etmek üzere örgütlenmiştir.³⁹

O dönemin önemli tanıklarından biri olan Karinyan, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından gelen Rus ordularının başarılarının, özellikle de Van ve Erzurum'un alınmasının Taşnakların başını döndürdüğünü belirterek şöyle devam eder:

“Artık onlar gizli emellerini saklamıyorlardı; keza Türkiye Ermenistan'ında yaşayan tüm gayri Hıristiyan gruplara nefretlerini de saklamaya gerek görmüyorlardı. ‘Rus birliklerinin’ zaferlerinden moral bulan ‘gönüllüler’, işgal edilen bir bölgeye girdiklerinde kendi etkinliklerinin ‘pekiştirilmesi’ yönünde ellerinden geleni yapıyor; Ermeni olmayan nüfusun tamamının yok edilmesi yöntemine başvuruyorlardı.”⁴⁰

Bu noktadan hareketle Karinyan, başka bir gerçeğin altını çizer. Taşnaksutyun'un ilk programında yer alan “Türkiye Ermenistanı, geniş yerel özerklik temelinde anayasal Osmanlı Devleti'nin bir parçasını teşkil eder” ifadesinin cephede gelen başarıların ardından “bağımsız devlete” döndüğünü vurgulayan Karinyan, bugünkü tartışmalar açısından da şu olguları ortaya koyar:

“Türkiye Ermenistan'ında nüfusun karmaşık yapısı ve ‘altı vilayette’ Ermeni nüfusun azlığı, söz konusu ülkünün gerçekleştirilmesi yolunda en önemli engellerden bir tanesiydi. Ermeniler sadece birkaç bölgede önemli olmayan bir çoğunluk oluşturmaktaydı. Tüm diğer grupların, özellikle de İslâm dinine bağlı halkların sayısı ise kıyaslanamayacak kadar çoktu. Bu yüzden Taşnaksutyun partisinin girişimiyle, söz konusu halklara yönelik olarak, yukarıda açıklanan yönetime başvurulmaktaydı.

Rus askerî makamlarının rapor ve emirlerinden de görüldüğü üzere, Ermeni gönüllü birlikleri ağırlıklı olarak, Hıristiyan olmayan sivil halkı katletmekle uğraşmışlar. Kürt ve Türk halkı sistemli biçimde yok eden gönüllü birlikler; Ermeni topraklarının Müslüman unsurlardan ‘temizlenmesini’ ve sınırların ‘yuvarlaklaştırılmasını’ öngören Taşnak progra-

³⁹ Perinçek, a.g.e., s. 60.

⁴⁰ Karinyan, a.g.e., s. 86-87.

mını uygulamaktaydılar. Bu program öylesine ısrarlı biçimde uygulanmaktaydı ki, çoğu zaman Rus Ordu yönetimi içinde rahatsızlığa sebep olmaktaydı.”⁴¹

Lalayan ise gönüllü birlikler ile Müslümanlara yönelik katliamlar arasındaki bağı açık bir şekilde kurar. Ermeni gönüllüler hiç acımaksızın Türk nüfusu yok etmekle görevlendirilmiştir. Lalayan, bu kampanyanın bilançosunu şu şekilde çıkarır:

“‘Gönüllü’ hareketinin özelliği, başlarında kana susamış hmbapetlerin (Andranik Paşa, Amazasp vs.) bulunduğu Taşnak birliklerinin Türk kadınlarını, çocuklarını, yaşlıları, hastaları toptan katletme işinde azami ‘kahramanlık’ göstermesidir. Taşnak birliklerinin işgal ettikleri Türk köyleri, canlı insanlardan ‘temizlendi’ ve enkaz yığına dönüştü. (...)

Böylelikle, Taşnak gönüllü hareketinin sonuçlarından biri, on binlerce Türk emekçisinin katliama uğramasıdır.”⁴²

Gönüllü birlikler, tehcirin öncesinden itibaren Türklerin ve Kürtlerin yaşadıkları köyleri kılıçtan geçirmiş ve savaş esirlerini dahi öldürmüşlerdir. Taşnakların yaptığı katliamlar ve yağmalar, onları Osmanlı’ya karşı kullanan Rus komutanlarını bile dehşete düşürmüştür. Müslüman kadınların, çocukların ve yaşlıların Ermeni çeteleri tarafından katledildiklerine dair birçok rapor, bizzat Çarlık yetkilileri tarafından kaleme alınmış, bunun önüne geçilmesi için Ermeni gönüllü birliklerine yüzlerce yazılı talimat verilmiştir.

Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkumandanı Prjevalski’nin, Tiflis’teki Askerî Genel Valisi’ne gönderdiği telgrafta Rusya’dan gelen Ermeni göçmenlerin yakın zaman içerisinde Türk katliamı yapmaya hazırlandıkları belirtilmekte, Ermeniler tarafından böyle bir hareketin gerçekleşmesine izin vermemek için gerekli önlemlerin alınması emredilmektedir.⁴³ Ayrıca önemli bir kısmı Rus tebaasına ait Ermeni göçmen ailelerinin kitlesel olarak cephe gerisinden gelerek Pascin Ovası köylerine yerleştirildiği ve bunların Türk kökenli ahalinin konutlarını, askerî birliklere ayrılan konutları ve aynı zamanda ekin

⁴¹ A.e., s. 87-88.

⁴² Lalayan, a.g.e., s. 45-46.

⁴³ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 94 yaprak 2.

alanlarını yerli Türk ahaliyi kovarak keyfi şekilde işgal ettikleri Çarlık raporlarına yansımıştır.⁴⁴

Gerçekten de Ermeni çetelerinin giriştikleri katliamlar ve yağmalar, Çarlık yetkililerinin sabrını taşıracak boyutlara ulaşmıştır. Kars Bölgesi Askerî Vali Yardımcısı'nın Kars Bölgesi Askerî Valisi'ne tehcir öncesinde yazdığı 4 Ocak 1915 tarihli raporda bazı subay ve askerlerini Müslüman köylerini Ermenilerin saldırılarından korumakla tam sorumlu olarak görevlendirdiğini ifade etmektedir.⁴⁵ 12 Ocak 1915 tarihli Askerî Vali Podgurski'nin Sarıkamış, Oltu, Kağızman Bölgeleri komutanlarına gönderdiği telgraf ise şöyledir:

“Hıristiyan nüfus tarafından Müslümanlara karşı girişilen yağmanın ve çapulculuğun önlenmesi için her türlü kararlı önlem alın. Ağır cezalarla korkutarak askerî mahkemeye verileceklerini bildiriniz; tutuklayınız, silahsızlandırınız, suçluları mahkemeye veriniz. Aşağı rütbelileri birliklerine teslim ediniz. Gelişmelerini bana bildiriniz.”⁴⁶

Ermeni gönüllü birlikleriyle ilgili şikâyetler çoktur. Yağma, soygun, cinayet ve toplu katliamların ardı kesilmez. Hatta General Nikolayev, Ermeni gönüllülerin yağmaladıkları malları kaçırdıkları sırada onları engellemek isteyen Rus askerleri birliklerine bile ateş ettiklerini bildirmektedir. Ermeni gönüllülerin, kendi reislerinin imzaladığı yazılı belgeleri olmaksızın kendi birlikleri dışına salınmasına dair ve üzerlerinde kimlik belgeleri bulunmayan Ermenilerin yakalanarak silahlarının alınmasına ve kimlikleri tespit edilinceye kadar hapiste tutulmalarına dair emirler de yayınlanır.⁴⁷

Rus Kafkas Orduları Komutanı Odişelidze'nin aşağıdaki telgrafı da Osmanlı Devleti'nin karşısında savaşan bir ordunun komutanının tanıklığı olması bakımından önemlidir. Rus orduları geri çekilirken Ermeni birlikleri “kitlesel vahşiliklere” girişmişlerdir:

“Hâlihazırda Türk birliklerine karşı konuşlanmış olan Ermeni birlikleri, hatta eşkıya Kürt çetelerine karşı bile ta-

⁴⁴ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 1191 yaprak 40 ve arkası.

⁴⁵ RGVIA fond 2100 liste 2 dosya 460 yaprak 36 ve arkası.

⁴⁶ RGVIA fond 2100 liste 2 dosya 460 yaprak 75.

⁴⁷ Bkz. RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 982 yaprak 33; RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 982 yaprak 3-5.

mamen yeteneksiz, düzenli Türk birliklerine karşı kesinlikle dirençsiz, askerî emirleri ise aynen buralardan ayrılmış olan Rus birlikleri gibi yerine getirmemektedir: Bu birlikler hızla bozulmaktadır, kadınlar ve çocuklar dâhil silahsız Türk halkına yönelik kitlesel vahşiliklerinin fiilen cezasız kalması bu durumu çok etkilemektedir. (...) Eğer ordu birlikleri ile 12.000'lik Ermeni halkı, çekilen Rus devrimci birliklerinin çölleştirdiği bu yolla geriye doğru hareket etmek zorunda kalırlarsa, açıklıktan vahşileşirler ve bu durumda çevre halkının neler yaşayacağını ve ordunun kendi durumunun nasıl olabileceğini kestirmek zordur.”⁴⁸

Rus arşivlerinde bulunan Türk Orduları Kafkas Cephesi Kumandanı Vehbi Paşa'nın Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkumandanı General Prjevalski'ye yazdığı 22 Ocak 1918 tarihli mektup Rus ordularının ayrılmasının yol açtığı vahşeti başka bir gözle kanıtlar niteliktedir:

“Rus ordularının işgal ettikleri malum vilayetlerdeki Osmanlı tebaası Müslümanların Ermenilerin zulmüne karşı korunmasıyla ilgili tarafınızca sorumlu görevlilere verilen kesin emirden ve doğabilecek her türlü uygunsuz hareketlerin önlenmesine yönelik somut ve sert tedbirlerin alınması sözünüzden dolayı en içten teşekkürlerimi iletirim. Son dönemde ortaya çıkan olaylarla ilgili Kafkas Orduları Komutanı General Odişelidze'ye bu tür olaylara son verilmesi doğrultusunda önlemlerin alınması ricasıyla tarafımdan bilgi verilmiştir. Siz Ekselanslarına da, bana gelen aşağıdaki bilgileri iletmeyi ne yazık ki gerekli ve yararlı görüyorum. Özellikle Erzincan'dan Rus kolordusunun ayrılmasının ardından Ermeni zulmü, hanelere saldırı ve kıyту köşelerde adam öldürme boyutunu aşarak daha da yayılmış ve köylere açık saldırılara, kadınlara tecavüze, erkek nüfusun katledilmesine, köylerin ateşe verilmesine dönüşmüştür.”⁴⁹

Rus Kafkas Ordusunun Kurmay Başkanı L. M. Bolhovitinov da 11 Aralık 1915 tarihli uzun raporunda Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgelerde Ermeni gönüllü birliklerinin ırkçı duygu-

⁴⁸ RGVA fond 2100 liste 1 dosya 698 yaprak 4-5.

⁴⁹ Dokumenti i Materiali Po Vneşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, s. 42-43.

larla Müslüman halka karşı vahşi kırımlara giriştiğini, nüfusu cins ve yaş ayırt etmeden ya imha ettiğini ya da sürdüğünü, köylerini yerle bir ettiğini ve mallarını yağmaladığını ifade etmiştir. Bu uygulamalar sistemli olarak tehcirden önce başlamıştır.⁵⁰

Erzurum 2. Ermeni-Rus Kale Topçu Alay Komutanı Yarbay Tverdohlebov da 1917 yılı sonlarında ve 1918 yılının ilk aylarında Erzurum ve Erzincan'daki Ermeni terörüne bizzat tanıklık etmiştir. Tverdohlebov'un gördüklerini ve yaşadıklarını anlattığı belgeler, Ermeni çetelerinin yaşlı, çocuk, kadın demeden Müslüman nüfusa karşı giriştiği vahşeti doğrudan aktarmaktadır.⁵¹

Aynı zamanda Taşnak belgeleri de Çarlık Rusya'sı ve Batı emperyalizminin kumandası altına giren Taşnakların katliam hikâyeleriyle doludur. Van'ın işgalinin ardından şehrin valisi olan Aram'a Rus ordularının Van birliği komutanı Nikolayev tarafından gönderilen 34 sayılı 22 Haziran 1915 tarihli talimatta Ermenilerin bölgedeki Kürt nüfusa saldırmamaları ve köylerini yağmalamamaları bildirilmektedir. Aram, talimata verdiği protesto cevabında, emirlerin yerine getirilmeyeceğini, hala işgal edilmemiş bölgelerdeki Müslümanlara uyarı olması amacıyla suçluların en ağır şekilde cezalandırılacağını belirtmektedir.⁵²

Fakat bunların da ötesinde Rus Kafkas Orduları'nın askerî mahkemelerinde birçok Ermeni er, subay ve gönüllüsü Müslüman nüfusa yönelik katliam ve yağma yapmak suçundan yargılanmış ve idama kadar varan ağır cezalara çarptırılmışlardır.

Mahkeme tutanaklarında özellikle sivil nüfusa yönelik katliam ve cinayetler dikkati çekmektedir. Örneğin Azerbaycan-Van Birliğine bağlı Kolordu Mahkemesi, 10 Eylül 1916 günü, 3. ve 4. Ermeni Gönüllü Birlikleri'ne bağlı Ermeni gönüllülerden sanıkları Kürt kadın ve kızlara tecavüz, 26 kadın ve çocuğa kasıtlı olarak işkence etme ve ölümcül yaralayarak öldürme konusunda suçlu bulmuştur. Sanıklar Martiros Akopov, Karnik Babinyants, Maksud Cezmeciyan (Çesbadi), Seno Arutunyan, Kerob Mihitarov Manukov, Hayk (Hay) Ohan-

⁵⁰ Raporun tam metni için Bkz. L. M. Bolhovitinov, **Resmi Ermeni Raporu**, Haz. Mehmet Perinçek, 5. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.

⁵¹ Yarbay Tverdohlebov, **Gördüklerim Yaşadıklarım**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007.

⁵² Bolhovitinov, **a.g.e.**, s.107-113.

yan, Sahak Olikyan (Sahak Holikyan) ve Karapet Camkoçyan'ın (Karapetusyants-Koçin) asılarak idam edilmelerine karar verilir. Ancak bazı hususlar gözetilerek cezalarında indirimler uygulanmıştır.⁵³

Türk Ordusu'nun çekilmesinden sonra Trabzon'un Taner, Kalla-maş, Söğütadağ, Etseşa vd. köylerinden 18 Türkün Ermeniler tarafından öldürülmesi de askerî yargının konusu olmuştur.⁵⁴

Başka bir askerî yargı dosyasına göre 2. Ermeni Gönüllü Birliği'nden Yeni Beyazıt'ın Ali Çalo köyüne kayıtlı Nagobet Grigoryants, 31 Ocak 1916 tarihinde gündüzleyin Karakilise'nin Kinar köyüne gelmiş, oradaki Kürt evlerinden birine girmiş, odada yatan 8 ve 11 yaşlarındaki bir kız ve bir erkek çocuğu görüp birkaç süngü darbesiyle her iki çocuğu da kasten öldürmüştür.⁵⁵

28. Kafkas Avcı Alayı'nın bazı askerleri hakkında açılan davada Dersim bölgesinde erlerin Ermenilerle birlikte nüfusu yağmaladıkları ve tecavüzlere giriştikleri, hatta cinayetlerin de işlendiği ifade edilmektedir. Ayrıca dava dosyasında alınan hiçbir önlemin sonuç vermediği de kayda geçirilmiştir.⁵⁶

15. Türkistan Avcı Alayı'nın askeri Saveliy Bagrinyants, 18 Haziran 1917 sabahı Bayburt'un Gurme köyü yakınlarında Türk olan Şariye Feryuzkızı'na ve Fikriye İsmailkızı'na önce tecavüz etmiş, ardından da silah ve kesici bir alet kullanmak suretiyle öldürmüştür.⁵⁷

103. Petrozavod Alayı'nın askeri Haçatur Saakyants, Rus Ordusu mensubu İvan Zinçenko ve tespit edilemeyen iki kişiyle birlikte Erzurum'da 11 Ocak 1917 gecesini önceden planlayarak Şadan Razvanoğlu'nun evini basmışlar ve kendisiyle birlikte Se⁵⁸ Şadankızı'nı, Ali Aytrifoğlu'nu ve Hüseyin Şadanoğlu'nu öldürmüşler, Hazminur

⁵³ **RGVIA** fond 2100 liste 2 dosya 1094 yaprak I, 4, 4 arkası, 7-9, 7 arkası-9 arkası.

⁵⁴ 19-23 Aralık 1917 tarihli Kafkas Ordusu 5. Kolordusu Askerî Savcılığı dosyası için bkz. **RGVIA** fond 2303 liste 2 dosya 314 yaprak 1-3.

⁵⁵ Bkz. **RGVIA** fond 2300 liste 1 dosya 498 yaprak 12 ve 12 arkası; fond 2300 liste 2 dosya 119 yaprak 1-15.

⁵⁶ Rus Kafkas Ordusu 1. Kolordusu'nun 6 Mayıs 1917 tarihli yazı için Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 1 dosya 616 yaprak 19.

⁵⁷ Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 3 dosya 772 yaprak 1 ve 3.

⁵⁸ Devamı okunmuyor.

Amrokızı ve Ahmet Şadanoğlu'nu ağır yaralamışlardır. Daha sonra evdeki değerli eşyaları alıp kaçmışlardır.⁵⁹

Askerî yargıya yansıyan başka bir olayda da 8 Ekim 1916 günü 22. Kafkas Avcı Alayı'nın askeri Pogos Markosyants, Erzincan'ın Aşağı Tolos köyünde öküzünü vermeyi reddeden Base Alikızı'nı iki kez silahla ateş ederek kasten öldürmüştür.⁶⁰

Diğer taraftan Rus askeri mahkemelerinde linç olayları, köy baskınları ve yağmalar, Rus Ordusunun Müslüman askerlerine yönelik saldırılar hakkında da davalar görülmüştür.⁶¹

Ayrıca bu katliam ve yağma politikasının ırkçı nefretten kaynaklandığı (saik) da belgelere yansıyan başka bir olgudur. İrkçı nefret üzerinden sivil nüfusa yönelik yaş, cins ayrımı gözetmeksizin vahşi katliamlara girilmiş, kitleler linçe kışkırtılmıştır. Mağdurlar ise siyasî veya askerî şahıslar olmayıp, sadece Müslüman (Türk veya Kürt) olmalarından dolayı hedef seçilmişlerdir. Hatta bunların içerisinde Ruslarla işbirliği içinde olanlar ya da Rus Ordularında görev yapan Müslümanlar da vardır. Mesele, basit bir düşman tarafta yer alma meselesi değildir. Sanıkların, katliam ve yağmalara iştirak eden kişilerin hemen hemen hepsinin Türkiye Ermenisi olması dikkat çekmektedir. Bu katliam ve yağma politikasına karşı Rus askerî ve idari yetkilileri Müslüman nüfusun korunması konusunda sert tedbirlere başvurmuş ve çoğu zaman bu tedbirler dahi yetersiz kalmıştır.

Sonuç

Ermeni gönüllülerinin faaliyetleri Rus arşiv belgelerine göre incelendiğinde tehcir bağlamında Ermeni meselesiyle ilgili şu sonuçlara varmak mümkündür:

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında hem devletler arası savaş düzleminde, hem de halklar arasındaki boğazlaşmalarda, karşılıklı kırımlar (mukatele) yaşanmıştır. Çarlık Rusyası ordularında 200 bin Ermeni askerinin savaştığı göz önünde tutulursa, çok sayıda askerin bu savaşta hayatını kaybettiği öncelikle saptanır. İkincisi Ermeni çetelerinin yabancı devletlerle işbirliği ve etnik temizliğe giriş-

⁵⁹ Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 3 dosya 757 yaprak 2 ve 2 arkası.

⁶⁰ Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 3 dosya 542 yaprak 1 ve 1 arkası.

⁶¹ Örnekler için Bkz. Mehmet Perinçek, **Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni: Taşnaklardan ASALA'ya Yeni Belgelerle**, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s. 133-145.

meleri nedeniyle, Osmanlı/Türk Devleti ile bu çeteler arasında çatışmalarda karşılıklı kayıplar verilmiştir. Üçüncüsü, ordular arasındaki savaş cepheleri dışında, Ermeniler ve Müslüman halk (Türkler ve Kürtler) arasında da karşılıklı şiddet uygulanmış ve çok sayıda insan ölmüştür.

Belgeler, tehcir öncesinden başlayarak Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'da Türkler ile Kürtlere yönelik sistemli kırım politikası izlediğini kanıtlamaktadır.

Hem devletler arasındaki savaşın, hem de Müslüman-Ermeni boğazlaşmalarının baş sorumlusu, Batılı emperyalistler ve Çarlık Rusya'sı'dır. Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak isteyen büyük devletler, bağınaz milliyetçi Ermeni örgütlerini kışkırtarak savaşa sevk etmişlerdir. Osmanlı Devleti ve Müslüman halk, bu durumda savaş önlemleri almış ve ayaklanan Ermeni çetelerini şiddetle bastırarak haklı bir savaş vermiştir, kendi vatanını savunmuştur.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN KIRIM TATARLARI TARAFINDAN KURTULUŞ VESİLESİ OLARAK GÖRÜLMESİ VE FAALİYETLERİ

Kemal GURULKAN*

Rusların 1783 yılında Kırım'ı ilhakı ile uygulanmaya başlayan Ruslaştırma faaliyetleri siyasî ve kültürel olarak yarımadanın Türk millî kimliğinden arındırılmasına yönelik idi. Bu faaliyetler, Kırım Tatarlarının işgalin daha ilk yıllarından itibaren özellikle Osmanlı coğrafyasına yönelik göçlerine sebep olmuştur. Bu tarihten sonra her Osmanlı-Rus savaşının ardından Kırım Tatarları'na yönelik Rusya düşmanları için beşinci kol faaliyetleri suçlaması, topraksızlaştırma politikaları, vakıf mallarının çeşitli yöntemlerle kamulaştırılıp el değiştirmesi ve nihaî olarak Hıristiyanlaştırılma tehlikesi bu göçlerin en temel sebepleri olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı'nın ardından bir kitle göçüne dönüşen bu faaliyet 1859-1864 arasındaki göçlerle zirve noktasına ulaşmış ve Kırım'da yaşayan Kırım Tatar nüfus bu tarihten itibaren azınlık durumuna düşmüştür.

İsmail Bey Gaspıralı'nın faaliyetleri ile bir millet bilinci oluşturma gayretlerine kadar geçen süreç Kırım Tatarları için tam bir karanlık yüz yıl olmuştur. İsmail Bey Gaspıralı'nın fedakârca ve legal yollardan çalışma metodu sayesinde uzun soluklu devam eden faaliyetleri neticesinde Kırım'da ceditçi bir nesil yetişmiştir. 1905 Rus-Japon Savaşı'nda Rusya'nın yenilmesi ile Rus idarî sisteminde meydana gelen çalkantılardan istifade ile nispi bir rahatlama devresine girilmiştir. Bu devrede gerçekleştirilen faaliyetler Kırım Tatar millî varlığı adına zayıf da olsa yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.

Kısa süren bu devrenin ardından bütün Rusya topraklarında ol-

* Araştırmacı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, e-mail: kgurulkan@gmail.com

duğu gibi Kırım'da da meşrutî hava sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın meydana getirmiş olduğu buhranların Rusya'yı yeni bir inkılâba sürüklemesi Kırım Tatarlarını Kırım'ın mukadderatını ele almak¹ ve hiç değilse Kırım'ı Rusya'daki kaos ve terör ortamından korumak adına bir idare kurmak fikrine yönlendirmiştir².

1905 inkılâbı ile gelişmeye başlayan Kırım Tatar Millî Hareketi mensupları için inkılap düşüncesinin ve siyasetin merkezi İttihat ve Terakkî başta olmak üzere Osmanlı Devleti idi. Gerek 1905 Rus inkılâbı gerekse 1908 Osmanlı inkılâbı birçok Kırım Tatar gencinin İstanbul'a giderek orada tahsil görmesini mümkün kıldı. Kırım'da bulunan okullara öğretmen yetiştirmek için Ruslar tarafından Ak-mescit'te kurulan ve dinî ilimlerden başka bütün eğitimin Rusça olduğu "Tatar Darulmuallimini" mezunları ile İstanbul'da eğitim görenek dönemler, çocuklar ve gençleri milliyet dairesinde terbiye etmeye başlamışlardı.

Hem Gaspıralı'nın hem de *Genç Tatarlar*³'ün fikrî ve siyasî mi-

¹ Cafer Seydahmet Kırimer, "Bizi istiklâl sevkeden bir âmil de inkılâp devrinin idealist havası olmuştu. Hakka, adalete, insanlığa bel bağlamıştık. Birinci Cihan Harbi'nde her iki savaşıyan tarafın da her milletin kendi mukadderatını tayin hakkını propaganda etmesi, bizim için bir ümit kaynağı olmuştu." diyerek I. Dünya Savaşı'nın kendileri için ne ifade ettiğini dile getirmektedir. Cafer Seydahmet Kırimer, **Bazı Hatıralar**, İstanbul, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1993, s. 208.

² Kurultay hükümetinin Hariciye ve Harbiye Müdürlüğü'nü üstlenen Cafer Seydahmet 23 Aralık 1917'de Kurultay Kanûn-ı Esâsisi'ne yemin töreninde askerlere yapmış olduğu konuşmasında bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir: "*Kırımlılar istidatsız değildi. Onun eli ayağı bağlı idi. Esaret zincirleri kırılınca o kendi büyük ecdadının gittiği adalet, hak, hürriyet yolunu buldu. Koca Rusya devleti anarşistler, ateşler içinde yandı, 170 milyonluk Rusya ahalisinden elli kişinin bile hayatı tehlikeden salim olmadığı, her tarafta katiller, baskınlar, cinayetler icra edildiği Rusya'nın hayat-ı umümiyesi tehlikeler, felaketler içinde kaldığı, Rusya'nın her biri kana boyandığı, Rusyaluların hukuk-ı şahsiye ve medeniyesi ayaklar altına alındığı ve intizamı muhafaza ile emniyet-i umumiyeyi saklamış ve Kırım'ı ve Kırımlıları ezdirmemiştir. Koca Rusya'nın her tarafında hükümeteşizlik, kanunsuzluk, adliyesizlik, adaletsizlik, itaatsizlik hüküm sürdüğü bir zamanda Kırım Müslümanı, umümi, müsavi, gizli ve bilâ vasıta esaslar üzerine sayladığı vekillerden mürekkep bir kurultay toplayarak Kanûn-ı Esâsi çizdikten sonra Meclis-i Müessisânını Meclis-i Mebusana tahvil ederek hükümet-i milliyeye teşkil etti. Bugün umum Kırım'ı muhafaza eden, Kırım'da emniyet-i umumiyeyi yaşatan, Kırımlıların hayat, namus, mal ve canlarını saklayan işte bugünkü Kırım hükümet-i milliyesidir"* Metnin tümü için Bkz. Kırım'da Bir Resmî Geçid, **Kırım Mecmuası**, Sayı: 3, s. 1.

³ 1905-1909 yılları arasındaki inkılâpçı ve/veya milliyetçi eğilimlerdeki ilerici Kırım Tatar aydınlarının umumi hareketlerini tanımlamak için kullanılan bir tabirdir. Bu aydın gençler 1907 yılında Kırım Karasubazar'da Abdurresîd İbrahim'in yayınladığı *Vatan Hadimi* dergisi etrafında birleşmişlerdi.

rasını devralan bu Kırımlı talebelerden bir kısmı 1909 sonlarında İstanbul'da Vatan Cemiyeti adında gizli bir teşkilat kurdular⁴. Numan Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet ve Abdülhakim Hilmi Arifzade'nin öncülüğündeki bu gençler Çarlık rejimine karşı amansız bir düşmanlık beslemekte ve Kırım Tatarları'nın kendi millî kaderlerine sahip olmaları gereğine inanmaktaydılar. Vatan Cemiyeti Kırım'la da irtibata geçerek bu gibi gruplarla birleşti ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden az öncesine kadar Kırım'ın hemen her yerinde gizli siyasî hücreler oluşturmayı başardı. Bu faaliyetler I. Dünya Savaşı sırasında da sürdü⁵.

Bolşevik ihtilâli, Kırım Tatar milliyetçilerine faaliyetlerini alenen yürütebilme imkânı verdi. Altyapısı Vatan Cemiyeti mensuplarınca hazırlanmış olan millî hareketle 7 Nisan 1917'de Kırım'ın her tarafından 2000 delegenin iştiraki ile Akmescit'te Kırım Müslümanları Vekilleri Kongresi toplandı ve Kırım Müslümanları İcra Komitesi seçildi⁶. Başkanlığına ise henüz Kırım'a gelmemiş olan Numan Çelebi Cihan getirildi. Vakıf İdaresi'ne de el konularak başına Cafer Seydahmet getirildi.

Kırım Tatarlarının bu faaliyetleri Rus basını tarafından yeniden hanlık kurma faaliyeti olarak lanse edilmekte ve ülke sakinleri Tatar "diktatörlüğü" tehdidinden söz edilerek korkutulup provakasyonlar tertip edilmeye çalışılmakta idi⁷.

Yüz elli senelik Rus esareti devresinin tahrip ettiği pek çok millî müessesenin yeniden ele alınıp düzenlenmesi gerekiyordu. Bahçesaray'daki tarihî Han Sarayı millî müze olarak ilan edildi⁸ ve üzerine Kırım Tatar bayrağı çekildi. Kırım Tatar Millî Meclisi'nin (Kurultay) teşkili için seçim hazırlıklarına başlandı. Kadın-erkek yirmi yaşını doldurmuş her Kırım Tatarı'nın doğrudan oy kullanmasıyla yapılan seçimler sonucunda teşekkül eden kurultay 9 Aralık 1917'de

⁴ Hakan Kırımlı, **Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)**, Ankara 1996, s.201

⁵ Hakan Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXV, 458-465.

⁶ **BOA**. HR. SYS, 2371/1 Hariciye Müdürü Cafer Seydahmet tarafından Sadrazam Talat Paşa'ya gönderilen 28 Nisan 1918 tarihli mektupta Kırım'da meydana gelen gelişmeler anlatılmış, mektup Osmanlı hariciyesi tarafından 6 Mayıs 1918 tarihinde bilgilendirmek amacıyla Almanya Sefirine iletilmiştir.

⁷ Kırimer, **a.g.e.**, s. 167.

⁸ **Kırım Mecmuası**, Sayı: 3, s. 53.

Bahçesaray'da toplandı. Türk-İslâm dünyasının ilk demokratik seçim örneği olan bu seçimlerle oluşan Kurultay'ın eş başkanları Hasan Sabri Ayvazov, Cafer Ablayev ve Abdülhakim Hilmi seçildi.

1917 inkılâbının ardından Kırım'da ortaya çıkan üç fikir vardı. Birisi Kırım'ı Almanların müstemlekesi halinde görmek (Almanlar), diğeri Kırım'ı şimdilik büyük Rusya'ya rabt etmek (Ruslar), üçüncüsü ise Kırım'ı tamamıyla müstakil kılarak Türkiye siyasetine isnâd ettirmek (Müslümanlar). İşte böyle bir ruh hali içerisinde Kırım Müslümanlarının oluşturdukları Kurultay Hükümeti, Kırım'ı Ukrayna'nın kabarmış olan iştihasına kaptırmamak gayreti ile ve tek başlarına⁹ Kırım'da müstakil bir idare kurmaya ne nüfus ekseriyeti ve ne de idarî tecrübe olarak yeterli olmadıkları için “*Kırım, Kırım-lılarındır!...*” şiarıyla hareket etmeye başlamışlardır¹⁰.

Kırım'ın geneline şâmil bir meclis oluşuncaya kadar, Kırım'da anarşiyi önlemek, millet işlerinin yürümesini temin etmek maksadıyla oluşan Kurultay'ın hazırlamış olduğu on sekiz maddelik Kanûn-ı Esasi ile¹¹ Kırım Tatarlarının demokratik bir halk devleti olarak organize olmak istediklerini görmekteyiz. Kanûn-ı Esâsi'nin Kırım Mecmuası'nda yayınlanmış olan metnine baktığımızda modern bir devletin gereklerinin düşünüldüğü, modern manada Türk dünyasında ilk olan kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilerek gözler önüne serilmektedir. Bunun dışında eşitlik, şeffaflık, doğrudan seçim, gizli oy, açık tasnif usullerinin benimsenmiş olduğu görülecektir¹².

Kurultay hükümetinin kurulması ve faaliyete başlamasıyla bir-

⁹ Kırimer, a.g.e., s. 207 “Çelebi Cihan bütün zorlukları görüyor, durumun ağırlığını tamamıyla anlıyordu. Kırım'da istiklâl değil, mülkî muhtariyet kurma işinde bile, Tatarlardan başka milletlerin hepsinin Ruslarla gideceğini, onların hiçbir şekilde bu yola girmeyeceklerini ileri sürerek *Mademki zaten yalnız kalacağız, daha iyisi, ilk fırsatta Kırım mukadderatını doğrudan doğruya bizim kendi elimize almamız lazım gelir* fikrinde idi.”

¹⁰ Millet Gazetesi'nde Hasan Sabri Ayvazov “Kırım Kırım-lılarındır!...” başlığı ile yazmış olduğu makalede “Kırım'da kurulacak şekl-i hükümet ve yaşatılacak tarz-ı idare ise halk cumhuriyeti esasına müstenid olmalıdır. Bizim bundan başka bildiğimiz yol, bundan başka tanıdığımız idare yoktur. Kırım'ı Kırım-lıları bilâ tefrik din ve milliyet memnun ve mesut edecek, Kırım ve Kırım-lıları necat ve selamete götürecek ancak her milletin hukukunu tanıyan, her milletin emellerinin yaşatılmasına hizmet eden idare-i cumhuriyedir” diye yazarak durumu ifade etmektedir. A.e., s. 206, 235, 276.

¹¹ Kurultay'da yapılan konuşmalar ve ilân edilen bu Kanûn-ı Esâsi günlerce gazete sütunlarını işgal etmiş ve Kırım'ın her köşesinden hatta Sivastopol'da bulunan Pamyat Merkury Savaş gemisi heyetinden tebrik telgrafları gelmiştir. **Kırım Mecmuası**, Sayı: 3, s. 53

¹² **Kırım Mecmuası**, Sayı: 2, s. 21

likte, Kırım'da silahlı bulunan Müslüman atlı ve piyade askeri Kanûn-ı Esasî üzerine yemin ederek yarım adada bulunan bütün halkların huzur ve sükûnu için vazifeye başlayınca, istiklâl konusunda iyimser bir hava ortaya çıkmıştır. Hariciye ve Harbiye Müdürü Cafer Seydahmet yemin töreninde askerlere yaptığı konuşmada “Kırım artık kurtuldu. Rusya’da ne gibi tebeddül olursa olsun Kırım ve Kırım Müslümanları kendi iradesiyle tayin ettiği yoldan katiiyen dönmeyecektir. Bunu umum Kırım işitsin. Yalnız Kırım değil, bütün Rusya işitsin. Hayır, yalnız Rusya değil umum cihan işitsin, umum dünya görsün” diyerek bu sevinç ve güveni ilan etmekteydi¹³. Oysa tehlike sadece Bolşevik tehlikesinden ve ülkedeki anarşiden kaynaklanmıyordu. Ukrayna’nın Kırım hakkında taşkın fikirler beslediklerini¹⁴, hatta Moskova’nın yerine geçmek istediğini anlayacak ve endişelenmeye başlayacaklardı¹⁵.

Kurultay hükümeti, kısa süre içinde Kırım’ın büyük bir kısmını kontrol altına almayı başarsa da, Rus Karadeniz donanmasının ana üssü olan Sivastopol’da bulunan Bolşevik bahriyelileri, Ocak sonunda Bahçesaray ve Akmescid’e yürüdü ve silah kuvvetiyle Kırım Millî Hükümeti’ni, Bolşevik bir hükümetle değiştirdi¹⁶. Bolşeviklerin her tarafta saldırılarını artırdıkları bu sırada¹⁷ Çelebi Cihan Efendi, fedakârca çalışmalar yapmış ve Akmescit Bolşevik çetelerinin eline düştüğü halde oradan kurtulmak için yapılan teklifleri reddetmiştir. Sivastopol Sovyeti’nin reisi Jan Milener kendisini tutuklatırarak otomobiliyle Sivastopol’a sevk ettirmiş ve 23 Şubat 1918’de kurşu-

¹³ “Kırım’da Bir Resmî Geçid”, **Kırım Mecmuası**, Sayı: 3, s. 2

¹⁴ Kırım’ın kurtuluşu için Odesa’da toplanmış bulunan Müslüman Teşkilatları Şurası’nın Ukrayna’nın bu tavırlarına karşı 25 Nisan 1918 verdiği muhtıranın metni için bkz. EK 3.

¹⁵ Kırimer, **a.g.e.**, s. 190-191

¹⁶ Kırımlı, “Rus İdaresi Dönemi”, s. 459-460.

¹⁷ Cafer Seydahmet’in Sadrazam Talat Paşa’ya yazmış olduğu mektupta Bolşeviklerin hükümet-i milliyeyi tehditleri şu ifadelerle anlatılmıştır: “Hükümet-i Milliyeye meclis-i meb’ûsân kararına tevfikân bütün Kırımlılar Meclis-i Meb’ûsânı’nın itimâ’ını te’minle meşgûl iken programlarında hukûk-ı mukaddese-i milliyeyi tamâmiyle hür ve müstakil olarak tanıdıklarını i’lân itdikleri hâlde bütün milletlerin asırlardan beri vicdân-ı millîlerinde takdisle yükselttikleri emel-i millîlerinin in’ikâsları demek olan mü’essesesi-i milliyelerini topa tutan ve en büyük bir vahşetle ârâ-yı ümmetle toplanan millet meb’ûslarını katl ve tevkifden çekinmeyen Bolşevikler Kırım hükümet-i milliyesine karşı da tehdîdkâr bir vaz’iyet almış ve kat’î bir ultimatomla askerin terhîsi, Bolşevik merkezî komitesinin emirlerinin icrâ ve infâzını memleketde kırmızı haç teşkilâtına girişilmesini, hükümet-i milliyenin siyâset-i hâriciye ile alâkasını kesmesini, Kırımlılar meclis-i mü’essisânı intihâbâtından sarf-ı nazar edilmesini hükümet-i milliyeden talep ettiler.” **BOA**. HR. SYS, 2371/1

na dizilerek öldürülmüştür¹⁸. Bu süreçten sonra Kırım'da yeniden bir tedhiş dönemi yaşanmaya başlamıştır.

9 Şubat 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Ukrayna'nın bağımsızlığını tanıyan Almanya'nın Ukrayna hükümetiyle vardığı anlaşma uyarınca Alman orduları Bolşevikler'den temizlemek üzere Ukrayna'yı işgal etti. 21 Mart'ta Alman askerî işgalinin Kırım'a da uzatılması kararı alındı. 19 Nisan 1918'de Alman askerî birlikleri Kırım'a girmeye başladı. Kırım'daki Bolşevik kuvvetlerinin direnişi kolaylıkla kırılarak Nisan ayı sonuna kadar yarımada'nın tamamı Alman ordusu tarafından işgal edildi¹⁹. Bolşeviklere karşı yapılan bu çarpışmalara Kırım Tatar gerillaları da katıldı. Alman askerî idaresi altında Kırım Tatar Millî Kurultayı 8 Mayıs 1918'de yeniden toplanabilme imkânını buldu. Ancak kurultayın bir Kırım Tatar hükümeti kurma teşebbüsü Alman askerî makamları tarafından engellendi. Bunun yerine fiilen Alman askerî idaresinin himayesinde karma bir Kırım hükümeti kurduruldu. Haziran 1918'de teşekkül eden bu Kırım hükümetinde Tatarlar, Bolşevik aleyhtarı Ruslar ve Almanlar yer alırken, hükümet başkanlığını da Litvanya Tatarları'ndan olan General Süleyman Sülkeviç üstlendi. Ukrayna Devleti'nin Kırım'ı ilhak arzuları Sülkeviç hükümetiyle Ukrayna arasında başından itibaren bir siyasî krizin doğmasına yol açtı. Almanya bu kriz sırasında, bir taraftan müttefiki Ukrayna'yı gücendirmemek için Kırım'ı resmen bağımsız bir devlet statüsünde tanımaktan kaçınırken diğer taraftan Ukrayna'nın Kırım'ı ilhakını da kabul etmedi²⁰. Esasen Alman askerî gücüne dayanan Sülkeviç hükümeti Almanya'nın teslim olarak savaştan çekilmesiyle 14 Kasım 1918'de istifa etti²¹.

Osmanlı Devleti ile Münasebetler ve Alman Desteği Meselesi

Kırım'ın Ruslar tarafından işgali ile başlayan ve her savaşta görmüş oldukları baskılar neticesinde hicretlerinin tek istikametinin Aktoprak olarak niteledikleri Osmanlı toprakları olduğunu bir kez daha hatırlatmakta yarar var. Dolayısıyla Kırım Müslümanları için

¹⁸ **Kırım Mecmuası**, Sayı 1, s. 13-14

¹⁹ İstanbul'da yaşayan Kırımlıların kurmuş olduğu Kırımlılar Cemiyeti'nin Almanya'nın işgali dolayısıyla teşekkür yazısı için bkz. "Kırım'ın İstiklâli", **Kırım Mecmuası**, Sayı: 2, s. 40

²⁰ "Hukuk-ı Düvel Nokta-i Nazarından Kırım Devleti", **Kırım Mecmuası**, Sayı: 2, s. 23

²¹ Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi", s. 460

Osmanlı Devleti münasebet kurma ve destek arayışı için ilk hatta tek akla gelen unsur olmuştur. Öğrencilikleri İstanbul'da geçmiş ve 1908 inkılâbının yaşamış olan bir kadronun kurduğu Kurultay hükümetinin istiklâl yolunda yapılması gerekenler ve temel problemlerin çözümü için Osmanlı Devlet adamları ile temas halinde olduklarını ve her aşamada yaşananları ve sıkıntıları paylaştıkları, sonraki aşamada da Kırım'ın Almanlar tarafından işgali sürecinde müttefik Almanya'nın Kırım Tatarlarının istikbal ve/veya istiklâl düşüncelerinde desteklerini temin etmek üzere Osmanlı tavassutunu aradıkları görülmektedir. Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti evrakında bulunan ve büyük çoğunluğu Kurultay Hükümeti'nin Hariciye Müdürü Cafer Seydahmet Bey'in Sadrazam Talat Paşa'ya yazmış olduğu mektuplardan Kurultay hükümetinin bu arayışlarının izlerini görmekteyiz. Kırım Millî hareketinin başlangıçtan itibaren İstanbul'da oluşturduğu ve siyasal ortamı etkilemeyi hedefleyen lobi faaliyetleri olduğunu da burada zikretmek gerekir. Bu sebeple Hasan Sabri Ayvazov başta olmak üzere, Seyit Halil Hattat, Hüseyin Badaninski, Cafer Abdullah gibi millî hareketin etkin isimlerinin temsilci olarak İstanbul'da faaliyette bulduklarını görmekteyiz.

1917'de Çelebi Cihan önderliğinde kurulan Kırım Muhtar İdaresi için de gerçekleşmesi mümkün ya da muhal olsun destek arayışlarında buldukları Osmanlı Devleti için Muhtar İdare azalarından kimisi, yapılacak bir yardım talebinin gerçekleşmemesini ihtimal dışı görürken²² bazıları heyecanlanmakla birlikte mümkün de görmekteydi²³.

Cafer Seydahmet Bey'in Hariciye Müdürü sıfatıyla bir kez görüştüğü ve Kırım meselesini ve Kurultay hükümetinin faaliyetlerini anlattıktan sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın "Siz nasıl Halk Cumhuriyeti mümessili olduğunuzu söylüyorsunuz? O halde bizimle nasıl anlaşma yolu arıyorsunuz? Biz aristokratik bir devletiz!" ifadeleri üzerine Cafer Seydahmet hayal kırıklığına uğramış ve "Paşam biz sizi halkımızın kahramanı olarak tanıdık ve huzurunuzdaki heyecanım da bunun ifadesidir. Biz halkımızı Rus çizmesi altında inlemekten kurtarmak için çırpınan birer halk hadimiyiz. Bizim için

²² Hasan Sabri Ayvazov bunlardan birisidir. Cafer Seydahmet, **a.g.e.**, s. 231

²³ Abdurrahman Sukuti Osmanlı desteği ihtimali üzerine heyecanlanmış ancak yüreğinde bunun mümkün olmadığını da ihsas ettirmiştir. Seydahmet, **a.g.e.**, s. 234.

mühim olan rejim meselesi değil halkımızın kurtulmasıdır. Bunun için biz Bolşeviklerle kanlı boğuşmalara atıldık..” demiştir. Enver Paşa ile Kırım Kurultay Hükümeti mümessili Cafer Seydahmet'in anlaşmazlığa düştüğü diğer bir husus da Enver Paşa'nın Kurultay Hükümeti'nin hedef olarak yalnızca Kırım yarımadasını aldığını, oysa tüm Tavrida Eyaleti'nin kurtarılması gerektiği şeklindeki eleştirisi olmuştur. Cafer Seydahmet ise kuzey vilayetlerinde Kırım Tatar nüfusunun ancak yüzde beşi oluşturduğunu ve böyle bir durumda tamamen azınlıkta kalma tehlikesi sebebi ile kuzeyden vazgeçtiklerini izah etmiştir.

Kırım'a yardım için bin-iki bin kişilik bir ordu ile yardıma gitmenin eksikliğini, bunun için de gönüllü bir Kırım Ordusu kurulması gerektiği üzerinde mutabık kalınmış, ancak Cafer Seydahmet bu yardımın acele yapılmasını talep ederek görüşmeden ayrılmıştır. Enver Paşa hakkında ciddi hayal kırıklığına uğradığını ifade eden Cafer Seydahmet'in²⁴ bundan sonraki görüşmelerini ulaşılabildiğimiz belgeler üzerinden daha sıcak ve samimi bulunduğu Sadrazam Talat Paşa üzerinden yürüttüğünü ifade edebiliriz.

Mektupların biri Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya yazılmışken²⁵, diğer mektuplar ise Sadrazam Talat Paşa'ya bazen isim zikredilerek bazen de makamına hitapla yazılmıştır²⁶. Bunlara mukabil bir mektup da Cafer Seydahmet Bey'in ısrarlı isteklerine karşılık olarak Talat Paşa'nın yazmış olduğu cevaptır. Doğrudan Hariciye Nazırı Seydahmet Bey'in yazmış olduğu mektupların yanında Kırım Muhtar Cumhuriyeti siyasî temsilcileri tarafından sunulmuş olanlar²⁷ da yine Hariciye Nezareti evrakı arasında bulunmaktadır.

Gerek Enver Paşa'ya yazmış olduğu mektupta, gerekse Sadrazam Talat Paşa'ya yazdığı mektuplarda Almanların desteğinin sağlanması istenen hususların ortak noktasını şu beş maddede görmek mümkündür:

²⁴ Kıramer, a.g.e., s. 310-311.

²⁵ BOA. HR. SYS, 2372/1_23 (8 Temmuz 1918 tarihli mektup)

²⁶ BOA. HR. SYS, 2373/1_79 (8 Ağustos 1918 tarihli mektup), HR. SYS, 2371/1_80 (16 Ağustos 1918 tarihli mektup), HR. SYS, 2371/5_33 (8 Temmuz 1918 tarihli mektup), HR. SYS, 2371/6_101 (28 Nisan 1918 tarihli mektup)

²⁷ BOA. HR. SYS, 2371/5_34 (9 Temmuz 1918 tarihli Hasan Sabri Ayvazov ve A. Hilmi tarafından Sadrazam Talat Paşa'ya gönderilmiş olan mektup)

1- Kırım Müslümanları kendi emel ve maksatlarına hâdim bir hükûmet teşkiline muvaffak olarak diğer unsurları kendi mevki'-i siyâsileri önünde eğiltemeyeceklerinden Kırım siyâsetine Hükûmet-i Osmaniye'nin müdâhalesi, Kırım istiklâliyet ve devletinin hâl-i fiilde kat'iyet kesbedebilmesi için müstakil Kırım Hanlığı kurması ve bunun içinde hânedân-ı saltanat prenslerinden birisinin nasb ve tayin edilmesi elzendir.

2- Bütün teşkilat, idarenin Müslümanlar elinde bulunması için Kırım Hükûmeti'nin lisân-ı resmîsinin Türkçe olarak Türkiye'den memurîn ve zabîtân gönderilmesi²⁸.

3- Bu âmâlin mevki'-i fiile çıkarılabilmesi için muvakkaten olsun Kırım'ın Türk işgâl-i askerîsi altına alınması.

4- Kırım'la münâsebât-ı siyâsiyenin temini için seri'an buraya bir sefir gönderilmesi.

5- Dobruca'da bulunan Müslümanlar'ın Kırım'a getirilmelerini temin.

Söz konusu mektuplara yansıyan ifadelerden anlaşılmaktadır ki, Kırım Millî Hükûmeti'nin tek dayanağı Osmanlı Devleti'dir. Almanların Kırım'ı Ukrayna'ya bağlamak gibi düşünceleri olması üzerine de bizzat gerekli Alman makamları ile görüşmeler yapmak üzere Berlin'e gitmiş ve orada yaptığı görüşmeler hususunda da Talat Paşa'yı bilgilendirmek suretiyle gerektiğinde kendisinden yardım da talep etmiştir.

Cafer Seydahmet Bey'in kısa zaman aralıkları ile göndermiş olduğu mektuplardaki talepler aynı gayeleri ifade ve temin etmek üzere beş madde üzerinde tespit edilmiş, ısrarla ve güvenle bu maddeler tekrar edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan çekildiği tarih olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan çok kısa bir süre önce yapılan ve muhtemel ki gerçekleştirilebilme imkânı olmayan taleplerdi. Buna rağmen Rus işgali ile başlayan ve

²⁸ Cafer Seydahmet bu hususla ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: "Rus basımında aleyhimize yapılan neşriyat, Milletler Mümessillerini toplantılarında söylenenler, hislerimizi rencide edici sözler, bu teşkilatın bir kuvvet ifade etmemesi ve bu durumu anlayarak hareket hattını tanzim etmemesi arkadaşları fevkalâde sinirlendiriyordu. Bunda haklı idik... Fakat maalesef, tarihimizin yanlış yürümüş olması, bilhassa hicretlerle nüfusumuzun azalmış bulunması, memleket işlerini ele alabilmek için tamamıyla teknik kadrodan mahrum bulunmaktığımız, bize, işi müstakil ele almamıza imkan vermiyordu." Kıramer, a.g.e., s. 256

günümüzde de devam eden süreçte Kırım Müslümanlarının temel dayanaklarının Anadolu Türkleri olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Mektuplarda özellikle vurgulanan husus bu kadar gâile ile boğuşulduğu bir zamanda devletin başına yeni bir siyasî sıkıntı açmak olmadığıdır. Ancak Kırım meselesi ile ilgilenmek doğrudan Osmanlı Devleti'nin tarihî bir vazifesi olduğu gibi istikbalde de birebir ilgilenilmesi gereken bir konudur.

İsmail Bey Gaspıralı'nın Osmanlı topraklarına (Aktopraklar) göçle Kırım'da nüfusun azalmasını engellemek üzere vermiş olduğu mücadelenin haklılığını onun öğrencileri durumunda olan Kırım Muhtar Cumhuriyeti azalarının ifadelerinde görmekteyiz. Sık sık nüfus azlığından şikâyet ederek bu durumun giderilebilmesi için geriye göçün temin edilebilmesi için yardım istemeleri ise ayrıca dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken temel hususlardır.

Talat Paşa'nın cevabî mektubunda²⁹ ifade edilen hususlar Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar sebebi ile talepleri yerine getirme imkânından mahrum bulunulduğunun ifadesidir. Kırım Hanlığı'nın yeniden canlandırılmasında ısrar etmenin gereksiz hayal kırıklıklarına sebep olacağından siyaseten uygun olmadığını ifade eden Talat Paşa, buna mukabil müttefikleri Almanya nezdinde Kırım davasının müdafaasından geri kalınmadığını ifade etmektedir.

Kırım Hükümeti'nin İstanbul'da bulunan siyasî temsilcisinin hükümetinden almış olduğu emir üzerine Kırım'a gitmeğe mecbur olması ve kendisinin dönüşüne kadar Kırım Hükümeti tebaasının menfaatlerini himaye vazifesinin Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyesi Reisi Mahmud Bey'e verilmesine dair yapmış olduğu başvuru üzerine Bâbıâli Hukuk Müşavirliği'nden 5 Nisan 1919 tarihinde hazırlanan hukukî mülâhazada bu talebin kabulü mü, yoksa Kırım'ın siyasî durumu netleşmemiş olduğundan Kırım siyasî mümessili unvanıyla bir memurun Osmanlı Hükümetince tanınmasının mümkün olmadığını beyanı mı gerekeceğinin kararlaştırılması hususunda tereddüt gösterilmesi Osmanlı Devleti'nin artık kendi istiklâl mücadelesine giriştiğini ve Kırım'la ilgilenemeyeceğinin açık göstergesi olmuştur³⁰.

Mektuplar çerçevesinde Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti evra-

²⁹ Bkz. EK 2, BOA. HR. SYS, 2373/1_81

³⁰ BOA. HR. SYS, 2708/6

kında çıkan evraklardan takip edilebildiği üzere Cafer Seydahmet defalarca Berlin'e giderek Almanya'nın Kırım üzerinde salâhiyetli isimleri ile görüşme yolları aramış ve Talat Paşa'dan bu görüşmelerle ilgili tavassutlar aramıştır³¹. Ya da Kırım meselesini izah bağlamında Talat Paşa'nın Berlin'e gitmesini ısrarla rica etmiştir³².

Kırım'da bulunan Alman işgal yetkilileri Ukraynalı müttfiklerini gücendirmemek için Kırım Tatarlarının pek çok çabasını geri çevirmiştir. Almanya'nın teslim olarak savaştan çekilmesiyle Alman askerî gücüne dayanan Sülkeviç hükümetinin de 14 Kasım 1918'de istifa ettiğini belirtmiştik. Sülkeviç hükümetinin çekilmesinin ardından Kırım'da idare fiilen, önce Bolşevikler'den kaçarak Kırım'da toplanmış olan liberal Rus ve Yahudi politikacıların eline geçti. Nisan 1919'da Kırım'a tekrar girmeyi başaran Bolşevik kuvvetleri yarımadaya bir kere daha hâkim oldu. Kırım'da yönetim bir iki kez Bolşeviklerle Beyazlar arasındaki mücadelede el değiştirdikten sonra 12 Kasım 1920'de Kırım'a yeniden ve kesin olarak hâkim oldu. Bu mücadelenin başlangıcında Beyazların katı tutumlarının aksine Kırım Tatarlarına karşı tavizkâr bir politika takip eden Bolşevikler Kırım'da hâkimiyetlerinin tesisleriyle birlikte Bolşevik aleyhtarı kimselere karşı şiddetli bir tenkil harekâtına giriştiler. Bolşevik gizli polis teşkilâtı Çeka tarafından yürütülen bu kızıl terörün binlerce kurbanı arasında yalnızca Beyaz Ruslar değil aynı zamanda sınıf düşmanı veya burjuva milliyetçisi olarak nitelendirilen Kırım Tatarları da yer almaktaydı³³. Bu şartlar altında bir süre önce dağlarda Beyazlar'a karşı mücadele eden Kırım Tatar partizanları şimdi de Bolşevikler'e karşı kendilerini savunmaya başladılar.

Wilson Prensipleri ve Kırım Tatarları

İstanbul'da bulunan Kırım Tatarlarının sesi durumunda olan Kırım Mecmuası'nda çıkan yazılar üzerinden takip ettiğimizde, Kırım'ın istiklâli meselesinde Brest-Litovsk'ta bir netice alamamış olan Kırım Tatarları, bu prensiplerin vaz' ettiği haklardan yararlanmak üzere kamuoyu oluşturmak ve Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Anadolu'da yaşayan Türk Milleti'nin hukukunu korumak amacıyla

³¹ BOA. HR. SYS, 2371/1_80

³² BOA. HR. SYS, 2373/1_79

³³ Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi", s. 460

mücadele ettiği yolda yoğunlaşarak bir umut yeşertmeye çalışmışlardır.

Bu yazılardan birisi Safvetî Kemal Bey'in "Kırım'ın İstiklâli Milletinin Hakkı" serlevhali makalesidir³⁴. Makalede "Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin³⁵ gâye-i mesâi ve saha-i faaliyeti ne merkezde olursa olsun bu gün tahakkuk eden veyahud tahakkuk etmesi lazım gelen bir şey varsa o da Kırım'ın istiklâli ve Kırım Türklerinin hakk-ı hayatıdır" denilerek Kırım yarımadasında Kırım Tatar nüfusun ekseriyeti oluşturduğu ve bu sebeple de Kırımlıların hakk-ı hayatının Wilson Prensiplerinin dairesinde olduğu savunulmuştur.

İstikballerini Wilson'un on dört maddelik prensiplerine bağlamış olan bütün milletler gibi Kırım Tatarları da bu haktan istifade ederek istiklâli hakkındaki ümitlerini korumak ve hür dünya tarafından Kırım'ın istiklâlinin de tasdik edileceğini beklemekteydiler.

Safvetî Kemal Bey'in üzerinde durduğu hususlardan birisi de, Kırım Tatarlarının medenîleşme hususunda göstermiş oldukları terakkî ve çabanın da hakikî manada hürriyeti hak ettiklerinin bir delili olduğu hususudur.

Aynı mecmuada Türk-Tatar Akvamı ve Wilson Prensipleri başlıklı A. K. Hatif imzalı yazıdan³⁶ da konuyu takip etmek mümkündür.

"I. Dünya Savaşı sona yaklaştıkça bütün dünyayı alt üst etmiş olan bu badirenin sonunda akdolunacak sulhun milliyet ve hukuk-ı akvam esaslarına göre tesis olunacağı ihtimali daha ziyade kuvvet kazanmaktaydı. İtilaf Devletlerinden Amerika Birleşik Devletleri Reisi Wilson bu sulhun mümkün olduğu kadar hukuk-ı gayra tecavüz etmemesini teminen defalarca irad ettiği nutuklarında bu düsturları ileri sürmüş ve kabul de görmüştür.

Brest-Litovsk'da da az çok milliyet esası kabul edilmiş olmasına rağmen Kırım Tatarlarının da istiklâl talebinde olduğu bir cümle ile görüşülmüş ancak Ukrayna'nın Bolşevik tehdidi altında bulunması sebebi ile Ukrayna'nın istiklâli kabul edilirken Kırım'ın istiklâli meselesi üzerinde durulmamıştır."

³⁴ "Kırım'ın İstiklâli Milletinin Hakkı", **Kırım Mecmuası**, Sayı: 18, s.1

³⁵ 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştur.

³⁶ "Türk-Tatar Akvamı ve Wilson Prensipleri", **Kırım Mecmuası**, Sayı: 13, s. 339-342

Wilson'un "Bu harbin tevlid ettiği herhangi bir arazi meselesi alâkadar olan milletlerin menfaati mucebince halledilmeli ve birbirine zıt âmâli basit bir şekilde biri diğerine bağlayacak bir anlaşma ile neticelendirmelidir." sözlerinden hareketle Kırım'ın istiklâl hakkını delillendirmek üzere ise: "Binâenaleyh âmâl-i milliyenin taalluk ettiği arazi meselesi –Wilson Prensipleri hakkıyla tatbik edildiği takdirde- o arazide alâkadar olan milletlerin menfaatine uygun bir şekilde halledilecektir. Rusya'daki Türk Tatarlar ise eskiden hür ve müstakil devletler şeklinde yaşamış oldukları arazide ekseriyet sahibi buldukları gibi en ziyade alakadar unsuru da teşkil etmişler. Onlar bu alâkalarını Rusya hercümerc olup da diğer unsurlar ve özellikle Ruslar yalnız kendilerini düşünmekle yetindikleri zamanlarda memleketlerini kurtarmak gayesini takip etmekle ispat ettiler. Memleketteki asayişin muhafazasına himmet etmekle oraların hakiki sahibi kendileri olduklarını gösterdiler. Özellikle Kırım'da, Rusya'nın inhilâli üzerine yerli Türk-Tatarlar derhal istisnasız herkesin can ve malını muhafaza için yeterli kuvvet temin ettiler. Bunun bütün masrafına da yalnız başlarına katlandılar. Memleketlerini, kendilerinin pek çok alâka ile bağlı buldukları topraklarını mümkün olduğu kadar uzun müddet muhafaza ettiler ve her şeyi yakan yıkan, ictimaî esasları yakıp yıkan Bolşevizme karşı müdafaa ettiler. İşte onların bu hareketleri o topraklarla ne kadar alâkadar olduklarını ve o topraklara sahip olmak için ne kadar hak sahibi olduklarını ispata kâfidir." diyerek istiklâllerini temin maksadıyla gayret sarf etmişlerdir. Ancak Kırım'da gelişen hadiseler ve Bolşeviklerin Kırım'ı tümü ile ele geçirmesi bu çabaları da kâğıt üzerinde bırakacak ve I. Dünya Savaşı'nın yıkıcılığı içerisinde yüz elli yıldır Rus esaretinde yaşayan Kırım Tatarları'nın bir çıkış umudu yakalamak üzere gösterdikleri faaliyetler akim kalacaktır.

EKLER

EK1

Sadrazam Talat Paşa Hazretleri'ne

Devletli efendim,

Kırım, hayât-ı siyasiyesinin en müşkil, en ağır devresini yaşıyor. Kırım siyasetinin Türk-Müslüman âmâline muvâfık bir tarzda halli ancak Devlet-i Aliye siyasetinin bu meselede göstereceği muvaffakiyete bağlıdır. Bütün manasıyla Kırım istiklâliyetini yalnız Kırım Müslümanları diliyorlar. Lakin bizim de ilmî, idârî acimiz Kırım istiklâl idâresini kurmamıza, Kırım Hükûmeti'ni teşkil etmemize mâni oluyor.

Kırım'a geldiğim ve hükûmet teşkiline memur edildiğim andan beri bütün Rus ve anâsır-ı sâire fırkalarıyla müzâkerâta giriştim. Lakin hiç birisiyle tam manasıyla anlaşmak kâbil olmadı. Sosyalistler ve Kadetler Kırım istiklâliyetini değil Kırım Hükûmeti'nde Hariciye Nezâreti'nin bulunmasını bile kabul etmediler.

Bu teşkil edilen hükûmet siyâset-i hariciyesinde üç cihet ma'tuf: Birisi Kırım'ı Almanların müstemlekesi halinde görmek. (Almanlar), diğeri Kırım'ı şimdilik büyük Rusya'ya rabtirmek (Ruslar), üçüncüsü ise Kırım'ı tamamıyla müstakil kılarak Türkiye siyâsetine isnâd ettirmek (Müslümanlar). Müslümanlar maksadlarına herkes-ten daha fazla bir acz ve müşkilatla ilerliyorlar.

Burada bulunan Alman kumandanlığı her kuvvete karşı bizi ka-tiyetle müdafaa edeceğine her cereyana yol veriyor. İsti'mâl ediyor. Bizim tesirimiz günden güne eksiliyor. Çünkü harici siyasette Almanların ale'l-umum Ukrayna ve büyük Rusya'ya el verdikleri anlaşılıyor ve bunun dahile aksi ile muhaliflerimiz kuvvet bulurlar.

Pek muğlak ve pek müşkil mevkide nihayet yarı Müslüman ve tam Hıristiyanlarla bir hükûmet teşkil olunabildi. Bunun neticesi olarak Ukrayna'nın Akmescit'e gönderdiği Kırım valisinin buradan infikâkı temin edildi.

Bu gün muvakkaten hükûmetin memleketin dahilen asayişini temin, hayât-ı iktisâdiyesini tanzimle idare edebileceğine iman ediyor

ve bu müddet zarfında Kırım istiklâliyetini hariçte tanımak maksadıyla Berlin'e ve oradan avdette Viyana, Sofya ve İstanbul'u ziyaret etmek istiyorum.

Berlin'de Kırım istiklâliyetinin tanınmasını temine çalışmakla beraber diğer taraftan da bu müstakil devletin gerek haricî gerekse dahilî siyaseti, esasâtı hakkında konuşmak istiyorum.

Ben ve Kurultay pek hakîki hâdimleri ve vicdan-ı millet ancak bir şeyi diliyoruz ki bu da Türkiye'ye istinâdla mevcudiyetini muhafaza edecek müstakil Kırım Hanlığı'dır.

Kırım'da Müslüman hükûmeti teşkili ile diğerlerini ba'dehu hükûmete davet edebilmek için yani hükûmet dümeninin hakkıyla bizim elimizde bulunarak bizim maksadımızı canlandırması ve Kırım'da bütün devâirin Türkçe kurulması Kırım'ın müstakil hanlık olması lazımdır. Bu emeli Kırım Müslümanları meydan-ı fasla çıkarmak iktidarına değil maatteessüf alenen izhâr-ı cesâret-i medeniyesine bile mâlik değillerdir. Bu maksad-ı mukaddes ki Kırım istiklâliyetinin ve Kırım Müslümanlarının necât ve selâmetlerinin esâsıdır. Ancak Hükûmet-i Seniyye-i Osmaniye meydan-ı fiile çıkarabilecektir. **Bu onun tarihi borcu olduğu gibi istikbâlde hükûmet-i Osmaniye erkân-ı devletinden bunu talep ediyor.**

Hükûmet-i Seniyye'nin Kırım'a hanedan-ı saltanattan bir prensin nasb ve tayin olunmasını temin etmesiyle bütün Kırım siyaseti bizce matlûb bir renk ve şekle gireceğinden bunu meydan-ı fasla çıkarmak için bir an evvel burada bulunan Alman askeri yerine beş ilâ on bin Türk askerinin getirilmesini temin etmek lazımdır.

Buradaki Alman askerinin şimdiye kadar bizden ziyade başkalarına zahîr olmasına binaen günden güne sukût eden heyecan ve hiss-i millîyi canlandırmak kolay olamayacak ve memleketin muzır unsurlardan temizlenmesini temin edilemeyecektir.

Türk askerinin Kırım'a çıkmasıyla Kırım'ı Rus siyasetine bağlamak ümidi yüz-yüz elli yıl için Rusların vicdanından silinecektir ve onlar ancak o vakit bizim şerâitimizi kabul edeceklerdir.

Almanya'nın Rusya ve Ukrayna'daki mevkii gün günden küçülüyor. Bilhassa bu esnada Hükûmet-i Osmaniye'nin bu meseleye teşebbüsü muvaffakiyetle neticepezîr olabilirdi.

Almanlar Kırım'dan alacakları ganâim-i harbiyeyi aldılar. Karadeniz donanmasının da kendi nezâretleri altında bulunduğu yahut da Novorossiysk limanlarından birinde kaldırmalarına muvafakat edilirse, Kırım mahsûlât ve hububâtından memleketlerine ihrâcâtta bulunmayacaklarından Hükûmet-i Osmaniye'nin Kırım siyasetinde oynayacağı siyasi rolü esas olarak kabul ederlerse Kırım'ı işgâl-i askerî altına almasına mümâna'at etmeyecekleri bedîhidir.

Kırım mukadderâtı bizim maksadımıza muvâfık bir surette halledilse bile mevki'-i siyâsimizi kuvvetlendirmek için günden güne burada çoklaşmamız, kavileşmemiz elzendir ki bunun için de bir taraftan Dobruca ve Türkiye'de bulunan Kırımlılardan bir kısmının buraya gelmesini temin etmek icab eder.

Hülâsa olarak zât-ı fehâmet-penâhilerine şunları arz etmek istiyorum:

1- Kırım Müslümanları kendi emel ve maksadlarına hâdim millî bir hükûmet teşkiline muvaffak olarak diğer unsurları kendi mevki'-i siyasileri önünde eğiltemeyeceklerinden Kırım siyasetine Hükûmet-i Osmaniye'nin müdahalesi ve müstakil Kırım Hanlığı kurması bunun için de hanedân-ı saltanattan birisinin han nasb ve tayin edilmesi elzendir.

2- Kırım Hükûmeti'nin lisân-ı resmîsinin Türkçe olması ve bütün teşkilatının Müslüman elinde bulunması için Türkiye'den memur ve zâbitân gönderilmesi.

3- Bu emelin mevki'-i fi'ile çıkarılması için muvakkaten olsun Kırım'ın Türk işgâli-i askerîsi altına alınması.

4- Dobruca'da bulunan Kırımlıların Kırım'a getirilmesinin temini.

5- Münâsebât-ı siyâsiyemizi temin için seri'an Kırım'a bir sefir gönderilmesi.

Her ne kadar Kırım Müslümanları Hükûmet-i Osmaniye için bir gâile-i siyasiye olmak dilemiyorlarsa da beş on senelik fırsatta Devlet-i Aliyye muâvenetiyle kendi idarelerini hakkıyla hâkim olarak bi'n-netice Türk-İslam dünyasının küçük bir hadimi olabilmek ümîdine kaviyyen iman ettiklerinden Hükûmet-i Osmaniye'nin Türkiye âtisiyle ziyâde alâkadar bulunan Kırım meselesinde müttefiki Al-

manya'ya cihan muhârebesinde döktüğü mübarek şehitler kanı hakkına en kat'î en son sözü söylemesini talep ediyorlar.

Eylül on ikisinde buradan Berlin'e hareket edeceğimden Berlin Hükümeti'nden neler istiyebileceğimize her halde Hükümet-i Osmaniye muvafakatiyle olmasını esas olarak kabul ettiğimizden Hükümet-i Seniyye'nin âmâlimizin esâsâtı olan bâlâda muharrer mevâddı kabul edip etmediğini ve mezkûr mevâddın Almanya tarafından da kabulü için kat'î teşebbüsâtta bulunup bulunmayacağını Berlin Sefâreti vasıtasıyla âcizlerine bildirilmesi için lazım gelenlere emr u irâde buyurmanızı rica ederim.

8 Temmuz 1918

Akmescid
Cafer Seydahmet

BOA. HR. SYS, 2373/5_33

EK 2

Bâbîâlî Hariciye Nezâreti

Kalem-i Mahsus

Azizim Cafer Beyefendi'ye

Rusya'daki ahvâlin sûret-i cereyan ve inkişâfına bakılırsa orada daha bir hayli inkılâbât ve tebeddülâta intizâr etmek zarureti tezâhür eyler. Binâenaleyh gâye-i milliyenizin bir an evvel temin-i husûlü emrinde fazla telaş ve isti'câle mahal görmüyorum. Sulh-i umûmiden daha hayli uzak olduğumuz meydanda ahvâl ve hadisât musırrâne [yol] takip edilmek şartıyla çok geçmeden edildiği gayenin istih-sâline daha müsâid fırsat zuhur edeceğine şüphe etmem. Bu günkü vaziyet-i umûmiyeye nazaran bütün müttetiklerimiz bir hayli ihtiyaçlarını Ukrayna hâsılatıyla tesviye etmek mecburiyetindedirler. Ukrayna ahâlisinin ve hatta hükümet-i hâzırasının vaziyeti ise ma-lumdur. Onları bir hâlet daha ziyade gücendirmek ve daha bir hayli müşkilâtın tekevvününe sebebiyet vermek bilmem ne kadar muvâfik olur? Ukrayna'da Almanların ve dolayısıyla heyet-i müttetikyemizin vaziyeti güçleşdirecek ahvâl etbette sizin için dahi muzır olur. Bu gün Kırım istiklâli tanınmamakla ve lisân-ı resmî Türkçe olmakla bir şey kaybedilmez. Hukûk-ı İslâmiye kâsesi tamamen mevcuttur. Ma'lûm olan şerâit dahilinde fiilî bir istiklâlden müstefiddir ve oradaki vaziyet daha muvâfik fırsatlara müterâkiben gâyenizin icâbâtına göre hazırlanmağa müsâiddir. Bu vaziyetden bi'l-istifâde Almanlar ile ittifâk-ı tâm dairesinde hareket ederek şimdilik her türlü noksanlarınızı ikmâle sarf-ı gayret eylemek iktizâ eder. Bu hususta tesâdüf edeceğiniz müşkilâtı mümkün mertebe ta'dile izâleye Hükümet-i Osmaniye bütün müzâheretini va'd eyler. Şimdiden bu günkü hükümetin kaşesini değiştirip resmen istiklâl ve Kırım Hanlığı'nın tesisinde fazla ısrâr etmek ve bunun adem-i husûlünden inkisâr-ı hayâle uğramak ahvâlinde dolayı tekâmül-i tabîisine karşı yürümek demek olacağından muvâfik-ı siyaset ve hâlet bulmuyorum. Vaziyetin nezâket-i ma'lûmesiyle mütenâsib bir suretde müttetikimiz Almanya hükümeti nezdinde davanızı müdâfaadan bir an hâli kalmıyoruz ve şimdiye kadar bu hususda şâyân-ı vusûk va'adler dahi istih-sâl eyledik.

~~Gayenizin yolunda bulunmanızı ve âtiden inkıtâ'-ı ümidinize~~

~~delâlet edecek sabırsızlıklardan ihtirâz etmenizi kemâl-i chemmiyetle tavsiye ederim.~~

[Arka sayfa]

İstanbul'a geldiğiniz zaman daha açık görüşürüz. Gözlerinden öper arz-ı ihtirâm ederim azizim efendim.

23 Ağustos 1918

BOA. HR. SYS, 2373/1_81

EK 3

Kırım'ın istihlâsına ma'tûf Müslüman teşkilât-ı ictimâ'iyesi
murahhaslarının şûrâsı

Numara: 41

25 Nisan 1918

Odesa

Ukrayna Millî Cumhûriyeti Hâriciye Nâzırı'na

Bahriye İdâresi'nin 7/19 Nisan 1918 târîhli ve 31 numaralı emir-nâmesiyle Ataman Misnikof Kırım yarımadası için muhafız-ı Ataman ve Mösyö Stopol kal'ası kumandanı ve hâl-i harbde filo kumandanı salâhiyetiyle Kırım'da bulunan Filvin Ataman ta'yîn olunmuştur. Ataman Misnikof ifâ-yı vazîfeye ibtidâr ile 9/22 ve 10/23 Nisan târîhlerinde 1, 2, 3 numaralı emir-nâmelerini neşr eylemiştir.

Bir numaralı emir-nâmesinde Ataman Misnikof ifâ-yı vazîfeye ibtidâr eylediğini tebliğ iderek bu emir-nâmesini yalnız Filvin değil belki Stopol ve kal'asına ve bütün Kırım sevâhiline de i'lân itmiştir.

İki numaralı emir-nâme ile Ukrayna bayrağının yalnız sefâ'ine değil belki kal'a burclarına ve karada bulunan muhtelif emâkin-i resmiyede çekilmesini emr itmiştir.

Üç numaralı emir-nâme ile efrâd ve müteşekkil hey'etler tarafından millî Ukrayna Cumhûriyeti'ne me'mûrîn ve emvâline karşı vâki' olacak her dürlü teşebbüsât-ı müsellehanın haydudluk add olunacağı i'lân edilmiştir.

Ataman Misnikof'un emir-nâmeleri Ukrayna Millî Cumhûriyeti hükûmetinin nukât-ı nazar ve efkârına tetâbuk itmekde ise bu hâl gayr-ı kâbil-i i'tirâz bir sûretde isbât ider ki Ukrayna Millî Cumhûriyeti:

Evvelâ: Kırım ahâlî-i asliyesinin kendi memleketindeki hakk-ı tasarrufunu reddetmek.

Saniyen: Meşrû' bir sûretde kendi arâzîsine hâkim bulunan millet

ile tesâdüfen oraya gelmiş gâsıb Bolşevikleri tefrîk etmemek demektir. Halbuki evvelce, gerek merkez Rada'sıyla Kırım hükûmeti arasındaki münâsebâtta ve gerek Rada'nın kânûn-ı esâsîlerinde Rada Kırım'ın Ukrayna'ya karşı istiklâl tâmmını ve Kırım Cumhûriyeti'nin hür ve müstakil devlet sıfatıyla hakk-ı mevcûdiyetini müte'addid def'alar te'yîd eylemiştir.

Ez-cümle: 1917 senesi Teşrîn-i sânisî'nde merkez Radası, Kırım Müslümanları İcrâ Komitesi merkez a'zâsından Cafer Seyyid Ahmed ve Ahmed Üzenbaşı vesâtatıyla Ukrayna'nın Kırım yarım adasında hiç bir arâzî iddi'âsı bulunmadığı tahrîren bildirmiştir.

Yine mezkûr 1917 senesi Teşrîn-i sâni ayında merkez Radası için kânûn-ı esâsîsini i'lân itmiş ve kânûn-ı mezkûrda Millî Ukrayna Cumhûriyeti'nin hudûd ve arâzîsi ta'yîn olunarak harfîyen:"Millî Ukrayna Cumhûriyeti arâzîsi ekseriyeti Ukraynalılarla meskûn; Kiev, Podolya, Volpina, Çernikof, Poltava, Harkof, Ekaterinoslav ve Kırım dâhil olmayarak Tavrid eyâletlerini şâmildir" dinilmiştir.

1917 senesi Kânûn-ı evveli'nde Kırım yarım adasında umûmî, müsâvî, hafî ve bilâ-vâsita re'y esâsı üzerine intihâb idilmiş olan kurtulay, Kırım Cumhûriyeti'nin teşekkülünü merkezî Rada'ya teblîğ eylemiş ve buna mukâbil merkez Rada'sı tarafından hiç bir i'tirâz vârid olmadığı gibi Tavrid eyâletinin beş cenûbî sancağı ile iki müstakil şehir idâresinin Kırım Cumhûriyeti hudûdu dâhilinde bulunduğu beyân ve tasdik olunmuştur.

1918 Martı'nda Almanya İmparatorluğu Hâriciye Nezâreti Müsteşârı Boşe'nin Millî Ukrayna Cumhûriyeti mes'elesine mütedâ'ir izâhât-ı resmiye-i telgrafîyesinde diğer eyâletler meyânında 'Kırım dâhil olmaksızın' Tavrid eyaleti diye kayd ve zikr olunmuştur.

5/18 Nisan 1918 târihinde bütün Rusya Müslümanları askerî şûrâsı a'zâsından Osman Hidayetullah Tokoyekof ve Yusuf Hasan Natforof ile müzâkerât-ı resmiyesinde Millî Ukrayna Cumhûriyeti Hâriciye Nâzırı Gospodin Bobiniski tarafından Ukrayna'nın Kırım yarım adası üzerinde hiç bir arâzî iddi'âsı olmadığı ve olamayacağı zirâ Ukrayna hudûdlarının merkezî Rada kânûn-ı esâsîleri ve Brest-litovsk Sulh mu'âhedenâmesiyle ta'yîn idilmiş olduğu sûretinde beyânât-ı ma'lûmede bulunulmuştur.

Ukrayna Millî Cumhûriyeti'nin bu müte'addid ve vesâ'ike müstenid te'mînâtını anın son tedâbîri ile mukâyese iderek, biz Kırım'ın istihlâsına ma'tûf Müslüman teşkilât-ı ictimâ'iyeleri murahhasları şûrâsı, bu beyânnâmemizle şunu i'lân ideriz ki:

Evvelâ: Rusya'daki her milletin kendi mukadderâtını bi'z-zât ta'yîn eylemesi hakk-ı mukaddes nâmına Millî Ukrayna Cumhûriyeti hâkimiyetinin, cumhûriyet-i mezkûre hudûd arâzîsi hâricine teşmîli bi'z-zât Ukrayna Millî Cumhûriyeti'nin bu ta'yîn mukadderât-ı hakk-ı mukaddesine müsteniden vücûd bulmuş olması i'tibâriyle bir kat daha merdûddur.

Sâniyen: Kırım ve Ukrayna hükûmetleri arasında evvelce bir i'tilâf vâki' olmaksızın Millî Ukrayna Cumhûriyeti'nin Kırım yarım adasının her hangi bir noktasına kendi millî bayrağını çekmek hakkını tanımıyoruz.

Sâlisen: Müstakil Kırım Cumhûriyeti arâzîsi dâhilinde me'mûrîn-i hükûmet tayini ve Ukrayna bayrağının çekilmesi için emr i'tâsî tarîkiyle Ukrayna Millî Cumhûriyeti hâkimiyetinin Kırım arâzîsi üzerine teşmîline biz şimdiye kadar Rusya Müslümanlarına dost bulunan bir devletin tecâvüzî bir hareket nazarıyla bakıyoruz. Millî Ukrayna Cumhûriyeti'nin bu sûretle harekete karşı protesto itmekle berâber, devlet-i mezkûrenin (...) Kırım Cumhûriyeti'nin istiklâl-i tâmmına karşı her dürlü ta'arruzdan der-hâl sarf-ı nazar eylemesini elzem add ve kat'iyen talep idiyoruz. Aynı zamânda Ukrayna Millî Cumhûriyeti'nin Kırım Cumhûriyeti'ne karşı tecâvüzî tarz hareketi Kırım ile mütesânid olan bütün Rusya Müslümanlarına karşı bir meydân okumaktır.

İş bu protestonâme aynı zamânda:

Evvelâ: Almanya İmparatorluğu hariciye nâzırı

Saniyen: Avusturya-Macaristan hariciye nâzırı

Sâlisen: Osmanlı İmparatorluğu hariciye nâzırı ile

Râbi'an: Bulgaristan Krallığı hariciye nâzırı'nın ve sâbık Rusya İmparatorluğu arazisindeki Müslüman cumhûriyetleri (Tatar-Başkır Cumhûriyeti, Alaşordu ya'nî Muhtâr Kazakistan, Kafkas ve Za-Kafkas Müslüman Cumhûriyeti ile Muhtar Türkistan) hükûmetlerinin nazar-ı ittılâ'ına vaz' olunmaktadır.

Kırım'ın istihlâsına ma'tûf Müslüman teşkilâtları murahasları şûrâsı Şûrâ Re'îsi Vekîli Osman Tokoyekof	Şûrâ Re'îsi ve kurultay a'zâsından Bekir Mehmedof
---	--

BOA. HR. SYS, 2371/1

KÜRESEL SAVAŞIN ULUSLARA YANSIMALARI

Cüneyt AKALIN*

Giriş

I. Dünya Savaşı çağdaş tarihin kırılma noktasıdır. 100. yılında bu büyük kırılmanın muhasebesini yapmaya çalışıyoruz.

Geniş açıdan ele alındığında, I. Dünya Savaşı, adı üzerinde, bir dünya savaşıdır. Eski Türkçe deyişle “Harbi Umumi” yani genel/küresel savaştır; yerkürenin büyük devletler arasında yeniden bölüşüldüğü bir emperyal paylaşım savaşıdır. On milyonlarca insanın dört yıl boyunca boğazlaştığı, yeni savaş teknolojilerinin cephe/cephe gerisinde uygulandığı, savaşın ilk kez cephe gerisini/sivil halkı amansızca vurduğu, savaşın tam anlamıyla küreselleştiği, yeni bir siyasal-askerî gücün (ABD) sahneye çıktığı, savaş alanına (Avrupa- Ortadoğu) bir başka kıtadan gelen gücün (ABD) müdahalesinin uluslararası dengeleri altüst ettiği, içinden Bolşevik Devrimi’nin çıktığı bu büyük altüst oluş, günümüz küresel dünyasının da ekonomik, kültürel, askerî (ittifaklar anlamında) teknolojik vb. temellerini attı.

Avrupa merkezli bakış açısı dünya savaşının esas cephesinin Batı Avrupa, başlıca çatışan tarafların Fransa-İngiltere-Rusya-Almanya olduğunu öne sürüle geldi. Oysa Türkiye’den, daha genel bir ifadeyle Doğu’dan bakıldığında görünüm farklıdır. Osmanlı devletinin parçalanmasının I. Dünya Savaşı gündeminin başında yer aldığı açıkça görülür.

Birliğini 1871’de gerçekleştiren Almanya paylaşım için öne atılır, gözlerini Doğu’ya, Afrika’ya, Okyanuslara ama özellikle Osmanlı topraklarına diker. Var olan sömürgelerini koruma çabasındaki İttifak güçleri devletleri ise Osmanlı topraklarını aralarında paylaşma

* Doç. Dr. AREL Üniversitesi, e-mail: ecüneytakalin@gmail.com.

konusunda anlaşmışlardı. I. Dünya Savaşı'nın odağında Osmanlı devletinin bulunduğu, o coğrafyada yer alan Irak petrolünün, Ortadoğu'nun ve Boğazların başlıca çatışma alanları olduğunu öne süren savlar önemlidir.¹

Savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkan hukukî yapılanma (Milletler Cemiyeti v.b.) küresel dünyayı, uluslararası ilişkileri ve hukuku yeniden şekillendirdi. Barış ve hukuk da küreselleşti. Tarihçi Hobsbawn'un deyişi ile,

“Birinci Dünya Savaşı bütün büyük güçleri, İspanya, Hollanda, üç İskandinav ülkesi ve İsviçre dışında bütün Avrupa devletlerini kapsadı. Dahası, denizaşırı dünyadan askeri birlikler ilk kez kendi bölgelerinin dışına savaşa gönderildi. Kanadalılar Fransa’da, Avusturyalılar –Yeni Zelandalılar ulusal bilinçlerini Ege’deki bir yarımada, ulusal mit haline gelen Gelibolu’ya işlediler, ABD yirminci yüzyıl tarihini biçimlendirecek şekilde savaşmak üzere Avrupa’ya asker yolladı. Hintliler Avrupa’ya ve Ortadoğu’ya gönderildiler. Çinlilerden oluşan çalışma birlikleri Batı’ya geldiler. Afrikalılar Fransız ordusu ile birlikte savaşular. Denizlerde verilen savaş bir kez daha küresel hale geldi. İlk deniz savaşı Falkland Adaları’nda verildi.”²

Diğer bir deyişle yeniden paylaşımaya yol açan savaş, baştan itibaren küreseldi ama savaşı çıkaranların öngöremedikleri, hayal bile edemedikleri çapta ulusal sonuçlar doğurdu.

Burada savaşın en kanlı cephelerinden biri olan Çanakkale Savaşları için özel bir parantez açmamız gerekiyor. 100. yılının son günlerinde tartıştığımız Çanakkale Savaşları belki de o bütünün en küresel cephesiydi.

Dahası, bu savaş hem çok yönlü uluslararası sonuçlar doğurdu hem de Türkiye tarihine yeni bir dinamik kazandırdı. Türkiye'nin Batı’da 100 yıldır haksız yere suçlandığı “Ermeni tehciri” de Çanakkale Savaşları ile ilintilidir.

¹ Doğu Perinçek, **I. Dünya Savaşı ve Türk Devrimi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015.

² Eric Hobsbaum, **Aşırılıklar Çağı 1914-1991**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1995, s. 35-36

1. Küresel Savaş

İngiltere’de 15. yüzyılın sonunda Tudor hanedanı döneminde filiz veren ulus-devlet, Fransız devrimi ile zafere ulaştıktan sonra, 19. yüzyılda Doğu Avrupa’ya doğru hızla yayılarak evrensel karakter kazandı. Sırp ulusal hareketini izleyen Yunan bağımsızlık savaşının ardından ulusal düşünceler daha da doğuya, yani Asya’ya ve daha batıya yani Latin Amerika’ya yöneldi.

Bu ulusal süreç bir süre sonra zıddını yarattı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşme tarih sahnesine çıktı. Afrika’nın, Asya’nın sömürgeleştirilmesi, İran-Türkiye, Çin gibi tarihsel önemdeki ülkelerin, Latin Amerika’nın yarı-sömürgeleştirilmeleri hızlandı. Gerginlik arttı. Küreselleşmeye tepki olarak ulusal bilinç yeşermeye başladı.

Küresel savaşın işaretleri 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı.

Perşembe’nin gelişi Çarşamba’dan belli olmuştu. Küresel savaşın başını çekenler yani İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, İtalya v.b. Avrupa’dan önce Asya’nın doğusunda ve ortasında, Nil boylarında, Afrika limanlarında, Ortadoğu’da birbirleri ile temasa geldiler. Yaşanan yerel çatışmalar birçok yerde zar zor önlendi. Taraflar hazırlıklarını hızlandırdılar. Bu unsurları kısaca hatırlayalım:

- Siyasal bloklaşma

I. Dünya Savaşı iki bloku karşı karşıya getirdi. İngiltere’nin başını çektiği İtilaf güçleri ile Almanya’nın başını çektiği İttifak Güçleri. İngiltere’nin İtilaf Güçlerinin çekirdeğini adım adım inşa ettiğini bütün tarih kitapları yazıyor.

- 1894 Fransız Rus İttifakı,
- 1904 İngiliz-Fransız Anlaşması (iki tarafın sömürge ülkelerini paylaşmaları, Mısır’ın İngiltere’de, Fas’ın Fransa’da kalması)
- 1907 İngiliz-Rus Anlaşması (Asya’daki sömürge alanlarının paylaşımı)

Almanya, bu kümeleşmeye karşı 20. yüzyılın başında Avusturya-Macaristan’ı, bir ölçüde İtalya’yı yanına alarak, Osmanlı üzerinde nüfusunu artırarak durumu dengelemeye çalıştı. Bu bloklaşmanın

esas dinamiğinin sömürgelerin paylaşımı olduğunu, hem Lenin hem de Lenin'in esinlendiği J. A. Hobbsen'un daha o yıllarda açıkça tespit ettiği görülür.³ Dahası, Lenin paylaşımın kaçınılmaz olarak savaşa yol açacağına dikkat çekmişti.⁴ Buna bağlı olarak ülkeler bir yandan kamplaşırken, bir yandan da kılıçlarını bilemek için bilimin ve teknolojinin ulaştığı seviyeden yararlandılar.

- Savaşın küreselleşmesinin savaş teknolojisi boyutu

Topyekûn savaş kavramı: I. Dünya Savaşı, önceki savaşlardan farklı özellikler gösterir. 20. yüzyıldan önceki savaşlar belirli cephelerde yapılır, savaşan ülkelerin halkları savaşın dolaysız etkilerine maruz kalmazlar, daha çok yiyecek ve ihtiyaç maddeleri sıkıntısı kendisini hissettirirdi. I. Dünya Savaşı bu durumu kökten değiştirdi, 'Topyekûn Savaş' ı getirdi. Taraflar cephe gerisi saldırıları, sabotajlar vb. savaş taktikleriyle, savaşan ülkelerin toplumsal yaşamlarını düzenli sürdürmelerini imkânsız hale getirdiler.

Yeni silahlar, savaş taktikleri ortaya çıktı.

Silah teknolojisinde ilerlemeler:

Karada Yepyeni silahlar kullanıldı. Almanya Yipres Savaşı'nda tarihteki ilk kimyasal saldırıyı gerçekleştirdi.

Siper savaşlarında kullanılan silahlar büyük gelişmeler gösterdi. Mitralyözler ve yarı otomatik tüfekler kullanıldı. Piyade tüfeklerin atış hızı artırıldı. Siper aralarında süngü çarpışmaları görülüyordu. Gemilere karşı kullanılan sabit ve hareketli toplar güçlendirildi. 15 km. uzağa ateş edebilen sabit toplar kullanıldı. İngilizler Batı cephesinde ilk kez tanklar ve zırhlı araçları kullandılar. Tanklara karşı tanksavarlar geliştirildi. Haberleşme de geliştirildi. Güçlü sistemler geliştirilip, karşı taraftan istihbarat alma ve karşı tarafın fark edemeyeceği şekilde haberleşme sistemleri kuruldu.

Denizde menzili 15 km.'ye varan savaş gemileri ve denizaltılar kullanıldı. İlk denizaltı olarak bilinen Alman U-Botları, ABD'nin İngiltere'ye insanî ve askerî yardım ulaştırmasını engelleyerek itilaf devletlerine ciddi kayıplar verdirdi. Denizaltıların kullanımı, sonarın geliştirilmesini hızlandırdı.

³ V. İ. Lenin, **Empyalizm**, Ankara, Sol Yayınları, 1969, s. 19

⁴ A.e., s. 88.

Havada ise uçaklardan yararlanma arttı. I. Dünya Savaşı'nda hava gücü daha çok istihbarat toplama, düşmanın istihbarat almasını engelleme işlerinde kullanıldı. Almanlar ise, yine tarihte ilk kez zeplinleri İngiltere'yi bombalama amaçlı kullandılar. Bunların yanında, düşmanın yük trenlerini bombalama, donanmaları bombalama gibi amaçlarda da kullanıldı. Bir yandan da uçaklara karşı olarak uçaksavar silahlar geliştirilmişti.

- İletişim teknolojisi

Geliştirilen iletişim teknolojisine ve topyekûn savaş konseptine bağlı olarak savaşta yeni propaganda yöntemleri kullanıldı. Cephe gerisini etkileyerek düşmanı zor durumda bırakmak amaçlandı. Sınırlı bir kara gücüne sahip olan İngiltere donanma, diplomasi ve propaganda gibi modern teknikleri kullanarak savaşta üstünlük kurmaya çalıştı. Propaganda bu tekniklerin en yenisiydi. Ordusu ile övünen Almanya, diplomatik ilişkilerinde, propaganda yöntemlerinde yetersiz kaldı. Savaş içinde, saptırıcı propagandasının etkinliği ve derinliği bakımından İngiltere öne geçti. İngiltere'nin savaşın başında kurduğu, Wellington House olarak bilinen Savaş Propaganda Bürosu dönemin en ünlü yazarlarından yararlanarak geniş kapsamlı bir kara propaganda faaliyeti yürüttü. 500 görevli ve 10.000 yardımcından oluşan İngiliz Propaganda Heyeti adeta küçük bir orduydü. Savaş boyunca 1.160 kitapçık 17 dilde 2,5 milyon adet kitap broşür, 1916'da 7 milyon broşür bastırıldı, ressamlar Fransa'ya yollanarak ortak amaç için çalıştırıldı.⁵ Çoğu kez parlamento denetiminden kaçmak için gizlilik koşullarında çalışan büronun faaliyetlerinden, kamuoyu ancak 1935'te haberli oldu.

İngiliz propagandasının öncelikli siyasal hedefi Amerikan kamuoyunu ve ABD'yi kazanmaktı. Alman ordularının saçtıkları korku teması sıkça işlendi. Anlatılan öykülerinin bazıları, Louvain Üniversitesi'nin ve Kütüphanesinin tahribi gibi, kısmen gerçeği yansıtıyordu ama büyük çoğunluğu tümüyle uydurmaydı. Almanların cesetleri gömme fabrikası imal ettiği söyleniyordu.⁶

İngiliz Propaganda Bürosu'nun yaydığı habere göre Alman askerleri papazları çanların içine asarak öldürmüşler, sokaklarda

⁵ Onur Öymen, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014, s. 120

⁶ Nehru, **Glimpses of World History**, NY, The John Day Company, 1942, s. 630

gördükleri küçük çocukları süngülemişlerdi. İngilizlerin kazandığı muharebeler abartılıyor, kaybettikleri kısaca geçiştiriliyordu.⁷ İngiliz-Fransızların rüşvet gücü daha fazla olduğu için, tarafsızların çoğu onların safına kaydı.⁸

Wellington House, bu arada ünlü tarihçi Arnold Toynbee Ermeni sorununda Türkiye'ye karşı bir propaganda kampanyası yürüttüler.⁹

Israrlı İngiliz propagandasının sonucunda kamuoyu etkilenen ABD müttefikler safında savaşa girdi. Amerikalılar da savaş istemeyen kamuoyunu savaşa ikna etmek için Nisan 1917'de Creel Komisyonu olarak bilinen Kamuyu Bilgilendirme Komitesi (The **Committee on Public Information, CPI** ya da **Creel Committee** olarak da bilinir)ni kurdular. Creel Komitesi amacına ulaşmak için her türlü araçtan yararlandı.

Bu unsurlar modern savaşların yeni unsurlarıydı.

- Savaş ekonomisinin küreselleşmesi

Başlarda savaşın daha kısa süreceği tahmin edildiği için, savaşın ekonomisi ona göre planlanmıştı. İngiliz-Fransız kampındaki ülkeler o merkezlerden, Almanya kampındakiler Almanya'dan destek almayı hesaplıyorlardı. Ancak savaşın uzun sürmesi, hesapları altüst etti. Savaşan ülkelerin tüm kaynakları savaşa yöneldi, büyük meblağlar harcadı. Yaklaşık bir buçuk yıl boyunca İngilizler ve Fransızlar hem kendi halklarından ödünç para alarak hem de Amerika'ya tahvil satarak imkânları kıt müttefiklerini finanse ettiler. Sonunda Fransa tükendi, başkalarına yardım edemez hale geldi. İngiltere sırtındaki yükü bir buçuk yıl daha taşıdıktan sonra ABD'ye ödemesi gereken 50.000.000 poundu ödeyemeyince 1917 Mart'ında pes etti. İngiltere'nin, Fransa'nın ve müttefiklerinin şansı yaver gitti; ABD o kritik günlerde, Avrupalı büyüklerin mali kaynaklarını tükettiği sırada savaşa girdi. O günlerden sonra savaşın bittiği ana kadar ABD bütün müttefikleri için savaş fonları sağladı. ABD kendi halkından "Özgürlük" ve "Zafer" için topladığı muazzam miktarlardaki paraları oraya buraya saçtı ve müttefiklerine borç verdi. Sonuçta, savaş sona erdiğinde ABD dünyaya borç para veren, bütün ülkelerin kendisi-

⁷ Öymen, a.g.e., s. 119

⁸ Nehru, a.g.e., s. 629

⁹ Öymen, a.g.e., s. 120

ne borçlu olduğu ülke durumundaydı. Savaş başladığında Amerikan hükümetinin Avrupa'ya 5 milyon dolar borcu vardı, savaş bittiğinde Avrupa Amerika'ya beş milyar dolar borçlanmıştı.¹⁰ Diğer bir deyişle, savaşın galiplerinin gırtlaklarına kadar borçlandıkları ABD'nin, alacaklarını tahsil için İtilaf güçlerine arka çıkmaktan başka çaresi kalmamıştı.

ABD kaynaklarına göre İtilaf devletlerinin toplam savaş harcamaları 41 milyar pounda ulaşiyor, buna karşılık Alman kampının harcamaları 15 milyar poundu aşıyordu.¹¹

Savaşın sonundaki en önemli değişikliklerden biri kapitalist kampın liderliğinin el değiştirerek İngiltere'den ABD'ye geçmesiydi.

Mazlumların yoksulluğu, koşulların ağırlığı

Büyük devletler dünyanın dört bir yanında karada, havada, denizde, su üstünde/altında birbirlerine girenken bu savaşın taraflarından biri olan Osmanlı ordusunun içinde yaşadığı koşulların yürekler acısı haline kısaca değinmek anlamlı olacaktır. Verilebilecek pek çok örnekten biri, Osmanlı asker sevkiyatının halidir. Osmanlı güçleri Ortadoğu'da savaşlarına rağmen, tren hatları tamamlanamadığı için güzergâhın büyükçe bölümünü yaya geçiyorlardı. İstanbul-Bağdat arası ulaşım en iyimser hesaplarla 22 gün sürüyordu. Halep-Adana tren hattı Mütareke'den yani 30 Ekim 1918'den ancak 20 gün önce tamamlanabilmişti.¹² Doğu Anadolu'da (Rus engellemeleri nedeniyle) tren hattı döşenememişti. Yeni gemilerin denize indirilmesinden sonra, Karadeniz'de hâkimiyet tümüyle Rusların denetimine geçmişti.

I. Dünya Savaşının küresel/ ulusal cephesi:

- Çanakkale-Gelibolu savaşları

*Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvam-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, tufan gibi, mahşer mahşer.
Yedi iklimi cihanın duruyor karşına da,
Ostralya 'yla beraber bakıyorsun: Kanada!*

¹⁰ Nehru, a.g.e., s. 630

¹¹ A.e., s. 638

¹² Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s. 104

*Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sade bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.*¹³

1915 Şubat'ı ile Aralık sonu arasında önce deniz savaşı ardından Gelibolu çıkartması ve savunması şeklinde yaşanan Çanakkale Savaşı küresel savaşın en küresel/ulusal cephesidir. İngilizler ve Fransızlar, Rusya'nın yardımına koşmak adına, dünyanın dört bir yanından topladıkları askerleri ateşe sürdüler. Filistin'de İngilizlere göz kırpan kimi Yahudiler, Batı'dan destek arayan kimi Ermeni güçleri de bu koalisyonda yer aldı.¹⁴

Çanakkale'nin bir başka özelliği savaşın bir-iki kilit cephesinden biridir.

Bulgarların 6 Eylül 1915'de İttifak saflarında savaşa katılmaları Türklerin Çanakkale'de sergiledikleri direncin sonucunda gerçekleşti. Orta Avrupa'dan ilk tren 17 Ocak 1916'da Sirkeci Garı'na ulaşabildi. Türklerin Galiçya'ya asker yollamaları da İtilaf Güçleri'nin Gelibolu'dan çekilmelerinin ardından gerçekleşti. Dahası, kimi yazarlara göre Çanakkale Savaşı, millî mücadelesinin başlangıcıdır.¹⁵

Şimdilik bu kadarla yetinip İtilaf Güçlerinin yapısına bir göz atalım.

İtilaf Devletleri orduları değişik etnik ve dinsel gruplardan gelen askerlerden oluşuyordu. Bu ordularda İngiliz, İskoç, İrlandalı, Fransız, Hintli, Kuzey Afrikalı (Cezayirli, Senegalliler), Avusturyalı ve Yeni Zelandalı askerlerle Rum gönüllüler bulunmaktaydı. ANZAK askerleri¹⁶ İngiliz Ordusuna gönüllü yazılmış görünüyorlardı ama İngiltere ile dominyonları arasındaki antlaşmaya göre bu askerlere ayda dokuz pound maaş ödeniyordu.¹⁷

İngiliz Ordusu: 20. yüzyılın başında İngiliz ordusu, gönüllü ve düzenli askerlerden oluşan küçük bir güçtü. Boer Savaşı'ndan sonra

¹³ Türk şairi Mehmet Akif'in ünlü Çanakkale Şehitlerine şiirinden alınmıştır.

¹⁴ ANZAC sözcüğü, Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu (Australian and New Zealand Army Corps) sözcüklerinin baş harflerinden meydana getirilmiş bir kısaltmadır.

Burhan Sayılır, **Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı**, Çanakkale Üniversitesi, Tarih Bölümü, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/137.pdf>

¹⁵ Perinçek, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁶ Sayılır, **a.g.m.**

¹⁷ **A.e.**

İngiliz Savaş Bakanı Richard Haldane, yabancı bir ülkede savaş ihtimaline karşı Britanya Seferi Kuvvetleri'ni (BEF) oluşturdu. Ağustos 1914'te, 250.000 askerden oluşan İngiliz ordusunun 120.000'i, Britanya Seferi Kuvvetlerine aitti. Britanya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada gibi sömürgelerinin dışında dünyanın hemen her köşesindeki sömürgelerinde de asker bulunduruyordu. Savaş ilanı sırasında Savaş Bakanlığına Lord Kitchener atanmış; o da hızla askere alma işlemini başlatmıştı. İlk günlerde, günde ortalama 33.000 kişi askere yazılmak için başvuruyordu. 1916 yılının başında, Britanya ordusuna toplam 2,6 milyon kişi başvurdu. Savaş boyunca bu ordunun 1,6 milyon askeri yaralandı, 665.000'i öldü, 150.000 kadarı da kayıp ya da ölü olarak kayıtlara geçti. İngiliz ordusunda savaşan sayıca en önemli yabancı unsurlar, Yeni Zelandalılar ve Avustralyalılardı. Savaş deneyiminden yoksun bu kişilere Çanakkale Savaşı'ndan önce bir ay gibi kısa süreli askerî eğitim verilmişti. Aslında Avusturalyalılar ve Zelandalılar emperyalist girişimlere karşı çıkmışlar, küçük devletlerin büyük devletler tarafından sömürülmesini "kınamış", bağımsızlık akımlarını desteklemişlerdi. Dominyonlar yasasına göre, İngiltere'nin bir savaşa girmesi durumunda, Avustralya ve Yeni Zelanda meclisleri isterlerse tarafsız kalabilirlerdi. Ancak havaya sokulan bu halklar, I. Dünya Savaşı'na giren İngiltere'yi ateşli bir şekilde destekleyerek akın akın askere yazılmaya koştular.¹⁸ Bu gönüllü birlikleri İngiliz ordusu içerisinde Gelibolu'ya, tanımadıkları, tarihte hiç karşılaşmadıkları bir güçle savaşmaya geldiler.¹⁹

- **Avustralya**, 20. yüzyılın başında Britanya İmparatorluğu'nun kontrolündeki ülke, bir İngiliz Genel Valisince yönetiliyordu. Avustralya ordusu 1901'de kuruldu. Başta küçük bir gücü, kısa zamanda gönüllülerden oluşan düzenli bir ordu hâlini aldı. 1914'te mevcudu 45.000'e ulaşmış olan bu ordu, silahlı eğitim altına alınmış yetişkin erkeklerden oluşuyordu. I. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Avustralya hükümeti, Britanya'ya 20.000 kişilik bir askerî güç vermeyi üstlendi.

- **Yeni Zelanda**'da ise her erkek, 12 yaşından itibaren askerî eğitim alıyordu.

¹⁸ Ian Hamilton, *Gallipoli Diary/Gelibolu Günlüğü*, (Çev. Osman Öndeş), İstanbul 1972, s. 283. E. A. Bartlett, *Çanakkale Raporları*, (Çev. Rahmi), İstanbul, 1332, s. 74.

¹⁹ Sayılır, **a.g.m.**

1911’de ülke, 25.000 kişilik bir ordu gücüne ulaştı. Yeni Zelanda Seferi Kuvvetleri (NZEF) adıyla Ağustos 1914’te Avustralya Kraliyet Güçleri’ne (AIF) katıldı. İlk AIF ve NZEF birliklerini taşıyan gemi, Avustralya’yı 7 Kasım 1914’te terk etti. Bu birlikler, İngiliz silâhlarıyla eğitim yapmaları için Mısır’a indirildiler. Bir kısmı Süveyş Kanalı’nın korumasına ayrılan bu kolordunun geri kalanı General William Birdwood komutasında Gelibolu harekâtına gönderildi.

- **Hint alt-kıtası: (İngiliz Hint sömürge ordusu)** İngiliz ordusunda yer alan Hintliler, Sih, Pathan, Jat, Gurkha, Beluci, Madrassi, Rawalpindi, Nepal gibi değişik etnik kökenden gelen, farklı inançlara mensup insanlardan oluşuyordu. Himalayaların çetin doğa koşullarında yaşayan Nepalli Gurkhalar Hint ordusu içinde savaşçı kimlikleri ile “seçme asker” adını almıştı.

Hint Ordusu, 20. yüzyılın başında Hindistan’da görev yapan, Dünya Savaşı’nda savaş bakanı olarak kabinede yer alan Lord Kitchener tarafından, 155.000 kişilik bir iç güvenlik gücü olarak oluşturulmuştu. Piyade ve süvarinin dörtte biri, topçunun da tamamı İngilizlerden oluşuyordu. Savaşın başında Avrupa’daki batı cephesine ilk olarak 70.000 kişi gönderildi. Hintli askerler, Gelibolu’nun yanı sıra Mezopotamya, Filistin, Mısır ve Doğu Afrika’da da savaştılar.²⁰

- **Kanada Güçleri:**1914’te Kanada, özellikle liman bölgelerini korumak amacıyla 3000 kişilik bir düzenli ordu bulunduruyordu. Bu ordu, gönüllü milis güçlerinden oluşuyordu. Savaş çıkma olasılığına karşı Kanada hükümeti, 1914 yazında Kanada Seferi Kuvvetleri’ne asker toplama kararı aldı. Ekim 1914’te 30.000 Kanada askeri İngiltere’ye eğitime gitti. General Anderson komutasındaki Kanada Tümeni Şubat 1915’te Batı cephesine ayak basar basmaz Ypres savaşına girdi; bir bölümü İngilizlerle birlikte Gelibolu’ya da geldi.²¹

Fransız Ordusu: Fransızlar, Çanakkale’de İngiltere’den sonraki ikinci büyük güçtü. 1885’den itibaren oluşturulan Üçüncü Tüfekli Askerler Alayı Çin Hindî’nden gelenlerden oluşuyordu. 1905’te Sömürge Ordusunun mevcudu 1750 subay, 21.500 Avrupalı asker ve 47.000 yerli askerdi.

Dünya Savaşı’nın arifesinde Fransız Ordusu’nun dörtte biri “Si-

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Kitchener

²¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Military_history_of_Canada_during_World_War_I

yah Güç”ten yani Afrika’dan devşirilen güçlerden oluşuyordu.²² 1914 ile 1918 arasında 275.000 yerli asker Sömürge Ordusu’nda görev yaptı. Bunların 181.000’i Senegalli, 41.350’si Malgaş (Madagaskar), 2500’ü Somalili, 49.000’i Çin Hindili askerdi; 1000 kadarı da Polinezya’dan geliyordu. Savaşın sonunda yerli askerlerin kaybı 28.700’ü aşmıştı.²³ 1914 Ocak ayında yani savaştan önce Fransız ordusu 777.000 Fransız, 46.000 koloni askerinden oluşan 47 tümenlik bir güçtü. Bu gücün büyük bölümü Fransa’nın doğu sınırına konuşlandırılmıştı. Fransa’nın seferberlik ilânı ile yaklaşık 3 milyon kişi askere alınmıştı. Başlarda Batı cephesindeki ağır kayıplar seferberlik yaş sınırını 45’e dek yükseltmişti.²⁴

Çanakkale Savaşında savaşıyan taraflar çok ağır zayıyat verdiler. Çanakkale Cephesi’ne gelen her 10 askerden 6’sı ya şehit olmuş ya yaralanmış ya da hastalanarak savaş dışı kalmıştı. Bu rakam müttefikler için her 10 askerden 5’i olarak hesaplanmıştır.²⁵

- **Çanakkale’de Türk tarafının kayıpları:** Türk tarafının kayıtları hakkında sağlam kayıtlar yoktur ama iki kaynak birbirini tutuyor.

S. S. Aydemir Türkiye Harb Tarihi Dairesi

Şehit	55.000	25.000
Yaralı	100.000	130.000
Hastalıktan ölen	21.000	21.000
Kayıp-esir	10.000	10.000
Hastalık. geriye	64.000	64.000
- - - - -	- - - - -	- - - - -
	250.000	250.000²⁶

Türk kayıpları sayılarını Avustralya kaynakları da yaklaşık doğruluyor.²⁷

²² https://fr.wikipedia.org/wiki/Troupes_coloniales

²³ http://www.cndp.fr/crdp-reims/memoire/enseigner/soldats_indigenes/02armee.htm

²⁴ https://fr.wikipedia.org/wiki/Troupes_coloniales

²⁵ Gürsel Göncü- Şahin Aldoğan, **Çanakkale Savaşı/Siperin Ardı Vatan**, 4. Baskı, İstanbul, MB Yayınevi, 2006, s. 146-147.

²⁶ www.gallipoli.1915org/zayiat.htm

²⁷ <http://www.gallipoli.gov.au/explore-anzac-sites/gallipoli-historical-background.php>

- İngiliz-Fransız kayıpları:

Avusturyalı tarihçi A. Moorehelad'e göre İtilaf güçlerinin kayıpları

İngilizler 205.000 (Ölü 115.000, yaralı 47.000)

Fransızlar 47.000²⁸

Gelibolu'da İtilaf güçleri 141.000 kayıp verdiler. 44.000 ölüden 8700'ü Avustralyalı, 2700'ü Yeni Zelandalı idi.²⁹ Gelibolu yarımadasına ayak basan 8556 Yeni Zelandalı dan 7447 ya öldürüldü ya da yaralandı. Bu sayı çatışmaya girenlerin yaklaşık % 85'ini ifade ediyor.³⁰

Çanakkale'de bulunan ve uluslararası anlaşmalarca güvence altına alınan Britanya Milletler Topluluğu anıt ve mezarlıklarındaki ölü sayısı 35.884'tür. Fransızlarda, bu sayı 14.382 olarak biliniyor.³¹

Savaşın sonu

Kanlı çatışmaların ardından savaş 1918 Kasım'ında sonuçlandı ama İngiltere-Fransa'nın barışa zorlamak için Almanya'ya uyguladığı blokaj 7 ay daha sürdü. Sivil halk içinde artan ölümler nefret duygularını daha da artırdı. Çatışan uluslar şiddetle iç içe yaşamış, özlenen barışın kolay gerçekleşmeyeceği baştan belli olmuştu.³²

Alman kaynaklara göre savaşın tarafların kayıpları şöyledir:

Almanya askeri kaybı (ölü): 2.037.000

Avusturya: 804.000

Türkiye: 800.000

Rusya: 1.811.000

Fransa: 1.327.000

İngiltere: 715.000³³

²⁸ <http://www.merih.net/gh/ghkm08.htm>

²⁹ <http://www.gallipoli.gov.au/explore-anzac-sites/gallipoli-historical-background.php>

³⁰ <http://ww100.govt.nz/how-many-new-zealanders-served-on-gallipoli>

³¹ Nehru, **a.g.e.**, s. 637

³² Nehru, **a.g.e.**, s. 637

³³ Alman Savunma Bakanlığı Ordu-Sıhhiye Bölümü Yayını-I. Dünya Savaşı Raporu-1914/1918-Berlin 1934 Heeres-Sanitätsinspektion im Reichswehrministerium (Hrsg.): *Sanitätsbericht über das Deutsche Heer im Weltkriege 1914/1918 (deutsches Feld-*

18 bin farklı kaynaktan rakamları derleyen istatistikî verilere göre Almanya'nın sivil kayıpları (ölü): yaklaşık 1 milyon olarak hesaplanıyor (Açlık, hastalık, bombardıman vb.)³⁴

Hint lideri Nehru'ya göre I Dünya Savaşının kayıplarının toplam dökümü şöyledir:

Öldüğü bilinen askerler:	10.000.000
Öldüğü varsayılan askerler	3.000.000
Ölen siviller	13.000.000
Yaralananlar	20.000.000
Tutuklananlar	3.000.000
Savaş yetimleri	9.000.000
Savaş dulları	5.000.000
Sığınmacılar	10.000.000

- Küresel savaşın küresel propaganda harekâtı: Ermeni tehciri:

I. Dünya Savaşı'ndan arta kalan, 100 yıldır Türkiye karşıtı propagandaya malzeme yapılan bir konu da "Ermeni Tehciri"dir. Ermeniler Anadolu'da 1000 yıldır Türklerle iç içe yaşayan Gregor-yen inancına bağlı Hıristiyan azınlıktır. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar hiçbir sorun yaşamadılar, o kadar ki devlete bağlılıklarından dolayı "millet-i sadıka" adını almışlardı (öteki millet-i sadıka Arnavutlardı). İngiliz-Fransız- Rus v.s. Alman rekabeti çerçevesinde büyük devletler Ermeni sorununu sürekli kaşıyarak ilişkileri gerdiler. Osmanlı ordusuna karşı harekete geçirilen Ermeni silahlı birlikleri Osmanlı ülkesinin Doğu ile Batı Cephesi arasındaki bağlantıları, demiryollarını, haberleşme hatların kestiler, sabotajlar yaptılar. Dahası şehirlerde ayaklanmalar örgütlediler, Müslüman halka saldırılar düzenlediler.

Ermeni örgütleri Ermeni ve Rus belgelerinin de kanıtladığı üzere İtilaf Devletlerinin savaş planları içinde hareket ediyorlardı. Bu

und Besatzungsheer; deutscher Krie'gssanitätsbericht 1914/1918). Band 3, Verlag Mittler, Berlin 1934.

³⁴ de.statista.com internet sitesi

örgütler İngiliz ve Fransızların Çanakkale kara harekâtının hemen öncesinde 15 Nisan 1915 günü Van ayaklanmasını başlattılar. Tehcir kararı bu koşullarda alındı. Doğu'daki Ermeni nüfus yine Osmanlı topraklarının bir başka bölümüne Suriye ve Lübnan'a göç ettirildi. Kuşkusuz büyük acılar yaşandı ama bu bir önlemdi.

Vatan savunmasının gereği idi.

Ermenilere karşı uygulamalar o günden beri Türkiye'ye karşı bir savaş malzemesi olarak kullanıldı. Bu girişimler sürüyor.

2. Küresel Barış

Küresel savaşı sonlandıran barış, kaçınılmaz olarak küresel olacaktı;

Yerküre savaşta ikiye bölünmüştü, barışta da öyle oldu. İtilaf devletleri önce Almanya ile Versay Barışı'nı ardından öteki yenik ülkelerden Macaristan ile Trianon, Avusturya ile Saint-Germain, Bulgaristan ile Neuilly Anlaşmalarını imzaladılar. Osmanlı imparatorluğu ile imzalanan Sevr Anlaşması ise Türkiye'deki millî mücadele nedeniyle uygulanamadı.

Barış Anlaşması ve On Dört Nokta: Küresel barış küresel savaşın öteki yüzü idi. Savaş, esas olarak Avrupa'da ve Orta-Doğu'da yaşanmıştı ama küresel barışın taslağı da, ilkeleri de, çerçevesi de ABD'den geldi.

Wilson İlkeleri, On Dört Nokta olarak da bilinen, ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada söz ettiği, ABD'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini ifade eder. On Dört Nokta, Avrupa'da toprak düzenlemelerinin yanı sıra,

- Gizli diplomasinin reddini, açık diplomasinin esas alınmasını,
- Açık denizlerde serbesti ilkesini, denizlerde seyrüsefer serbestliğini,
- Ticaret serbestliğini,
- Silahların azaltılmasını,
- Sömürgelerin taleplerinin tartışmaya açılmasını,
- Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını öneriyordu.

Alman hükümeti 1918 Ekim’inde ABD Başkanı W. Wilson’un adil bir barış için önermiş olduğu on dört maddeyi kabul ettiğini bildirdi, Başkan’dan bu çerçevede bir antlaşmaya gidilmek üzere girişimlerde bulunmasını talep etti.

Paris Barış Konferansı’nda bir araya gelen galip devletler grubu içinde “Üç Büyükler” olarak bilinen İngiltere Başbakanı D. Lloyd George, Fransa Başbakanı G. Clamenceau ve İtalya Başbakanı Orlando etkin oldular, Versay Antlaşması’nın maddeleri taslak haline getirildi. Alman Meclisi antlaşma şartlarını 9 Temmuz 1919’da ülke üzerinde henüz abluka kalkmadığı ve başka yapılacak bir şey olmadığı için onayladı.

Genel hatlarıyla, 10 Ocak 1920’de yürürlüğe giren Versay Antlaşması, Avrupa’daki sınırları yeniden düzenliyor, Bismark’ın kurduğu Almanya’yı tasfiye ediyordu. Almanya’nın, Çin’deki hakları ve Büyük Okyanus’taki adaları Japonya’ya devredildi. Almanya, Avusturya ile birleşmemeyi, ayrıca Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya’nın bağımsızlığını tanımayı taahhüt etti. Tarafsızlığı savaş içinde çığnänen Belçika’nın hukukî bakımından da tarafsızlığı kaldırıldı. Zorunlu askerliği kaldırmaya zorlanan Almanya en çok 100 bin kişilik bir ordu bulundurmaya yetkisine sahip oluyordu. Almanya denizaltı ve uçak da üretemeyecek, tüm gemilerini de İtilaf Devletleri’ne teslim edecekti. Almanya, ödeme kabiliyetinin çok üstünde bir savaş tazminatıyla da yükümlü tutuldu. Almanya, ekonomik ve siyasî bakımından ağır yükümlülükler altında idi.

Versay Barışı’na imza koyan devletler de barışın küresel karakterini gösteriyor. Barış galip devletler safındaki ülkelerce yani Fransa, Birleşik Krallık, İtalya Japonya, ABD, Belçika, Bolivya, Brezilya, Çin Cumhuriyeti, Küba, Çekoslovakya, Ekvador, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Hicaz, Honduras, Liberya Nikaragua, Panama, Peru, Polonya, Portekiz, Romanya, Siyam, Uruguay, Yugoslavya ile Birleşik Krallık’a bağlı ülkeler yani Avusturalya, Kanada, Güney Afrika, Hindistan, Yeni Zelanda ile Almanya arasında Haziran 1919’da imzalanarak, Ocak 1920’de yürürlüğe girdi.

Versay Anlaşması Almanya’ya cezalandırma, Avusturya-Macaristan’ı dağıtma düzenlemesiydi. Özellikle Fransa’nın önyak olması ile gerçekleşen barış anlaşması Almanya’yı büyük sıkıntılar içine

iterek, yeni bir büyük savaşının tohumlarını saçtı. II. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı'nın devamıdır.

3. Küresel Savaş/Barışın Yarattığı Ulusal Tepkiler

Küresel savaşın en önemli, umulmadık sonuçları, doğurduğu dev ulusal sonuçlar oldu. Dünya, başka bir çehreye büründü.

Savaş sonrası ortaya çıkan üç yeni tarihsel-siyasal olay, Sovyetler Birliği'nin doğuşu, Amerika'nın kapitalist dünyaya ekonomik olarak hâkim olması ve Avrupa'daki iç çatışmalardır. Bu dönemin bir başka büyük olayı Doğu'nun uyanışı ve mazlum milletlerin özgürlüklerine kavuşma yolundaki atılımlarıdır. Asya'nın bütün ülkelerinde ve Kuzey Afrika'da milliyetçilik güçlendi, özgürlük isteği mücadeleciler karakter kazandı, emperyalizme karşı güçlü hareketler ortaya çıktı, kimi yerlerde isyanlar patlak verdi. Bu ülkelerin çoğu dolaysız yardımlarının yanı sıra, mücadelenin kritik aşamasında Sovyetlerden maddî-manevî destek aldılar.

Sovyet devrimi ile birlikte Türk Kurtuluş Savaşı 20. yüzyıl tarihinin akışını değiştirdi, emperyalizme karşı devrimler çağını başlattı.

- **Sovyet Devrimi:** Sovyet Devrimi savaşın kaderini değiştirdi; daha da önemlisi modern tarihin akışını şekillendirdi. Tarih o günden itibaren Sovyet devrimi öncesi ve sonrası olmak üzere iki büyük kategoriye ayrıldı. Bu geniş konuya kısaca değinerek geçeceğim.

- Sovyet Devrimi yeni bir sistem getirmenin yanı sıra eski uluslararası düzeni alt üst etti.

- Sovyetler Batılıların gizli emperyal anlaşmalarını açıkladılar. Batılıların paylaşım planlarını reddettiler.

- Batılı güçlere karşı ulusal mücadeleleri desteklediler. Sovyet Devrimi olmasaydı, dünyanın mazlum milletlerinin kaderi farklı gelişebilirdi.

- Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu tek başına, münferit kalan bir olay değildir, küresel sonuçlar doğuran çarpıcı bir örnektir.

Osmanlı Devleti'nin dağılışı ile sonuçlanan Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan Türk direniş hareketi, Büyük Güçler'in

“Sevr” dayatmasını reddetti, işgalci güçlere karşı verilen ulusal savaşının ardından zafere ulaştı.

Diğer bir deyişle Versay Zinciri ilk kez Anadolu’da kırıldı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu Büyük Güçler’in “Küresel Barış” planına büyük darbe indirdi. Mazlum milletlere ışık tuttu.

Kimi yazarlar Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu I. Dünya Savaşı’nın kan ve barut dolu yıllarına kadar geri götürüyor. Perinçek’e göre “I. Dünya Savaşı’nda vatan savunmamızla başlayan millî devrim, 23 Nisan 1920’de Anadolu’da iktidarı ele geçirerek, tarihsel atağını yaptı.”³⁵ Kemalist devrimin dünya çapındaki yansımalarına ısrarla dikkat çeken Bloksuzların lideri Nehru da benzer görüşleri paylaşıyor: “Tükenmiş, çökmüş görünen bir ulusun yeniden doğuşuna en çarpıcı örnek, Türkiye’dir. Bunun onuru, büyük ölçüde, her şey kendisine karşı görünür iken boyun eğmeyi reddeden kahraman lideri Mustafa Kemal Paşa’dadır. Kemal Paşa sadece ülkesini özgürleştirmekle kalmadı, modernleştirdi, tanınmaz ölçüde değiştirdi. Saltanata ve Hilafete, kadının dışlanmasına ve eski adetlere son verdi. Sovyetlerin moral ve somut destekleri ona çok yardımcı oldu.”³⁶

- Hindistan

Savaştan sonra varlığı ile uluslararası ilişkileri derinden etkileyen Hint Ulusal Hareketi dünya savaşı sırasında doğup gelişti. Savaşın öncesinde ülkedeki siyasal güçler bölünmüş, Kongre Partisi etkisizleşmiş, milliyetçilik dibe vurmuştu.³⁷ Gandhi’nin 1915’de Güney Afrika’dan dönüşü ile hızlanan bağımsızlık mücadelesi, Kongre Partisi ile İslâm Birliği’nin 1916 Lucknow Kongresi’de aldığı tarihî işbirliği kararı ile atılım yaptı.³⁸ Ulusal Hareketin öfke patlaması Amritsar’da Nisan 1919’da meydana geldi. Callianvala Bağı’nda İngilizleri protesto etmek üzere düzenlenen barışçı gösteriye katılan 10.000 kadar insanın üzerine İngiliz askerleri hedef gözeterek ateş açtı. 379 kişi öldü, 1317 kişi yaralandı. Amritsar Katliamı milyonlarca insanın kalbinde yara açtı, öfke seline dönüştü. 1913’de Nobel Ödülü’nü kazanarak Batı’da ünlenen Rabin Dranath Tagore, Amritsar kıyımının ardından Sir unvanını iade etti.

³⁵ Perinçek, **a.g.e.**, s. 107.

³⁶ Nehru, **a.g.e.**, s. 688

³⁷ **A.e.**, s. 623

³⁸ Shashi Tharoor, **Nehru**, Penguin Books, 2003, s. 25

1920'nin başında Hindu ve Müslümanların Hilafet Hareketi temelinde bir araya gelmeleri, ulusal hareketin sığrama yapmasını sağladı. İngiliz-karşıtı Müslümanlar Kongre Partisi saflarına geldiler. Dahası, İngilizlerle "İşbirliğine Hayır" (non-cooperation) hareketini 1 Ağustos 1920'de başlatan Gandhi, Hint ulusal hareketinin tartışmasız liderliği sandalyesine oturdu.

Hint hareketi hem doğusunu hem de batısını etkiledi. Ortadoğu'da Osmanlı'dan kopan Arap halkları kendi mecralarında akmaya başladı.

- Çin

Çin ulusu 1911'de Dr. Sun Yat Sen önderliğinde 3000 yıllık Feodal imparatorluğu tasfiye ederek Cumhuriyeti kurup modern tarihini başlattı.

I. Dünya Savaşı'nda önceleri savaş dışı kalan Çin, ABD'nin ardından Ağustos 1917'de İtilaf güçlerinin safında savaşa girdi. İngiliz ve Fransızlarla anlaşmalar imzalayan Çin hükümetinin, geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere binlerce Çinliyi bu ülkelere yolladı.

Savaş sonrasında yurtseverlik özlemi temelinde yükselen 4 Mayıs Gençlik Hareketi Versay Görüşmeleri'nde Shandong eyaletinde Almanlara ait ayrıcalıkların Japonlara devredilmesine tepki gösterdi. Büyük kentlerde öğrencilerce başlatılan grevler ve Japon mallarına karşı boykotlar aylarca sürdü. Şangay ve öteki kentlerde tüccarlar ve işçiler öğrencileri desteklemek amacıyla grevlere gittiler. Kamuyunda yükselen hoşnutsuzluk dalgası karşısında Çin yönetimi geriledi, Almanya ile barış anlaşmasını imzalamayı reddetti.

Yabancıların denetimindeki Pekin hükümetine karşı Dr. Sun Yat Sen Çin'in güneyinde milliyetçi bir hareket başlattı. Kuomintang Partisi'nin (milliyetçi parti) önyak olduğu bu hareketin amacı Çin'i yabancı sömürsünden kurtarmak, ülkeyi tek bir yönetim altında birleştirmektir. Sun Yat Sen'in milliyetçi partisi Sovyetler Birliği'nden de yardım görerek güçlendi.

1921 Temmuz'unda kurulan Çin Komünist Partisi Kuomintang ile işbirliğine gitti.³⁹ Dr. Sun Yat Sen'in Sovyetler Birliği ile dost-

³⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih II*, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s. 64

luğu da içeren “Üç Halk İlkesi” milli mücadelele ilgili zafere ulaştıran milliyetçi-komünist ittifakına zemin yarattı.

- Batı Asya

Savaşın sonrasın Ortadoğu İngiliz ve Fransız güçleri arasında paylaşıldı, Küçük Filistin, Ürdün ve Irak İngiliz, Suriye-Lübnan Fransız mandası altına kondu.

Osmanlı devletinden kopartılan **Irak**'da farklı etnik-dinsel unsurlar İngiliz Manda yönetimine karşı ortak tavır aldılar. 1920'de patlak veren isyanı bastıran İngiltere manda yönetimini uzun süre sürdüremeyeceğini anladığından Haşimi ailesinden Faysal'ı kral yaptı. Irak 1932'de bağımsız krallık oldu.⁴⁰

Suriye'de Fransa'ya karşı patlak veren ayaklanma, kısmen başarıya ulaştı. Faysal'ın Suriye kralı olmasına karşı halk direndi. Suriye için bağımsızlık öneren King-Crane Komisyonu'nun raporuna rağmen Suriye General Goulard'ın askeri müdahalesi ile manda yönetimi altına girdi. Fransa Suriye'yi beş ayrı siyasal birime böldü. Fransa'da Halk Cephesi'nin iktidara gelmesi ile Suriye 1936'da bağımsızlığına kavuştu.⁴¹

Afrika'nın kuzey-batısındaki **Fas**'da da Abdülkerim'in önderliğinde büyük bir özgürlük mücadelesi patlak verdi. Bu önder İspanyolları söküpt attı ama ardından Fransızlar tarafından ezildi.

Mısır da da İngilizlere karşı ayaklanmalar ve uzun süreli mücadeleler patlak verdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Saad Zaglul ve Nahas paşalar Waft Partisi'ni kurdular. Parti, tam bağımsızlık ve Sudan'la birlik kurulması hedefini güdüyordu. İngiltere, büyük mücadelelerden sonra, 1922'de Mısır'daki meşrutî krallık rejimini tanıdı.⁴²

Dünya Savaşı'nda İngiltere ile Rusya arasında paylaşılan **İran**, Bolşevik Devrimi ile rahatladı. Ancak İngiltere'nin ülkeyi denetim altına alma çabalarını sürdürmesi üzerine 1921'de Tahran'da yeni bir milliyetçi hareket başladı. 1923 yılında iktidara hakim olan, 1925'de Şah olarak taç giyen Rıza Pehlevî Sovyet dostluğu çizgisinde ilerle-

⁴⁰ A.e., s. 74

⁴¹ A.e., s. 76

⁴² A.e., s. 77

di, İran'ın güneyini İngilizlerden kurtarmaya yöneldi, meşrutî şahlık rejimi ve çağdaşlaşma çabaları ile feodal kurumları gerilettiler.⁴³

Afganistan da bağımsızlığına savaş sonrasında kavuştu. 1919'da başa geçen Emanullah Han, Hindistan'daki İngiliz valiye bir mektup göndererek Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu ve İngiltere ile iyi ilişkiler kurmak istediğini ilettiler. İngiltere Afganistan bağımsızlığını kabul etmekte isteksiz davranınca, ilişkilerin gerginleşmesi 1919'da yeni bir İngiliz-Afgan çatışmasına yol açtı. Bu savaşta başarı elde edemeyen İngilizler, 8 Ağustos 1919'da yapılan anlaşma ile Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Afganlar ardından Sovyetler Birliği ve Türkiye ile anlaşmalar yaparak bağımsızlıklarını korudular.

İrlanda Cumhuriyeti Kuruluyor

İrlanda halkı uzun mücadelelerin ardından savaşın hemen öncesinde 1914'de Home Rule Yasası'nı (yerinden yönetim, ç.n.) Avam Kamarası'ndan geçirerek bağımsızlık yolunda adımlar attı. Ama dünya savaşı gelişmeyi kesintiye uğrattı. "Home Rule" uygulaması savaşın sonuna ertelendi. **İrlanda'da huzursuzluk Dünya Savaşı sırasında arttı. Halk İngiltere için savaşmanın İrlanda'nın ulusal çıkarlarına ters düştüğünü somut olarak gördü.**

1916 yılının Noel haftasında Dublin'de bir ayaklanma patladı, İrlanda Cumhuriyeti ilan edildi. Ayaklanma birkaç gün sonra İngiltere tarafından bastırıldı, sıkıyönetim ilan edilerek İrlandalı gençler kurşuna dizildi.

Büyük savaşın sonunda yapılan Parlamento seçimlerini kazanan "Sinn Feinciler" Londra'ya gitmeyerek 1919 yılında Dublin'de bir Cumhuriyet Meclisi kurup, Cumhuriyeti ilan ettiler.

Sonuç olarak, yüzyıllardır süren İrlanda bağımsızlık mücadelesi, I. Dünya Savaşı'nın sonunda meyvelerini toplamaya başladı.

Avusturalya ve Yeni Zelanda

İngilizlerin talebi üzerine Çanakkale'ye çok sayıda asker yollayan Avusturalya ve Yeni Zelanda'da, savaşın ardından büyük tartışmalar meydana geldi. İngiltere'den bağımsızlık tartışıldı. İngiliz

⁴³ A.e., s. 79; Tolga Gürakar, **Türkiye ve İran**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s. 224-229.

Dominyolu bu iki ülkenin Londra'dan kopmaları zaman aldı ama ulusal bilinçte Çanakkale'nin büyük bir sıçrama yarattığı açıktır.

Bu ülkelerin yanı sıra, Çin Hindi'ndeki Fransız sömürgelerinde (Vietnam-Kamboçya-Laos) Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerinde (Cezayir, Fas, Tunus) milliyetçilik yükselmeye devam etti. Siyah Afrika'da milliyetçilik tohumları toprağa düştü. Balkanlarda da benzer gelişmeler yaşandı. Bu anti-emperyal tepkiler II. Dünya Savaşı sonrasında ürünlerini verecektir.

Sonuç

- I. Dünya Savaşı büyük güçler açısından bir paylaşım savaşıdır. Yer küre emperyal devletler arasında yeniden bölüşüldü.
- Küresel sistem siyasal, ekonomik, askerî, kültürel, hukuksal düzlemlerde şekillendi.
 - Yeni büyük güç ABD küresel sahneye çıktı.
 - Rusya'da yeni bir siyasal-toplumsal sistem doğdu.
 - Avusturya-Macaristan, Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çağın gerisinde kalan devletler yıkıldı,
 - Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğdu.
 - Türkiye'yi öteki Asya-Afrika ülkeleri izledi. Çin'de, İran'da, Hindistan'da emperyalizme karşı ulusal uyanış hızlandı.
 - Yugoslavya'nın oluşumu da Avusturya-Macaristan'a bir tepkidir.
- II. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı'nın ardından kalıcı barışı sağlayamayan uluslararası toplumun ödediği yeni bedeldir.
- II. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı'nın mirası üzerinde yükseldi.

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA İTİLAF DEVLETLERİ'NİN SİVİL HEDEFLERE YÖNELİK SALDIRILARI

Necdet HAYTA*

Togay S. BİRBUDAK**

1914 yılında başlayan ve dört yıl süren muharebelerin ardından devletin yıkılışı ile neticelenecek olan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti pek çok cephede savaşmak zorunda kalsa da, bu cephele içerisinde en kanlı ve en mühimi şüphesiz Çanakkale Cephesi olmuştur. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı zorlayarak İstanbul'u ele geçirme planı çerçevesinde; hem zor durumda bulunan Rusya ile doğrudan teması geçme imkânının bulunması, hem Mısır ve Süveyş üzerindeki tehditlerin ortadan kaldırılması, hem de Balkan ülkelerinin İtilaf Devletleri yanında savaşa dâhil olmaları hedeflenmiştir¹. Bu kapsamda Çanakkale Boğazı ve etrafında 3 Kasım 1914'ten 9 Ocak 1916'ya kadar Osmanlı kuvvetleri ile İtilaf Devletlerine ait askerî birlikler arasında çetin mücadeleler yaşanmıştır². İtilaf Devletlerinin planı kapsamında söz konusu tarihler arasında ilk olarak deniz muharebeleri gerçekleştirilmiş, ancak bu yolla Çanakkale Boğazı'ndaki direnişi kırmayı başaramayan İtilaf güçleri daha sonra kara harekâtı ile Osmanlı hattını geçmeyi denemişlerdir. Ancak her iki teşebbüs de Osmanlı ordusunun direnişini yıkmaya yet-

* Prof. Dr., Gazi Üniv., Gazi Eğitim Fak, Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi,
e-posta: nhayta@gazi.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniv., Gazi Eğitim Fak, Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi,
e-posta: togayar@gmail.com

¹ Besim Darkot, "Çanakkale", **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Eskişehir, ETAM Matbaası, 2001, s. 347-348.

² Zekeriya Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 8, TDV Yayınları 1994, s. 205.

memiş ve İtilaf Devletlerine ait askerî birlikler, yaklaşık 14 ay süren bu mücadele sonunda geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Gelibolu Savaşları 3 Kasım 1914 tarihinde İngiltere ve Fransa ordularına mensup savaş gemilerinin saldırısıyla başlamıştır. Bu ilk saldırının İtilaf devletlerine büyük bir başarı kazandırdığını söylemek imkânsızdır. Bu saldırı nedeniyle Osmanlı tabyalarındaki bazı toplar ve çevredeki kışlalarda bir takım hasar meydana gelmiştir³. Çanakkale cephesindeki esas çatışmalar Şubat 1915'ten itibaren yaşanmaya başlamıştır. İtilaf kuvvetlerinin 19 ve 25 Şubat 1915'te gerçekleştirdikleri saldırılar Osmanlı tabyalarına zarar verse de İtilaf kuvvetlerinin ilerleyişi için yeterli olmamıştır. İki Fransız ve dördü de İngiliz zırhlısından oluşan İtilaf donanması 19 Şubat günü Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarını imha etmek için saldırıda bulunmuş, ancak başarısız bir biçimde geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴. 19 Şubat 1915 tarihli arşiv belgesinde İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Boğazın dış tabyalarını hedef alan saldırılarında 440 mermi atıkları ancak hiçbir başarı elde edemedikleri ifade edilmektedir⁵.

Çanakkale Cephesi için en önemli tarih şüphesiz 18 Mart 1915'tir. İngiliz ve Fransız savaş gemileri tarafından bu tarihte yapılan saldırıda İtilaf Devletlerinin amacı Osmanlı bataryalarını susturarak boğazı geçmek için donanmaya koridor açmak ve Çanakkale Boğazı'na giren savaş gemilerinin Osmanlı iç istihkâmlarını bombalayarak Marmara'ya doğru ilerlemesini sağlamak olmuştur. 16 savaş gemisi ile gerçekleştirilen bu taarruzda karadan gerçekleştirilen Osmanlı savunması cılız olsa da Nusret adlı Osmanlı gemisinin döşemiş olduğu mayınlar İtilaf donanmasına büyük bir hasar verilmeyi başarmıştır⁶. İtilaf devletlerine ait savaş gemilerinden 3'ü batmış, 4'ü ise savaş dışı kalarak kullanılamaz hale gelmiştir. 18 Mart tarihindeki bu büyük hezimetten sonra İtilaf Devletleri savaş stratejisini değiştirerek sadece deniz yoluyla geçilemeyeceği anlaşılan Çanakkale Cephesi'nde kara destekli saldırı devrini başlatmıştır⁷.

³ Şükrü Erkal, **Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 2012, s. 33.

⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: V, TTK Yayınları, trh, s. 434-435.

⁵ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, Cilt: I, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005, s. 18. (BOA. DH. EUM. 3Şb. 4/4).

⁶ Darkot, **a.g.m.**, s. 348.

⁷ Erkal, **a.g.e.**, s. 58-59.

Deniz cephesindeki başarısızlığın ardından kara saldırıları için yaklaşık 5 haftada hazırlıklarını tamamlayan İtilaf Devletleri 1915 yılı Nisan ayı sonlarında Akdeniz Birleşik Kuvvetler Komutanı Sir Ian Hamilton kumandasındaki yaklaşık 75.000 asker ile Çanakkale'deki kara savaşları dönemini başlatmıştır. İtilaf kuvvetlerinin saldırısı 25 Nisan 1915'te Seddülbahir ve Arıburnu bölgesinden başlamıştır. Bu saldırılar karşısında Alman Generali Liman von Sanders komutasında yaklaşık 80.000 kişiden mürekkep Osmanlı ordusu görev yapmıştır. Çanakkale Cephesi'ndeki kara mücadelesi Fransızların 25-27 Nisan 1915 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri başarısız Kumkale çıkartması ile başlamıştır. Aynı tarihte başlayan ve 8 ay kadar sürecek olan Seddülbahir çıkartması Kirte, Kerevizdere ve Zığındere Muharebelerinden sonra 9 Ocak 1916'da geri çekilme kararı ile neticelenecektir. Yine 25 Nisan'da başlayan Arıburnu bölgesindeki mücadele ise Ağustos 1915'e kadar devam edecek, Mustafa Kemal'in de görev yaptığı bu bölgede İtilaf kuvvetlerine geçiş izni verilmeyecektir⁸. Bölgede siper çatışmalarıyla geçen ayların ardından 6 Ağustos 1915'te İngilizlerin gerçekleştirdiği taarruz hareketi Kanlı Sırt mevkiinden başlatılmış, aynı gece Anafartalar kıyısından asker çıkartan İtilaf Devletleri ile M. Kemal'e bağlı birlikler arasında yaklaşık 4 gün süren I. Anafartalar Muharebesi, İtilaf kuvvetlerinin geri çekilmesiyle neticelenmiştir⁹. 21 Ağustos'ta başlayan ve II. Anafartalar Muharebesi olarak adlandırılan bir diğer saldırı da günlerce süren siper savaşlarının ardından başarı ile savuşturulmuştur¹⁰.

Deniz yolu ile gerçekleştirilen başarısız girişimlerin ardından kara harekâtına girişen İtilaf Devletleri, 1915 yılı kışının yaklaşması ve İtilaf kuvvetlerine mensup askerlerce 8 ay boyunca hiçbir anlamlı ilerleyişin sağlanamaması üzerine Çanakkale'den çekilmeye başlamıştır. İngiliz ve Fransız devletlerine ait kuvvetler 19/20 Aralık 1915'te Arıburnu ve Suvla cephelerinden geri çekilmeye başlamış, 8/9 Ocak 1916'da ise Seddülbahir bölgesinden çekilerek Çanakkale bölgesindeki çekilme işlemi tamamlanmıştır¹¹.

⁸ İrfan Tekşüt – Necati Ökse, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 – 09 Ocak 1916)**, Cilt: V., Kitap: III, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 2012, s. 14-18.

⁹ Darkot, **a.g.m.**, s. 350.

¹⁰ Kurşun, **a.g.m.**, s. 207.

¹¹ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: 4, İstanbul, Türkiye Yayınları, 1955, s. 429-430.

Her ne kadar savaşlarda sivillerin zarar görmemesi için XIX. Yüzyıldan başlayarak uluslararası bir hukuk normu tesis edilmişse de savaş sürecinde İtilaf Devletleri, özelinde İngiltere, uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek Çanakkale'deki sivil yerleşim yerlerini bombardımana tabi tutmaktan geri durmamışlardır. Bu saldırılar karşısında Osmanlı devlet adamları tarafsız devletler nezdinde girişimlerde bulunarak bu hukuksuz saldırıları durdurmaya çalışmıştır. Ancak aşağıda da üzerinde durulacağı üzere bu saldırılar neticesinde birçok masum insan zarar görürken, Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimleri bu saldırıları önlemeye yetmeyecektir.

İtilaf devletlerine ait hava ve deniz kuvvetleri Çanakkale Cephesi'nde sadece Osmanlı mevzilerine saldırmakla kalmamış, cepheye gıda ve askerî levazım taşıyan gemilerin etkisiz hale getirilmesi, kara ve demiryollarının tahrip edilmesi, propagandist metinlerin dağıtılması gibi görevler de üstlenmişlerdir¹². Ancak İtilaf kuvvetlerinin sadece bu görevleri yerine getirmekle kalmadığı, masum halkın yaşadığı şehirlere de bombalar attıkları görülmektedir.

Savaş müddetince askerî bir tahkimat yapılmamış sivil bir kent konumunda olan Gelibolu, İngilizler tarafından bombardımana tabi tutulmuştur. Bombalar nedeniyle birçok ev ve işyeri zarar görmüş, kentteki nüfusun büyük kısmı Balıkesir'e nakledilmiştir. Gelibolu'ya ek olarak Lâpseki, Çanakkale ve Eceabad (Maydos) da İtilaf Devletlerinin bombalarından nasibini almıştır¹³. 23 Nisan 1915'te 3 İngiliz uçağı Eceabad'a saldırmış ve 5'i sivil 5'i asker 10 kişinin ölümüne neden olmuştur. Çanakkale cephesindeki mücadeleler sona erdikten sonra da bu bölgeye saldırıların devam ettiği görülmektedir. Nitekim Çanakkale kenti 5 Ocak, 3 Temmuz ve 10 Temmuz 1917 tarihlerinde, Lâpseki ise 3 Ocak 1917'de hava saldırılarına maruz kalmıştır. Ayrıca 1918 yılı Haziran ayında da Uzunköprü'ye üç kez saldırı gerçekleştirilmiştir¹⁴.

Çanakkale Cephesi'ndeki mücadelelerin yaşandığı dönemde si-

¹² Şerafettin Zeyrek, "Çanakkale Savaşlarında Hava Gücü ve Hava Savaşları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Sayı: 1, Mart 2003, s. 141.

¹³ Tülay Alim Baran, "Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlalleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 73, Mart 2009, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-73/canakkale-savasinda-hukuk-ihlalleri> (E.T.: 26.10.2015).

¹⁴ Şerafettin Zeyrek, "Çanakkale Savaşlarında Hava Gücü ve Hava Savaşları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Sayı: 1, Mart 2003, s. 143.

villere karşı gerçekleştirilen saldırılara ilk örneklerden biri Mart 1915'tedir. Çanakkale Deniz Zaferi'nin gerçekleştiği 18 Mart 1915 günü gerçekleşen muharebeler esnasında şehre isabet eden mermiler nedeniyle Çanakkale'de 150 hane yanmış, 3 kişi hayatını kaybetmiştir¹⁵.

İtilaf Devletlerinin başlattığı kara harekâtı sürecinde şehirlere yönelik saldırıların ilk kapsamlı örneklerinden biri 2 Mayıs 1915 günü Gelibolu'ya gerçekleştirilen donanma bombardımanıdır. Söz konusu tarihte yapılan saldırının kente büyük zarar verdiği arşiv belgelerinden net bir biçimde anlaşılmaktadır. 23 Haziran 1915 tarihinde Edirne'deki II. Kolordu-yı Hümayun Kumandanlığı'ndan Başkumandanlık makamına gönderilen yazıda Gelibolu, Kırkkilise ve Tekfurdağı Jandarma Kumandanlıkları tarafından hazırlanan hasar kayıtlarına ait defterlere yer verilmiştir. Söz konusu defterde İtilaf devletlerine ait kuvvetlerin 2 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleştirmiş oldukları bombardıman neticesinde ortaya çıkan zarar liste halinde kaydedilmiştir.

Belgeden anlaşıldığına göre söz konusu tarihte gerçekleşen saldırılarda İtilaf Devletleri sivil halkın yerleşim yeri olan mahallelerle birlikte Gelibolu'da ekonomik faaliyetlerin yoğun yaşandığı liman civarındaki ticaret bölgesini hedef almıştır. Özellikle ticarî işletmelerin listesinin yapıldığı görülen bu hasar tespitinin yer aldığı defterde Gelibolu Limanı civarındaki ticarethanelerde büyük maddî hasarın yaşandığı açıkça görülmektedir. Gerek Müslüman gerekse gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ile vakıflara bağlı olarak Gelibolu Limanı çevresinde faaliyet gösteren kahvehane, marangozhane, meyhane, demirci, kuyumcu, tuz esnafı ile depo sahiplerinin ve sair ticaret erbabının işletmeleri İtilaf kuvvetlerince bombalanmıştır. Her ne kadar ticaret odaklı bir bölge olarak adlandırılrsa da bu civarda bulunan evlerde de zarar meydana geldiği yine bu defterden anlaşılmaktadır. Yine aynı belgeden Liman Köprüsü'nde 5.000 kuruşluk, Liman Dairesi'nde 6.000 kuruşluk bir hasarın oluştuğu kaydedilmiştir. Hükümet Konağı'nın ve Jandarma Dairesi'nin cam ve kiremitleri de bu saldırılarda zarar görmüştür. Hükümet Konağı'ndaki

¹⁵ Devlet Arşivleri G.M., **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, Cilt: I, s. 47. (BOA. DH. EUM. 3Şb. 4/37).

hasar 11.000 kuruş civarındadır. Liman bölgesine yapılan saldırılar neticesinde ortaya çıkan zarar 887.000 kuruş olarak tespit edilmiştir.

2 Mayıs 1915 tarihli saldırılarda Liman bölgesi dışında vurulan yerlerdeki hasar ise 1.400.000 kuruş civarında bir tutara isabet etmektedir. Bu kapsamda Liman bölgesi dışındaki hane ve dükkânların bulunduğu diğer mahallelere ait 55 ayrı zarar kaydı tutulmuştur. Bu kayıtların önemli bir kısmı “*ebniye-i muhtelif*” (muhtelif binalar) olarak kaydedilmiş ve net bir sayı verilmemiştir. Ebniye-i muhtelif olarak adlandırılan kayıtlara ait toplam hasarın 360.000 kuruşun üzerinde olduğunu belirtmek gerekir. 2 Mayıs tarihli saldırılarda Liman bölgesindeki ticarethaneler arasında kayda değer bir biçimde gayrimüslim işletme sahiplerini de görmek mümkündür.

Yine bu saldırılar esnasında hasar alan dikkate değer yerler arasında Pazaryeri'ndeki eski bedesten, kız mektebi, Müslüman cemaatine ait bir kütüphane, mahalleye ismini veren Cami-i Atik sayılabilir. Adı geçen eğitim ve ibadet kurumlarındaki hasar genellikle cam kırıkları ile atlatılabilmiş, ancak buna rağmen toplam hasar 30.000 kuruşun üzerinde olmuştur. Sonuç olarak gerek Liman bölgesi gerekse diğer bölgelerdeki ev ve ticarî işletmelerde meydana gelen toplam hasarın 2.000.000 kuruşun üzerinde olduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Çanakkale cephesindeki mücadeleler esnasında İtilaf Devletleri tarafından sivil halka yapılan saldırıları en ayrıntılı anlatan örneklerden bir diğeri ise Edirne Valisi Adil Bey tarafından, Gelibolu'nun İtilaf donanması ve uçakları tarafından bombalanması hakkında Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 28 Haziran 1915 tarihli bir resmi yazıdır. Bu resmi evraka göre Gelibolu şehri 2 Mayıs ve 20 Haziran tarihlerinde donanma gemileri tarafından 16 ve 30 Nisan ile 15 Haziran'da ise havadan vurulmuştur. Yine aynı belgede saldırı neticesinde meydana gelen hasar ayrıntılı bir biçimde sunulmaktadır.

Gelibolu Mutasarrıflığı'nca hazırlanan ve toplam 5 yaprakтан oluşan listeye göre İtilaf gemileri tarafından 20 Haziran 1915 günü şehre yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılara ait olarak 102 adet hasar kaydı tutulmuştur. Bu kayıtlara göre toplam 110 yerleşim yeri zarar görmüştür. Bunlardan 47 tanesinin dükkân olduğu kalan 63 yerleşim yerinin ise kayıtlara hane olarak geçirildiği görülmektedir.

¹⁶ BOA. DH. EUM. VRK. 25/44.

İtilaf devletlerine mensup donanma kuvvetlerinden gerçekleştirilen bu saldırılar Gelibolu'nun Sofuca Halil, Cami-i Atik, Bıçakçızade, Karaman, Ayşe Hatun, Yahşızade, Aya Nikola, Aya Yorgi ve Aya Dimitri mahallelerine isabet etmiş ayrıca Bezirgân Çarşısı ve Kuyumcular Çarşısı da ciddi bir biçimde zarar görmüştür. Söz konusu bombardıman neticesinde 30 ev kısmen harap olmuş, 5 evin camları kırılmış, 5 evde yangın çıkmış, 23 ev ise tamamen harap olmuştur. Bombardımandan zarar gören ev ve dükkânlara ait olarak tutulan kayıtlara göre Müslümanlara ait 34, gayrimüslimlere ait 56 ve vakıflara ait 12 mülk zarar görmüştür. Toplam zarar miktarı 1.300.000 kuruşa ulaşmıştır.

Görüldüğü üzere bu saldırılarda zarar gören yerler arasında sadece kişilere ait mülkler değil vakıflara ait mekânlar da bulunmaktadır. Vakıflara ait ev ve dükkânlar da bu saldırılarda önemli oranda zarar görmüştür. Örneğin Gelibolu'da bulunan Çulhalar Camii için kayıtlarda 200.000 kuruşluk bir hasar kaydı ve bu ibadethane için "*kâmilin harab*" olduğu notu bulunmaktadır. Yine vakıf mülkü olarak kayıtlara geçen Aya Dimitri Kilisesi'nin duvarı kısmen zarar görmüş, Musevî Havrasına ve Ermeni Kilisesine vakfen bağlı 4 dükkân da bu saldırılardan nasibini almıştır. Gelibolu'da bulunan Kuyumcular ve Bezirgân çarşılarında da önemli bir hasar meydana gelmiştir. Kuyumcular Çarşısı'ndaki terzi, kuyumcu, sarraf, bakkal gibi dükkânlardan oluşan 13 işyeri ile Bezirgân Çarşısı'nda faaliyet gösteren 19 dükkân bu saldırılarda zarar görmüştür. Yaklaşık olarak Kuyumcular Çarşısı'nda 74.000 kuruş; Bezirgân Çarşısı'nda ise 95.000 kuruşluk bir hasar ortaya çıkmıştır¹⁷.

Söz konusu belgede İtilaf devletlerine ait hava kuvvetlerinden gerçekleştirilen saldırılara ait olarak ise sadece bir kayda yer verilmiştir. Bu kayda göre Gelibolu Kazancılar Yokuşu'nda Deveci Hasan Ağa'ya ait haneye İtilaf uçaklarından atılan bomba isabet etmiş ve bu saldırı neticesinde evde 1.500 kuruşluk bir hasar ortaya çıkmıştır¹⁸.

Yine Gelibolu Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen aynı tarihli bir başka listede ise 48 başlık altında yaşanan zayıat ortaya konulmuştur. Bu listeye göre Sofuca

¹⁷ BOA. DH. EUM. VRK. 25/32.

¹⁸ BOA. DH. EUM. VRK. 25/32.

Halil, Kalenderhane, Liman, Çarşı, Kapudan, Emir Paşa, Ak Kadı, Musevî ve Aya Nikola mahallelerinde 19 dükkân ve 29 haneye bomba isabet etmiş ve toplamda 521.300 kuruşluk hasar ortaya çıkmıştır. Bombaların isabet ettiği mülklerin 20'si Müslümanlara, 23'ü gayrimüslimlere aitken 5 mülk ise vakıflara aittir. Bu saldırı neticesinde bomba isabet eden 29 haneden 4'ü tamamen harap olurken 6'sında yangın çıkmıştır. Belgeden anlaşıldığına göre Çarşı Mahallesi'ne isabet eden bombalar genellikle dükkânlarda yangına ve ciddi hasara neden olmuştur. Vakıf malları arasında bomba isabet eden ticarî mekânlar dışında Ahmed Dede Türbesi de İtilaf devletlerinin saldırısından kurtulamamış ve kısmen tahrip edilmiştir¹⁹.

Çanakkale'de gerçekleştirilen mücadeleler esnasında sağlık hizmetlerinin görüldüğü yerler de hukuka aykırı bir şekilde İtilaf devletlerinin saldırılarına maruz kalmıştır. Muharebelerin başlamasının ardından bölgede çeşitli yerlerde 20'den fazla hastane birimi tesis edilmiş ve hastaların başkente nakil işlemlerinin hızlı yürütülebilmesi için deniz yolu hattında hasta taşımak için özel renkte boyanmış gemiler tahsis edilmiştir. Ancak buna rağmen hem Hilâl-i Ahmer bayrakları ile donanmış sağlık kuruluşları hem de hasta taşıyan gemiler 1915 yılı yaz aylarında yoğunlaşan İtilaf devletlerinin saldırılarına yılsonuna kadar devam etmiştir²⁰. İngiltere hükümeti bu saldırılarına kılıf olarak bu deniz araçları ile Gelibolu cephesinden asker taşındığını iddia etmiştir²¹. Sağlık hizmeti veren ve uluslararası hukuk açısından saldırıdan masun olması gereken hastane işlevi gören mekânların vurulmasına dair en ilginç örneklerden biri Maydos'un bombalanması sırasında olmuştur. Mayıs 1915'te yapılan saldırı neticesinde gemilerden atılan atışlarda ilk hedef yaralılarla dolu mevki hastanesi olmuş ve çıkan yangın birçok insanın ölümüne neden olurken, söz konusu olayda hastanede tedavi gören 25 kadar İngiliz askeri de hayatını kaybetmiştir²². Çanakkale Muharebeleri esnasın-

¹⁹ BOA. DH. EUM. VRK. 25/48.

²⁰ Baran, a.g.m..

²¹ Ahmet Tetik – Mehmet Şükrü Güzel, **Kızılây ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 103.

²² Mesut Erşan, “Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 73, Mart 2009, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-73/canakkale-muharebelerinde-savas-hukuku-ihlalleri> (E.T.: 26.10.2015).

da masum sivillerin zarar gördüğü bir diğer olay türü ise yolcu ve nakliye gemileri ile balıkçı teknelerine yönelik saldırılar olmuştur²³.

Çanakkale muharebeleri kapsamında savaşla bir ilgisi olmadığı halde İtilaf kuvvetlerinin bombalarından zarar gören yerlerden biri de Bolayır'daki Gazi Süleyman Paşa Türbesi'dir. Askerî bir amaç için kullanılmamasına ve kutsal bir mabet statüsüne haiz olmasına rağmen bu türbe 11 Nisan 1915 günü İngiliz Agamemnon Zırhlı Gemisi'nden yapılan bombardıman neticesinde zarar görmüştür²⁴.

İtilaf kuvvetlerinin saldırıları neticesinde evleri ve eşyaları zarar gören halkın zarurî ihtiyaçlarının karşılanması için Osmanlı idaresi tarafından 50.000 kuruşluk bir bütçe tahsis edilmiştir²⁵. Ancak bu meblağ yaraların sarılmasına yetmemiş ve Ağustos ayında bir 50.000 kuruşluk tahsisat daha temin edilmiştir²⁶. Sadece yukarıda ifade edilen belgelerde belirtilen maddî zararlar dikkate alındığında dahi Osmanlı yönetiminin tahsisatının halkın zararını karşılamak için pek yeterli olmadığı görülmektedir.

Osmanlı yönetimi İtilaf devletlerinin masumları hedef alan bu saldırılarını önlemek için diplomatik yollardan bazı girişimlerde bulunmuştur. İngilizlerin Mayıs 1915'te Maydos kasabasındaki Hilâl-i Ahmer bayrağı bulunan hastaneye saldırısının ardından Amerika Birleşik Devletleri elçisi aracılığıyla bu durum protesto edilmiş ve bir daha böyle bir olayın vuku bulması durumunda Osmanlı Devleti'nin elindeki İngiliz esirlere karşı aynı şekilde davranılacağı ifade edilmiştir²⁷. Bu konuda Harbiye Nazırı Enver Paşa ile ABD elçisi Morgenthau arasında yazışmalar da yaşanmış ve Osmanlı Devleti adına bu konudan duyulan rahatsızlık bizzat Enver Paşa tarafından da bildirilmiştir²⁸. Osmanlı Devleti sadece ABD nezdinde girişimlerde bulunmakla yetinmemiştir. 17 Temmuz 1915 tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkan Yardımcısı Dr. Besim Ömer Bey, Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne göndermiş olduğu yazıda 14 Temmuz 1915'te Çanakkale'de 3 adet hastane gemi-

²³ Baran, a.g.m..

²⁴ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C. I, s. 92, 110-11. (BOA. HR. SYS. 2098/10).

²⁵ **A.e.**, s. 87-88. (BOA. MV. 197/111).

²⁶ **A.e.**, C. I, s. 250-251. (BOA. MV. 198/126; BEO. 327768).

²⁷ **A C. I**, s. 92, 110-11. (BOA. HR. SYS. 2409/21; 2409/53).

²⁸ Tetik – Güzel, **a.g.e.**, s. 106-112.

sinin İtilaf kuvvetlerinin uçaklarının saldırısına maruz kaldığını ve bu saldırı neticesinde 4 personelin hayatını kaybederken, 8 kişinin de hayatını kaybettiğini, 16 Temmuz'da Gelibolu yakınlarındaki bir cankurtarana yapılan saldırıda 4 kişinin öldüğünü, 17 Temmuz'da ise Hilâl-i Ahmer çadırları bulunan ve görünür bir mevkide yer alan Sıhhiye bölüğüne bombalı bir saldırı gerçekleştirildiğini ifade ederek 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi'ne atfen diplomatik yardım talebinde bulunmuştur²⁹. Ancak anlaşılan o ki, bu diplomatik girişimler de saldırıların kesilmesine imkân sağlamamıştır. Uluslararası hukuk kurallarına atıfla yapılan diplomatik girişimlere rağmen sağlık hizmeti veren bina ve deniz taşıtlarına dair saldırılar devam etmiştir³⁰.

Neticede 1915-1916 yıllarında Çanakkale Boğazı önlerinde gerçekleştirilen muharebeler sadece Osmanlı Devleti'nin değil I. Dünya Savaşı'nda yer alan tüm devletlerin kaderine etki etmiştir. Nitekim bu cephedeki Osmanlı başarısı Rus Çarlığı'nın yıkılışına, savaşın 1918'e kadar uzamasına, İngiltere'de siyasî iktidarın değişmesine neden olmuştur. Ancak Çanakkale Cephesi'nde verilen mücadeleler sırasında tamamen yerleşim yeri mahiyetinde bulunan şehirlerde yaşayan sivil halk İtilaf Devletlerinin yoğun saldırılarından nasibini almış, can ve mal kayıplarına maruz kalmıştır. Saldırıları esnasında İngiliz ve Fransız askerî birliklerinin askerî hedefleri vurmakla yetinmedikleri ve sivil halkın yaşadığı yerleri birden çok kez, tekraren vurmaktan geri durmadıkları görülmektedir. Yine bu saldırılar göstermektedir ki, gerçekleştirilen saldırılarda din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin vakıf malları ve ibadethaneler dahi hedef alınmış sadece Müslümanların kutsal mekânları değil, Hıristiyan ve Yahudilerin ibadethaneleri de vurulmuştur. Her ne kadar savaşlarda sivillerin

²⁹ A.e., s. 177-179.

³⁰ Bu hususta Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından belgeleri yayımlanan birkaç örnek aşağıda sunulmaktadır. Temmuz ayında Gelibolu Havuzlar mevkiindeki hastaneye yapılan hava saldırısı 6 kişinin ölümüne, 4 hastanın ise yaralanmasına neden olmuştur. Ağustos ayında Kilitbahir bölgesindeki hastaneye İtilaf devletlerine ait uçaklarla yapılan saldırıda hastanede tedavi görenlerden 4'ü hayatını kaybederken 14 kişi de yaralanmıştır. Yine Ağustos ayında Galataköy mevkiindeki Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne atılan üç bomba 1 askerinin hayatını kaybetmesine 3 kişinin de yaralanmasına neden olmuştur. 21 Eylül tarihinde ise Çanakkale Merkez Hastanesi bombalara maruz kalmış ancak bu saldırı sadece bir kişinin yaralanması ile geçiştirilebilmiştir. **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C. I, s. 189, 214, 218. (BOA. HR. SYS. 2412/11; HR. MA. 1138/12; 1136/61); **a.g.e.**, C. II, s. 95, 116. (BOA. HR. SYS. 2413/60; HR. MA. 1144/22). Bu saldırılarda sabit balonların da görev aldığı anlaşılmaktadır. Tetik – Güzel, **a.g.e.**, s. 115.

zarar görmemesi için XIX. Yüzyıldan başlayarak uluslararası bir hukuk normu tesis edilmişse de Osmanlı Devleti'nin saldırılarda sivillerin hedef alındığını vurgulayan engelleme girişimlerine rağmen İtilaf Devletlerinin saldırılarının devam etmesi I. Dünya Savaşı'nın bir başka acı gerçeği olarak tarihe geçmiştir.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA İNGİLTERE'NİN HUKUKA AYKIRI SAVAŞMA ÖRNEKLERİ VE BUNA KARŞI OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TEPKİSİ

Tülay ALİM BARAN*

Uluslararası İnsancıl Hukuk, Silahlı Çatışma ya da Savaş Hukuku terimleri ile ifade edilen Hukuk dalı, silahların ve savaş taktiklerinin askerî hedefle sınırlı olması, askerî amaçlarla ve bu amaçlara erişmek için makul bir şekilde gerekli olduğu kadar orantılı kullanılması, mağdurlar üzerinde gereksiz acıya sebep olunmaması veya tarafsız ülkelerdeki insan ve nesnelere zarar verilmemesi gibi ilkeleri belirlemiştir.¹

Bir hukukçu ve diplomat olan ve Devletlerarası Hukukun kurucusu olarak kabul edilen Grotius başta olmak üzere Jean Jacques Rousseau gibi isimler devletlerarasında savaşın gelişimi konusunda olması gereken ilkeleri formülize etmişlerdir. Rousseau, savaşın insanın insanla değil devletlerarasında bir ilişki olduğunu, bireylerin insan olarak ya da yurttaş olarak değil, asker olarak ve tesadüf sonucu düşman olduklarını ifade ederek insanlık ilkesinin altını çizmiştir.

24 Temmuz 1859'da Avusturya işgal kuvvetleri ile İtalyan - Fransız kuvvetleri arasında Kuzey İtalya'da bir kasabada gerçekleşen Solferino Savaşı'nda ölü ve yaralı sayısının 40.000 kişiyi bulması ve savaş alanındaki yaralı askerlerin içinde bulunduğu durum İsviçreli işadamı Henry Dunant'ın harekete geçmesine neden olmuştur. Dunant ve Guillaume-Henry Dufour'n katkılarıyla 1864 yılında diplomatik bir konferans gerçekleşmiş ve bu konferansa katılan 16 devlet

* Prof. Dr. Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
e-mail: tbaran@yeditepe.edu.tr

¹ Ayşe Nur Tütüncü, "Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2004/2, s. 13.

Uluslararası Kızılhaç Komitesini de kuran Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Çağdaş uluslararası insancıl hukukun temellerini oluşturan bu sözleşme, çatışmaların mağdurlarını korumak için geçerli yazılı evrensel kuralları ortaya koyarak yaralı ve hasta askerî personele ayırım gözetmeksizin bakım sağlanması yükümlülüğünü getirmiştir. Ayrıca beyaz fon üzerine bir Kızılhaç amblemi belirleyerek sağlık personelinin, vasıtalarının bununla işaretlenmesini ve buna saygı gösterilmesini kararlaştırmıştır.² Bu sözleşme savaşta hastanelerin tarafsız kabul edileceğini, içlerinde yaralı ve hastalar bulunduğu sürece gözetilip, himaye edileceğini, yerli halk tarafından yaralılara yardım edenlerin korunacağını da açık olarak belirlemiştir.³ Bunun ardından gereksiz şiddetin önlenmesi ve silahlara ilişkin sınırlamalar getiren 1868 St. Petersburg Deklarasyonu yayınlanmıştır.⁴ 27 Ağustos 1874 tarihinde Brüksel'de kabul edilen uluslararası bildiri ise sınırsız güç kullanılmayacağını kayda bağlarken, yasak olan savaş araçlarını da tanımlamıştır. Buna göre zehir ve zehirli silahlar, gerekmeyen zarara yol açan silahlar, mermiler veya diğer malzemeler savaş aracı olarak kullanılmayacaktı. Bu deklarasyonu insan vücudunda patlayan ve parçalanan mermilerin yasaklandığı 1899 tarihli Lahey Deklarasyonu izlemiştir.⁵

Uluslararası İnsancıl Hukuk açısından önemli olan bu deklarasyonların ardından 1907 tarihli “Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Lahey Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşme harp esirleri konusunu ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Düşmana Zarar Verme Vasıtaları, Kuşatmalar, Bombardımanlar bölümü, savaşan devletlerin düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadığını bir kere daha belirlemiştir. Zehir ve zehirli silahlar kullanmak, düşman ordusuna veya milletine ait şahısları ihanetle öldürmek veya yaralamak, silahları indirerek yahut artık kendini savunma vasıtalarına malik olmayarak şartsız iradeye teslim olmuş bir düşmanı öldürmek veya yaralamak, mağluplara canlarının bağışlanmayacağını beyan etmek, fazla acı vermeye mahsus silah,

² <http://www.kizilay.org.tr>

³ **Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, Sözleşmeler, Tüzükler, Kararlar**, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 1964, s. 13-16.

⁴ Tütüncü, **a.g.m.**, s. 13.

⁵ Meltem Saribeyoğlu, “Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, Nisan 2004, s. 27-29.

mermi ve maddeleri kullanmak, görüşmeci bayrağını, millî bayrağını, askerî rütbe işaretlerini, düşman üniformasını ve Cenevre Sözleşmesi'nin ayırıcı işaretlerini kanunsuz kullanmak, düşman mallarını tahrip ve müsadere etmek yasaklanmıştır. Lahey Sözleşmesi'nin 25. maddesine göre “Savunulmamış şehirler, kasabalar, ikamete mahsus evler yahut binalara hangi vasıtayla olursa olsun hücum veya bunları bombardıman etmek” yasaktır. Sözleşmenin 27. maddesi “Kuşatmalarda ve bombardımanlarda, aynı zamanda askerî bir amaçla kullanılmamış olmaları şartıyla ibadete, güzel sanatlara, ilimlere ve hayırseverliğe tahsis edilmiş binaları, tarihî abideleri, hastahaneleri, ev, hasta ve yaralıların toplandıkları yerleri korumak için mümkün olduğu kadar gerekli tedbirler almayı” zorunlu kılmıştır.⁶

Dolayısıyla Çanakkale Savaşları sırasında savaşıyan tarafların imzaladığı bir savaş hukuku yürürlükte bulunuyordu. Buna rağmen, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden örneklendireceğimiz üzere uygulama bundan uzak şekillenmiştir. Çanakkale Savaşı süresince sivil yerleşim alanlarının bombalanması ve bunun sonucunda sivil vatandaş kaybı, evlerin oturulamayacak hale gelmesi, çıkan yangınlar sonucunda göç etme zorunluluğu gibi bir dizi olumsuzluk yaşanmıştır. Yasak olmasına rağmen hastaneler ve hastane gemileri bombalanmış, kutsal mekânlar zarar görmüş, yasak olan mermiler ve gaz bombaları kullanılmıştır. Bu durum karşısında Amerika vasıtasıyla protestolar ve eleştiriler söz konusu devletlere sürekli olarak iletilmiştir. Amerikan elçisi Morgenthau ile Enver Paşa arasında yapılan yazışmalarda ve görüşmelerde sürekli olarak geçen savaş hukuku ihlalleri konusu, İngiltere ve Fransa'nın iddiaları, karşı iddialar olarak yanıtlanması nedeni ile çözüme kavuşamamasından öte, bizzat aracı olarak başvuru yapılan Amerikanın da buna inanmamış olması nedeni ile baştan çözümsüzlüğe mahkûm kalmıştır. Morgenthau, İngilizlerin hukuk ihlali yapmadıkları düşüncesini başından itibaren saklı tutmuş, buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun sivillerin, kadın ve çocukların öldürüldüğü ile ilgili ilettiği şikâyetleri hatıralarında abartılı olarak bulduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁷ Enver Paşa, Amerika sefiri Morgenthau'ya birçok savaşa katıldığını ve bu nedenle masum halkın nasıl bir ızdırap yaşadığını çok iyi bildiğini

⁶ <http://www.kizilay.org.tr>

⁷ “Ambassador Morgenthau's Story”, <http://www.antibaro.gr>

ifade etmiş, İngilizlerin amaçlarına ulaşmak için hiç bir masum vatandaş dikkate almadıklarının altını çizmiştir. Suriye'de açık şehirleri topa tutan İngiltere'nin Çanakkale'deki bütün şehir ve köyleri yakacaklarına ilişkin attıkları bildirilerin dikkate alınması gerektiğini, nitekim müstahkem olmayan Gelibolu'nun birçok kadın ve çocuğun ölümüne yol açarak topa tutulmasının, kutsal mekânlar savaş hukukunun koruması altında olmasına rağmen Bolayır'da bulunan Süleyman Paşa'nın türbesinin tahrip edilmesi örneklerinin neleri yapabileceklerinin bir ifadesi olduğunu dile getirmiştir. İngiliz Agamemnon zırhlısı tarafından hiçbir askerî amaçla kullanılmamasına rağmen Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın türbesinin hedef gözetilerek vurulması Lahey Sulh Konferansı kararlarına aykırı olduğu gibi, savaş esnasında İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan mabetler ve kutsal yerlerin korunması kararına da aykırı idi.⁸ Türbenin kasten vurulduğuna dair yapılan açıklamalara ve Dışişleri Bakanlığı'nın yazısına Londra'daki Amerikan Sefareti vasıtasıyla yanıt veren İngiltere, Osmanlı memurları tarafından ortaya atılan bu ithamın yalan olduğunu, şüpheli hareketler tespit edilmesi nedeni ile İngilizler tarafından Bolayır'a mermi atışı yapılırken caminin isabet almaması için özellikle dikkat edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca De Robeck Lahey Konferansı'nın on birinci mukâvelenâmesiyle muayyen hiçbir âlâmetin görülmediğini ilave ederek işaretlerin yeterince büyük olması konusunda da uyarıda bulunmuştur.⁹

Enver Paşa Gelibolu'nun topa tutulmasının ve türbenin vurularak tahrip edilmesinin dışında İngilizlerin uluslararası hukuka aykırı olarak gerçekleştirdiği tecavüzlerin bu konu başlığı altına giren örneklerinin bir kısmını ise şu şekilde vermektedir:

29 Nisan'da Bandırma'dan yük almakta olan silahsız Osmanlı İttihad Vapuru'nun evvelce haber verilmeksizin torpil ateşine maruz kalması, Mayıs'ın beşinci günü Bandırma'dan İstanbul'a gelmekte olan silahsız ve içinde birçok kadın ve çocuk olmak üzere 700 yolcunun bulunduğu Doğan tüccar vapuruna taarruz, 9 Mayıs'ta ölülerin gömülmesi için gönderilen memurların esir edilmesi ve ancak on beş

⁸ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-I, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS) 2412/11, HR. SYS, 2098/10

⁹ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-II, HR. SYS, 2099/11

gün sonra iade edilmiş olmaları, 10 Mayıs'ta İstanbul isimli Alman vapurunun Boğaziçi'nde bir İngiliz denizaltısı tarafından saldırıya uğraması ki, bu gemilerin Osmanlı ordu donanması ile bir ilgileri bulunmamaktadır. 18 Mayıs'ta silahsız Madelayna Rigmersi isimli içinde asker ve askerî malzeme bulunmayan mal yüklü vapurun taarruza uğraması ve karaya oturması, Temmuz ayında Mudanya İskelesi'nde posta hizmetinde kullanılan Biga ismindeki yolcu gemisine saldırılması, bir mavnayı çekmekte olan ve askerî maksatla kullanılmayan Haliç Vapuru'na bir denizaltıdan içindekilerin tahliyesine zaman bırakmaksızın saldırılması, Marmara havzasında ahalie ait olup geçimlerini sağlamak için gelip giden yelkenlilere saldırılarak ailelerin sefaletle sürüklenmesi, Marmara'da işleyen yolcu vapurlarının hiçbir askerî özellikleri olmamasına rağmen saldırıya uğramaları.¹⁰

Bunun yanı sıra Kabatepe'den İmroz'a giden bir nakliye vapuruna ateş açılmış ve aynı zamanda Arıburnu istikametinde ilerleyen bir balon gemisi Çanakkale'ye 20-30 kadar bomba atmış, bu bombalar sonucunda çıkan yangın geceyarısına kadar devam etmiştir. Lapseki'nin Halilpaşa Çiftliği yakınında bulunan Ceyhun Nakliye Vapuru batırılmıştır.¹¹ Düşman denizaltısı tarafından Erdek Limanı'nda ateş altına alınan vapurlardan Gelibolu Vapuru'nun isabet alması ile iki kişi şehit olmuş ve Safa Römorkörü'nden iki kişi hafifçe yaralanmıştır.¹² Çanakkale'de bir kruvazör Turhan, Kavakköy ve Kocaçeşme köylerini topa tutmuş ve bunun sonucunda birkaç hane yanmıştır. Düşman denizaltısı Bozburun Katırlı ile Kızıl Adaları arasında yedi-sekiz adet dolu ve boş yelkenli ve sandal batırılmış, başka bir düşman gemisi Mudanya önüne gelerek birdenbire ateş açmış ve Gümrük Dairesi'ne attığı beş mermiden dolayı yangın çıkmıştır. Mudanya'dan Emirali'ye muhâcir nakleden bir kayığa isabet etmemiş olsa da iki mermi atılmıştır. 24 Ağustos 1915 tarihinde İstihbarat Şubesi Müdürü tarafından haber verildiğine göre Bolayır köyü ve civarı aralıklarla bombardıman edilmiştir.¹³ Marmara'da Kemer civarında

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası (DH.EUM.VRK)**, 25/36, **HR.SYS**, 2099/5, **DH.EUM.VRK**, 25/52, www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-II,HR.SYS,2099/9

¹¹ **DH. EUM. VRK**, 25/25

¹² **DH. EUM. VRK**, 25/52

¹³ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebele-

bir düşman denizaltısı tarafından evvelce hiçbir surette ihbarda bulunulmaksızın Şirket-i Hayriye'nin 40 numaralı vapuruna saldırılmış ve bu saldırı sırasında vapurun kazanı tahrip olmuş, mürettebâtından bir ateşçi ile çarkçıbaşı şehit olmuştur. Bir kısım mürettebât önce esir edilmiş ve yirmi dört saat sonra serbest bırakılmış ise de bir asker daha şehit olmuştur. İzmit Körfezi'nde Eskihisar yakınında bir yelken gemisi ve mavnaya yine ihtarda bulunulmaksızın top ateşiyle taarruz edilmiş ve bunun sonucunda iki asker şehit olmuş, bir asker kaybolmuş ve yaralananlar olmuştur. Fransa'nın Latos Trevil isimindeki kruvazörü Lazkiye civarında sahilde balıkçılık ile uğraşan küçük bir kayığa on mermi atıp zarara uğratmıştır.¹⁴

Liman Von Sanders, Çanakkale Savaşı'na ilişkin hatıralarında; Maydos kasabasında sağlam bir duvarın dahi kalmadığını aktarmakta, Kocadere köyünün tamamen tahrip olduğunu, Bolayır, Karaburgaz, Yeniköy ve Gelibolu'nun da ağır hasara uğradığını ifade etmektedir.¹⁵ Düşmanın boğazlara saldırması sonucunda Çanakkale'de evleri ve eşyaları yanan sivil halk zarar görmüş ve balıkçılık ile geçimlerini sağlamaya dönük işlerle uğraşan insanlar mağdur edilmiş ve sivil vatandaşların gördüğü bu zararın nasıl karşılanabileceği konusunda bir taraftan çalışmalar yapılırken bir taraftan da bu zararın düşman tebaasından olanların tasarrufunda bulunan mal ve emlakın satılarak karşılanması konusunda önerilerde bulunulmuştur.¹⁶ Fransa, bu olayın gerçeği yansıtmadığını ve böyle bir iddiada bulunan protestonun da kasti bir amacının bulunduğunu ifade ederken, şikâyetlerin iletildiği Morgenthau gerek Enver Paşa, gerekse diğer Türk yetkililerin daha önce de buna ilişkin çok sayıda iddiada bulduklarını, ancak araştırmaları sonucunda Saros körfezinde bulunan İngiliz savaş gemilerinin boşaltılmış olan Gelibolu'ya ateş ettiklerini tespit ettiğini ifade etmiştir. Boşaltılan Gelibolu'da Türklerin bazı evleri askeri üs olarak kullandıklarını ve İngilizlerin, İmparatorluğun askerî gücünün sınırlanması için vurmasının bir zorunluluk olduğunu

ri-I, **Hariciye Nezareti Matbuat (HR.MA)**, 1136/61, 1139/14, **HR.SYS**, 2103/1

¹⁴ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-II, **HR.SYS**, 2100/10

¹⁵ "Liman Von Sanders Paşa'nın Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları**, Cilt: 2, İstanbul 2002, s. 69-70.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)**, 197/111, **MV**, 198/126, **Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO)**, 4352/326338, **Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İUM.EK)**, 97/46

da eklemiştir.¹⁷ Her defasında Osmanlı İmparatorluğu'nun iletlediği sivil yerleşim alanlarının vurulduğuna dair olan şikâyetlerin, görüldüğü üzere başta Amerika tarafından ciddiye alınmaması üzerine Enver Paşa, Morgenthau'nun hatıralarında anlattığı üzere İngiliz ve Fransız hükümetlerine ileilmek üzere bir mesaj göndermiştir. Enver Paşa korumasız Müslüman köylerinin vurulması, yüzlerce sivilin öldürülmesi, uluslararası kuralların hiçe sayılması nedeni ile İstanbul'da yaşayan İngiliz ve Fransız vatandaşlarının toplanarak Gelibolu'da bulunan Müslüman köy ve kasabalarına yerleştirileceğini ve böylece İtilaf Devletlerinin yalnızca korumasız Müslümanları değil kendi vatandaşlarını da vurmuş olacağını bildirmiştir. Bu tehdidin başta Amerika olmak üzere müttefikler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Morgenthau, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya yazdığı yazıya bu kararı hükümetine bildirmiş olmakla beraber, resmî olarak değil Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dostu olarak bu kararın uygulamaya konulmasının İmparatorluğun şöhretine gölge düşüreceğini ifade etmek istediğini söyleyerek başlamıştır. Bu durumun komutanlar tarafından da kabul edilmeyeceğini, kararı uygulayacak sorumluların üzerinde utanmaya yol açmaktan başka bir işe yaramayacağını ve harbin sonucu üzerinde de hiç bir etki yaratmayacağını ifade etmiştir. Hatıralarında İstanbul'da bir kaç kuşaktır yaşayan Levantenlerin yanı sıra geniş bir misyoner, öğretmen, iş adamı nüfusu bulunduğunu ifade eden Morgenthau, Enver Paşa'yı ikna etmeye çalıştıysa da sınır dışı kararının yayınlandığını dile getirmektedir. Almanların Enver Paşa'nın bu kararı karşısında kendilerinin zarar göreceği kanaatinde olduğunu ve Gelibolu'da bir toplama kampı önerisinde bulduklarını, Avusturya büyükelçisini çağırdığını, bunu durdurabilecek tek kişinin Enver olduğunun büyükelçiler tarafından kendisine iletildiğini ve Enver Paşa'nın da kararlılığını göstermek üzere İngiliz ve Fransızlardan bazılarını tutukladığını anlatan Morgenthau, bütün yabancı nüfusun neredeyse tamamının Amerikan elçiliğine geldiğini ifade etmektedir. Daha sonra Enver Paşa ile görüşüklerini ve kendisine bu insanların gönderilmemeleri konusunda ısrar etmiş olmasına rağmen Enver Paşa'nın başlangıçta kararında ısrarcı olduğunu, ancak daha sonra 50 kişinin gönderilmesine razı olduğunu belirtmektedir. Morgenthau İstanbul'da yaklaşık 3000 İngiliz, Fransız vatandaşının yaşadığını ve yalnızca 50 kişinin gideceği ve bunların da

¹⁷ "Ambassador Morgenthau's Story", www.antibaro.gr

gençlerden olacağı duyulunca elçilikte toplanan kalabalıkta büyük bir memnuniyetin yaşandığını ifade etmektedir.¹⁸

Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile Müttefikleri ve Amerika'yı karşı karşıya getiren ve yine Enver Paşa'nın yukarıdaki örneğe benzer şekilde tedbir almaya çalıştığı konulardan birisi de hastane ve hastane gemilerinin bombalanması ya da bu gemilerin askerî amaçlarla kullanılmasıdır. 1915 yılı Ocak ayı içerisinde 250 yataklı hastane dışında Seddülbahir, Kilitbahir, Eceabat, Bolayır, Kumkale ve Çanakkale'de bulunan 6 revire ek olarak savaşın başlaması ile birlikte Kerevizdere, Tener deresi, Soğanlıdere, Havuzlar deresi, Kurucadere ve Matikdere'de Büyük Sargı Yerleri açılmıştır. Ayrıca ihtiyaç olan yerlerde Seyyar Hastaneler ve Menzil Hastaneleri kurulmuştur. Lapseki, Galataköyü, Bakırköy, Maydos, Burgaz, Ulgardere, Akbaş ve Erklice'deki hastanelerin yanında Tekirdağ, Keşan, Mürefte, Dimetoka, Erdek, Karabiga ve Biga'da hastahaneler oluşturulmuş ve böylece 1915 yılı Temmuz ayı içerisinde bölgedeki hastane sayısı 26'yı bulmuştur.¹⁹ Yaralıların yalnızca bu hastane ya da sargı merkezlerinde tedavi edilmeleri mümkün olmayacağı için İstanbul'da bulunan Haydarpaşa, Gümüşsuyu, Maltepe, Yıldız ve Gülhane Hastanelerine nakledilmeleri gerekiyordu. Bu amaçla uluslararası renkler ile boyanmış Edremit ve Gülnihal gemileri hastahane gemisine dönüştürülmüş ve Edremit vapuru aşırı yıpranma nedeni ile bir süre sonra sefer dışı bırakılmış olmasına rağmen²⁰ kapasitesi 700 kişiye çıkarılan Gülnihal hastane gemisi savaş süresince yaralıları taşımaya devam etmiştir. Ancak savaşın seyri içerisinde yaralı ve hasta sayısının artmasına paralel olarak Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63 ve 70 numaralı gemileri de hastane gemisi olarak kullanılmıştır.²¹

¹⁸ Ambassador Morgenthau's Story, www.antibaro.gr, www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri I-II,HR.SYS, 2412/11, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb) 10/81

¹⁹ Cemalettin Taşkiran, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarına Saldırıları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 1, Mart 2003, s. 103-104. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz., Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt: 1, İstanbul, 1976.

²⁰ Oya Dağlar, *War, Epidemics And Medicine in the Late Otoman Empire (1912-1918)*, Haarlem, 2008, s. 205,207, Detaylı bilgi için ayrıca Bkz. Hikmet Özdemir, *The Otoman Army 1914- 1918, Disease &Death on the Battlefield*, The University of Utah Press, 2008, Turgut Özakman, *Diriliş Çanakkale 1915*, Ankara 2009, s. 216.

²¹ Dağlar, a.g.e., s. 205-207.

Cenevre Sözleşmesi'nin ilgili hükümleri ile 1907 Lahey Sulh Anlaşması'nda hasta taşıyan ve isimleri savaşı taraflara bildirilmiş olan gemiler savaşın devamı süresince her türlü taarruzdan masûn olacak, zabt ve müsâdere edilemeyeceklerdi. Askerî hastahane gemileri alâmet-i fârika olmak üzere yaklaşık bir buçuk metre uzunluğunda yeşil renkli ufki bir pervane ile haricen beyaza boyanacak ve yine gemiler yaklaşık bir buçuk metre uzunluğunda kırmızı renkli ufki bir pervane ile haricen beyaza boyanacaklardır. Sandallar ile hastane hizmetine tahsis edilebilecek olan küçük gemiler de aynı şekilde bir ayırtedici işaret ile kendilerini belli edeceklerdir. Hastahane gemileri kendilerini tanıtmak için hükûmetlerinin bayrağı ile beraber Cenevre Sözleşmesi'nde açıklanmış Salîb-i Ahmer (Hilâl-i Ahmer) işaretli beyaz bayrağı ve bundan başka tarafsız hükûmete mensub oldukları takdirde baş direğe, dâhil oldukları savaşı hükûmetin millî bayrağını asacaklardır. Aynı zamanda hangi gemilerin hastane gemisine dönüştürüldüğüne ilişkin olarak karşılıklı bilgilendirmeler yapılmakta gemilerin isimleri ve özellikleri ilgili taraflara bildirilerek bu gemilerin taarruzdan korunması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Uluslararası savaş hukuku gereğince korunması gereken ve bunu sağlamak amacıyla belirlenmiş uluslararası işaretler taşıyan hastanelerin ve hastane gemilerinin bombalanması Çanakkale Savaşı'nın sıkça karşılaşılan örneklerindedir. Bu kapsamda olmak üzere Maydos kasabası vurulduğu zaman Hilâl-i Ahmer bayrağı çekilmiş hastanenin de bombardımanı sonucunda 30 kadar yaralının şehit edilmesi ilk örneklerden birini oluşturmaktadır²²

Mayıs ayında içinde yüzlerce yaralı bulunan Willy Mercy Vapuru Ayastefanos civarında taarruza uğramış, Haziran ayında Soğandere civarında seyyar hastanelerin bombardıman edilmesi ile altı hasta şehit olmuş ve dört hasta yaralanmıştır. Arıburnu'nda sıhhiye bölüğünün bulunduğu mahalle bomba atılmış, Ağaderesi civarındaki hastane ile Ezine'de bulunan bir hastane bombalanmıştır.²³ Yine Temmuz ayı içerisinde üzerinde çok açık bir şekilde Hilâl-i Ahmer işareti bulunan Halil Paşa Çiftliği Hastanesi'ne 12'den fazla bomba

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (DH.ŞFR)**,50/99, www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri I, **HR.SYS**,2098/12, **HR.SYS**, 2409/21, **HR.SYS**, 2409/53

²³ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri I, **HR.MA**,1137/55

atılmış ve bu bombalamanın sonucunda karantina ve memurin daire-
si tahrip olmuş, hastalardan altısı şehit olmuş, on iki kişi yaralanmış,
on iki saat devam eden bir yangının çıkması nedeniyle hastalar Ber-
gos'ta bulunan ihtiyat hastanesine nakledilmiştir. Üzerinde Hilâl-i
Ahmer bayrağı olduğu halde düşman uçakları tarafından bomba-
lanan bir başka yer Akbaş Tekkesi Hastanesi çadırlarıdır. Temmuz
başında etraflarındaki tepelere Hilâl-i Ahmer bayrağı çekilmiş ol-
masına rağmen Havuzludere'deki hafif yaralı hastanelerine, On
Dokuzuncu Fırka Sıhhiye Bölüğü'ne düşman tayyâreleri tarafından
bombalar atılması sonucunda dört kişi şehit olmuş ve sekiz kişi yara-
lanmıştır. Seddülbahir'deki Behramlı revirinin topa tutulması sonu-
cunda iki asker şehit olmuş, dört asker yaralanmış ve bunun yanı sıra
iki hayvan telef olmuş ve şehit kabristanı tamamen harap olmuştur.
Temmuz ayı içinde düşman uçakları tarafından Galataköyü'ne üç
bomba atılmış ve bunlardan birinin hastaneye isabet etmesi ile bir
asker şehit olmuş ve üç asker yaralanmıştır. Sahrâ Sıhhiye Müfet-
tiş-i Umumîliği'nden telefonla verilen bilgiye göre Yalova Hastane-
si denizden top ateşine maruz kalmış ve bombardıman neticesinde
hastanenin tahribâtından başka Beşinci Ordu Sıhhiye Reisi Muâvini
Râgıb Bey'in hastabakıcılık vazifesini îfâ eden eşi ve iki asker şehit
olmuştur. Ağustos ayında yine hastaneler civarına atılan 12 bomba
sonucunda nakliye katarından 9 asker ve 10 hayvan yaralanmış ve
bir hayvan ölmüştür.²⁴

Eylül ayında İngilizlerin Salîb-i Ahmer işaretlerini suistimal et-
meleri devam etmiş, Çanakkale Merkez Hastahanesi'ne kendi ha-
ritalarında bile askerî hastane olarak gösterildiği halde üç bomba
atılmış, bir kişi hafif yaralanmıştır. Yine aynı ay içinde Değirmen-
burnu önündeki hastane gemisine 4 adet bomba atılmıştır. Dursun
köyündeki hastaneye ateş açılması sonucunda ise yedi er şehit olmuş
ve bir er yaralanmıştır.²⁵ Düşman Kilidbahir civarını bombardıman
etmiş ve Ağaderesi'ndeki hastaneleri de ateş altına alarak dört aske-
rin şehit olmasına ve yirmi askerin yaralanmasına neden olmuştur.

²⁴ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri
I-II, HR. SYS, 2100/1

HR.MA, 1136/64, HR. MA, 1137/55, HR. SYS,2411/32, HR. SYS, 2099/12, HR. MA,
1136/61,1139/3, HR. SYS, 2100/1, HR. SYS, 2103/1, HR. MA, 1139/22, HR. SYS,
2413/60

²⁵ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri
II, HR. SYS, 2413/60, HR. MA, 1143/86, HR.MA, 1150/35

Ağır yaralı hastanesinin Hilâl-i Ahmer bayrağı yanmış, askerlere ait büyük hasta çadırı harap olmuştur.²⁶

İtilaf Devletleri'nin Salîb-i Ahmer işareti taşıyan çadırlar ve barakalar tesis ederek, örneğin Anafartalar'da Mestantepe civarında seyyar hastahanelerin hemen yakınında askerlerine süngü ve muharebe talimi yaptırılmaları ve askerî sevkiyat işinde kullanılmaları²⁷ bu barakaların düşmana bir siper vazifesi görmesine neden olduğu için amacının dışında kullanılması gibi bir sorunu ve eleştiriyi beraberinde getiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu askerî kıtaların bombalanmasına bağlı olarak buraların göreceği zararın sorumluluğunun kendilerinde olmayacağını ve kaldırılmasının gereğini ifade ettiği zaman verilen yanıtta, Gelibolu'da sahilde tesis olunan hastanelerin geçici istasyonlar hizmeti ifâ eden çadırlar olduğu ve hastane gemilerine nakledilecek kişileri seri olarak toplamak amacıyla tesis edildikleri, iddiaların asılsız olduğu ve amaçlarının dışında kullanılmadığı bildirilmiştir.²⁸ Uyarılara rağmen hastane gemilerinden asker çıkarmaya devam eden İngilizlerin bu tavrına karşılık bundan sonra bu gemilerin topa tutulması emrini verdiğini ifade eden Enver Paşa, sıklaşan bu saldırıların altında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu zor kullanmaya yöneltmek isteği olduğunu aktarmıştır. Böylece basın aracılığı ile Osmanlı askerinin gayri insanî bir tarzda savaştığı iddialarını bütün dünyaya ilan etmek amacıyla olduklarını anlatmıştır.²⁹ Enver Paşa İngiltere Hükümeti'nin uluslararası hukuka, merhamet, şefkat ve insaniyet esaslarına aykırı olarak çok sayıdaki tecavüzüne karşı şimdiye kadar mukabelede bulunulmadığını, ancak bu tecavüzlerin devamı halinde bunun kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Marmara Denizi'nde yeralan nakliye gemilerinde Amerikan Salîb-i Ahmer'inden birkaç kişinin bulunmasını teklif ederek de hukuka ne denli riayetkâr olduklarını gösterdiklerini dile getiren Enver Paşa'ya ek olarak Arşivde yer alan Temmuz 1915 tarihli bir belge bir düşman nakliye gemisinin yaralı taşıdığı gö-rüldüğünü ve üzerinde hiçbir işaret olmamasına rağmen bu gemilere

²⁶ **DH. EUM. VRK**, 25/50

²⁷ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-II, **HR.MA**,1142/86, 1146/77

²⁸ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-II, **HR. SYS**, 2415/75, **HR. MA**, 1155/61

²⁹ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-I, **HR.SYS**, 2412/11

ateş edilmediğini ortaya koymaktadır. 16 Aralık 1915 tarihinde Gazette de Hollande'de yayınlanan Türk Centilmenliği başlıklı yazıda bir İngiliz Subayı farkında olmadan bataryalardan birini bir hastanenin çok yakınına yerleştirmeleri sonucunda bunu fark eden Türklerin helyograf ile uyarıda bulunduğunu, ölüleri gömmek için yapılan bir ateşkes sırasında ise “Bütün askerlere saygılar, bütün siyasilere ise mahcubiyet yakışı” mesajını gönderdiklerini ifade etmiştir.³⁰ Hal böyle olmasına rağmen Maydos'ta hastanenin bombalanması ve otuz kadar yaralının şehit olması Osmanlı İmparatorluğu'nun da sertleşmesine yol açmış ve gerek hastanelere ve gerek Marmara'da seyr ü sefer eden hastane gemilerine bir taarruz gerçekleşmesi durumunda elindeki sivil ve asker İngiliz esirlerine karşı aynı şekilde mukabelede bulunulacağını bildirmiştir. Ayrıca bu durumun şimdiye kadar Osmanlı ordusu tarafından düşman yaralılarına karşı gösterilen müsamahanın ortadan kalkmasına neden olacağını da İngiltere ve Fransa Hükümetlerine bildirilmesini istemiştir.³¹

İstanbul Hükümeti'nin Amerika vasıtası ile düşman gemilerince hastahane gemilerinin bombalanmasına yönelik şikâyetine bir süre sonra Fransa ve İngiltere'den yanıt gelmiştir. Fransa 28 Haziran 1915 tarihinde verdiği yanıtta icra ettikleri harbin yalnız Osmanlı Hükümeti ve onun orduları ile olduğunu ifade etmiş ve yaralı naklinde kullanılacak gemilerin isimlerinin Fransız askerî yetkilisine bildirilmesini istemiştir.³² Hiçbir Fransız gemisinin hücum sırasında bir hastane gemisini siper edinmediği, hastane gemilerinin asker ve mühimmat taşımakta kullanılmadığı, Havuzludere'de seyyar hastanenin bombalanmasında tarafsızlık işaretinin açık bir şekilde görünmemesinin etkisinin olduğu, bunu ayırdetmenin uçaklar tarafından zor olması nedeni ile yerde büyük işaretlerle gösterilmesi gerektiği de yine Fransa tarafından karşı yanıt olarak bildirilmiştir. Cenevre ve Lahey anlaşmalarına ne derece sadık bulduklarını örneklemek üzere de 31 Temmuz günü takip edilen bir uçağın Erenköy'ün alt tarafında büyük bir binanın yanına indiğini ve topçular tarafından

³⁰ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebele-ri I-II, HR.SYS,2416/37, HR. SYS, 2409/21, HR.SYS, 2323/1, HR.MA, 1133/67, HR. SYS,2411/32, HR. SYS, 2409/53,

³¹ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri II, HR. SYS, 2411/32

³² www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri I, HR.SYS,2179/3

ateş başlatılınca Türkler tarafından binaya Hilâl-i Ahmer bayrağı çekildiğini ve ateşin bunun üzerine kesildiğini anlatmışlardır. Bu açıklamanın ardından Fransa tarafından yeniden bir cevap yazısı gönderilmiştir. Bu yazı yukarıda sözünü ettiğimiz Halil Paşa Çiftliği'nin bombalanmasına yönelik yanıt niteliğindedir. Buna göre buraya bazı mermilerin düşmüş olma ihtimali Fransa tarafından kabul edilmekte ancak buna neden olarak da yine uçaklar tarafından Hilâl-i Ahmer işaretinin görülmemesi ya da bulunmaması gösterilmektedir. Osmanlı seyyar hastanelerinin askerî alanlara yakın tesis edildiğini iddia eden yazı, buna dikkat edilmediğini savunmakta ve tam tersi olarak Osmanlı bataryalarının Fransız seyyar hastanelerini vurduğunu ve hatta bunun sonucu olarak da General Gouraud'un Helles Burnu'ndaki hastaneden çıkarken ağır yaralandığını anlatmaktadır.³³ İleriki tarihlerde gelen yazılarda da benzer şekilde özellikle hastanelerin hedef alınmadığı, olan olayların kaza ile olmuş olabileceği ifade edilerek karşı örneklerle Osmanlı İmparatorluğu suçlanmıştır. Bir direğe asılmış olan bayrakların 2000 metre irtifadan geçen uçaklar tarafından görülmesinin mümkün olmadığı ve Hilâl-i Ahmer işareti taşıyan beyaz çuhaların oluşturulması gerektiği anlatılmıştır. İngiltere ise, asker nakleden gemilerin yaralı nakli için kullanılması durumunda taşıdıkları işaret ne olursa olsun batırmaya mecbur olduklarını bildirmiştir. Yine Akbaş'da bulunan bir sahra hastanesinin topa tutulduğu iddialarına karşı İngiltere, hedefin hastane olmadığını beyanla, eğer kazayla bir zarar meydana gelmişse bu olaydan dolayı "Hükümet-i Kraliye'nin pek ziyade beyan-ı teessüflerini" iletmekte ve Hilâl-i Ahmer kuruluşlarının askerî alandan uzağa konuşlandırılmasını tavsiye etmektedir. Özellikle İngiltere, Amerika vasıtasıyla kendisine ulaştırılan bu şikâyetlerin son derece asılsız olduğu konusunda ısrarcı ve sert bir üslup kullanmıştır. Bu tarz iddiaları hayretle izlediğini ifade eden İngiltere, hastahane işareti bulunan yerlere bomba atılmaması konusunda kesin emrin verildiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendilerine bu konuda verdiği zararı gösterecek çok örnekleri olmasına rağmen bunların kaza sonucunda oluştuğuna inandıkları için herhangi birşey yapmadıklarını uzun bir raporla dile getirmişlerdir.³⁴

³³ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri I-II, **HR.SYS**, 2099/10, 2416/49

³⁴ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri

İtilaf devletlerinin Çanakkale Savaşı sırasında savaş hukuğu dışı uygulamaları içerisinde kullandıkları mermiler de tartışılması gereken ayrı bir konuyu oluşturmaktadır.

1675 yılında Fransa ve Almanya arasında zehirli mermilerin kullanılmasına yönelik olarak yapılan anlaşma ile savaş silahlarına sınırlama getirilmeye başlanmıştır. Makalenin başında da ifade ettiğimiz üzere 27 Ağustos 1874 tarihinde Brüksel'de kabul edilen uluslararası bildiri sınırsız güç kullanılmayacağını kayda bağlayarak, yasak olan savaş araçlarını tanımlamıştır. Bu kapsamda zehir ve zehirli silahlar, gerekmeyen zarara yol açan silahlar, mermiler veya diğer malzemelerin savaş aracı olarak kullanılması yasaktır.³⁵ Ardından gelen St. Petersburg Deklarasyonu ve Lahey Deklarasyonları ile 1907 tarihli Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Lahey Sözleşmesi gücün orantısız kullanımını yasaklamış, mağdurlar üzerinde gereksiz acıya sebep olunmamasını kabul etmiş,³⁶ insan vücudunda kolaylıkla açılıp genişleyen kurşunların kullanımı konusundaki yasağı belirlemiş,³⁷ savaşan devletlerin düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadığını kayda bağlamıştır.³⁸ Ancak hastane kayıtları, tedaviyi gerçekleştiren doktorların raporları, çarpışmalarda yasak olmasına rağmen domdom kurşununun kullanıldığını göstermektedir. Mayıs ayı içinde düşmanın telsiz-telgraf muhaberatından domdom kurşunu kullandığı bilgisinin yanı sıra Temmuz ayı içerisinde bol miktarda domdom kurşunu kullandığı ihbarları yer almaktadır.³⁹

Bir süre sonra askerlerin nakledildiği hastanelerden gelen raporlar ve fotoğraflar domdom kurşununun kullanıldığının isbatı olarak ortaya konulmuştur. Tekfurdağı Hastanesi ile Gurebay-ı Müslimin Hastahanesi'nde tedavi altına alınan askerlerin vücudundan çıkan domdom kurşunları doktorlar tarafından fotoğraflanmış, insancıl hukuk ihlali kapsamında Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Gureba hastanesi doktorlarının raporlarına göre Kale-i Sultaniye Sancağı'nın

II, **HR.SYS**, 2100/6

³⁵ Sarıbeyoğlu, **a.g.m.**, s. 27-28.

³⁶ Tütüncü, **a.g.m.**, s. 13.

³⁷ Sarıbeyoğlu, **a.g.m.**, s. 29-30.

³⁸ <http://www.kizilay.org.tr/hukuk/>

³⁹ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri, I-II, **HR.MA**,1139/20, **HR.SYS**,2182/1

Biga Kazası'nın Elmalı Köyü'nden Dülgeroğulları'ndan er Mehmed oğlu Sadık, İzmir Vilâyeti'nin Aydın Sancağı'nın Nazilli Kazası'nın Sultanhisar Nahiyesi'nin Eskihisar Karyesi'nden Koca Haliloğulları'ndan Ahmed oğlu Mehmed Onbaşı, Kastamonu Vilâyeti'nin Taşköprü Kazası'nın Seki Karyesi'nden Hacı Ahmedoğulları'ndan Hasan oğlu Halil, Ankara Vilâyeti'nin Çorum Sancağı'nın Tepecik Mahallesi'nden Hüseyin oğlu İbrahim Onbaşı, Yazıcı serçavuş Kale-i Sultaniye Sancağı'nın Biga Kazası'nın Sarıkaya Karyesi'nden İsmail oğlu Abdülhalim, Bursa Vilâyeti'nin Aziziye Kazası'nın Celâliye Karyesi'nden Berberoğulları'ndan Ali oğlu Mustafa Onbaşı derin ve geniş yaralar açarak vücuttan çıkan domdom kurşunu ile yaralanmışlardır. Kurşunun nereden girdiği ve nereden ne tarz bir yaraya neden olarak çıktığına ilişkin bilgilerin yer aldığı bu raporların yanı sıra mermiler de resmedilmiştir. Bu fotoğraflarda ateşlendikten sonra merminin uç tarafında kalan boş kısma dolan havanın mermi vücuda isabet ettikten sonra beden içinde tazyik edilip kalmış olması nedeni ile nasıl büyük bir yara açtığı ortaya konulmuştur. Çarpışmalarda domdom kurşununun kullanıldığı ile ilgili olarak savaş alanından verilen bilgilerin doktor raporları ile belgelenmesi üzerine Başkumandan Vekili Enver Paşa Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda iki adet domdom kurşunu örneğinin gönderildiğini ve bu kurşunların Amerikan Sefareti'ne gönderilmek suretiyle protesto edilmesini istemiştir. Buna karşılık Hariciye Nezareti bu durumun hem Amerikan Sefareti'ne hem de bütün sefaretlere bildirileceğini bu nedenle düşmanın hunharca olan bu hareketi hakkında daha fazla bilgi verilebilmesi adına domdom kurşunu fotoğraflarından 30-40 adedinin süratle kartonsuz olarak gönderilmesini istemiştir. Yine Başkomutanlık Vekaleti'ne verilen bilgide Amerikan Sefareti'ne gönderilen fotoğrafların sefir tarafından dikkatle incelendiği ve bu konudaki nota alındıktan sonra da gerekli muameleyi yapacağını ifade ettiği aktarılmıştır⁴⁰.

Domdom kurşununa ek olarak savaş alanında kullanılan ve çok ciddi soruna yol açan bir başka hukuk dışı savaşma yöntemi boğucu gazın kullanılmasıdır. 17 Haziran 1925 tarihinde Cenevre'de imzalanan ve 8 Şubat 1928 tarihinde yürürlüğe giren "Muhnik, Mümem-

⁴⁰ [www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri I-II](http://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-I-II), HR.SYS, 2182/1, HR. SYS, 2182/2

sim veya Buna Mümasil Gazların ve Bakteriyolojik Vesaitin Harpte İstimalinin Meni Hakkındaki Protokol”un Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan gazların yarattığı etkiye bağlı olarak çıkarıldığını öngörmek mümkündür.⁴¹

Almanların 22 Nisan 1915 tarihinde sarımsak kokulu, yeşil renkli bir gaz bombası kullanması ile zehirli chlorine gazı bulutlar vasıtasıyla müttefik kuvvetler askerlerine ulaşmış ve özellikle gözler ile solunum sistemi üzerinde etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı içerisinde kullanılan gazların bir kısmı Fransızlar tarafından kullanılan siyanür gibi öldürücü, bir kısmı ise tahriş edicidir. Tahriş edici fosgen gazı bütün devletler tarafından kullanılmış ve korumasız askerlerin büyük oranda acı çekmesine neden olmuştur. Göz yaşarması, hapşurma, derinin su toplaması, akciğerlerde yara gibi değişik etkileri görülmüştür. Hardal gazı da savaş süresince tahriş edici özelliği ile kullanılan diğer bir kimyasal olarak dikkat çekmektedir. Gerek tahriş edici ve gerekse öldürücü nitelikteki bu zehirli gazların kullanımı nedeni ile askerlerin ağzını ve burnunu kapatan kimyasallar kullanılmaya başlanmış ve bir süre sonra da gaz maskeleri üretilmiştir.⁴²

Osmanlı belgelerinde “Müttefik ordusunun Çanakkale’de boğucu gazlarla memlu mevadd-ı infilakiye endahtı esbabını istikmal eylediği müstahberdir “ ifadeleriyle ihbar edilen boğucu gaz kullanımı, yeşil bir gaz neşreden ve kötü koku yayan mermiler olarak tanımlanmıştır. Temmuz ayı içerisinde düşmanın boğucu gaz yayan mermileri kullanmayı sürdürdüğü yönünde yazışmalar yapılmaya devam etmiştir. 9 Eylül tarihli cephe raporunda da Arıburnu’nda düşmanın

⁴¹ Bu konuda Bkz., <http://www.icrc.org/IHL.nsf/INTRO>, <http://www.1.umn.edu/humanrts/instatee/1925a.htm>

⁴² Tom Pendergast and Sara Pendergast, **World War I Almanac**, (Edit. Christine Slovey), Gale Group pp. 141-144. Tabun, sarin, VX, hardal, hidrojen siyanit ve fosgen silah olarak kullanılacak başlıca kimyasallardır ve bunlardan tabun, sarin ve VX sıvı halde bulunmaktadır. Deri teması ve solunum yolu ile ölüme yol açar, hardal sıvı halde bulunur ve derinin su toplamasına neden olur. Hidrojen siyanit kan zehirleyici bir madde olup, yine solunum yoluyla ve hızlı bir şekilde etkisini gösterir. Fosgen ise boğucu bir gazdır ve solunum yoluyla etki eder. Bu konuda Bkz., Sarıbeyoğlu, **a.g.m.**, s 24. Liman Von Sanders Arma Yayınevi tarafından yayınlanan Çanakkale Savaşı Hatıraları kitabında muharebenin ardından alandan toplanan konserveler, un, odun gibi malzemelerden söz ederken “...Türk erlerinin şurdan buradan ele geçirdikleri çeşitli üniformalarla giyinip kuşanmaları görülecek manzaraydı. Hepsisi çocuk gibiydi. O kadar ki bazıları tuhaflık olsun diye İngiliz gaz maskelerini başlarından çıkarmıyorlardı” demektedir. Bkz., **Çanakkale Hatıraları**, s. 102.

sol tarafa boğucu gazlı bombalar atarak bir lağımı patlattığı ancak bir zarar veremediği bilgisi yer almaktadır.

Başkumandan Vekili namına Hariciye Vekaleti'ne yazılan yazıda düşmanın kıtalarımıza karşı kullandığı mermilerin boğucu gaz içermesi konusunda gerek resmî yollardan gerekse çeşitli gazeteler yoluyla neşriyatta bulunulduğu ancak bu kullanımın devam ettiği ve bu durumda hak ve medeniyetin hamisi geçinen düşmanlara karşı aynı şekilde misillemede bulunmanın zorunlu hale geldiği ifade edilmiştir. Düşmanların bu yeni tarz muharebelerinin tarafsız ve dost devletler nezdinde protesto edilmesi ve bu konudaki sorumluluğun düşman devletlere ait olduğu açıklanmıştır.⁴³

Osmanlı belgelerinde ismi verilmeksizin kötü koku yaydığı ve renginin yeşil olduğu bilgisi ile tanımlanan bu gazların kullanımı ve bunların insancıl hukuk ihlali kapsamında ihbar edildiğine dair örnekler Çanakkale Cephesinin hukuk dışı uygulamaları konusunda önemli bir yere sahiptir.

Gelibolu'da İngiliz ve Fransız askerleri tarafından esir edilen ve Mondros, Sakız veya Mısır'a gönderilen Osmanlı askerlerine hukuka aykırı olarak muamele edildiği, askerlerin askerî işlerde zorla çalıştırıldığı ya da angarya işlerde kullanıldığı ihbarı da başka bir konuyu oluşturmaktadır. Uyarılara rağmen bu durumun devam etmesi karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan esirlere aynı muamelenin yapılacağı ilk akla gelen önlemlerden birisi olarak ileri sürülmüştür. Fransız esirlerinin askerî inşaatlarda istihdamının kararlaştırıldığı ilanı üzerine Şark Fırka-i Seferiyesi kumandanı tarafından verilen bildiye Helles Burnu'nda Osmanlı esirlerinin Fransa'da bulunan Alman esirlerinin tabi oldukları şartlar dairesinde ordugâh kurmak işlerinde çalıştırıldıkları, su taşımak, limandaki gemilerden eşya taşımak, posta paketleri bağlamak gibi işler yaptırıldığı, kuvvetlerini aşan işler verilmediği bunun aşılması durumunda fazla tayın ve tütün verildiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun iddialarının gerçeği yansıtmadığı ve bundan dolayı kendi vatandaşlarına karşı girişilecek her

⁴³ **DH.EUM.VRK**, 25/33, www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri I-II, **HR.MA**,1134/7, **HR.SYS**, 2110/8 , **HR.MA**,1136/64, **HR.MA**, 1142/67, **HR.SYS**, 2411/3.

türlü harekete Fransa Hükümeti'nin aynı muameleyi yapacağı ifade edilmiştir.⁴⁴

Çanakkale Savaşı süresince konu başlığımıza uyan çok sayıda belgenin de gösterdiği gibi hukuk dışı savaşma örnekleri ortaya konulmuş olmasına ve bu durum defalarca kez protesto edilmiş olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nu sonuca ulaştıramamıştır. Bu açık hukuk ihlalleri, savunma ve karşı saldırı belgeleri ile yanıtlanmaktan öteye gidememiştir. Bu konuya ilişkin yaşanan en büyük sorun, yukarıda da görüldüğü üzere yalnızca İngiltere ve Fransa'nın hukuka aykırı savaşma örneklerinin çokluğu değil, aynı zamanda protestoların iletildiği Amerika'nın tutumudur. Bu tavır savaş esnasında ya da daha sonraki tarihlerde de sıkça görüleceği üzere üstünlerin hukuku şeklinde gelişmiş ve sonuca varılmasını engellemiştir. Müttefik Devletlerin Çanakkale'yi geçememiş olmalarına rağmen sergilemekten çekinmedikleri bu her şeyin üstünde olma hali Mütareke yılları içinde de devam etmiş, ancak Kurtuluş Savaşı'nın ardından bütün ülkeyi terk edip gitmeleri ile tersine dönebilmiştir.

⁴⁴ www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3035/osmanli-belgelerinde-canakkale-muharebeleri-1-II, **Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb)**, 17/46, **HR.SYS**, 218971, 2411/32,2189/2 Avustralyalı muhabir C.E.W Bean günlüğünde; sığınağın hemen karşısında 100 Türk ve 2 Alman esirin barındırıldığı tutukevinin yakılmasını hayatının en alçakça davranışlarından birisi olarak tanımlıyor ve zavallı esirlerin gelen dev dalgalar karşısında en uç köşelere üşüşmesine gülmüştüğünü oysa Türklerin esir düşen subay ve erlere olağanüstü iyi davrandığını anlatmaktadır. Özakman, **a.g.e.**, s. 191.

ÇANAKKALE SAVAŞLARININ ULUSAL VE ULUSLARARASI SONUÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ömer TURAN*

Çanakkale Savaşları'nın özelliklerini ve sonuçlarını değerlendirmeye bölgenin kendisinden başlamak uygun olur. Boğazlar her zaman uluslararası ilişkilerde önemli olmuş, hatta bu ilişkileri yönlendirmiştir. Napolyon'un dünyanın merkezi olarak gösterdiği İstanbul'a kuzeyden ve güneyden deniz yoluyla giriş yollarıdır. Daha geniş anlamda kuzeyle güneyi, doğuyla batıyı birbirine bağlamaktadır. Çağımızın hızla değişen stratejik şartlarına ve teknolojisine rağmen Boğazlar öneminden bir şey kaybetmemiştir. Böyle bir bölgeyi eline geçirmeyi/elinde tutmayı her devlet ister. İmkân ve fırsat bulduğunda bunun için savaşır. Ve bu savaş, haliyle, büyük bir savaş olur. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılı içerisinde vuku bulan Çanakkale Savaşları önemlidir.¹

İngiltere Birinci Dünya Savaşı ufukta görüldüğünde Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik olmayı reddetti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ittifakını da istemedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalmasını arzu etti. Almanya ile ittifak yapması üzerine Bulgaristan ve Yunanistan ile yakınlaşarak İstanbul'u yalnız bırakmaya çalıştı. Muvaffak olamadı. Bunun üzerine donanmasıyla Çanakkale Boğazı'ndan girerek İstanbul'u ele geçirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu saf dışı bırakmayı planladı. Böylece Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da desteğini alarak Avusturya Maca-

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-mail: omert@metu.edu.tr

¹ Boğazların tarih boyunca önemi konusunda Bkz. Christos L. Rozakis, Petros N. Stagos, **The Turkish Straits**, Dordrecht, The Netherlands, 1987; Ferenc A. Vali, **The Turkish Straits and NATO**, Stanford, Hoover Institution Press, 1972. Boğazların Rusya için önemi konusunda bk. Ronald Bobroff, **Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits**, I.B. Tauris, New York, 2006.

ristan İmparatorluğu'nu doğudan kuşatabilecekti. Kafkaslardaki Türk ileri harekâtından bunalmış ve Sarıkamış'a çok sayıda kuvvet yığmak zorunda kalmış olan Rusya, 2 Ocak 1915'te İngiltere'den yardım istedi. Kafkaslardaki Türk askerini geri çekecek bir harekâta ihtiyacı vardı. İstanbul'u ele geçirmek için Çanakkale'ye saldırmak bunun en uygun yoluydu. Ruslara da Karadeniz'den İstanbul Boğazı'na saldırmaları önerildi. Ancak Ruslar bütün güçlerini etkin cephelere bağladıklarını ifade ederek böyle bir harekâta katkı veremeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa donanmaları birlikte Çanakkale'ye saldırdılar.

İngiliz Genelkurmayı, uzun bir süredir Çanakkale Boğazı'na yapılacak bir harekâta ilişkin değerlendirmeler yapıyordu. 1906 yılında, Çanakkale'de askerî bir destek olmadan girişilecek bir donanma saldırısının çok cüretkârca olacağı belirtilmiş, müşterek bir kara ve deniz savaşının da kolay olmayacağı vurgulanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını muhafaza edemeyeceği ve ileride İtilaf Devletleri ile savaşacağını düşünen Deniz Bakanı Winston S. Churchill, 1914 Sonbaharında, sürpriz bir saldırıyla Gelibolu yarımadasını ele geçirerek pozisyon üstünlüğü sağlamak istemişse de, böyle bir teşebbüsün Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesini hızlandıracığı düşüncesiyle harekete geçilmemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile birlikte savaşa katılması ve Rusya'nın yardım istemesi üzerine konu yeniden tartışıldı. Savaş Bakanı Horatio Herbert Kitchener'in Doğu için kıtalar veremeyeceğini söylemesi ve İngilizlerin Akdeniz Donanması Komutanı II. Amiral Carden'in 5 Ocak'ta Çanakkale'ye yapılacak bir saldırının ani bir baskın şeklinde değil, büyük çapta planlı bir hazırlıkla gerçekleştirilebileceği görüşü değerlendirildi. 13 Ocak tarihli Harp Meclisi'nde sadece donanmayla Çanakkale'ye saldırılması kararlaştırıldı. Donanmanın 18 Mart'ta başarısız olması üzerine bu sefer donanma desteğinde bir kara harekâtına yönelindi.²

Çanakkale deniz savaşlarında döneminin en büyük donanması Türkler tarafından yenilmiştir. İtilaf donanmasına karşı durabilecek

² İngiltere'nin Çanakkale Savaşları'na yönelik beklentileri ve planları konusunda Bkz. Nigel Steel & Peter Hart, **Defeat at Gallipoli**, Macmillan, London, 1994; Robin Prior, **Gallipoli: The End of the Myth**, New Haven, London, Yale University Press, 2009; **Gallipoli: Making History**, Ed. Jenny Macleod, Frank Cass, London, New York, 2004.

ciddi bir Osmanlı donanma gücü olmadığı halde, daha doğrusu iki donanma karşılıklı olarak savaşmadıkları halde, Çanakkale Boğazı'nın iki kenarına yerleştirilen topların yaptığı ateşler ve bilhassa Boğaza döşenen mayınlar sayesinde İtilaf donanması gücünün üçte birini kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır. 25 Nisan'da başlayan kara savaşları ise 18/19 Aralık'ta İtilaf kuvvetlerinin çekilmesiyle bitmiştir. Savaş müddetince yaklaşık 400.000'i Türk kuvvetlerine, 600.000'i de İtilaf kuvvetlerine mensup bir milyon civarında asker aylarca cephede ve cephe gerisinde olmak üzere bu bölgede bulunmuştur. Bu kadar insanın başka cephelerde değil ama burada tutulması savaşın genel seyrini etkilemiştir. Türkler de 250.000 civarında kayıp verdi, İtilaf kuvvetleri de. Bu rakamlar mücadelenin ne kadar zorlu olduğunu ortaya koymaktadır.³

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu pek çok cephede savaşmıştır. Sarıkamış'ta, Kanal'da, Filistin'de, Yemen'de, Galicya'da, Makedonya'da yenildi. Sadece iki cephede başarılı olundu. Bunlardan biri Kût'ül Amâre diğeri Çanakkale'dir. Kût'ül Amâre'de İngiliz ordusu kuşatıldı, esir edildi. İngilizlere karşı kaydedilen bu zafer önemlidir. Ancak bu başarı ne genel anlamda ne de bölgesel anlamda kalıcı bir etki bıraktı. Kût'ül Amâre'de kaydedilen zafer ne Birinci Dünya Savaşı'nın genel seyrinde bir etki bıraktı, ne de Orta Doğu'da ve Irak'ta kalıcı bir sonuca yol açtı. Savaşın sonunda İngilizler Musul hariç Irak'ı hâkimiyetlerine almışlardı. Musul'u da Mondros'tan sonra işgal ettiler. Hâlbuki Çanakkale'de kazanılan zafer İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u ele geçirmesini ve Osmanlı İmparatorluğu'nu saf dışı bırakmasını önledi. Bu plan gerçekleşseydi daha savaşın ilk aylarında (deniz harekâtı sonucunda) veya ilk yılında (kara savaşları sonucunda) Osmanlı İmparatorluğu'nun bertaraf edilmesi ile İttifak güçleri doğudan da kuşatılacaktı. Böylece umumi savaş en geç iki yıl içerisinde bitecek ve her halükârda dört yıl sürmeyecekti. İngiltere'nin Dışişleri Bakanı

³ Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları'nın Türk belgelerine dayalı olarak en ayrıntılı anlatımı için Bkz. Muhterem Saral, Alpaslan Orhon, Şükrü Erkal, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-25 Nisan 1915)**, Cilt: V, Kısım: 1, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1993; Reşat Hallı, Remzi Yiğitgüden, Muhterem Saral, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, Amfibi Harekâtı**, Cilt: V, Kısım: 2, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1978; İrfan Tekşüt, Necati Ökse, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)**, Cilt: V, Kısım: 3, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1980.

Lord Curzon, Çanakkale’de gösterdikleri direniş sebebiyle, Türkleri, savaşı iki yıl uzatmakla suçlamıştır.

İngiltere, Çanakkale Savaşları’nı kazanabilseydi, İstanbul’u işgal etmek suretiyle halifeliğin merkezini ve halifeliği eline geçirerek Sünni İslâm dünyası üzerindeki hâkimiyetini pekiştirecekti. Savaşın başlangıcında cihad-ı mukaddes ilan ederek bütün Müslümanları İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı ayaklanmaya ve savaşmaya çağırarak halifeliği bu şekilde susturmak İngiltere’ye büyük bir prestij kazandıracaktı.

Çanakkale Savaşlarının kazanılmasıyla, daha doğrusu kazanılacağına inanılmasıyla, o zamana kadar tarafsızlığını muhafaza eden Bulgaristan, 1915 sonbaharında İttifak Devletleri safında Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. Böylece bölgede güç dengesi Müttefikler lehine değişti. Berlin - İstanbul arasında tren seferleri yapılabildi, Osmanlı ordularının silah ve mühimmat ihtiyaçları karşılanabildi. Aynı şekilde Çanakkale’deki direniş sonucunda İtilaf kuvvetleri Boğazları geçerek Rusya’ya ulaşamadılar. Tecrit edilmiş Rusya’da Çarlık rejimi çöktü, Bolşevikler ülkede iktidar oldular, Bolşevik Rusya savaştan çekildi.

Rusya Çanakkale’deki savaşa Karadeniz’den bir donanmayla katkıda bulunmayı reddettiği halde, bir zafer durumunda hinterlandı ile birlikte İstanbul’un ve Boğazların kendisine verileceğini İtilaf Devletlerine kabul ettirdi. Herhalde İngiltere ve Fransa bunca mücadele ve kayıptan sonra bölgeyi elleriyle Rusya’ya vermeyeceklerdi. Bu durum savaş başlangıcında veya esnasında yapılan muhayyel paylaşma anlaşmalarının ne kadar “günü kurtarmak” için kaleme alındıklarına bir örnektir. Balkan Savaşları öncesinde Makedonya’yı paylaşmak adına yapılan anlaşmalar veya Birinci Dünya Savaşı esnasında Orta Doğu’yu paylaşmak adına yapılan anlaşmalar da böyledir.⁴

Çanakkale Savaşları, bölgede uzun bir süre bulunan İngiliz gazeteci Ahmet Bartlet’in ifadesiyle, “devler ülkesinde devlerin savaşı” olarak tanımlanmıştır. Çanakkale Savaşları çağımızdaki birleşik de-

⁴ İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yaptıkları Osmanlı topraklarını paylaşma anlaşmalarını için Bkz. Laurence Evans, **Türkiye’nin Paylaşılması, 1914-1924**, (Ter., Tevfik Alanay), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972; Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, 2. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 1986.

niz ve kara savaşlarının ilk örneğidir. Harp tarihinde denizle karanın bu derece iç içe olduğu bir yer bulmak zordur. Bu savaşta, Zafer Toprak'ın ifadesiyle, “Amfibi harekâtından uçak gemilerine, denizaltılardan sabit balonlara, siper savaşlarından süngü hücumlarına, 20. Yüzyılın tüm ‘modernite’leri” denenmiştir.⁵

Türkler bakımından Çanakkale Savaşları'nın kayıpları diğer cep-helerin kayıplarından farklıdır. Çanakkale Savaşları'nda diğer cep-helerde olmadığı kadar bir aydın kaybı olmuştur. Savaşla birlikte Darülfünun'a bağlı Tıp Fakültesi yaralılar için hastane olmuş, hocalar ve öğrenciler yaralılara bakmışlardır. Bir kısım Darülfünun öğrencisi de Çanakkale Savaşları'nda yedek subay ihtiyacını karşılamak için Çanakkale'ye gitmiştir. Bu şartlarda Darülfünun 1915 yılında mezun verememiştir. Darülfünun'un yanı sıra, Mekteb-i Sultani, Darülmualimin-i Aliye Mektebi gibi yüksekokulların yanı sıra idadilerin öğrencileri bile gönüllü olarak Çanakkale'ye savaşmaya gitmiştir. Bunların büyük bir kısmının cephede hayatını kaybetmesi daha sonra büyük bir yetişmiş insan boşluğuna yol açmıştır.⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün “Biz Çanakkale'ye bir Darülfünun gömdük” sözü bu duruma işaret etmektedir. Okuryazarı az olan toplumumuzda bu aydın kaybı sonraki yıllarda kolayca telafi edilememiştir. Darülfünun'un devamı olan İstanbul Üniversitesi Çanakkale'de hayatlarını kaybeden öğrencileri için üniversite bahçesinde bir anıt dikmelidir. Amerika'da Washington DC'deki George Washington Üniversitesi'nin bahçesinde İkinci Dünya Savaşı'na katılan ve hayatını kaybeden öğrencileri için bir şehitlik vardır. Bunun gibi Çanakkale'de savaşan Darülfünun öğrencileri de en azından böyle bir anıtı hak etmektedirler. Bu bir vefadır; genç nesillere gösterilecek bir örnektir.

Çanakkale Savaşları Mustafa Kemal Atatürk'ün bir komutan, bir lider olarak millet tarafından ilk defa tanındığı yerdir. 18 Mart'tan sonra Çanakkale'nin daha iyi savunulabilmesi için bölgedeki Türk kuvvetleri yeniden düzenlendi. Alman Askerî Heyeti Başkanı Liman von Sanders'in komutasında V. Ordu teşkil edildi. Bu orduya başlı

⁵ Zafer Toprak, “Savaşların En Yoğununu: Çanakkale Harbi – 1915”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 111, Mart 2003, s. 74-79.

⁶ İsmail Sabah, “Çanakkale'de Mektepliler; Öğretmenler ve Öğrenciler”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s. 1070-1092.

bir kolordu Gelibolu yarımadasını, diğer kolordu ise boğazın batı yakasıyla Kumkale ve Beşigi bölgelerini savunacaktı. Sofya’da askerî ateşeliği bırakıp gelen Yarbay Mustafa Kemal V. Ordu’nun ihtiyatı olan 19. Tümenin komutanıydı. 25 Nisan günü Arıburnu bölgesine çıkan ANZAC kuvvetlerine karşı hiçbir yerden emir almadan başlatmış olduğu direniş sonucunda ANZAC askerlerinin ilerlemesini durdurmuş, daha ilk günde Türk savunmasının telafi edilemeyecek bir şekilde çökmesine mani olmuş; “Ben size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetler ve komutanlar alabilir” meşhur emrini vererek ANZAC Kolordusunu kıyılarına kadar sürmüştür. Mustafa Kemal bu başarısıyla gümüş ve altın savaş madalyalarıyla ödüllendirilmiş ve Albaylığa terfi ettirilmiştir.⁷ 6/7 Ağustos gecesi İngilizler Suvla koyuna yeni bir saldırıya girişirler. Türk ordusunun gerisine sarkarak Çanakkale Boğazi’na ulaşmayı hedeflemektedirler. Mustafa Kemal 7 Ağustos günü elindeki sınırlı kuvvetlerle Conkbayırı’na tutmayı başarır. Ancak tehlikenin atlatılabilmesi için sevk ve idarenin bir elde toplanması gerekmektedir. Bu şartlarda 8 Ağustos’ta Anafartalar Grup Komutanlığına atanır. 10 Ağustos’ta üstün düşman kuvvetlerini püskürtür. İngilizlerin 21 Ağustos saldırıları da akim kalır. Mustafa Kemal bir defa daha Gelibolu’yu ve İstanbul’u kurtarmıştır. Çanakkale Cephesi’nin komutanı Liman von Sanders, Anafartalar Savaşları’nı “Çanakkale kara savaşlarının askerî ve siyasî bakımlardan zirvesi” olarak niteler.⁸

O günlerde İstanbul’da Genelkurmay’da görevli olan İsmet İnönü’nün ifadesiyle, “Çanakkale seferinden Miralay Mustafa Kemal Bey, bir şan ve şeref abidesi olarak milletin karşısına çıkmıştır”.⁹ Mustafa Kemal’in Çanakkale’deki büyük başarısı, eskiden beri kendisini hem takdir eden hem de kıskanan Enver Paşa’nın kıskançlık

⁷ Söz konusu 19. Tümen’in cerideleri yeni yayımlandı. Bkz. **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, Cilt: I-II, Ankara, ATASE Yayınları, 2015. Mustafa Kemal’in o günleri dönemin önemli gazetecilerinden Ruşen Eşref’e anlattığı meşhur mülakat için Bkz. Ruşen Eşref Üneydin, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009; Arıburnu Savaşları ile ilgili Mustafa Kemal’in raporu için Bkz. **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 2011.

⁸ Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev.M. Şevki Yazman), İstanbul, 1968, s. 113.

⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), 3. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 103.

duygularını kabartmıştır. Mustafa Kemal *Harp Mecmuası* 'nda kapak olacak iken son dakikada Enver Paşa'nın müdahalesiyle resmi çıkarılmıştır. Derginin ikinci sayısında, beşinci sayfasında, Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey olarak sayfanın beşte biri büyüklüğünde bir resmi çıkacaktır sadece.¹⁰ Aynı derginin dördüncü sayısının kapağında, bu sefer ismi yazılmadan, Kireçtepe'deki şehitler anıtı önünde resmi basılır.¹¹ Başkomutan Vekili Enver Paşa savaşın sonlarına doğru Çanakkale savaş alanına geldiğinde, bütün grup cephelerini ve kumandanlarını ziyaret ettiği halde Anafartalar cephesine ve grubun kumandanı Albay Mustafa Kemal'e uğramamıştır. Çanakkale dönüşünde, paşalık beklerken, hükümeti yönetenler kendisine beklediği ilgiyi göstermezlerse de, sondajlarına rağmen Enver Paşa tarafından davet edilmese de, millet kendisini "Anafartalar Kahramanı" olarak tanımış, bağrına basmıştır.¹²

İtilaf kuvvetleri askerleri Çanakkale'ye getirilirken, Türklerin barbar, vahşi ve "unspeakable" (haklarında konuşmaya değmez) oldukları söylenmiş, Türklerin esirleri işkence yaparak öldürdükleri propagandası yapılmıştır. Ancak İtilaf kuvvetleri askerleri, daha deniz savaşının ilk günü, 18 Mart'ta, batırılan gemilerin mürettebatının canlarını kurtarabilmeleri için ateş kestiklerini, hatta bizzat yardım ettiklerini görmüşlerdir. Aynı şekilde kara savaşları esnasında Türklerin yaralı askerlere şefkati, yaralı taşıyan sedyeleri geçirilene kadar o tarafa ateş açmamaları, ön yargıların kırılmasına yol açmıştır. İtilaf Kuvvetlerine ait askerlerin mektuplarında ve günlüklerinde Türklerin yaralı arkadaşlarını esir almayıp tedavi edip yanına su ve yiyecek bırakarak ayırdıklarına dair ifadeler vardır. Bir Avustralyalı subay şunları anlatmaktadır: "Birkaç kelime de Avustralyalı askerlerim 'Şişko, Dobiş Lamba' adını verdikleri yaşlı Türk askerinden bahsedeyim. Dobiş, Russel's Top (Cesaret Tepe)'de karşı Türk siperlerinde idi. Kendisine ateş edildiğinde kafasını sipere sokar, sonra da ıskaladığımızı anlatmak için tek parmağını çıkartıp işaret ederdi. Bu sabah, Avustralyalı iki yaralı asker, siperler arasında açıkta yatmaktaydı. Yardım için kimse kendilerine ulaşamadığından kızgın güneşte öylesine yatıyorlardı. O sırada, bizlerden birisi 'Hey! Bakın,

¹⁰ *Harp Mecmuası*, Sayı: 2, Kanunuevvel 1331, s. 22.

¹¹ *Harp Mecmuası*, Sayı: 4, Kanunusani 1331.

¹² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt: I, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981, s. 279-283.

Şişko Lamba göründü' dedi. Yaşlı adam, siperden çıkardığı başıyla, tıpkı Kahireli bir dükkân sahibi gibi eğilip, bizlere selam verdi. Hepimiz dona kalmıştık. Sanki dilimiz tutulmuştu. Dobişko daha sonra, siperden çıktı (ki buna cesaret isterdi hani!) bizim yaralılara doğru ilerledi. O an, hani dedikleri gibi, yere iğne atsan duyulacak kadar sessizdi, çıt çıkmıyordu. O'nun yaralı arkadaşlarımız üzerine eğilip su verişini seyrettik. Gözlerimiz hayretten açılmış, bu inanılmaz olayı seyrederken, o yaralıları rahat ettirmeye çalıştı. Daha sonra da, umursamaz ve sakin bir şekilde siperine döndü. Hep birlikte bağırıp coşkuyla kendini alkışladık. Hepsi bu kadar değil. Ortalık karışmadan (çatışmalar yeniden başlamadan) Dobiş Lamba tekrar göründü. İki yaralı askerimizi küçük bir setin üzerinden aşırana kadar iteledi. Böylece, onları karanlıkta, kolayca siperlerimize alabilecektik... İşte barbar ve zalim olduğu söylenen Türk böyle..."¹³

İngiliz, Fransız, Anzak subay ve askerlerin günlüklerinde ve mektuplarında bunun gibi çok örnek vardır. Siper savaşları esnasında, Mustafa Kemal'in Ruşen Eşref'e aktardığı gibi, siperler arası mesafe bazen sekiz metreye düşmüştür. Yapılan konuşmaların, söylenen türkülerin, yenilenin, içilenin, yürümenin, her türlü hareketin duyulduğu bir yakınlıktır bu. Tarafların bu kadar birbirine yakın olması, günlerce haftalarca bu şartlarda "birlikte" yaşamaları, birbirlerine karşı savaşsalar da, beraberinde karşılıklı tanımayı ve yakınlaşmayı getirmiştir. Siperden sipere hediyelik sigaralar, konserveler atılmıştır. Dolayısıyla Çanakkale bir centilmenler savaşı olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Çanakkale'de bizzat çarpışmış, benzer hadiseleri birebir yaşamış Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1934 yılında Anzaklara meşhur hitabının böyle bir arka planı vardır: "Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada dost bir vatanın toprağında-sınız. Huzur ve sükûn içerisinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçikle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu topraklarda canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır".

¹³ Mete Tunçoku, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 60.

¹⁴ Ali Ulvi Özdemir, "Çanakkale Savaşları'nda 'Çatışma Arası Düşmanla Yakınlık Kurma' Motifi", **Yeni Türkiye**, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s. 1016-1032.

Çanakkale Savaşları aynı zamanda Avusturya ve Yeni Zelandalıların da millî kimliklerini keşfettikleri bir yer olmuştur. Çanakkale Savaşları'nın başlangıcında İngiltere'nin kayıplarını duyururken, Avusturya ve Yeni Zelandalılardan hiç bahsetmeden sanki orada sadece İngiliz askerler bulunuyormuş gibi hareket ettiği bilinmektedir. Bu durumun ne derece etkisi olduğu bilinmez ama bu savaşın sonunda Avustralya ve Yeni Zelandalılar farklı bir kimliğe sahip olduklarını fark etmişlerdir. Çıkarma harekâtının başladığı 25 Nisan tarihi Anzak Günü olarak kutlanmaktadır. Her yıl Avustralya ve Yeni Zelanda'dan binlerce insan Anzak Günü kutlamalarına katılmak için Çanakkale'ye gelmektedir.¹⁵

Çanakkale çarpışan İngiliz kuvvetleri içerisinde bir Yahudi gönüllü birliği de vardı.

Mısır'daki Yahudilerden oluşan bu birlik yaklaşık 600 kişiden oluşuyordu. Katırlarla İngiliz askerlerine su taşıdılar. Bunların bir kısmı hayatını kaybetti. Bu çaba Yahudilere bir yurt verilmesi davasının dünyaya duyurulmasına ve İngiltere'nin bu konuya destek vermesine katkıda bulundu. İngiltere'nin Balfor Deklarasyonu'nu yayınlamasında, dolayısıyla İsrail'in kurulmasında, bu faaliyetin çok önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir.¹⁶

Nasıl Sakarya Savaşı Millî Mücadele içinde çok özel çok belirleyici bir role sahip ise, Çanakkale Savaşları da Birinci Dünya Savaşı'nda aynı belirleyici role sahiptir. Sakarya Savaşı'nda devletin merkezi olan Ankara hedeflenmiştir. Ankara alınarak Türk mukavemeti ve devleti bitirilmek istenmiştir. Aynı şekilde Çanakkale Savaşı'nda İstanbul hedeflenmiştir. İstanbul alınarak İmparatorluğun bitirilmesi planlanmıştır. Çanakkale'deki tehdidin büyüklüğü karşısında Sultan ve hükümet başta olmak üzere Osmanlı yönetiminin Anadolu'ya nakli söz konusu olmuş, bunun için gerekli hazırlık yapılmıştır. Altı asırlık Osmanlı tarihinde benzer bir hadise yoktur. Aynı şekilde Sakarya'daki tehdidin büyüklüğü karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin Kayseri'ye nakli söz konusu olmuş, ha-

¹⁵ Christopher Pugsley, *Gallipoli: the New Zealand Story*, Libro International, Auckland, 2014; Liz Reed, *Bigger than Gallipoli: War, History, and Memory in Australia*, Crawley, University of Western Australia Press, 2004.

¹⁶ Vladimir Jabotinsky, *The Story of the Jewish Legion*, Bernard Ackerman, New York, 1945; Elias Gilner, *War and Hope. A History of the Jewish Legion*, New York, Herzl Press, 1969.

zırlıkları yapılmış, bazı bakanlık ve kurumlar taşınmıştır. Bu tehdit Çanakkale’de çok büyük bir kayıp pahasına bertaraf edilebilmiştir. Aynı şekilde Sakarya’daki tehdit de büyük kayıplar pahasına ortadan kaldırılabildiği. Sakarya Millî Mücadele’nin en çok kayıp verilen savaşıdır.

Çanakkale ve Sakarya arasındaki benzerlikler bundan ibaret değildir. Her iki savaşta büyük kayıplar verme pahasına kahramanca savaşılmış ve bela defedilmiştir. Çanakkale Savaşı dolayısıyla Sultan Reşat’a, Sakarya Savaşı dolayısıyla TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal’e Gazi unvanı verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasından itibaren Osmanlı Ordusunun ve Donanmasının muhtelif cephelerde ve bilhassa 18 Mart’ta Çanakkale’de kaydettiği büyük başarıdan dolayı Sultan Reşat’a Gazi unvanı verilmesini Osmanlı hükümeti kararlaştırmış, konu ile ilgili olarak Şeyhülislamktan bir fetva alındıktan sonra karar 25 Mart 1915 tarihinde Sultan’a arz edilmiştir.¹⁷ Sultan Reşat aslında Çanakkale’de savaşmamıştır. Ne savaş esnasında ne savaştan sonra Çanakkale’ye gitmiştir. Bu unvan kendisine devletin başı olması sebebiyle verilmiştir. Mustafa Kemal’e ise gazilik unvanı bizzat başkomutan olarak savaşı yönettiği için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilmiştir.

Çanakkale Savaşları, hakkında bir Osmanlı Sultanının şiir yazdığı yegâne zaferdir. Çanakkale’de kazanılan başarı dolayısıyla Sultan Reşat beş beyitlik bir gazel yazmıştır. Ve bu gazel bizzat Sultanın el yazısıyla dönemin *Harp Mecmuası*’nda yayınlanmıştır. Gazel şöyledir:

*“Savlet etmişti Çanakkale’ye bahr ü berden
Ehl-i İslâm’ın iki hasm-ı kavisi birden
Lakin imdad-ı ilahî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal’a-i pülad-beden
Asker evladlarının piş-geh-i azminde
Aczini eyledi idrak nihayet düşmen
Kadr ü haysiyeti pa-mal olarak etti firar
Kalb-i İslâm’a nüfüz eylemeye gelmiş iken*

¹⁷ Kararın ilanını müteakip Malezya Müslümanları Batavya’da Cuma hutbesinde artık Halife Sultanı Gazi unvanıyla anmaya başlamışlardır. **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, Cilt: I, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005, s. 78, 115.

*Kapanıp secde-i şükranâ Reşad eyle dua
Mülk-i İslâm'ı Huda eyleye daim me'men"*

Üç yılı aşkın Sultan Reşat'ın başmabeynciliğini yapan Lütü Si-mavi Bey Sultan'ın şiirle meşgul olduğunu hiç görmediğini söyle-mekte, bu gazelin Yahya Kemal'e yazdırılmış olabileceği iddialarını dillendirmektedir. Gazelin gerçek şairi kimdi konusunu edebiyat tarihçileri tartışabilir. Bizim açımızdan o konu önemli değildir. Biz kazanılan bir askerî başarı dolayısıyla duyulan millî sevincin büyük-lüğünü göstermesi cihetiyle konuyla alakalıyız.¹⁸

Çanakkale'de gösterilen olağanüstü direnişin sanata ve edebiyata yansımalarını temin için bir grup şair, yazar, ressam ve bestekâr 1915 Temmuz'unda Harbiye Nezareti tarafından savaş alanına gö-türülmüş, kendilerine siperler gezdirilmiş, duygu ve düşüncelerini anlatmaları istenmiştir. 17 kişilik bu heyet şunlardan oluşuyordu: Ahmet Ağaoğlu, Ali Canip, Celal Sahir, Enis Behiç, Hakkı Süha, Hamdullah Suphi, Hıfzı Tevfik, Mehmed Emin, Muhiddin (Tanin gazetesinin eski muhabiri), Orhan Seyfi, Ömer Seyfettin, İbrahim Alaaddin, Selahaddin (Darüleytam eski müdürü), Yusuf Razi Bey, İbrahim Çallı (ressam), Nazmi Ziya (ressam), Rauf Yekta (bestekâr). Dönemin *Harp Mecmuası* söz konusu grubun Çanakkale'deki incelemelerine geniş yer vermiş, fotoğraflarını basmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda şair, yazar, ressam ve bestekârlarımızın bu şekilde götü-rülüp gezdirildiği başka bir cephemiz yoktur.¹⁹ Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak şiirler ve hikâyeler yazılmış, tablolar ve besteler yapılmıştır. Ancak Çanakkale'de verilen mücadelenin en güzel şiiri, "Çanakkale Şehitleri'ne" ismiyle, bu esnada Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi olarak Arabistan'da bulunan Mehmet Akif Ersoy tarafından

¹⁸ Başmabeynci Lütü Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, İstanbul, Hürriyet Yayınları, s. 318-319. Burada Yahya Kemal'in Sultan Reşat'ın gazeline bir tahmis yazdığını ve bu tahminin *Yeni Mecmua*'nın Mayıs 1918'de çıkan Çanakkale Özel Sayısı'nda yayımlandığını belirtmemiz gerekir. Tahmis mevcut gazelin her beytinin başına üç mısra ekleyerek beyitlerin mısralarını ikiden beşe çıkarmaktır. Yahya Kemal bu tahmisi dolayısıyla bir altın saatle ödüllendirilmiştir.

¹⁹ Beşir Ayvazoğlu, **Edebiyatın Çanakkale'de İmtihanı (Arıburnu ve Seddülbahir'de On Gün)**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015. Çanakkale Savaşları'nın Türk sanatına yansımaları konusunda Bkz. Ayşe Fazlıoğlu, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı'nın Türk Sanatına Etkileri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Sayı: 3, Mart 2005, s. 58-91.

kaleme alınmıştır. En güzel bestesi ise “Çanakkale içinde vurdular beni” şeklinde başlayan bir halk türküsüdür, anonimdir.

Birinci Dünya Savaşı’ndaki Osmanlı cepheleri içerisinde en muhafaza edilmiş yerler Çanakkale Savaşları’nın geçtiği yerlerdir. Saroz Körfezi’ndeki Ece Limanı koyundan Çanakkale Boğazı üzerindeki Akbaş Limanı koyuna kadar bütün Gelibolu yarımadası tarihî millî parktır. Türkiye’nin en büyük tarihî millî parkıdır. En güneydeki Seddülbahir’den Kabatepe’ye kuş uçuşuyla 20 kilometre, en kuzeydeki Ece Limanı’na ise 39 kilometredir. En dar yeri ise Kilye Koyu’ndan Kabatepe Limanı’na kadar kuş uçuşu ile 7,5 kilometredir.²⁰ Bölge Nisan 2015 itibariyle Kültür Bakanlığı’nın kontrolüne verilmiştir. Burada Türklerin, İngilizlerin, Fransızların ve Anzakların şehitlikleri bulunmaktadır. Savaşın bütün tarafların şehitliklerinin bulunduğu bir savaş alanı olması itibariyle Türkiye’de tektir, dünyada sayılıdır.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Genelkurmayı bu büyük savaşın bütün cephelerinin tarihçelerini yazmayı kararlaştırır. Ancak sadece Çanakkale Cephesi yazılabilir. Hatta Mustafa Kemal’in *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* bu maksada matuf olarak kaleme alınmıştır. Osmanlı Genelkurmayı’nın topladığı malzemelerle yazılan *Çanakkale Muhaberatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi* isimli eser 1921 yılında Askerî Matbaa’da basılır. Kitap Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa katılmasına değindikten sonra Çanakkale Savaşları’nı anlatır. Bu önemli eser hemen İngilizceye çevrilip yayınlanır.²¹

Üzerinden bir asır geçtiği halde, bu kadar toprağa ve cana mal olan ve İmparatorluğu bitiren Birinci Dünya Savaşı hakkında kaleme alınan çalışmaları toplu olarak bulabileceğimiz bir bibliyografyamız yoktur. Ancak yukarıda sıraladığım özellikleri dolayısıyla Çanakkale Savaşları hakkında bibliyografyalar hazırlanmıştır. Sarıkamış istisna tutulursa, Çanakkale Cephesi hakkında bibliyografyalar yazılmış tek cephedir.

Bu bibliyografyalar ortaya koymaktadır ki, Türkiye’de Çanak-

²⁰ <http://gytmp.milliparklar.gov.tr/gelibolu/AnaSayfa/cografya.aspx?sflang=tr> (Erişim tarihi 24.12.2015)

²¹ Bülent Özdemir – Abdülmecit Mutaf (Haz.), *Çanakkale Muhaberatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012.

kale Savaşları konusunda ilk uluslararası seminer 1987 yılında²², ilk yüksek lisans tezi 1992²³, ilk doktora tezi ise 1999 yılında²⁴ yapılmıştır. Yani Çanakkale Savaşları konusu son yıllarda çalışılmaya başlanmıştır. Bu konuda Türkiye’de mevcut yayınların yarısından fazlası son 20 yılda üretilmiştir. 1992 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde AÇASAM (Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi) kurulmuştur. 2003 yılında *Çanakkale Savaşları Türk Yıllığı* çıkarılmaya başlanmıştır. Yine de Çanakkale Savaşları konusundaki bilimsel yayınların sayısı popüler yayınların gerisindedir. Türkçe yayınların sayısı da, yabancı dillerde yapılan yayınların sayısından azdır.²⁵ Aynı şekilde Çanakkale Cephesi dışında şehitlerinin listesi yayınlanmış Birinci Dünya Savaşı’na ait başka bir cephemiz yoktur.

²² ODTÜ 30. Kuruluş Yıldönümü “Çanakkale Savaşları’nın Askerî ve Siyasî Yönü” Sempozyum Bildirileri, (Der. Mete Tuncoku), Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1987.

²³ Birten Çelik, *Çanakkale Savaşı’nın İzmir Basınındaki Yansımaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1992.

²⁴ Celal Yılmaz, *Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu*, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1999.

²⁵ Çanakkale Savaşları bibliyografyaları için Bkz. Oğuz AYTEPE, “Çanakkale Savaşları Bibliyografyası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25-26, Mayıs-Kasım 2000 [2004], s. 1-72; Oğuz AYTEPE, *92. Yılı Anısına Çanakkale Savaşı Kaynakçası*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007; Aşkın Koyuncu, Özkan Keskin, Cahide Sınmaz Sönmez, *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010; Oğuz AYTEPE, “Çanakkale Savaşı Bibliyografyası (2010-2015)”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s. 1559-1568; Mustafa Bostancı, “Çanakkale Muharebeleri ile İlgili Başlıca Akademik Çalışmalar (1990’dan Günümüze)”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s.1569-1572. Bunlar Türkçe bibliyografyalardır. Bunlardan daha önce yapılmış İngilizce bir Çanakkale Savaşları bibliyografyası için Bkz. Fred R. Van Hartesveldt, *The Dardanelles Campaign 1915: Historiography and Annotated Bibliography*, Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1997.

ÇANAKKALE'Yİ ANMAK: YILDÖNÜMLERİNDE 18 MART ZAFER KUTLAMALARI (1950-1960)

Mesut ÇAPA*

Giriş

18 Mart Çanakkale Zaferinin yıldönümü kutlamaları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1950 yılından itibaren önem kazanmıştır. Önceleri Halkevleri ve Halkodalarınca düzenlenen kutlama törenleri, 1950'li yıllarda daha ziyade yükseköğrenim gençliğinin öncülüğünde gerçekleştirilmiştir.

Çanakkale Halkevi tarafından 18 Mart 1936 tarihinde bir anma töreni düzenlenmişti. Halkevi Başkanı Halil Dilmaç, “Bugün evimiz salonunda 18 Mart Boğaz Zaferinin yıl dönümü kadın asker sivil eşi görülmemiş bir kalabalıkla yüksek bir program” dâhilinde anıldığını bildirmişti.¹ On yıl sonra, 18 Mart 1946 pazartesi günü Ankara'da Atıfbey Mahallesi Halkodası tarafından bir anma töreni düzenlendi. Halkodası başkanı Seniha Kanbey, törende Selahattin Ertürk'ün günün önemiyle ilgili heyecanlı bir konuşma yaptığını bildirdi. Abdullah Savaşçı ise, Çanakkale savaşını ve şehitleri andığı konuşmasında menkıbelere yer verdi. Daha sonra gençler şiirler okuyup folklor gösterisinde bulundular.²

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk gençliği ve gençlik teşekkülleri Çanakkale Savaşlarına büyük ilgi duymuşlardır. Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB), Çanakkale şehitleri adına dikilebilecek bir anıt için iane toplama isteği uygun görülmemiştir. 1934

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
e-mail: mesutcapa@yahoo.com

¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)** 490.1-980.798.1.

² **BCA**, 490.1-980.797.1.

yılında, “Çanakkale şehitleri namına bir abide rezkine medar olmak üzere Milli Türk Talebe Birliği tarafından iki senede elli bin liralık iane toplanmasına müsaade istenildiği İstanbul Vilayeti’nden bildirilmiş ve müsaade edilip edilmeyeceği sorulmuştu”. Vilayet sınırlarını aşacak nitelikte böyle bir teşebbüsün istismara açık olması ve zorluğu, öğrenci birliklerinin kuruluş amacına aykırı düşeceği göz önünde bulundurularak “esasen memleket işi olan böyle bir teşebbüsün hususi teşekküllerden ziyade” Millî Savunma Bakanlığı’nın (Millî Müdafaa Vekâleti) denetim ve sorumluluğu altında yapılmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştı.³

1950-1960 yılları arasında, 18 Mart Çanakkale Zaferini anma törenlerinin gerçekleştirilmesinde Türk gençliği büyük bir rol oynamıştır. Başta Millî Türk Talebe Birliği olmak üzere, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği (İÜTB), Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF)⁴, Ankara Üniversitesi öğrencileri, Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu öğrencileri ve Çanakkale’den Yetişenler Derneği temsilcileri Çanakkale’de yapılan törenlere katılmışlardır. Milli Türk Talebe Birliği ve İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği’nin, İstanbul’daki anma törenlerinin gerçekleştirilmesi için büyük çaba sarf ettikleri anlaşılmaktadır.

18 Mart Zaferinin yıldönümlerinde Cumhuriyet, Vatan ve Ulus gazetelerinde Feridun Fâzıl Tülbentçi, Ali Rıza Erem, Abidin Daver, Vehbi Belda, Necati İlder, Şevki Berber ve Hürriyet Partisi Çanakkale Milletvekili Safaeddin Karanakçı’nın Çanakkale Zaferiyle ilgili yazıları yayınlanmıştır. Ayrıca zaferle ilgili imzasız yazılara da yer verilmiştir. Ahmed Emin Yalman’ın Alan Moorehead’dan çevirdiği anılar “Çanakkale Türk’ün kahramanlık destanı” adıyla tefrika edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda “Bahri Sefit Müstahkem Mevkiinde” tabib yüzbaşı olarak görev yapmış olan Prof. Dr. Sabit Erduran da anılarını anlatmıştır.

³ BCA, 030.10-213.446.3.

⁴ 6 Kasım 1956 tarihi itibarıyla Türkiye Milli Talebe Federasyonu’nun (TMTF) Genel Başkanı A. Hüsamettin Canöztürk’tü. Federasyona bağlı üye teşekküller şunlardı: Ankara Üniversitesi Talebe Birliği, Ankara Yüksek Okullar Talebe Birliği, İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği, Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü Talebe Birliği, Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Talebe Birliği, Zonguldak Maden Teknik Kulu Talebe Birliği, Lozan Türk Talebe Cemiyeti, Münih Türk Talebe Cemiyeti, New York Türk Talebe Cemiyeti. BCA, 030.01-20.116.9.

Gazetelerde yıldönümü münasebetiyle yapılan törenlerle ilgili resimler, kartpostal ve temsili Çanakkale Savaşı resimleri yayınlanmıştır.

Çanakkale Zaferinin 1950-1960 yılları arasında (35-45. Yıldönümlerinde) Çanakkale, İstanbul ve Ankara’da yapılan törenlere katılan Çanakkale gazileri anılarını anlatmışlardır.

A- Çanakkale’de Düzenlenen Zafer Törenleri

18 Mart Çanakkale Zaferinin **35-45. Yıldönümleri** (18 Mart 1950-18 Mart 1960) Çanakkale’de büyük törenlerle kutlanmıştır. Her 18 Mart günü Cumhuriyet Meydanında başlayan resmi kutlama törenleri, şehitlikleri ziyaret ve diğer etkinliklerle gün boyu sürmekteydi. Çanakkale dışından, özellikle İstanbul’dan üniversite gençliğinin katılımlarıyla yapılan törenler ulusal düzeyde büyük bir heyecanın yaşanmasına vesile olmaktadır. Basın, çoğu kez özel muhabirleri vasıtasıyla yakından izlediği bu törenleri, ertesi gün bütün detayıyla okuyucularına aktarmaktaydı.

a) Çanakkale Zaferinin 35. ve 36. Yıldönümleri:

Çanakkale Zaferinin **35. yıldönümü** (18 Mart 1950) yurdun her yanında törenlerle anılacaktı. Vatan gazetesi bu haberi şu cümlelerle vermektedir:

“Bugün 18 Mart Çanakkale Zaferinin 35. yıldönümüdür. Türk milletinin bugünkü büyük varlığı 18 Mart Çanakkale Zaferinin kazanılmasıyla vücut bulmuş ve gelişmiştir. Onun içindir ki Çanakkale Zaferi Türk âleminin gelişen bugününe ve inkişafedecek yarınına açılan ilk kapıdır. Askerî bakımdan olduğu kadar siyasî cepheden de çok derin mânalar taşıyan bu gün, merasimle yurdun her tarafında anılacaktır.”⁵

18 Mart 1950 tarihinde Çanakkale’de Cumhuriyet Meydanında yapılan törene askerî birlikler, okullar, Ankara ve İstanbul’dan gelen 70 kişilik üniversite öğrencisiyle kalabalık bir halk topluluğu katılmıştı. Törende resmi yetkililerle, asker, gazi ve öğrenciler günün anlam ve önemiyle ilgili konuşmalar yaptılar. Çanakkale Savaşı’na katılmış olan emekli subay Halil Dilmaç anlattıklarıyla törene katılanları adeta o günlere götürmüştü. Siyasal Bilgiler Okulu Tale-

⁵ “Çanakkale Zaferinin 35 nci Yıldönümü”, *Vatan*, 18 Mart 1950.

be Cemiyeti Başkanı Bayram Turan Çetin de, TMTF adına yaptığı heyecanlı konuşmasıyla “halkı ağlatmıştı”. Konuşmaların ardından, Çanakkale Savaşı gazilerinden bazıları halka tanıtıldı: “Bunların arasında 150 kişilik bir düşman birliğine altı erle karşı koyan ve müstevlileri denize dökken Mehmet Çavuş’la, Mecidiye tâbiyesinde 220 kilo ağırlığındaki mermiyi tek başına topa koyan Cemal Gazi de kürsüye çıktılar, göğüsleri nişanlarla dolu olan bu sevimli ihtiyarlar halk tarafından şiddetle alkışlandılar.”

Cumhuriyet alanındaki törenden sonra şehitliklere gidilerek çelenkler konuldu. Resmi yetkililerle birlikte orduevindeki toplantıya katılan üniversite gençleri akşamüzeri İstanbul’a hareket ettiler. Çanakkale’de gece de, “bugünün şerefine eğlenceler” düzenlendi.⁶

1951 yılında Çanakkale’de yapılacak olan **36. Yıldönümü** töreni öncekine oranla daha büyük bir katılımı gerçekleştirecekti. Bu sebeple, 18 Mart öncesi yapılan hazırlıklara basında geniş yer verilmişti. Çanakkale’de bulunan Ulus gazetesi muhabiri, 17 Mart günü şehrin “baştan başa bayraklarla ve ışıklarla süslenmiş” olduğunu bildirmişti. Ankara ve İstanbul Üniversitelerinden 300 öğrenci, törene katılmak üzere Çanakkale’ye gelmişlerdi. Gençler, General Tahsin Yazıcı’nın Kore’den gönderdiği “kanla işlenmiş bir bayrağı Çanakkale şehitlerine armağan edeceklerdi”. Aynı gün gece yarısı İstanbul Üniversitesi ve yüksekokul öğrencilerinden 1000 kişilik bir kafiye Bandırma vapuruyla Çanakkale’ye hareket etmişlerdi.⁷

Öğrencilerin İstanbul’dan gemiye binip hareket etmeleri pek kolay olmamıştı. Denizyollarının Marakaz vapurunu kiralayan 585 kişilik üniversiteli kafiyesi 17 Mart günü saat 15.00’den itibaren vapura binmeye başlamışlardı. Ancak, “seyahata iştiraka rağbet arttığından” geminin kalkış saati geldiğinde gemideki yolcuların sayısı bini geçmişti. Yolcu sayısının istiab haddini aşması üzerine Marakaz vapurunun hareketine müsaade edilmemişti. Gemi kaptanı Enver Bey’in durumu Deniz Hatları Müdürü Muzaffer Özgök’e iletmesi üzerine; Müdür, 585 biletin satıldığını söyleyerek 586 kişi dahi olsa geminin hareketine izin verilemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine, “Hareket zamanını iki saat geçtiği halde gemi tahliye edilemediğinden ve rıhtıma Bursa vapurunun yanaşması icab ettiği için

⁶ “18 Mart Çanakkale Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1950.

⁷ “Çanakkale’de 18 Mart Zaferi Bugün Kutlanıyor”, **Ulus**, 18 Mart 1951.

Marakaz vapuru şamandıraya alınmıştır. Gemi şamandıraya alınırken dahi talebeler gemiyi terk etmemişlerdir. Şamandıraya bağlama ameliyesini müteakip vapurdakiler, sandal, römorkör ve diğer vasıtalarla sahile çıkmak zorunda kalmışlardır.” Çanakkale’ye gitmekte ısrarlı olan öğrenciler, denizyolları nöbetçi müdürlüğüne başvurarak daha büyük bir gemi kiralamak istediklerini bildirdiler. Öğrenciler, nihayet kendilerine tahsis edilen Bandırma vapuruyla gece yarısı İstanbul’dan hareket ettiler. 18 Mart 1951 günü sabahı Bandırma vapuru 887 üniversite öğrencisini Çanakkale’ye getirdi.⁸

Bir gün öncesinde bayraklarla donatılan Çanakkale şehri, 18 Mart sabahı öğrencilerin de gelmesiyle tam bir bayram havasına bürünmüştü. İlçe ve köylerden gelenlerle sayıları 8.000 kişiye ulaşan halk topluluğu, sabahın erken saatlerinden itibaren Cumhuriyet Meydanında toplanmaya başlamışlardı. Çanakkale’de 18 Mart Zaferinin 36. Yıldönümü töreni, Cumhuriyet Meydanında İstiklâl Marşı’nın ardından valinin konuşmasıyla başladı. Törene hükümeti temsilen katılan Millî Savuma Bakanı Hulûsi Köymen de bir konuşma yaptı. Çok sayıda üniversite öğrencisinin katıldığı bu törende, arkadaşları adına 7 öğrenci duygu ve düşüncelerini dile getirdiler. Çanakkale Savaşı’na katılmış olan emekli subay Şemseddin Çamoğlu’nun konuşması da ilgiyle dinlenmişti. Ardından geçit resmi yapıldı. Atatürk anıtını TMTF ve birçok kuruluşlar adına getirilen çelenkler süslemekteydi.

Çanakkale’de 18 Mart 1951 günü, Cumhuriyet Meydanındaki törenden sonra üniversite öğrencileriyle kalabalık halk topluluğu Barbaros Deniz ve Hasan Mevsuf kara şehitliklerini ziyaret ettiler. Öğrencilerin büyük bir kısmı akşamüzeri Bandırma vapuruyla İstanbul’a hareket ettiler. Şehitlikten geç dönen 200 kadar öğrenci geceyi Çanakkale’de geçirmek zorunda kaldılar. Bunlar ertesi gün Anafartalar’daki şehitlikleri, Mehmetçik anıtını ve harp sahasını gezdikten sonra akşam Mersin vapuruyla İstanbul’a döneceklerdi.⁹

b) 37-40. Yıldönümü Törenleri:

Zaferin **37. Yıldönümü** münasebetiyle Çanakkale’de, 18 Mart

⁸ “1000 Üniversiteli Dün Gece Çanakkale’ye Hareket Etti”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1951. “18 Mart Çanakkale Zaferi Dün Kutlandı”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1951.

⁹ “18 Mart Çanakkale Zaferi Dün Kutlandı”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1951.

1952 tarihinde siyasî partililer ve Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin katılımıyla büyük bir tören yapıldı.

16 Mart 1952 günü, yükseköğrenim gençliğini temsilen 50 kişilik bir öğrenci grubu, Polat Reyhan idaresindeki Konya vapuru ile Çanakkale’ye gitti. Grup, Çanakkale’de şehitlikleri ziyaretinde Türkiye Millî Talebe Federasyonu adına hazırlanan plakayı törenle kapıya hâkkedecekti. TMTF Ankara komitesi ise 18 Mart günü, şehitlerin ruhuna bir mevlit okutacaktı.¹⁰ Cumhuriyet gazetesi adına töreni izlemek üzere Çanakkale’ye gönderilen Necdet Evliyagil, 18 Mart günü yapılacak zafer töreni hazırlıkları hakkında şu bilgileri vermekteydi:

“Millî Türk Talebe Birliğine Kore’deki Türk tugayından gönderilen bir bayrağımız töreni müteakip şehitlikteki bayrak direğine çekilecektir. Millî Talebe Federasyonu da Şehitliğe ilk defa Federasyonun aziz şehitlerimize ziyaret hatırasını gösteren bir gümüş plaka takacaktır. Millî Eğitim Bakanı yarınki törende hazır bulunacak bir konuşma yapacaktır. Demokrat Parti milletvekillerinin hepsi ve parti teşkilatı geniş ölçüde törene iştirak edeceklerdir.

Her ilçeden gönderilen temsilciler merkeze gelmişlerdir. CHP ile bir hafta evvel Çanakkale’de faaliyete geçmiş olan Millet Partisi aynı programlarla katılacaktır. Böyle millî bir törenin partililer tarafından istismar olunmaması için alakalılar faaliyete geçmişler ve üç partinin de Vilayet tarafından hazırlanan programa riayet etmelerini istemişlerdir.

Üniversiteli gençler, başta Çanakkale valisi olduğu halde Vilayet erkânı tarafından iskelede törenle karşılanmışlardır. Karşılama törenine öğretmenler, lise öğrencileri, izciler ve iki binden fazla halk kütlesi iştirak etmiştir.”¹¹

18 Mart 1952 günü Çanakkale’de Cumhuriyet meydanında iki ayrı tören yapılmıştır. Sabah yapılan askeri törene Millî Eğitim Bakanının yanı sıra Çanakkale milletvekilleri, vali, ordu mensupları ve kalabalık bir halk topluluğu katılmıştı. İstiklâl Marşı’yla başlayan törende Çanakkale Valisi kısa bir konuşma yapmıştır. Millî Eğitim

¹⁰ “18 Mart İhtifali”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1952.

¹¹ “Çanakkale’de Bugünkü Tören”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1952.

Bakanı Tevfik İleri heyecan dolu konuşmasında, Çanakkalelilerin en önemli özelliklerinin “toprağa bağlılık olduğunu” belirtmiştir. Bakandan sonra kürsüye gelen bir Çanakkale gazisi, şimdiye kadar şehitliğin ihmal edildiğini ve henüz şehitlerimize layık bir anıtın dikilmemiş bulunduğunu söyleyerek, “Milletimizin şükran borcunu ne zaman yerine getireceğiz. Milletvekillerine soruyorum, buraya bir abide dikmek için neden harekete geçmiyoruz? Bu iş ciddî olarak ele alınmalıdır” demiştir. Askerî birliklerle okulların yaptıkları geçit resminden sonra Şehitliğe gidilmiştir. Şehitlikte iki subay tarafından savaştan cereyan tarzı hakkında bilgi verilmiş, tören saygı atışıyla sona ermişti.

Tören günü öğleden sonra Vali Safaeddin Karanakçı yanında garnizon ve deniz komutanları olduğu halde Seddülbahr’e gitti. Buradaki İngiliz ve Fransız mezarlıkları ziyaret edilerek çelenk bırakıldı. Vali Karanakçı’ya göre, İngiliz ve Fransız mezarlıkları 37 yıldan beri ilk defa ziyaret ediliyordu.

Tören günü Çanakkale’de bulunan gençlik kuruluşları arasında ikilik ortaya çıkmıştı. TMTF adına Çanakkale’ye gelen yükseköğrenim mensubu 48 genç, sabahki törene katılmışlar ve doğruca şehitliğe giderek Federasyonun gümüş plağını abideye çakmışlardı. Öğleden sonra Millî Türk Talebe Birliği’ni (MTTB) temsilen Marakaz vapuruyla Çanakkale’ye gelen 500 üniversite öğrencisi de müstakil bir tören yaptılar. Törene katılan MTTB temsilcileri, saat 14.30’da başta vali olduğu halde kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandılar. Gençler, Cumhuriyet meydanına giderek İstiklâl Marşı’nı söylediler ve bu sırada Kore’deki Türk tugayı tarafından gönderilen bayrağı şeref direğine çektiler. Kürsüye gelen Birlik Başkanı Kâmrân Evliyaoğlu, yaptığı heyecan dolu konuşmasında, Çanakkale’deki ikinci töreni açtığını söyledi. Evliyaoğlu, “MTT Birliği’nin bundan böyle her yıl yüzlerce Üniversiteli gençle Çanakkale’ye gelip törene katılacağını ve kimseden resmi davet beklemediklerini” ifade etmişti. Buradan otobüslerle Şehitliğe gidilerek aralarında topladıkları bir şişe kanı şehitlerin üzerine dökmüşlerdi.¹²

18 Mart Çanakkale Zaferinin **38. yıldönümü** Çanakkale’de büyük bir törenle kutlanacak, aynı gün Alçıtepe’de yapılacak olan şe-

¹² “Çanakkale Şehitleri Dün Ziyaret Edildi”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1952.

hitler anıtının temeli atılacaktı. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden 200 kişilik bir katile, basın mensupları ve Millî Savunma Bakanlığı İstanbul bürosu temsilcisi törenlere katılmak üzere 17 Mart 1953 tarihinde Bursa vapuru ile Çanakkale’ye hareket etmişlerdi.¹³

17 Mart günü Marmara’da ortaya çıkan şiddetli poyraz fırtınası ulaşımda aksamalara sebep olmuştu. Çanakkale’deki 18 Mart törenine katılmak üzere yola çıkan Nusret mayın gemisi, fırtına yüzünden Akbaş civarında karaya oturmuştu. Gemi bir romorkör aracılığıyla kurtarılabilmişti.¹⁴ Ankara ve İstanbul Üniversite öğrencileriyle diğer davetlileri ve gazetecileri getirmekte olan Bursa vapuru Marmara’da birdenbire patlak veren poyraz fırtınası yüzünden birkaç saatlik gecikmeyle Çanakkale’ye varabilmişti.¹⁵

Törenleri izlemek üzere Bursa vapuruyla Çanakkale’ye gelen Ferdi Öner, ilk intibalarını şöyle anlatmaktaydı:

“Zahmetli bir deniz yolculuğundan sonra, gecenin ilerlemiş saatinde Çanakkale’ye çıktığımız zaman, şehri baştanbaya bayraklarla, renk renk ışıklarla donanmış bulduk. Bu kahraman ve tarihî şehrimiz 18 Mart Zaferini kutlamağa bir gün önceden hazırlanmıştı. Ankara ve İstanbul’dan gelen heyetleri vali adına muavini ve emniyet müdürleri karşıladılar. Üniversiteliler muhtelif evlere ve Çanakkale lisesine misafir edildiler. Bugün sabahın erken saatlerinden itibaren Çanakkale, havanın muhalefetine rağmen bir bayram sevinci içindeydi. Ve 38 yıl önce 18 Mart günü Çanakkale’yi, Çanakkale’yle birlikte öteki vatan topraklarını düşman istilasından koruyup kurtaran o büyük deniz zaferini içten gelen bir heyecan ve sevgi ifadesiyle kutlamaktadır.”

18 Mart zafer töreni “sürekli yağmura rağmen”, saat 10’da Cumhuriyet Meydanında başlamıştı. Meydanda askerî birlikler, Ankara ve İstanbul üniversitelilerinden oluşan öğrenci grupları, Edirne’den gelen izciler, Çanakkale Lisesi öğrencileri, diğer kız ve erkek okulları öğrencileri, siyasî partilerin temsilcileri, kadınlı erkekli kalabalık bir halk kitlesi yer alıyordu. Askerî bandonun çaldığı İstiklâl

¹³ “18 Mart Çanakkale Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1953.

¹⁴ “Nusret Mayın Gemisi Karaya Oturdu”, **Vatan** 19 Mart 1953.

¹⁵ “18 Mart Heyecanla Kutlandı”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1953.

Marşı'ndan sonra Vali Safaeddin Karanakçı ve Garnizon Komutanı törene katılan birlikleri teftiş ettiler. Bundan sonra Atatürk anıtına çelenkler konuldu. Askerler ve öğrencilerin yağmur altında yaptıkları geçit resmi Çanakkalelilerce uzun uzun alkışlandı. Meydandaki tören bir buçuk saat kadar sürmüştü.

Tören, saat 11.30'da Orduevi sinema salonunda yapılan etkinliklerle devam etmişti. Şehitler için yapılan saygı duruşundan sonra Çanakkale Zaferiyle ilgili konuşmalar yapılmıştı. Vilayet namına konuşan bir Çanakkaleli, Çanakkale Zaferinin dünyadaki etkilerine değinmiş, eski muharıplerden Şemseddin Çamoğlu, Çanakkale muharebesiyle ilgili anılarını anlatmıştı. Toplantıda Öğretmenler Birliği, Ankara ve İstanbul Üniversiteleri, Çanakkale ve Edirne liselelerinden birer temsilci söz alarak Mehmet Akif'in şiiri ile Atatürk'ün hitabesinden parçalar okumuşlardı. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği başkanı Vural heyecan dolu konuşmasında, Çanakkale Zaferinin, "silah vesaire gibi malzeme üstünlüğünün Mehmetçiğin karşısında hiçbir mana ifade etmediğine" Çanakkale Zaferinin bir örnek teşkil ettiğini belirterek, "Fazla değil, bir tek Nusret mayın gemisi ve iki batarya, hepsi bu kadar. Fakat mağlup olan dört büyük zırhlı, sulara gömülen dört çelik ejder... Hiçbir muharebe mağluplarına bu kadar pahalıya, galibine de bu kadar ucuza mal olmamıştır" demiştir.

Saat 15.00'te askerî birlikler ve kalabalık bir topluluk, eski iskelede törene katılacak Nusret mayın gemisini selamlamaya gittiler. Ancak, Nusret mayın gemisinin fırtına sebebiyle Çanakkale'ye beş mil mesafedeki Akbaş mevkiinde karaya oturduğu öğrenilince programın bu kısmı iptal edildi. Ardından şehitlikler ziyaret edilerek çelenkler konuldu. Bir deniz subayı ile emekli bir subay tarafından Çanakkale Savaşları hakkında bilgi verildi. Çanakkale Valisi, Belediye Başkanı ve komutanlar buradan İngiliz ve Fransız mezarlıklarını ziyaret ederek çelenkler koydular. Deniz şehitleri için denize çelenkler atıldı. 18 Mart 1953 günü, Alçıtepe'de kurulacak şehitler anıtının kurbanlar eşliğinde temeli atılmıştı.¹⁶

Çanakkale Zaferinin **39. Yıldönümü** kutlamalarının, muhtemelen yapılmış olmakla birlikte, basına yansımadağı anlaşılmaktadır.

¹⁶ "18 Mart Heyecanla Kutlandı", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1953; "18 Mart Zaferi Dün Törenlerle Kutlandı", *Vatan*, 19 Mart 1953.

1955 Yılında Çanakkale Zaferinin **40. Yıldönümünde** Çanakkale’de yapılan kutlamalara basında çok az yer verilmiştir:

Çanakkale’de 18 Mart 1955 günü yapılacak törene, öğrenci katılımının önceki yıllara göre çok az olduğu görülmektedir. Yükseköğrenim gençliğini “18 Mart ihtifalinde temsil etmek üzere” 50 kişilik bir öğrenci kafilesi Polat Reyhan idaresinde Konya vapuruyla 17 Mart günü İstanbul’dan Çanakkale’ye hareket etmişti. Grup, Çanakkale’de ilin misafiri olacak ve şehitlikleri ziyaretinde TMTF adına hazırlanan plakayı törenle kapıya hâkkedecekti. TMTF Ankara komitesi 18 Mart günü, şehitlerin ruhuna bir mevlit okutacaktı.¹⁷ Ayrıca, TMTF’na mensup birlikler idare heyetlerinden oluşan 24 kişilik bir kafilenin 17 Mart sabahı uçakla Çanakkale’ye gideceği haber veriliyordu.¹⁸

18 Mart 1955 günü İstiklâl Marşı ile başlayan törene Çanakkale’deki askerî birlikler, Ankara ve İstanbul Üniversitelerinden gelen heyetler, lise ve diğer okullarla kalabalık bir halk topluluğu katılmıştı. Törende valinin konuşmasının ardından emekli bir subay Çanakkale Zaferiyle ilgili anılarını anlattı. Atatürk heykeline ve şehitliğe çelenkler konuldu. Gece orduevinde toplantı düzenlendi.¹⁹

c) Çanakkale’de 1956-1960 Yıllarında (41-45. Yıldönümü) Zafer Kutlamaları:

18 Mart Zaferinin **41. Yıldönümü** töreni, önceki yıllarda olduğu gibi yine Cumhuriyet meydanında yapıldı. Törene milletvekilleri, mülkî ve askerî erkân, Çanakkale Savaşı gazileri, Ankara, İstanbul ve İzmir’den gelen yükseköğrenim gençleri ile binlerce kişi katıldı. Askerî bandonun çaldığı İstiklâl Marşı’na meydanı dolduran gençler hep bir ağızdan eşlik ettiler. Ardından Atatürk anıtına çelenkler konuldu. “41 sene evvel Çanakkale harbine iştirak eden gazilerin ve eski muharıplerin göğüslerine bugün için hazırlanmış bulunan hatıra madalyaları” takıldı. Çanakkale Valisi Cemal Tarhan yaptığı konuşmada 18 Mart Zaferinin mana ve önemini anlattı. Daha sonra öğrenci dernekleri ve Çanakkale’den Yetişenler Derneği adına konuşmalar

¹⁷ “18 Mart İhtifali”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1955.

¹⁸ “18 Mart Zaferinin 40. Yıldönümü”, **Vatan**, 18 Mart 1955.

¹⁹ “Çanakkale Zaferi Kutlandı”, **Vatan**, 19 Mart 1955.

yapıldı ve öğrenciler şiirler okudular. Cumhuriyet meydanındaki tören geçit resmiyle son bulmuştu.

18 Mart 1956 günü meydana yapılan törenden sonra otobüslerle şehitliğe gidildi. Akşam, Çanakkale Orduevi'nde 18 Mart Çanakkale Zaferi münasebetiyle bir kahramanlık gecesi düzenlendi.²⁰

18 Mart 1957 günü Çanakkale'de **42. Yıldönümü** münasebetiyle yapılan törene Ankara, İstanbul ve İzmir üniversiteleri ile Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu temsilcileri katıldılar. Elli kadar Çanakkale gazisinin de takip ettiği törende Vali Cemal Tarhan ve Çanakkale Mebusu Bedi Enüstün birer konuşma yaptılar. "Gaziler ve misafir heyetler şerefine talebe yurdunda bir öğle yemeği verildi. Bu ziyafette gaziler harb hatıralarını naklettiler." Öğleden sonra Dardanos, Hasan Mevsuf ile Nara deniz şehitlikleri ziyaret edildi. Baştanbaşa ışıklarla donatılmış olan şehirde gece fener alayları düzenlendi. Meşalelerin aydınlattığı Atatürk heykeli ile Dardanos Şehitliği etrafında genç izciler ve Mehmetçikler 24 saat nöbet tutacaklardı.²¹

Çanakkale Zaferinin **43. Yıldönümü** törenleri, sabahın erken saatinde başlayan şiddetli yağmura rağmen büyük bir ihtişam ve başarıyla gerçekleştirildi. Çanakkaleliler, senelerden beri böyle bir muhteşem tören görmediklerini söyleyeceklerdi.

17 Mart 1958 günü şehrin her yanı bayraklarla donatılmıştı. Çanakkale'nin ilçelerinden ve komşu illerden töreni izlemek üzere Çanakkale'ye akın eden halk otelleri doldurmuştu. Akşamüzeri Gemlik sürat postasıyla Millî Türk Talebe Federasyonu folklor, tiyatro ekipleri, 300'e yakın üniversiteli genç, Mustafa Kemal Derneği'nin davetlisi olarak malûl gazilerden bir heyet ve tanınmış fikir adamları Çanakkale'ye gelmişlerdi. Otellerde yer bulunmadığından üniversiteli gençlerden bir kısmı geceyi Gemlik vapurunda geçireceklerdi.²²

²⁰ "18 Mart Zaferi", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1956.

²¹ "18 Mart Çanakkale Zaferi Kutlandı", **Ulus**, 19 Mart 1957.

²² "Çanakkale Zaferinin 43. Yılı Bugün Kutluyoruz", **Cumhuriyet**, 18 Mart 1958. "Söylendiğine göre, Çanakkale Valiliği daha önce talebe cemiyetlerine merasim için şehirde ancak 150 misafirlik yer bulunduğunu bildirmiş fakat 700 kişi getirilmesinde ısrar edildiğinden yatacak yer ve yiyecek sıkıntısı çekilmiştir. ... Bu sabah Tırhan vapuru ile gelen 600 öğrenci ile şehirdeki misafir sayısı 1200'e yükselmiştir. ... Vali vekili, yemek temini için gemilerin kaptanları ile anlaşmaya varıldığını, şehirde bu kadar ihtiyacı karşılayacak sayıda otel bulunmadığından öğrencilerin gemilerde yatmalarının temin olduğunu bildirmiştir.", "Çanakkale Zaferinin Yıldönümü Dün Anıldı", **Vatan**, 19 Mart 1958.

Hisarlıktepe (Alçıtepe)’de 18 Mart 1953 günü temeli atılmış olan Şehitler anıtının, ödenek yetersizliğinden dolayı yarım kalan inşaatına 15 Mart 1958 günü tekrar başlanmıştı. İnşaat için gereken paranın büyük kısmı (1 milyon 250 bin lira) Milliyet gazetesinin açtığı bir kampanya sonucu halkın bağışlarıyla sağlanmıştı; “Şehitler Abidesi ayda azami 4,5 metre yükseklik kazanacaktı.”²³

Çanakkale Yüksek Tahsil Gençliği adına Nursan Köksal’ın 16 Mart 1958 günü yayınladığı bildiriye Çanakkale Zaferiyle şehitler anıtının önemine değinilmekteydi:

“18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Muharebesi Türk gücünün insanlık gücünü yendiği bir zaferimizdir.

Çanakkale’de medeniyetin bütün vahşetini taşıyan düşman karşısında, maddî yoksulluklar içinde vatanımızın fethe-dilmez bir kale olduğunu binlerce yiğit Türk evladının kanı pahasına gösterdik. Dünyayı buradan öteye bırakmadık. Yeryüzünde Türklerle kıyas edilecek hiçbir asker olmadığını dünya bir kere daha anladı. Şimdi dünya ‘Çanakkale geçilmez’ derken biliyor ki, Türkün müdafaa ettiği bir karış toprak geçilemez.

18 Mart Çanakkale günüdür. Binlerce Türk şehidinin yat-tığı yer olan Çanakkale, karşımıza çıkabilecek düşmanı ür-küten en büyük hamaset destanımızdır, şehitler âbidemizdir. Dikilmekte olan âbide bu ihtişamı bir kat daha duyuracaktır. Nasıl Çanakkale Harbinde vatanımızın her köşesinden çarpışmaya koşulmuşsa, bugün de âbidenin dikilmesinde her Türk ferdi bu anlayışla hareket etmiştir. Bu ise sarsılmaz te-sanüdümüzün ufak bir nişanesidir. Çanakkale Zaferinin 43. yıldönümünde şehitlerimizin hatırası önünde tâzimle eğilir-ken, bu zaferin bütün millete kutlu olmasını temenni ederiz.”²⁴

18 Mart 1958 günü Cumhuriyet Meydanında yapılan törene İstanbul’dan gelen 1200 üniversite öğrencisiyle birlikte Ankara Üniversitesi’nden de 10 kişilik bir öğrenci grubu katılmıştı. İstiklâl Marşı’yla başlayan törende, Vali Vekili Dr. Cemal Koray “şiddetli

²³ “Çanakkale Zaferinin Yıldönümündeyiz”, **Ulus**, 18 Mart 1958. “Zaferin Yıldönümünde Çanakkale’de Büyük Tören”, **Ulus**, 19 Mart 1958.

²⁴ “Çanakkale Zaferinin Yıldönümündeyiz”, **Ulus**, 18 Mart 1958.

yağmur altında bir memurun tuttuğu şemsiyenin himayesinde” konuşmasını tamamladı. Ancak, programdaki diğer konuşmalar iptal edildi. Napolyon’un, “Türkler öldürülebilir, fakat asla mağlup edilemezler” sözünü hatırlatan Koray, “Bu tecrübeli askerın teşhisine almıyolar, Türk milletinın yenilemeyeceğini Çanakkale’de bir kere daha görerek, Napolyon’a ancak 100 yıl sonra inanıyorlar” demiştir.

Geçit resmi sağanak yağmur altında gerçekleşti: “Bardaktan boşanırcasına yağın yağmura rağmen Cumhuriyet meydanını dolduran Çanakkaleliler ve civar köylerden gelen halk kütelleri, malûl gazilerin heybetli geçişini şiddetle alkışladılar. İstanbul Yüksek Tahsil Gençleri, TMTF folklor ekibi ve Çanakkaleli lise öğrencileri de geçit resminde yer aldılar. Meydandaki töreni müteakip Atatürk anıtına çelenk konuldu ve şehitlerin aziz hâtırası için iki dakika ihtiram duruşu yapıldı.”

Tırhan vapuruyla Çanakkale’ye gelen Demokrat Parti (D.P.) İstanbul gençlik teşkilatı, valiliğe müracaat ederek flâmalarıyla geçit resmine katılmak istemişlerdi. Ancak Vali Vekili Dr. Cemal Koray, parti flaması taşımaksızın katılmalarına izin verdiğinden, partili gençler törende flâmasız yürümüşlerdir.

Cumhuriyet meydanındaki töreni izleyen Çanakkaleliler, binden fazla üniversite öğrencisiyle birlikte Hasan Mevsuf şehitliğine gittiler. Devam etmekte olan yağmur altında Binbaşı Hulûsi Köseoğlu, şehitliğin bulunduğu Dardanos tepesi ve bu tepede şehit olanlar hakkında bilgi verdi. Ardından Nârâ burnundaki Deniz Şehitliği ziyaret edildi. Burada, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği adına Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinden Mehmet Günay bir konuşma yaptı:

“Kahraman Çanakkaleliler.

18 Mart, adalet kisvesine bürünerek haksız davalarını zorla ve zulümle kabul ettirmek isteyen gözü kararmış muhterislere karşı azim, hak ve imanın zafer günüdür. Şu anda milletçe 43. yıldönümünü sonsuz bir heyecanla idrak ettiğimiz bu zafer günü, Türk gücünün yılmaz azim ve sarsılmaz imanının, her türlü imkânsızlıklara rağmen sağladığı bir neticedir. Bu netice, tarihimizde bir dönüm noktası olmuş, dünyaya Türkün esir olmayacağını ve olamayacağını göstermiştir.

Ya siz çevik tabyalara göğsünüzdeki zaptedilmiş bir kale olan imanınızla karşı koyan Çanakkale şehitleri; manevî huzurunuzda tâzim ile eğiliyoruz. Ruhunuz şad olsun. Kanlarınızı seve seve akıttığınızı hak ve hürriyet yolu daima rehberimiz olacaktır.”

Gece öğrenciler tarafından düzenlenen fener alayında şehrin bütün caddeleri dolaşarak Cumhuriyet meydanında toplanılmıştır. Ayrıca Belediye sinemasında TMTF folklor ekibi millî oyunlar oynamış, temsil kolu tarafından “Yaşadığımız Devir” adlı bir tiyatro eseri sahnelenmişti. Gece Atatürk anıtının etrafında meşaleler yarken, Çanakkale Savaşı’na “tanıklık etmiş yaşlı yurttaşlarımız, o günlere dair anılarını” burada toplanmış bulunan gençlere anlatmaktaydılar.²⁵

Çanakkale Zaferinin **44. Yıldönümü** törenleri için, önceki yıllarda olduğu gibi yine çok sayıda üniversite öğrencisi Çanakkale’ye gitti. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Samet Güldoğan, 16 Mart 1959 tarihinde Başbakan Adnan Menderes’e gönderdiği telgrafta, “Geçen yıl olduğu gibi bu sene de 18 Mart Çanakkale ihtifaline geniş çapta iştirak etmek” istediklerini belirterek kendilerine “ücretsiz bir vapur tahsisi” ricasında bulundu.²⁶

18 Mart 1959 günü Cumhuriyet Meydanında yapılan törene ilk defa mehter takımı da katılıyordu. Meydanı dolduran kalabalığın arasında, İstanbul ve Ankara Üniversitelerini temsilen 500’den fazla öğrenci bulunuyordu. Valinin açılış konuşmasından sonra kürsüye gelen bir yüzbaşı, Çanakkale Savaşı’nın dünya tarihindeki yerinden bahsetti. Üniversiteliler adına yapılan konuşmalarla, “bu tarihî savaşta şehit düşenler selamlanmış, Mehmetçiğin kanının boşa akmadığı” dile getirilmişti. İstanbul Üniversitesi adına konuşan öğrenci, “Mustafa Kemal burada Türk gençliğine en güzel örneklerinden bir tanesini vermiştir” dedi. Bu sırada, “İstanbul’dan gelen mehter takımı tarihî marşlarla törene bir kat daha heyecan” katmıştı. Tören

²⁵ “Çanakkale Zaferinin Yıldönümü Dün Anıldı”, **Vatan**, 19 Mart 1958. “18 Mart Zaferinin 43. Yılı Törenle Kutladık”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1958. “Zaferin Yıldönümünde Çanakkale’de Büyük Tören”, **Ulus**, 19 Mart 1958.

²⁶ **BCA**, 30.1-123.790.8.

daha sonra Dardanos şehitliği (Hasan Mevsuf) ve Nâra şehitliklerini ziyaretle son bulmuştu.²⁷

18 Mart 1960 tarihinde yapılan zaferin **45. Yıldönümü** törenlerine mehter takımının yanı sıra ilk defa Türk jetleri de katıldı. Önceki yıllarda olduğu gibi, İstanbul'dan çok sayıda katılımcı deniz yoluyla Çanakkale'ye geldi. 17 Mart günü sabahı İstanbul'dan hareket eden Uludağ ve Gemlik vapurları öğrencilerle birlikte çeşitli dernek temsilcileriyle diğer davetlileri Çanakkale'ye götürdü.²⁸

18 Mart 1960 günü Cumhuriyet meydanında yapılan törene “üç bini aşan İstanbullu, İzmirli, Ankaralı ve Erzurumlu üniversite öğrencileri, mehter takımı, eski muharıpler, İzmir zeybekleri, deniz ve jet filoları askerî birlikler ve şehrimiz okulları katıldı.” Tören-den önce Vali Fahrettin Akkutlu, Çanakkale Savaşı'na katılmış olan gazileri makamında kabul ederek kendilerine Çanakkaleliler adına şükranlarını bildirmişti. İzmirli eski Muharip Albay Hikmet, dünya tarihinin de en çetin ve kanlı bir savaşı olan Çanakkale muharebesinde “imânın çeliği mağlup ettiğini” belirttiikten sonra, “ey Büyük Mustafa Kemal, seni minnetle anıyor ve arıyoruz” demiştir. Bu sırada Çanakkale semalarında Türk jetlerinin uçuşu törene ayrı bir heyecan katıyordu. Törende, Başbakan Adnan Menderes'ten gelen “yıldırım telgraf” da okunmuştu. Geçit resminde mehter takımının sevgi gösterileriyle karşılandı. Töreni izlemek üzere Cumhuriyet meydanında toplanan binlerce halk, “hatipler tarafından anlatılan savaş menkıbelerini dinlemişler, şehitleri anmışlardı”.

Meydandaki törenin ardından Nâra Burnu ve Hasan Mevsuf şehitlikleri ziyaret edildi. Fatih Sultan Mehmet Camisinde şehitler için mevlit okutuldu. Gece fener alayları düzenlenerek şehrin belli başlı meydanlarında millî oyunlar oynandı. Zafer gününe mahsus olmak üzere, Çanakkale önlerinde demirli bulunan donanma gemileriyle Kilidülbahr ve Çimenlik kaleleri süslenerek ışıklandırılmıştı.²⁹

²⁷ “Çanakkale Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1959. “Çanakkale Zaferinin 44. Yılı Kutlandı”, **Vatan**, 19 Mart 1959.

²⁸ “Çanakkale Zaferinin 45. Yıldönümünü Kutluyoruz”, **Vatan**, 18 Mart 1960.

²⁹ “Çanakkale'de Dünkü Tören”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1960. “Çanakkale Zaferi”, **Vatan**, 19 Mart 1960

B- İstanbul ve Ankara’da Yapılan Zafer Kutlamaları (1950-1960)

18 Mart Çanakkale Zaferinin yıldönümlerinde, İstanbul ve Ankara’da da anma etkinlikleri yapılmıştır. Bu törenler daha ziyade üniversite gençliği, halkevleri ve eğitim öğretim kurumlarının öncülüğünde gerçekleştirilmiştir.

Ankara’da 18 Mart 1950 günü Halkevinde yapılan törende, Çanakkale Zaferinin tarihçesi anlatılmış, şiirler okunmuş, Millî Savunma Bakanlığı’nın hazırlattığı Çanakkale geçilmez filmi gösterilmiştir. Bu münasebetle Çanakkale Savaşı’nın “büyük kumandanı Mustafa Kemal’in muvakkat kabrine” (Etnografya Müzesi) çelenk konulmuştu. Aynı gün Heybeliada Deniz Harp Okulu’nda yapılan törende günün önemi hakkında konuşmalar yapıldı. Üsküdar Halkevi’nce hazırlanan törende Abidin Daver, Çanakkale Deniz Muharebesini, savaşa katılmış olan dört emekli subay da anılarını anlatmışlardı.³⁰

18 Mart 1951 günü Ankara’da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF), Halkevi salonları ile Hasanoğlan Köy Enstitüsü’nde törenler yapılacaktı. İstanbul’da ise, Eminönü Halkevi’nde yapılacak törende Halkevi Başkanı Kemal Çilingiroğlu’nun açılış konuşmasından sonra gençler tarafından şiirler okunacak ve millî oyunlar oynanacaktı.³¹

1952 Yılında İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği’nin Marmara lokalinde düzenlediği 18 Mart Çanakkale şehitlerini anma töreninde, İstiklâl Marşı ve “ebedî şef Atatürk’e” saygı duruşundan sonra Talebe Birliği Başkanı Turgut Şedele bir konuşma yaptı.³²

Millî Türk Talebe Birliği’nin düzenlediği Çanakkale Haftası 17 Mart 1953 günü eski Eminönü Halkevi’nde yapılan büyük bir törenle başladı. Askerî bandonun çaldığı marşların ardından Tekin Günnaşar, Dr. Selçuk Aybar, Emekli Orgeneral Şahab Gürler ve emekli gaziler adına Dursun Bayraktaroğlu birer konuşma yaptılar. Dr. Selçuk Aybar, Çanakkale’deki kahramanlık menkıbelerine yer verdiği heyecan dolu konuşmasında, “Amiral Sir Robek’in rüyalarını haki-

³⁰ “18 Mart Çanakkale Zaferinin Yıldönümü”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1950.

³¹ “Çanakkale Zaferinin Yıldönümündeyiz”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1951.

³² “Çanakkale Şehitleri Dün Ziyaret Edildi”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1952.

kat olmaktan uzaklaştıran 18 Mart 1915'in 58 şehit ve 74 yaralısını hürmetle analım. Fakat hiç şüphe yok ki 18 Mart 1915'i kara bir gün halinden bir zafer günü haline getirenlerin başında, düşman donanmasını hezimete uğratan Nusret mayın gemisinin kahraman efradı gelir. 18 Mart sabahı saat 10.30'da düşman donanmasının içerisine düştüğü cehennem işte bu ufacık gemi ve onun personeli tarafından hazırlanmıştır" demiştir.

Törende, Dursun Bayraktaroğlu Çanakkale Savaşı'yla ilgili anılarını anlatmıştı. Emekli Orgeneral Şahab Gürler, bu törenlerin önemine değinerek şunları söylemiştir:

*"Bu gibi törenleri ısrarla yaşatmağa çalışan Milli Türk Talebe Birliğine minnettarız. Mazisini hatırlamayan kimsele-
rin âtîsini bilmelerine imkân yoktur. Bütün asker, subay, ko-
mutanlar ve malûller adına gençliğe şükranlarımı bildiririm.
Bu muharebenin kumandanı rahmetli Cemal Paşa 'yı ve mesai
arkadaşlarını minnet ve şükranla anarım. Deniz muharebesi
üstün düşman cephesine karşı zayıf cephane, fakat kuvvetli
imanla kazanılır. Bugünkü istiklâl ve varlığımız Çanakkale
Zaferinin bir neticesidir."*³³

İstanbul'da, 18 Mart 1953 tarihinde anma törenleri Eminönü Gençlik lokali ve Teknik Üniversite salonunda yapıldı.

Millî Türk Talebe Birliği tarafından Eminönü Gençlik lokalinde düzenlenen tören, Jandarma Okulu bandosunun çaldığı İstiklâl Marşı ile başladı. Saygı duruşundan sonra MTTB adına Nejat Çermen bir konuşma yaptı. Emekli Korgeneral Fahri Belen, Çanakkale Savaşlarının siyasal ve askerî cepheleri hakkında bilgi verdi. Eski milletvekillerinden Hasene Ilgaz, Çanakkale Savaşlarında Türk anasının oynadığı role değinerek "Çanakkale Savaşlarında vatan için kanlarını dökenlerin hatırasını ebedileştirecek olan abideye halkın bütün varıyla yardım etmesini" istedi. Atatürk Derneği Başkanı öğretmen Muhtar Kumral, "Çanakkale Savaşları hakkındaki tahassüslerini belirten" konuşmasından sonra Çanakkale şehitleri için yazdığı ve Millî Türk Talebe Birliği'ne ithaf ettiği şiirini okumuştur. Törende son konuşmayı Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu yapmıştır.

³³ "18 Mart Çanakkale Zaferinin Yıldönümü", Cumhuriyet, 18 Mart 1953.

18 Mart günü Alçıtepe’de temeli atılacak olan Çanakkale Abidesinin maketi de bu toplantıda halka sergilenecekti.³⁴

İstanbul Teknik Üniversitesi’nde 18 Mart günü yapılan törende okul müdürü Atıf Tansuğ, Abidin Daver, Emekli General Selâhattin Adil, emekli korgeneral Sedat Doğruer, Emekli Albay Şefik Aker, emekli amiral İhsan Özel Çanakkale Zaferinin önemi ve savaşla ilgili anılarını anlattılar. Akşam, Teknik Üniversite Talebe Birliği Gümüşsuyu binası konferans salonunda bir “kahramanlık gecesi” düzenlenecekti. Gecede, Sadi Yaver Ataman Topluluğu, Teknik Üniversite Türk Müziği Korosu ve ordu bandosu konser verecekti.³⁵ 18 Mart 1953 günü Ankara Orduevi’nde, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde, Demirspor lokalinde birer kahramanlık günü toplantısı yapılacaktı.³⁶

Çanakkale Zaferinin **39. yıldönümü** (18 Mart 1954) münasebetiyle İstanbul’un birçok yerinde muhtelif anma toplantıları yapılmıştı. İstanbul Teknik Okulu Talebe Cemiyeti tarafından Eminönü öğrenci lokalinde yapılan “18 Mart Çanakkale Zaferi ve şehitlerini anma günü”nde zaferin önemi ve savaşa katılanların anıları dile getirildi. Kurmay Yarbay Cihad Arna ve Yüzbaşı Mehmet Çınar Çanakkale Muharebelerinin deniz, kara harekâtı hakkında bilgi verdiler. Behçet Kemal Çağlar, kahramanlık temalı şiirler okudu. 18 Mart Muharebesi’ne katılmış olan Emekli Amiral İhsan Özel ve Emekli Kurmay Albay Cevad Karsan anılarını anlattılar. Öğrenciler şiirler okudular ve tören sonunda “Çanakkale tablosu”nu canlı şekilde temsil ettiler.

İstanbul’da 18 Mart 1954 günü diğer bir anma toplantısı, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği ile Mustafa Kemal Derneği’nin müşterek katkılarıyla Marmara Lokalinde yapıldı. Zaferin yıldönümünde Çanakkale gazilerini onurlandırmak amacıyla düzenlenen törene 30 kadar gazi katılmıştı. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Orhan Özkan açılış konuşmasına, “Bugün Trablusgarp-Balkan Harbi, Trablusgarp askerî zaferimizi takiben uğradığımız politik mağlubiyetleri silecek ve askerî zaferleri şahikalaştıracak olan Çanak-

³⁴ “18 Mart Zaferi Dün Törenlerle Kutlandı”, **Vatan**, 19 Mart 1953. “18 Mart Çanakkale Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1953. “18 Mart Heyecanla Kutlandı”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1953.

³⁵ “18 Mart Zaferi Dün Törenlerle Kutlandı”, **Vatan**, 19 Mart 1953; “18 Mart Çanakkale Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1953.

³⁶ “18 Mart Çanakkale Zaferinin Yıldönümü”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1953.

kale Zaferinin 39. yıldönümünü kutlamak için toplandık. Bu toplantıda, kahraman büyüklerimizin ve yarının kahramanı gençlerinin bir arada bulunması heyecan verici, canlı bir tablodur.” sözleriyle başlamıştı. Çanakkale Savaşı’nı anlattığı konuşmasını, “Türk gençliği, kendisine daima örnek olacak ve önderlik yapacak büyüklere sahip olmaktan gurur duymaktadır” diyerek tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği’nden İlhan Engin de gazilere hitaben bir konuşma yapmıştı. Behçet Kemal Çağlar, gazilere hitaben yaptığı heyecan dolu konuşmasında, “Bizden kan isteyin kan verelim, can isteyin can verelim, sağ olun, var olun! Biz Edirne’den Kars’a kadar; Of’tan Anamur’a kadar bölünmez bir bütünüzdür. Biz destanların çoğunu kanımızla toprağa yazmışızdır. Hele bir tanesi vardır ki, atasözleri kadar olgun, şiir kadar güzeldir. Bir tek cümle olan bu destan ‘Geleceği varsa, göreceği de vardır’ ” demiştir. Behçet Kemal Çağlar konuşmasını, “Çoban kurtlarla savaşmaya hazırdır. Biz de bu yerde her türlü mahlûkla, kurtlar ve ayılar ile daima savaşmağa hazırız” diyerek tamamlamıştı. Daha sonra Çanakkale Lisesi’nden Yetişenler Derneği Başkanı Gültekin Altan, Yüksek Denizcilik Okulu Mezunları Cemiyeti genel sekreteri Kemal Erginer, Yüksek Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü Talebe Cemiyeti Başkanı Arif Güven ve Ordu Temsil Bürosu’ndan Kurmay Binbaşı Sadi Kocaş birer konuşma yaptılar. Mustafa Kemal Derneği Başkanı Ahmet Muhtar Kumral, konuşmasında salonda bulunan en yaşlı gazi Seyfi Doğrul’un şahsında bütün gazilerin elini öptüğünü belirterek tören sonunda, salonda bulunan Çanakkale gazilerine “şeref üyeliği” belgelerini vermişti.

İstanbul’da aynı gün iki etkinlik daha düzenlenmişti. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği tarafından Gümüşsuyu’ndaki konferans salonunda yapılan törende, Ordu Temsil Bürosu adına Kurmay Yüzbaşı Sadri Karakoyunlu, rektör adına Prof. İlhami Civaoglu, Emekli General Fahrettin Altay birer konuşma yaptılar. Pendik Ortaokulunda yapılan diğer bir etkinliğe Pendik ve civarındaki köy halkı da katılmıştı. Okul Müdürü Safa Gökçer’in açış konuşmasından sonra Emekli Tümgeneral Tahsin Yazıcı, Yarbay Ratib İlhan, Kore gazilerinden Yüzbaşı İsmail Oknaz ve okulun Türkçe öğretmeni birer konuşma yaptılar. Törene öğrenciler şiirlerle eşlik etmişlerdi.³⁷

³⁷ “18 Mart Zaferinin Yıldönümü Kutlandı”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1954. “Çanakkale Za-

Çanakkale zaferinin **40. Yılında** İstanbul ve Ankara’da çeşitli etkinlikler yapıldı. Milli Türk Talebe Birliği İktisat Derneği tarafından 18 Mart 1955 günü Eminönü öğrenci lokalinde düzenlenen törende, Çanakkale Savaşı’na katılan emekli generaller, gaziler ve aileleriyle diğer davetliler bulundular. 66. Tümen bandosunun çaldığı İstiklâl Marşından sonra açış konuşmasını MTTB İktisat Derneği Başkanı Ali Said Oğuz yaptı. Malûl Gaziler Birliği adına söz alan Dursun Bayraktaroğlu, savaş anılarına yer verdiği konuşmasında Çanakkale şehitlerinin kahramanlığından bahsetmişti. Behçet Kemal Çağlar’ın okuduğu kahramanlık şiirlerinden sonra, Millî Mücadele kahramanlarından Kara Salih Çavuş, Emekli Orgeneral Fahrettin Altay, Meliha Avni Sözen, Emekli Kurmay Albay Cevat Karsan Çanakkale Zaferi hakkında heyecan dolu konuşmalar yapmışlardı. İktisat Fakültesi öğrencilerinden Cengiz Savaşkur, Hüseyin Sağıroğlu ve Lütfü Oğuz şiirler okumuşlardı. Aynı gün Haydarpaşa Lisesi’nde de bir etkinlik düzenlenmişti.³⁸ Ankara’da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi salonunda yapılan törene katılan Maarif Vekili Celâl Yardımcı, “Türk milletinin kahramanlık vasfını heyecanlı bir şekilde tahlil ve izah etmiş”ti. Türk milletinin üstünlüğünü belirten şiirlerin okunduğu törende, Kurmay Yarbay Muhterem Saral, Çanakkale Harekâtı hakkında bilgi vermişti.³⁹

Gazetelerde, Çanakkale Zaferinin **41. Yıldönümü**’nde İstanbul ve Ankara’da herhangi bir etkinlik yapıldığından bahsedilmemektedir. Ancak MTTB’nin yayınladığı bir bildiriye yer verilmişti:

“18 Mart Çanakkale Zaferi, Türk gücünün yıkılmaz olduğu, Türk imanının yenilmez olduğu hakikatinin bir kere daha ortaya konduğu, yurt sevgisi, feragat ve fedakârlıktan ne anlaşılacak icap ettiğinin bütün bir dünyaya öğretildiği bir tarihtir.

Bu mübarek günde aziz şehitlerimizin manevi varlıkları huzurunda huşu ile eğilirken; Atamızın inkılâplarına, Cumhuriyetine, kuvvetli ve kudretli rejimine kalpten bağlılığımızı bir kere daha tekrarlamaktan müstesna bir zevk ve bahtiyarlık duyduğumuzu belirtmek isteriz.”⁴⁰

ferinin 39 uncu Yıldönümü”, **Vatan**, 19 Mart 1954.

³⁸ “Çanakkale Zaferi Dün Törenle Kutlandı”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1955.

³⁹ “Çanakkale Zaferi Kutlandı”, **Vatan**, 19 Mart 1955.

⁴⁰ “18 Mart Zaferi”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1956.

MTTB tarafından, 18 Mart 1957 tarihinde Eminönü öğrenci lokalinde düzenlenen törene emekli ve muvazzaf ordu mensupları, üniversite ve lise öğrencileri katılmışlardı. Törenin açılış konuşması MTTB Genel Sekreteri Ali Said Oğuz tarafından yapıldı. Eski Muharipler Birliği adına söz alan Cevad Karsan, Çanakkale Zaferinde “âmil olan varlığın askerî kuvvet olmadığını” her iki tarafın imkânlarını karşılaştırarak anlattı. Deniz Harp Okulu öğrencilerinden Aclan Meray’ın okuduğu hamasî bir şiirden sonra MTTB İstanbul İcra Komitesi Başkanı Turgut Dağcı, Malûl Gaziler Birliği adına Dursun Bayraktaroğlu, Emekli Orgeneral Fahrettin Altay, Tümgeneral Ekrem Babacan birer konuşma yaptılar. Turgut Dağcı, Çanakkale Zaferi sırasındaki tarihi durumdan; Dursun Bayraktaroğlu, zafer hatıralarından; Ekrem Babacan, Çanakkale’ye hücum sebepleri ve başarılı olamayan Rus taktiğinden bahsetti. Fahrettin Altay ise, Çanakkale Savaşı’nın seyrini harita üzerinde izah etti. Törenin sonunda Milli Mücadele dönemiyle ilgili bir film gösterilmişti. Aynı gün Ankara’da Harp Okulunda, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde, Kız Teknik Öğretmen, Gazi Eğitim Enstitüsü’nde etkinlikler düzenlendi. Harp Okulu’nda yapılan törende, Tuğgeneral Muhittin Okeos ve okul kurmay başkanı birer konuşma yaptılar. Ayrıca, öğrenciler tarafından şiirler okundu ve sahnede oluşturulan “canlı bir tablo” ile Çanakkale Zaferi canlandırıldı.⁴¹

Çanakkale zaferinin **43. Yıldönümü** İstanbul ve Ankara’da önceki yıllara göre büyük katılımı kutlandı. TMTE, 17 Mart 1958 günü Çanakkale Zaferi münasebetiyle yayınladığı bültende, “Çanakkale’de Türk gücü ve imanının bütün dünyaya tanıtıldığı, Avrupa milletlerinin hayalperestçe hazırladıkları planlarının suya düştüğü ve güzel İstanbul’umuzun gezme biletlerini alanların denize döküldüğü anları gençlik olarak yâd ederken en az dünkü kadar heyecan ve gurur duymaktayız”⁴² sözlerine yer verdi.

İstanbul’da Fen Fakültesi’nde öğrenci derneklerinin öncülüğünde, ilk defa üst düzeyde geniş katılımlı bir anma töreni gerçekleştirildi. Başbakan Adnan Menderes’in de katıldığı törende Devlet Bakanı Emin Kalafat, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Sıtkı Yırcalı, Ticaret

⁴¹ “18 Mart Zaferi Kutlandı”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1957 ;“18 Mart Çanakkale Zaferi Kutlandı”, **Ulus**, 19 Mart 1957.

⁴² “Çanakkale Zaferinin 43. Yılına Bugün Kutluyoruz”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1958.

ve Sanayi Bakanı Abdullah Aker, Ordu Komutanı Orgeneral Fazıl Bilge, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ali Tanoğlu, dekanlar, eğitim, ordu ve üniversite mensupları ile öğrenciler hazır bulundular. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Samed Güldoğan’ın, kısa bir açış konuşmasından sonra Atatürk ve şehitler için 2 dakikalık saygı duruşu yapıldı. Hemen ardından Samet Güldoğan, Başbakan Adnan Menderes’i kürsüye davet etti. Atatürk büstü, bayrak, kılıç ve çiçeklerle donatılmış olan kürsüye alkışlar arasında gelen Menderes kısa bir konuşma yaptı:

“Çok muhterem hazirûn. Çanakkale zaferinin yıldönümünü kutlamak için o büyük günün hatırasını yâd ederek, kalplerimizi vatan aşkının emsalsiz heyecanı ile bir defa daha doldurmak için burada toplanmış bulunuyoruz. Ben de kalbimin heyecanı ile, hûşû içinde bu merasimin bütün tadını almak için aranızda geldim. Genç arkadaşımız, çok dost ve samimi bir azizlikle beni âdetâ elimden tutup, huzurunuzda getirmiş bulunuyor. Söyleyecek çok şeyim var, fakat arz ettiğim gibi, söylemek için hiçbir hazırlığım yok. Sadece kutsiyetin, ulviyetin, ulûhiyetin, hûşû içinde tadını tatmak için buraya gelmiş bulunuyorum. 18 Mart Zaferini bize veren kahramanları, emsalsiz tarihin fevkalbeşer insanları olarak tebci ve takdis ederek, müsaadenizle huzurunuzdan ayrılır, programın devamına imkân vermek isteği ile hepinizi en derin hürmetlerimle selâmlarım.”

Başbakan Menderes, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği adına verilen buketle, kendisinden sonra salona gelmiş olan eski İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver’in yanına giderek elini sıkıttı. Başbakan’dan sonra kürsüye gelen Hamdullah Suphi Tanrıöver, “İstiklâl için en büyük ümit olan büyük Türk gençleri” diye başlayan uzun bir konuşma yaptı. Harp hâtıraları arasında Türkün civanmertliğini ve kahramanlığını anlatan Tanrıöver, zaman zaman şiddetle alkışlandı.

Harp Akademisi Komutanlığından Kurmay Albay Muhterem Saral, Çanakkale muharebelerinin askeri cephesini edebî bir dille anlatarak krokiler üzerinde açıklamalarda bulundu. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği’nin eski başkanlarından Turgut Şedele’den sonra söz alan Ömer Sami Coşar, Çanakkale Zaferinin siyâsî sonuçlarını tahlil

ettiği konuşmasında, “Bizi Çanakkale’de dize getirip, Çarlık Rusya’sını yaşatmak ve bizleri de ona teslim etmek istediler. Çanakkale ise Çarlık Rusya’sına mezar oldu. İngilizlerin, Fransızların, Almanlara karşı savaşta Rus insan gücüne ihtiyaçları vardı. Fakat ona her türlü yardımı ulaştırmak gerekiyordu. Bu yardımın yolu üzerinde ise Çanakkale bekliyordu. Yardım ulaşıyorsa, belki de Cihan Harbi Çarlık Rusya’sı ayakta iken sona erecekti.” demiştir. Ömer Sami Coşar konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır: “İstiklâl mücadelemizin bu bir avuç kahraman öncüsünü, 37 gün sonra aynı düşmana bu defa kadar daha acı bir ders veren ve zaferi perçinleyenleri, onların siması gönlümüzden silinmeyen kumandanları miralay Mustafa Kemal’i burada hürmetle anıyoruz.”

Balıkesir Yüksek Tahsil Cemiyeti adına konuşan Erdoğan Arıpınar da sözlerini yazdığı şu şiirle bitirmişti:

“Ey Türk:

Gökte arman, damarda kan, kalpte Tanrı durdukça

Dünya gelse duracaktır, senin göğsünde ancak,

Misal, Atan, yerde yatan şehitler buldukça,

Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak.”

Tören, Malûl Gaziler Derneği adına Gazi Dursun Bayraktaroğlu’nun yaptığı konuşmanın ardından, Şehir bandosunun çaldığı “Dağ Başını Duman Almış” marşı ile sona ermişti.

18 Mart 1958 günü aynı saatlerde, MTTB de Eminönü öğrenci lokalinde ayrı bir tören düzenledi. Vali Mümtaz Tarhan, Orgeneral Fahrettin Altay ve diğer konuşmacılar Çanakkale Zaferinden bahsettiler.⁴³

Çanakkale Zaferinin **43. Yıldönümünde** Ankara’da muhtelif etkinlikler yapıldı. Harp Okulu’nda yapılan törende Okul Komutanı Tümgeneral Selahattin Kaptan ve Behçet Kemal Çağlar birer konuşma yaptılar. Kız ve erkek Harp Okulu öğrencilerinin hazırladıkları Çanakkale Hatıraları adlı 4 perdelik bir oyun sahnelendi. Ayrıca, kahramanlık türküleri söylendi.

⁴³ 18 Mart Zaferinin 43. Yılına Törenle Kutladık”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1958. “Çanakkale Zaferinin Yıldönümü Dün Anıldı”, *Vatan*, 19 Mart 1958.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi salonunda, Ankara Üniversitesi Öğrenci Birliği ile DTCF Öğrenci Derneği’nin müştereken düzenledikleri törende, şiirler okundu, marşlar çalındı, savaş sahneleri tablolar halinde canlandırıldı ve konuşmalar yapıldı. Çanakkale Savaşlarına katılmış olan Emekli Albay Ali Aksoy, Boğazın tarihî, stratejik ve topografik durumuna değinerek savaşın siyasî, iktisadî ve askerî sebepleri, zaferin önemi ve tarafların kayıpları hakkında bilgi verdi. Öğrenciler tarafından “Ölmeyen Âbide” adlı bir oyun sahnelendi.

Aynı günlerde Ankara’da, Çanakkale’de yapılacak olan Şehitler Anıtı için bir bağış kampanyası da başlatılmıştı. “Gençlik Parkı Göl Gazinosu”nda Çanakkale Anıtı yararına bir balo verilmiş, Modaspor ve Muhafızgücü basketbol takımları spor sarayında bu amaçla bir maç yapmışlardı. Lokanta, Kahve, Gazino, Pastacı, Şekerci ve Tatlıcılar Derneği de, anıt için 500 liralık bir teberruda bulunmuşlardı.⁴⁴

Çanakkale Zaferinin **44. ve 45.yıldönümü** kutlamaları hakkında sadece Vatan gazetesinde birkaç habere yer verilmiştir. Bu sebeple, 1959 ve 1960 yıllarında yapılan anma toplantılarının öncakilere göre sönük geçtiği sonucuna varılabilir. 44. Yıldönümü münasebetiyle İstanbul Talebe Birliği tarafından yapılan toplantıda, başkan Samet Gündoğan ve Kurmay Albay Muhterem Saral birer konuşma yapmışlardı. Zaferin 45. Yıldönümünde ise İstanbul’da iki ayrı tören yapılacağı duyurulmaktaydı: Bunlardan biri Askeri Tıbbiye Okulu tarafından Fen Fakültesi konferans salonunda, diğeri Türk Ocakları tarafından Eminönü Halk Eğitim Derneği salonunda gerçekleştirilecekti.⁴⁵

Sonuç:

18 Mart 1915 Çanakkale deniz zaferinin yıldönümlerinde kutlama etkinliklerinin merkezi Çanakkale olmakla birlikte, İstanbul ve Ankara’da da törenler yapılmıştır. Bu etkinliklerin düzenlenmesinde yükseköğrenim gençliği aktif bir rol oynamış olup, zaferin her yıldönümünde yüzlerce öğrenci Bandırma, Tırhan, Mersin, Konya, Bursa, Gemlik, Uludağ ve Marakaz vapurlarıyla Çanakkale’ye taşınmıştı.

⁴⁴ “Çanakkale Zaferinin Yıldönümündeyiz”, **Ulus**, 18 Mart 1958. “Zaferin Yıldönümünde Çanakkale’de Büyük Tören”, **Ulus**, 19 Mart 1958.

⁴⁵ “Çanakkale Zaferinin 44. Yılı Kutlandı”, **Vatan**, 19 Mart 1959; “Çanakkale Zaferinin 45. Yıldönümünü Kutluyoruz”, **Vatan**, 18 Mart 1960.

Anma törenlerinden bazılarında devlet erkânı da katılmıştır. 1958 yılında İstanbul'da Fen Fakültesi'ndeki toplantıda kısa bir konuşma yapan Başbakan Adnan Menderes, 1960 yılında Çanakkale'deki töreni telgrafla kutlamıştı. 1951 yılında Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen, 1952 yılında ise Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri Çanakkale'deki törenlere katılmışlardı. Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, 1955 Yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki törende bir konuşma yapmıştı.

1950-1960 yılları arasındaki Çanakkale'deki kutlama törenlerinde bazı ilkler yaşanmıştır: Hisarlıktepe (Alçıtepe)'de 18 Mart 1953 günü Şehitler anıtının temeli atılmıştı. 1959'daki törenlere ilk defa mehter takımı katılmış, 1960'da törene jetler de eşlik etmişti. 1951 yılında, General Tahsin Yazıcı'nın Kore'den gönderdiği kanla işlenmiş Türk bayrağı Çanakkale şehitliğine getirilmişti. 18 Mart 1952'de Seddülbahir'deki İngiliz ve Fransız mezarlıkları resmi yetkililer tarafından ilk defa ziyaret edilerek çelenk bırakılmıştı. Yine aynı tarihte Çanakkale'de yapılan törenlere Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Millet Partisi temsilcileri de katılmışlardı. Bununla birlikte, törenlerin siyaset dışı kalmasına özen gösterilmiştir.

Kutlama törenlerinde Fahrettin Altay, Fahri Belen, Tahsin Yazıcı, Şahab Gürler, Sedat Doğruer gibi emekli generaller Çanakkale savaşlarını anlatmışlardır. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ömer Sami Coşar ve Behçet Kemal Çağlar gibi yazar, gazeteci ve şairler de heyecanlı konuşmalar yapmışlardı. Törenlere Çanakkale, Millî Mücadele ve Kore gazileri katılmışlardı. Çanakkale gazilerinden Dursun Bayraktaroğlu, Ali Aksoy, Seyfi Doğrul, Cevad Karsan, İhsan Özel, Şemsettin Çamoğlu, Halil Dilmaç, Mehmet Çavuş, Halil Yılmaz, Kazım Korugan ve Sedat Doğruer; Millî Mücadele gazilerinden Kara Salih Çavuş ve Kore gazisi Yüzbaşı İsmail Oknaz katıldıkları savaşlarla ilgili anılarını anlatmışlardı.

Çanakkale Zaferinin yıldönümlerinde yapılan törenler, Türk tarihinin bir dönüm noktasının hatırlanması ve zafer heyecanının sonraki kuşaklara aktarılması için bir vesile olmuştur. Ancak, Çanakkale gazilerinden birçoğunun hayatta oldukları o yıllarda, törenlere iştirak edenlerin anılarının "sözde kalması" anlatılanların günümüze ulaşmasına imkân vermemiştir.

BÜYÜK HARPTTE MAKEDONYA CEPHESİ'NDE OSMANLI ORDUSU

20. Kolordu ve Bağlı Birliklerinin (Takviyeli 177. Piyade Alayı) Makedonya Cephesindeki Mücadelesi

Zekeriya TÜRKMEN*

Avrupa Cepheleindeki Gelişmeler ve Makedonya Cephesi

Makedonya, XIX. yüzyılda Osmanlı devlet yöneticilerini en çok uğraştıran, bunalımların yoğun yaşandığı sıkıntılı mekanlardan biri idi.¹ Aslında Makedonya'nın da içinde yer aldığı bu geniş coğrafyanın bulunduğu alan Balkanlar, imparatorluğun en uzun yüzyılı olarak adlandırılan dönemde büyük hareketliliklerin yaşandığı, milliyetçi fikirlerden mülhem siyasî, toplumsal ve kültürel özerkliğe yönelik eylemlerin uygulamaya konulduğu bir mekan olmuştu². Makedonya sorunundan kaynaklanan sıkıntılar burayı kaynayan bir kazana, başka bir söylemle barut fıçısına dönüştürmüştü³; diğer yandan da Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyılın sonunda Balkan coğrafyasında iç çatışmaların, XX. yüzyılın başında ise savaşın eşiğine sürüklemiştir.⁴ Makedonya'nın ilk çağlardan bu yana kesin bir etnografik sınırının olmaması, Sırp, Bulgar ve Yunanların bölge üzerinde hak iddia et-

* Dr., Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı, Harbiye Askerî Müze ve Kültür Sitesi, Müzecilik Grup Başkanı, Harbiye-Şişli/İstanbul. Elmek: zturkmenbeyi@gmail.com

¹ Gül Tokay, **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilâlinin Kökenleri (1903-1908)**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s. 31 vdd.

² Georges Castellan, **Balkanların Tarihi 14-20. Yüzyıl**, (Çev., Ayşegül Yaraman Başbuğa), İstanbul, Milliyet-Yaşlı, 1993, s. 245 vdd. Balkanlar konusunda ayrıntı için ayrıca Bkz., Misha Glenny, **Balkanlar 1804-1999, Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, Sabah Kitapları, 2001, s. 99 vdd.

³ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Cilt: I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s. 407.

⁴ Makedonya sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz., Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, (Çev. İhsan Catay), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 17 vdd.

meleri, bu coğrafyanın sorunlar yumağı bir mekân haline gelmesine yol açmıştır.⁵ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girdikten sonra orduları pek çok cephede muharebelere katılmıştır. Aslında Balkan Harbi sonrası yapılan antlaşmalarla elden çıkmış olmasına rağmen Osmanlı ordusunun muharebelere katıldığı cephelerden biri de Makedonya cephesi olmuştur.

28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya Arşidük'ü Ferdinand'ın öldürülmesi hadisesi iki kutuplu dünyanın kısa bir süre sonra büyük bir savaşın eşğine sürüklenmesine yol açmıştır. Savaş başladıktan sonra Osmanlı orduları da seferber duruma geçirilmiştir.⁶ Avrupa cephesinde başlangıçta Almanların elde ettikleri üstünlük, 1915 yılı başından itibaren değişime uğramıştır. Ruslar, Avrupa cephesinde taarruza geçerek Almanları işgal ettikleri araziden geri çekilmeye mecbur etmişlerken, Avusturya kuvvetleri Galiçya'da Karpatlara kadar geri atılmışlardır. Diğer yandan Fransa ve İngiltere'nin inisiyatifi ele alıp taarruza geçmeleri Almanları zor durumda bırakmıştır. Balkanlar bölgesinde inisiyatifi İtilaf güçlerine kaptırmak istemeyen Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan üzerinden Osmanlı Devleti ile doğrudan irtibatı sağlamak üzere Eylül 1915'ten itibaren Belgrad-Niş üzerinden hareketle Bulgar kuvvetleriyle birleşmişler, kısa sürede Sırp ordusunu yenerek Kuzey Arnavutluk'a kadar olan bölgeleri denetim altına almışlardır. Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar ordularının bu ortak harekâtına karşılık, Fransa ve İngiltere de Yunanistan ile anlaşarak Selanik'e kuvvet çıkarmışlar; Çanakale'den çekilen birliklerin büyük bir kısmı bu cepheye yığılmıştır. Böylece Balkanlarda Sırbistan cephesi kapanmış, Makedonya cephesi kurulmuş; İttifak Devletleri ile Türkiye arasında kara irtibatı da sağlanmıştır.⁷ İtilaf Devletleri de bu sırada Balkanlar'da etkin olabilmek için Selanik ve Yunanistan'a gerekli yığınağı yaparak bir harekât üssü elde etmişlerdir.

⁵ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkyaalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 82.

⁶ Seferberlik ilan edildiği sırada Osmanlı orduları 34 piyade, 5 süvari tümeni ve 2 süvari tugayı olmak üzere 1 ve 2. ordular Boğazlar, 3. Ordu Erzurum, 4. Ordu da Suriye bölgesinde olmak üzere üç harekât bölgesinde yığınak planlarını yapmıştır.

⁷ **Birinci Dünya Harbi VII. Cilt, Avrupa Cepheleri, 3. Kısım Makedonya Cephesi (BDH Makedonya Cephesi)**, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Bşk.lığı, Gnkur Basımevi, 1967, s. 8-9.

1916 yılına gelindiğinde Almanlar'ın Verdün'e yaptıkları büyük taarruzdan bir sonuç alınamamış, Avusturya-Macaristan orduları da Ruslar karşısında ağır darbeler almış, büyük kayıplar vererek geri çekilmiştir. Rusların güçlkle durdurulduğu bir sırada Osmanlı Devleti'nin gönderdiği 15. Kolordu Galiçya Cephesine henüz yeni katılmıştır. Romenler de Avusturya-Macaristan sınırı boyunca taarruza geçerek Transilvanya'nın üçte birini işgal etmişler; Karpatlar'daki Avusturya-Macaristan ordusunu arkadan çevirerek güç durumda bırakmışlardır. Bunun üzerine Alman, Avusturya, Bulgar ve Türk kuvvetlerinden oluşan bir müttefik kuvvet Romen ordusuna karşı taarruza geçirilmiştir. Alman Genelkurmayında yeni bir düzenleme yapılarak Falkenhayn görevden alınıp yerine Hindenburg getirilmiştir. Bu sırada yapılan bir antlaşmayla dört müttefik ordunun sevk ve idaresinin Alman genel karargâhınca yapılması konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁸

Makedonya cephesinde Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan kuvvetleri 1915 yılı sonlarından itibaren Sırlara yönelik icra ettikleri ortak harekât üzerine Sırp ordusuna yardım amaçlı bölgeye gelen İtilaf kuvvetleri Yunanistan sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Bu cephede, diğer cephelerde olduğu gibi esaslı, büyük bir askerî harekâttan ziyade küçük çaplı muharebeler cereyan etmiştir.

Makedonya Cephesinde Yaşanan Gelişmeler ve Türk Birliklerinin Cepheye Gönderilmesi

İtilaf Devletlerinin Rusya ile bağlantı kurmak, Osmanlı Devleti'nin daha harbin başında safdışı etmek amacıyla açtıkları Çanak-kale Cephesi hezimetle sonuçlanınca, Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin Bulgarlarla birleşerek Adalar Denizine inmelerine engel olmak, Batı (Fransa), Doğu (Rusya) ve güney (İtalya) cephelerinde Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının baskısını azaltmak, Sırp Ordusuna yardım ederek Balkanlarda diğer tarafsız ülkeleri de yanlarına çekmek üzere Makedonya cephesi açılmıştır.⁹ Hatta Fransız başbakanı bu sırada Balkanlara kuvvet göndermekle sadece Sırlara destek sağlanmakla kalınmayacağı, kararsızlık içinde bulunan Bulgaristan'ın da İtilaf Devletleri safına çekilebileceğini

⁸ A.e, s. 10-13.

⁹ İsmet Görgülü-Veli Yılmaz-Ali Erdinç, **Makedonya**, İstanbul, Harp Akademiler K.lığı Yayınları, 1992, s. 105-110.

teklif etmiştir.¹⁰ İtilaf Devletleri bu planlar çerçevesinde Makedonya Cephesini açma kararı alırken, İttifak Devletleri de çeşitli vaadlerle Bulgaristan'ı kendi saflarına çekmek, Sırbistan'ı da işgal etmek planlarıyla ilgileniyorlardı. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Çanakale Muharebelerinden sonra İstanbul'da yaptığı bir açıklamada Avrupa cephelerine asker göndermekle Almanya ve Avusturya'ya tüm kuvvetiyle yardımcı olmak istediklerini ifade etmiştir.¹¹ Diğer taraftan Enver Paşa, Birinci Dünya Harbinde kesin sonucun merkezî Avrupa'da alınacağına inandığı için Türk birliklerinin Avrupa cephelelerinde görev almasında pek sakınca görmemiştir.

Bulgaristan 17 Eylül 1915'te İttifak Devletleriyle bir antlaşma imzalayarak tarafını belli etmiş oldu. Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın müşterek harekâtıyla Sırbistan yenilince İstanbul-Berlin bağlantısı 17 Ocak 1916'da kurulmuş oldu.¹² Öte yandan Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında 6 Eylül 1916'da yapılan "*Sınır Düzeltilme Sözleşmesi*" ile Meriç koridoru Bulgaristan'a bırakılmış, aynı tarihte Almanya ile yapılan antlaşmaya istinaden Bulgaristan İttifak bloku içinde yer almıştır. Antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra 5-6 Ekim 1916'da İttifak kuvvetleri kuzeyden Sırbistan'a taarruza geçmiştir. Öte yandan 5 Ekim tarihinde Fransız Generali Bayond komutasındaki 20.000 kişilik (156. Fransız ve 10. İngiliz Tümenleri) bir İtilaf kuvveti Selanik'e çıkarılmıştır. Selanik'te kuvvetlerin başına 12 Ekim'de bir başka Fransız generali Sarrail (Saray) getirilmiş; 27 Ekim'de 57. ve 122. Fransız tümenleri de takviye olarak katılmıştır. İtilaf kuvvetleri birliklerin takviyesiyle uğraşırken,

¹⁰ BDH Makedonya Cephesi, s. 21.

¹¹ Veli Yılmaz, *Birinci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul, Cem Ofset, 1993, s. 143. Enver Paşa yaptığı açıklamada ayrıca şunları da ifade etmiştir: "...Niye biz kendimizi Almanlar'a karşı borçlu hissedelim? Bizim onlar için yaptıklarımıza karşı Almanlar bize ne yaptılar? Bize biraz ödünç para verdikleri ve birkaç subay gönderdikleri doğrudur; fakat, bizim ne yaptığımızı da görüyorsunuz. İngiliz donanmasını yendik. Bunu ne Almanya ve ne de diğere milletler yapabilmıştır. Ordularımızı Kafkas cephesine yığdık ve Batı cephesinde kullanılabilecek büyük Rus birliklerini meşgul ettik. Aynı şekilde; büyük ordularını Mısır ve Mezopotamya'da tutmaya İngiltere'yi zorladık ve böylece Fransa'daki müttefik ordularını zayıflatık. Hayır, biz olmasak Almanlar, askerî başarılarını asla kazanamazlardı; tamamen bize şükran borçludurlar. Ben, Alman ve Avusturyalı dostlarımıza bir yük olmak istemiyorum, sadece onlara tüm kuvvetimizle yardımcı olmak istiyorum..." A.e., s. 235.

¹² Carl Mühlmann, *Das Deutsche-Türkische Waffenbündnis Im Weltkrieg (Dünya Harbinde Türk-Alman Silahlı İttifakı)*, Leipzig 1940, s. 10-13.

uzak hedeflere yönelik bir taarruz planı yapamamışlardır.¹³ Yunanistan'ta Venizelos daha harbin başında Yunan kuvvetlerini İtilaf Devletlerinin emrine vermek istemişse de Alman imparatorunun eniştesi olan Yunan Kralı Konstantin'in karşı çıkmasından dolayı bu teşebbüs başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Atina'ya İngiliz ve Fransız askerleri çıkarılmış, baskı sonucu Kral Konstantin tahttan çekilmiş, yerine oğlu Aleksander kral olmuş¹⁴; durumu fırsat bilen Başbakan Venizelos İtilaf Devletleriyle anlaşma yaparak İttifak Devletlerine savaş ilan ederek Yunanistan'ın tarafını net olarak belirlemiştir.¹⁵

İttifak blokuna öteden beri yakın davranan Bulgaristan ittifak antlaşmasından önce, 26 Mayıs 1916'da Yunanistan'dan daha atik davranarak Rupel geçidini ele geçirmiş; 7. ve 10. tümenlerinden kurulu birliklerle taarruza devam ederek Struma nehrine kadar olan bölgeye egemen olmuştur. Bu taarruz sırasında 4. Yunan Kolordusundan 469 subay, 7.346 er esir alınarak Almanya'ya gönderilmiştir. 1. Bulgar ordusu da Florina'yı ele geçirmiştir. 1916 Eylül ayı ortalarından itibaren inisiyatifi ele geçiren İtilaf kuvvetleri 12 Eylül'de Ostrova-Manastır genel doğrultusunda taarruza geçmişlerdir. 30 Eylül'de Karasu (Çerna) güneyine kadar ulaşmışlardır. Bu tarihte Malik Gölü - Buktova Gölü - Struma nehri vadisi - Orfano körfezi hattı kuzey ve güneyinde tertiplenerek bu hatta tutunmaya çalışmışlardır.¹⁶

İttifak kuvvetleri bu sırada Meriç nehri ağzından batıda Malik gölüne kadar olan cephe hattını 2. Bulgar, 11. Alman ve 1. Bulgar ordusu tarafından tutmuşlar, batıda ise Avusturya birlikleri konuşlanmıştı. Levonova'da bulunan 2. Bulgar ordusu emrine verilen 50. Türk tümeni ise henüz intikal halindedir. 11. Alman ordusu Valondovo'da, 1. Bulgar ordusu ise Manastır'da karargâhını kurmuştur. Orduların emrinde 12 uçaktan kurulu küçük bir hava keşif birliği de mevcuttur. İttifak kuvvetleri ise doğuda Struma nehri ağzından batıda Malik gölü güneyine kadar olan kesimde Arnavutluk-Yunanistan sınırı boyunca İngiliz, Fransız ve üç ordudan kurulu Sırp ordularıyla tutulmuştur. Adriyatik ve Adalar denizinde İngiliz ve Fransızlara ait

¹³ BDH Makedonya Cephesi, s. 21-22.

¹⁴ Glenny, A.g.e., s. 290-294.

¹⁵ Fahri Belen, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul 1973, s. 308. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara, Tisa Matbaası, 1984, s. 135.

¹⁶ BDH Makedonya Cephesi, s. 22.

çeşitli tipte muharebe gemileri bulunmaktadır. 10 İngiliz bir de Fransız hava filosuyla desteklenmektedir.¹⁷

1916 yılı Eylül başında Alman Genelkurmay Başkanı Hindenburg ile Genelkurmay II. Başkanı Ludendorf'un daveti üzerine İttifak Devletleri başkomutanlar düzeyinde bir toplantı yapmışlar; Viyana-Belgrat-Sofya-İstanbul yolunun sürekli açık tutulmasının önemine dikkat çekildikten sonra Almanya'dan Türkiye'ye yönelik lojistik destek yardımının devamının önemli olduğu belirtilerek Makedonya cephesinin durumu da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Alman yardımlarının aksatılmadan sürdürülmesi, İngiliz ve Fransızların Balkanlar üzerinden Rusya ile bağlantı kurlmalarının önlenmesine ve dolayısıyla da Makedonya cephesinde İttifak blokunun üstünlüğü elde tutmasına bağlanmıştır. Almanya'da yapılan görüşmelerin sonunda, Almanların talebi üzerine 12 Eylül 1916'da Makedonya cephesine Türk kuvveti gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸ Türk birliklerinin Avrupa harekât alanına gönderilmesi hususunu Çanakkale Zaferinden sonra bizzat Başkomutan Vekili Enver Paşa teklif etmiştir.¹⁹ Almanya ile siyasî-askerî temasları daha da güçlendirmek amacıyla 28 Eylül 1916 tarihinde oldukça geniş kapsamlı yeni bir Türk-Alman gizli antlaşması imzalanmıştır.²⁰ Bu antlaşmaya göre Alman imparatorunun müttefik orduların başkomutanı olması teklif edilmiş, bu durum Osmanlı Hükûmeti tarafından da incelenerek uygun bulunup Meclis'e gönderilmiştir. Mecliste yapılan görüşmelerin ardından "*muharebe cereyan eden sahaların bir cephe sayılması ve... harekât-ı harbiyenin genel sevk ve idaresinin birleştirilmesi ve işbu umumi sevk ve idarenin Alman imparatoru hazretleri tarafından deruhte edilmesini*" kabul eden 9 maddelik antlaşma metni kabul edilmiş ve uygulaması da hükûmete bırakılmıştır.²¹ Bunun yanında Osmanlı Devleti hizmetine verilen Alman birliğinin nerelerde kullanılacağı keyfiyetinin Alman ordusu komutanlığına mutlaka bildirilmesi de ayrıca istenmiştir.²²

¹⁷ A.e., s. 23-24.

¹⁸ Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu**, (Çev. Mehmet Tanju Akad), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 208-209.

¹⁹ Jeduha L. Wallach, **Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri, 1835-1919**, (Çev., Fahri Çeliker), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1977, s. 200.

²⁰ Yılmaz, A.g.e., s. 152-153.

²¹ **Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, Kls: 79, Ds: 399, Fih: 1, 1-1.

²² **Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, Kls: 42, Ds: 197, Fih: 81.

Bu antlaşmaya göre öncelikle 20. Kolordu ile Takviyeli 177. Piyade Alayı (Türk Rumeli Müfrezesi)'nin Makedonya Cephesine, 15. Kolordunun Galiçya'ya, 6. Kolordunun Romanya cephesine gönderilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır.²³ Yapılan antlaşmaya göre, Makedonya'da görev yapacak olan Türk birliklerinin personel yönünden desteklenmesi Osmanlı Genelkurmayınca, lojistik faaliyetler yönünden desteklenmesi ise İttifak Devletleri (Almanya ve Avusturya-Macaristan, Bulgaristan) tarafından sağlanacaktı. Cepheye ilk katılan 50. Tümen olmuştur. O sırada İzmit'te dinlenmekte olan 50. Piyade Tümeni'nin Almanları bile şaşkırtacak derecede bir hızla Enver Paşa'nın emriyle Selanik'e gönderilmesi emri verilmiştir.²⁴ Bunu 20. Kolordu karargahı ile 46. Piyade Tümeni izlemiş; Razovilos birinci sınıf ikmal-iaşe dağıtım yeri, seyyar hastahane merkezi ve şehitlik mekânı olarak belirlenmiştir. Dedeballı, Hurovişta ve Porna'da ikmal depo merkezleri kurulmuştur. Drama'da da bir ikmal merkezi açılmıştır. Takviyeli 177. Piyade Alayının her türlü lojistik desteği, emrine girdiği birlik komutanlığınca karşılanması kararlaştırılmıştır. Bunun için Dremeni'de birinci, ikinci ve beşinci sınıf istihkâm ve ikmal depoları, Resne'de birinci sınıf ikmal depoları, seyyar hastahane ve seyyar hayvan reviri, Lahçe ve Sürleñçe'de her piyade taburu için birer ikmal deposu, İvranya'da Personel ikmal depo alayı tesis edilmiştir.²⁵ Makedonya cephesine asker gönderilmesi konusunda bu gelişmeler yaşanırken, memleketin önemli bir kısmının düşman işgaline maruz kalabileceği endişelerinin her tarafı kapladığı bir sırada, Türkiye'deki Alman İslah Heyetinin önde gelenlerinden Liman von Sanders, 11 Kasım 1916'da Başkomutanlık Vekâletine yazdığı yazıda buna karşı çıkmış²⁶, devletin bu şekilde açılarak cephelemlerinin genişletmesinin gelecekte büyük tehlikelere maruz kalacağına işaret etmiştir.²⁷ Liman Paşa'nın belirttiğine göre Osmanlı Genelkurmayı, en seçkin birliklerini ve askerlerini en iyi giysiler ve en iyi donanımla Makedonya cephesine göndermiştir.²⁸

Enver Paşa, bu sırada İkinci Türk ordusuna katılmak üzere İz-

²³ Görgülü-Yılmaz-Erdinç, A.g.e., s. 111. Ayrıca Bkz., Yılmaz, A.g.e., s. 225-229.

²⁴ Erickson, A.g.e., s. 209.

²⁵ **BDH Makedonya Cephesi**, s. 70-71.

²⁶ Wallach, A.g.e., s. 200.

²⁷ Yılmaz, A.g.e., s. 237-238.

²⁸ Liman Paşa'nın yorumları hakkında bilgi için Bkz., Wallach, A.g.e., s. 200.

Yılmaz, A.g.e., s. 237-238.

mit'te bir süre dinlendikten sonra intikale geçecek olan 50. Tümenin Pozantı ve civarında dağınık halde bulunan (156, 157 ve 158. Alaylar ile 49. Topçu Alayı 2. Taburu) birliklerin orada bırakılacak az sayıda ihtiyatlar hariç İstanbul'a dönmesini emretmiştir. Tümen Komutanlığına Kurmay Yarbay Şükrü Naili (Gökberk) Bey atanmıştır.²⁹ Yapılan yeni düzenlemeyle 50. Tüme 157, 158, 169. piyade alayları ile 50. Topçu alayı bağlanmıştır. Bunların dışında bir istihkâm ve sıhhiye bölüğü ile bir muhabere takımı, bir sahra cephane kolu ve bir de ekmekçi müfrezesi katılmıştır.³⁰ Yeni düzenlemeyle piyade alayları üçer piyade taburu ve birer makineli tüfek bölüğünden teşkil edilmiştir. Topçu Alayı da ikişer bataryalı iki taburdan kurulmuştur. Tümenin mevcudu 11.979 kişi, 11.320 tüfek, 12 makineli tüfek, 16 top, 137 kılıç, 1241 binek ve yük hayvanı ile 190 arabadan ibarettir. Piyade alaylarının dördüncü taburlarının Makedonya'daki yerli Müslüman ahaliden teşkili planlanmıştır. Tümen'in ilk birliği 21 Eylül 1916 tarihinde Makedonya cephesine intikale başlamış, son birliği de 25 Ekim'de yola çıkmıştır. Takviyeli 177. Piyade Alayı hariç, Makedonya cephesine gönderilen 20. Kolorduya bağlı tümenlerin alayları üçlü teşkilatla bölgeye gelmişler, Balkan Türklerinden toplanan gönüllü askerlerle dördü bölgeye geçilerek alaylar dörder taburlu, taburlar da dörder bölüklü, bölükler de dörder takımlı birlikler olarak yeniden düzenlenmiştir. Öyle ki, 12.000 mevcutla gelen tümenler 18.000 personel mevcuduyla yurda dönmüşlerdir.³¹ Yiyecek maddeleri bölge halkından temin edilmiş; ancak üretimin savaş ortamında düşmesi zaman zaman 20. Kolordu'nun Makedonya'daki sivil müslüman ahaliye gıda yardımı yapmasına da zorlamıştır. Hatta bu sırada Bulgar ordusunda da gıdasızlıktan kaynaklanan hastalıklar ve açlık sıkıntısı baş göstermiştir.³² Sağlık hizmetleri yeterli düzeyde olmamıştır. Takviyeli 177. Piyade Alayı bölgesinde yeterli sayıda sağlık görevlisinin bulunmaması kayıpların artmasına yol açmıştır.³³

²⁹ Erickson, A.g.e., s. 209-210.

³⁰ **BDH Makedonya Cephesi**, s. 25-26.

³¹ **A.e.**, s.71-72.

³² Glenny, A.g.e., s. 296-297.

³³ Makedonya Cephesinde 20. Kolordunun 2.082 kişi olan toplam zayıyatının 1165'i firar ve kayıplar, 653'ünü yaralılar, 173'ünü şehitler, 91'ini de hastanede ölenler teşkil ederken; Takviyeli 177. Piyade Alayının 1655 olan toplam zayıyatının 100'ünü kayıp ve firarlar, 860'ını yaralılar, 410'unu şehitler, 285'ini de hastanede ölenler teşkil etmiştir. Bkz., **BDH Makedonya Cephesi**, s. 75.

Birliklerin bölgeye intikali ise genelde tren yoluyla ilk toplanma merkezlerine oradan da otomobillerle ya da binek hayvanları ve arabalarla cephe hattına intikalleri yapılmıştır.

50. Tümen emir subayı 23 Eylül'de Drama'ya ulaşmış, 10. Bulgar Tümeni ile irtibat kurulmuştur. Daha sonra gelen birlikler Angista bölgesinde toplanmış, Ostrova-Manastır genel doğrultusunda başlatılan İngiliz taarruzlarını engellemek üzere araziye konuşlanılmıştır.³⁴ Orfano körfezinden İtilaf donanmasının topçu ateşinden etkilenen Türk birlikleri daha kuzeyde emniyetli bölgelere çekilmek zorunda kalmışlar, Orfano'dan Serez'e kadar olan alanın savunmasını yürütmüşlerdir. Tümen, 31 Ekim 1916'da Nedhori-Dedebalı-Razovilos arasındaki 27. İngiliz tümeniyle yapılan Karabayır muharebesinde 19 şehit, 90 yaralı bahasına İngilizleri püskürtmüşlerdir.³⁵

1916 Kasım ayında Makedonya cephesinin Struma-Vardar kesiminde genelde bir durgunluk yaşanırken, İtilaf kuvvetlerinin Manastır kesimindeki taarruzlarının gün geçtikçe artması, bu bölgeye takviye gönderilmesini gündeme getirmiştir. İttifak Devletleri Başkomutanlığınca cephenin Struma kesimindeki Türk kuvvetlerinin iki tümenli bir kolordu seviyesine çıkarılması ve ayrıca 11. Alman ordusu emrine takviyeli bir Türk alayının gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Enver Paşa bu karar gereğince, İstanbul'daki 46. Piyade Tümeniyle Makedonya'daki 50. Piyade Tümeni ve 16. Depo Alayının ilavesiyle 9 Kasım 1916'da 20. Kolordunun teşkili emrini vermiştir. Kolordunun başına Mirliya Abdülkerim atanmıştır. Alman ve Avusturya-Macaristan cephelerine yardım amaçlı olarak yaklaşık 100 bin mevcuda ulaşan seçme birlikler Makedonya, Romanya ve Galiçya cephelerine gönderilmiştir.³⁶ Şevket Süreyya Aydemir'e göre Avrupa cephelerine gönderilen asker mevcudu 117.000-130.000 kişi arasında değişmektedir.³⁷ Başkomutanlık emrine göre, 20. Kolordu taktik bakımdan 2. Bulgar ordusuna; iç hizmet, personel, ödül-ceza ve diğer hususlarda Türk Genelkurmayına bağlı ve Harbiye Nezaretine

³⁴ A.e., s. 26-27.

³⁵ A.e., s. 35-37.

³⁶ Görgülü-Yılmaz-Erdinç, A.g.e., s. 112-113.

³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Cilt: III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2013, s. 323.

karşı sorumlu olacaktır. 2. Bulgar Ordusu ile iletişim Albay Ali ve Yüzbaşı İsmail Hakkı aracılığıyla kurulacaktır.³⁸

46. Piyade Tümeni İstanbul'da Tarabya ile Rumelihisarı arasında yerleştikten sonra bir yandan eksikliklerini tamamlamaya, bir yandan da eğitime devam etmiştir. 46. Tümen komutanlığına ise Kurmay Albay Mahmut Beliş atanmıştır. Bu sırada 177. Piyade Alayının teşkili de gündeme gelmiştir. Takviyeli 177. Piyade Alayının teşkiline Başkomutanlık 11 Kasım 1916'da emir vererek 1.Kolordu Komutanlığına bu yönde talimat göndermiştir. Alay, 46. tümenin piyade bölüklerinin 4. takımlarının alınması suretiyle subayları da daha önce Manastır ve civarında görev yapmış veya orali olanlardan seçilerek kurulacak ve alayın her türlü hazırlığı 27 Kasım 1916'da Köprülü'ye hareket edecek şekilde tamamlanacaktı. 28 Kasım'da 177. Piyade Alayının teşkili tamamlanmış, başına da Kurmay Binbaşı Nazmi³⁹ atanmıştır. Başlangıçta 3 piyade taburu, bir ağır makineli tüfek bölüğü, bir süvari bölüğü ve topçu bataryası, birer istihkam ve muhabere takımı ile alay ağırlıklarından kurulu olan birlikte 3.598 personel, 3.128 tüfek, 4 top, 6 makineli tüfek, 440 binek ve koşum hayvanı ve 13 nakliye aracı bulunuyordu. Alayın adına Osmanlı Rumeli Müfrezesi denilmiş; teşkilatlanma ve kuruluş tamamlandıktan sonra Bakırköy'de eğitime başlanılmıştır.⁴⁰

Bu arada 20. Kolordu 6 Aralık 1916'da Drama'ya ulaşmıştır. Tahinos gölünün güneydoğusundan kuzeybatısına kadar olan kesimde birlikleri konuşlanmış olan kolordunun sağında 7., solunda ise 10. Bulgar kolordusu bulunmaktadır. Kolorduya verilen görev bölgede güçlü bir savunma hattı oluşturmak, düşman taarruzlarına karşı bölgeyi en iyi şekilde savunmaktır. Kolordu karargahı Zilyahova'da konuşlanmıştır.⁴¹ 20. Kolordu tuttuğu hatta sıcak bir çatışmaya girmemiş, sadece bulunduğu bölgeyi karşılıklı uzun menzilli top atışlarıyla savunmaya gayret etmiştir. Kolordu tuttuğu hatta muharebe yeteneğini arttırıcı eğitimlerle zamanını geçirmiş, 1917 yılı Mart ayından itibaren Haziran ayı sonlarına kadar bağlı birliklerin yurda intikali tamamlanmıştır. Yurda döndükten hemen sonra 20. Kolor-

³⁸ BDH Makedonya Cephesi, s. 38-39.

³⁹ Kurtuluş Savaşında Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde şehit düşen 4. Tümen Komutanı Albay Nazmi Bey'dir.

⁴⁰ BDH Makedonya Cephesi, s. 40-41.

⁴¹ A.e., s. 41-42.

duya bağık birlikler Filistin ve Irak cephesini takviye etmek üzere yeni görev yerlerine gönderilmişlerdir.⁴² Makedonya cephesinde Türk birliği olarak sadece Takviyeli 177. Piyade alayı kalmıştır.

Türk Rumeli Müfrezesinin (Takviyeli 177. Piyade Alayı) Teşkili ve Makedonya Cephesi

Başkomutanlık Vekaleti Türk Rumeli Müfrezesinin diğeri adıyla Takviyeli 177. Piyade Alayının kuruluş hazırlıklarına 1916 yılı Ağustos ayı sonunda başlanması yönünde emirler vermiştir.⁴³ Öncelikle üç taburdan oluşan bir alayın kurulması düşünülmüş, I. Kolordu Komutanlığına da bu yönde hazırlıklar yapılması talimatı iletilmiştir.⁴⁴ 29 Ağustos 1916 tarihinde I. Kolordu Komutanı Mirliya Mehmet Ali, 46. Tümen Komutanlığına gönderdiği emirde, tümene mensup bölüklerinden birer takım alınarak üç tabur oluşturulmasını, bölüklerin 100'er mevcutlu, taburların da 400'er mevcutlu silahlı erden kurulmasını, 24 Takım komutanı (en az yarısı mülazım-ı evvel veya mülazım-ı sani), 8 bölük komutanı verilmesini istemiştir. Tabur komutanlarıyla alay komutanının Harbiye Nezareti tarafından tayin edileceği bildirilmiştir. Bu emirde 46. Tümeden tefrik edilecek subayların tercihen daha önceden Makedonya, Manastır, Kosova ve Selanik taraflarında görev yapmış, eşkıya takibinde bulunmuş, Bulgar, Sırp, Rum ve Arnavut lisanlarına vakıf olmasına, bölüklere tefrik edilen askerlerin de keza bu bölgeden ayrılmış olmasına özen gösterilmesi istenmiştir.⁴⁵ Keza bu emirde alayın Alman silahıyla donatılacağı, kuruluşun üç-dört gün içinde tamamlanmasına dikkat çekilmiştir.⁴⁶

Dönemle ilgili belgelere bakıldığında kıt'alarda muvazzaf olarak askerlik hizmeti ifa eden Rumeli kökenli erlerin uzun uzadıya yazdıkları dilekçelerle Osmanlı-Rumeli Müfrezesine seçilmelerini talep ettikleri görülmektedir. Yazılan dilekçelerde bu durum açıkça görül-

⁴² A.e., s. 49-53. Erickson, A.g.e., s. 210-211.

⁴³ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi (BDH) Fonu, Kls: 6/236, Ds: 16, Fh: 3.

⁴⁴ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 6/236, Ds: 16, Fh: 3-1, 3-2, 3-3.

⁴⁵ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 6/236, Ds: 16, Fh: 3-4, 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-9.

⁴⁶ Mustafa Erem, **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Rumeli Müfrezesi (Takviyeli 177. Piyade Alayı)**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen-Alev Keskin), Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2006, s. 1-2.

mektedir. Örnek vermek gerekirse Makedonya Köprülü muhacirlerinden İzmirli Çavuş Muavini Bayram oğlu Ahmet Hilmi yazdığı dilekçesinde “...şehid Rumelinin öksüz, yetim bıraktığı öz evlatlarından biriyim. Atam, anam ve kardeşlerim hep o masum toprağın sine-i bedbahtında medfundur. Bu güne kadar hizmet-i askeriyemi hep hükûmetin emr ve irade ettiği mahalde ve hep bir gün intikamı alınan Rumeli'ye gönderilmek ümidiyle bir iki defa gönüllü olarak askere iştirak ettim... muvaffak olamadım. Vatanımın, ecdadımın, din ve milletimin intikamı hakkında gönlümün, vicdanımın beslediği gaye hadd-i balığına vasil oldum.” diye yazdıktan sonra daha fazla sabrı kalmadığını ve oradaki ailesini görmek, ölmüşlerse mezarları ziyaret etmek bahasına da olsa gönüllü asker olarak alınmasını rica etmiştir.⁴⁷ Başlangıçta yalnız piyade olarak düşünülen birliğin kuruluşunda taburlara gerekli sayıda hayvan ve mekkare de verilmiştir. Bölükler zaman içinde takviye edilmiş ve bir bölük 27 manga, her manga 9 er olmak üzere bölük askerlerinin de ilavesiyle takviyeli bir piyade bölüğünün asker sayısı 254'e çıkarılmıştır.⁴⁸

Harbiye Nezareti Ordu Dairesinden gönderilen 19 Eylül 1916 tarihli emirde, Manastır bölgesi için teşkil edilmiş olan müfrezenin 28 Eylül 1916'da Köprülü'ye sevkinin başlanacağı, taburların en az 20'şer mekkare götürecekleri, askerlerin donanımlarının mükemmelendirilmesi ve (18) 98 model mavzerle silahlandırılması, alayın Köprülü'den Müslüman (Türk ve Arnavut) ahaliden alacağı 2.500 ikmal erinin Alman ordusu tarafından giydirilmesi, makineli tüfek ve dağ bataryası ilavesinin, alayın numarasının da 177. Alay olacağı, ayrıca Osmanlı Rumeli Müfrezesi olarak adlandırılacağı, 177. Alay komutanının komuta edeceği, Köprülü'de Alman komutan Below'a bağlı Ordular Grubuna bağlanacağı Enver Paşa imzalı emirle bildirilmiştir.⁴⁹ Müfreze komutanlığına Eylül ayı başında Tophaneli Kurmay Binbaşı Nazım Bey atanmıştır. Nazım Bey, 1916 Eylül ayı başından 8 Temmuz 1917 tarihine kadar Alaya komuta etmiştir.⁵⁰

Harbiye Nezareti tarafından, Enver Paşa'nın katıldığı bir törenle 15 Eylül 1916 tarihinde alaya sancak verilmiş, kurbanlar kesilmiş

⁴⁷ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 6/236, Ds: 16, Fh: 3-27.

⁴⁸ Erem, A.g.e., s. 3.

⁴⁹ A.e., s. 3-4.

⁵⁰ A.e., s. 5.

ve geçit töreni yapılmıştır. Osmanlı Rumeli Müfrezesinin 15 Eylül tarihinden itibaren hazırlıkların tamamlanıp harekete geçilmesini emretmiştir. Sarıyer’de gerekli teşkilatlanma tamamlandıktan sonra müfrezenin Şirket-i Hayriye vapuruyla Bakırköy’e nakli tamamlanmıştır. Bakırköy’de Reşadiye Kışlasına yerleştirilen taburların bir kısmı Yeşilköy, bir kısmı İncirli’deki binalara aktarılmıştır. Alay Komutanı Binbaşı Nazım Bey, birlik komutanlarına gönderdiği emirlerde efradın mümkün olduğunca toplu ve kontrol altında tutulmasını istemiştir.⁵¹ Harbiye Nezareti tarafından yapılan nakliye planına göre 21, 22 ve 23 Eylül 1916 tarihlerinde sırasıyla 1., 2. ve 3. taburlar nakledilmesi kararlaştırılmış; ancak nakliye işinde müfrezenin Rumeli’ye geçmesine izin vermek istemeyen Bulgarlardan dolayı gecikmeler yaşanmıştır. İrtibat subayı Binbaşı Suphi Bey’in gönderdiği telgrafa göre demiryolunda çok fazla izdiham yaşandığından dolayı gecikmeler olmuştur.⁵²

Başkomutan Vekili Enver Paşa, 24 Eylül 1916’da Makedonya’da Alman General’i Below komutasındaki ordular grubunun Türk irtibat subayı Binbaşı Subhi Bey’e gönderdiği çift hilal işaretli çok gizli kayıtlı emrinde, Osmanlı Rumeli Müfrezesinin, bu ordular grubu emrinde bulunacağını, iletişimin nasıl sağlanacağını, Alman ve Osmanlı genel karargâhıyla temasın ne şekilde gerçekleştirileceğini ayrıntılı olarak yazmıştır.⁵³ Yollar ancak Ekim ayı başında açılmış, yeni yapılan hareket cetveline göre 8-9 Ekim tarihlerinde birliklerin Bakırköy’den Köprülü’ye intikali planlanmıştır. Bu maksatla Köprülü’de görevli irtibat subayından gerekli hazırlıkların yapıldığı yönünde bilgiler de alınmıştır.⁵⁴ Binbaşı Nazım Bey, Üsküp’ten 16 Ekim 1916 tarihinde yazdığı telgrafta müfrezenin son kademesinin de Köprülü’ye ulaştığını bildirmiştir. Müfreze küçük gruplara ayrılarak evlere dağıtılmış, müslüman ahali Türk askerlerine büyük ilgi-alâka göstermiş, askerleri misafir etme konusunda birbirleriyle adeta yarışmışlardır.⁵⁵ Bu arada alaya gönüllü yazılmak isteyenlerin sayısı günden güne artmış; müfreze müracaat edenlerin bir bölümünü kabul ederek bölüklerin dördüncü takımlarını bu efrattan oluş-

⁵¹ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 2-6.

⁵² Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 2-7.

⁵³ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 2-8.

⁵⁴ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 2-3.

⁵⁵ Erem, A.g.e., s. 6-8.

turmuştur. Binbaşı Nazım Bey Below Ordular Grubuna gönderdiği 25 Ekim 1916 tarihli yazısında Köprülü ve civarından temin edilen ikmal efradının 1.682 kişiye ulaştığını, yapılan muayenelerden sonra 1.556 neferin askerliğe elverişli oldukları tespit edilerek bunların taburlara dağıtıldığını bildirmiştir.⁵⁶ Yine aynı tarihli bir başka belgede Osmanlı Rumeli Müfrezesinin ne kadar kuvvetle İstanbul'dan köprülüye geldiği ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Buna göre müfreze 77 subay (bunların 22'si zabıt namzedidir), 2.333 nefer, 1697 tüfek, 6 makineli tüfek, 4 cebel topu, 56 koşum esteri, 200 mekkare bulunmaktadır.⁵⁷ Köprülü'de yeni personel ilavesiyle müfrezenin toplam insan gücü 3.398'e ulaşmıştır.⁵⁸ Enver Paşa 27 Ekim 1916 tarihli emrinde Köprülü'den temin edilen ikmal efradıyla bölüklerin dördüncü takımlarının oluşturulmasını istemiştir.⁵⁹

Osmanlı Rumeli Müfrezesinde 1916 Aralık ayı başından itibaren de askerlerin silah, teçhizat ve muharebe eğitimi almaları sağlanmıştır. Müfrezenin muhabere birliği müttefik ordularıyla anlaşılabilir için Köprülü'de kurstan geçirilmiş, kimine Almanca, kimine de Slavca, Bulgarca lisanları öğretilmiştir. Bu arada yakın muharebe eğitimleri ve bomba atma eğitimleri verilmiştir. Sık sık atış talimleri yaptırılarak askerinin yetiştirilmesi sağlanmıştır. 5 Ocak 1917'de gönderilen ve ertesi gün telefonla Binbaşı Nazım Bey'e verilen emirde Makedonya'ya gönderilen müfrezenin bundan böyle Osmanlı Rumeli Müfrezesi olarak adlandırılacağı ifade edilmiştir.⁶⁰ Müfreze 18 Şubat 1917'de Pirlepe'ye konuşlanarak 11. Alman Ordusu emrine girmiştir.⁶¹ Bundan sonra Almanlarla yapılan antlaşma gereği müfrezenin silah ve teçhizat ihtiyacının giderilmesine yönelik yazışmalara ve hazırlıklara geçilmiştir.⁶²

Makedonya Köprülü ve Pirlepe şehirlerinden Türk ahaliden tefrik edilen 2500 kadar ikmal eri de 18 Şubat 1917'de Pirlepe yakınlarında Topalcani'ye ulaştırılmıştır. İnsan mevcudu ikmal erleri ha-

⁵⁶ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 2-12.

⁵⁷ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 2-13.

⁵⁸ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 2-14.

⁵⁹ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 57, Fh: 3-4.

⁶⁰ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 9.

⁶¹ Erem, A.g.e., s. 10-11.

⁶² Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 7/12920, Ds: 55, Fh: 10, 10-1, 11, 12, 12-1/3, 15, 15-1, 19-19-1.

riç 4336 personel olan alayda her tabur için altışar makineli tüfek, altışar humbara topu, dörder bomba atar, ayrıca sıhhiye ve nalbant takımı da tefrik edilmiştir. Alay önceleri 11. Alman ordusunun ihtiyatı olarak düşünülmüş, daha sonra Mürettep 22. Tümene katılmak üzere göller bölgesine (Prespa ve Ohri gölü) intikal etmiştir. Makedonya-Arnavutluk hattı boyunca konuşlanan Alman 62. Kolordusu emrinde bir süre muharebe görevini sürdüren Müfrez, Pirlepe, Gevat Boğazı- Dirmeni yolu ile Murguş-Svinişte hattını tutmuştur.⁶³ Pirlepe’de müttefik askerlerden ölen veya şehit olanlar için ayrıca mezarlık yerleri de belirlenmiş, definler yapılmıştır.⁶⁴ Ancak bu mezarlıklar daha sonraki yıllarda ve özellikle de II. Dünya Harbi döneminde tamamen tahrip edilmiştir; yakın dönemde yeniden ihya edilmektedirler.

Türk Rumeli Müfrezesi Mart 1917’den itibaren Hoteşovo’nun batısına varmış ve fiilen muharebelere müdahale edebilecek bir duruma girmiştir. Müfrezenin 1. Taburu 16 Mart günü öğleden sonra Gevat Boğazının kontrol altına almak isteyen Fransızlarla muharebeye tutuşmuş, yapılan süngü muharebesinde Fransızlar bölgeden püskürtülmüş ve bir kısım asker de esir alınmıştır. 17 Mart günü yapılan taarruzda 1.Tabur 1. Bölük komutanı Yüzbaşı Şerafettin kaptırılan bir makineli tüfeği almak için cesurca bir harekete girişmiş, kendi makineli tüfeğini aldığı gibi Fransızlardan iki de makineli tüfek ve bir miktar esir alarak geri dönmüştür. Bir Fransız subayının cebinde ele geçirilen pusulada Türk kuvvetlerinin çok üstün sayıda olduklarına dair abartılı bir ifadeye rastlanmış, 17 Mart taarruzundan sonra Fransızların taarruz azmi kırılmıştır.⁶⁵

16 Martta Pirlepe’den yola çıkan 3. Tabur Volkoderi’deki Bulgar birliği ile değiştirilmiş, 21 Mart tarihine kadar Tomoros Dağları ve Malislat Dağlarında (2000 rakım) Fransızlarla muharebeler sürdü-

⁶³ **BDH Makedonya Cephesi**, s. 53-54.

⁶⁴ Ancak bu mezarlıklar daha sonraki yıllarda ve özellikle de II. Dünya Harbi döneminde tamamen tahrip edilmiş; yakın dönemde yeniden ihya edilmektedirler. Günümüzde Almanların Pirlepe’de bir mezarlığı bulunmakta burada 5 Türk askerine ait de mezar taşı yer almaktadır. Türk ordusundan şehit düşenler için sembolik de olsa böyle bir şehitliğin yapılması son derece elzemdir. Gnkur .ATASE Bşk.lığında 2006 yılından bu yana sürdürülen çabalar henüz sonuçlandıramamıştır. Şehitlere vefa borcunu ödemek için Türkiye Cumhuriyeti devletinin Makedonya coğrafyasında bir şehitlik yaptırması büyük önem arz etmektedir. (Y.N)

⁶⁵ **BDH Makedonya Cephesi**, s.54-56; ayrıca Bkz., Erem, A.g.e., s. 12-16.

rülmüştür. Fransız birlikleri tutundukları hattan sökülüp atılmıştır.⁶⁶ 18 Mart'ta Pirlepe'den hareket eden 2. Tabur ise 20 Mart tarihinde muharebe sahasına gelmiş, Avusturya taburuyla değiştirilmiştir. Gorica kuzeyi ile Trepuzica güneyi hattındaki arazilerde yapılan muharebelerde Türk Rumeli Müfrezesinin zayiatı 12 subay, 460 eri bulmuştur.⁶⁷

62. Alman Kolordu Komutanlığı, 1 Nisan 1917 tarihinde saat 17.50'de yeni bir taarruz emri vermiştir. Türk Rumeli Müfrezesi Komutanı asıl taarruzun 2. ve 3. taburlar ile 3. taburun 9.,10, 12. bölük mevzilerinden, tali taarruzun ise 1. Tabur bölgesinden yapılacağını emretmiştir. Her türlü hazırlık yapılmış ancak yeterli topçu desteği sağlanamamıştır. Taarruz başladıktan bir süre sonra 2. ve 3. Taburlar Fransız mevzilerine girmişler, ancak verilen zayıat elde edilen başarının ileriye götürülmesine elverişli olmadığından hareket durdurularak savunmaya ağırlık verilmiştir.⁶⁸ Müfreze komutanı Nazım Bey, 2 Nisan 1917'de Türk Başkomutanlığına yazdığı raporda Fransızlara büyük kayıplar verdirildiğini ve karşı taarruzlarla püskürtüldüklerini, Tomoros üzerindeki siperlerin kısmen ele geçirildiğini bildirmiştir. Ancak aynı gün Fransızların başlattığı yeni bir taarruz Türk birliklerinin büyük zayıata uğramasına yol açmıştır. Müfreze bu muharebelerde 12 Subay 569 er yaralı, 8 subay, 123 eri de şehit vermiştir.⁶⁹ 3 Nisan'a kadar süren 18 günlük devrede ise toplam şehit yaralı 32 subay, 1095 er zayı edilmiştir. Şiddetli soğuklardan 107 er de ağır hastalanmıştır. Bölge halkından sağlanan ikmal eratinın muharebe sahasında kullanılması ise pek mümkün görülmemiştir.⁷⁰

Türk Rumeli Müfrezesinin ağır personel kaybına uğraması Alay Komutanının 22. Tugay Komutanına müracaat etmesine ve birliklerinin muharebe sahasının gerisinde dinlenmeye alınmasını teklif etmesine yol açmıştır. Alay komutanı ayrıca Türk Başkomutanlık karargâhına müracaatta bulunarak zayıatı karşılayacak subay ve er gönderilmesini talep etmiştir. Israrlı istekler karşısında İstanbul'dan 13 subay, Drama'da bulunan 16. Depo Alayından da bir miktar er gönderilmiş; ancak Almanlar Türk birliklerinin dinlenmeye alınma-

⁶⁶ Erickson, A.g.e., s. 210.

⁶⁷ BDH Makedonya Cephesi, s. 57-58; ayrıca Bkz., Erem, A.g.e., s. 17-22.

⁶⁸ A.e., s. 25.

⁶⁹ A.e., s. 27.

⁷⁰ BDH Makedonya Cephesi, s. 58-59.

sına pek olumlu bakmamışlardır. Bu durum Türk-Alman karargâhları arasında sürekli bir yazışma trafiğine yol açmış; Alay Komutanı 3 Mayıs 1917 tarihinde gönderdiği uzunca raporda Türk birliğinin Göller Bölgesinde intikalinden bu zamana kadar geçen bütün gelişmeleri ayrıntılı olarak anlatmıştır. Raporda ayrıca Türk birliğinin, İttifak'ın diğer birliklerine nazaran bölgede en arızalı arazi üzerinde görevlendirildiği ifade edilerek, bu durumun hastalıklara ve dolayısıyla muharebelerde büyük zayiata yol açtığı belirtilmiştir. Takviyeli 177. Piyade Alayı 7 Mayıs 1917'de sabah saat 07.00'de Fransızların 3. tabur bölgesine yönelik taarruzuyla hemen harekete geçmiş ve süngü hücumuyla bu saldırı püskürtülmüş ancak çoğu 10. Bölük'ten olmak üzere dört şehit, 135 de yaralı verilmiştir.⁷¹

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Müfrezeden gönderilen raporlara dayanarak 19 Haziran 1917'de Alman karargahına yazılı müracaatta bulunarak Takviyeli 177. Piyade Alayının yurda dönmesini teklif etmiştir. Ancak bu teklif, Almanlar tarafından kabul edilmemiştir.⁷² Haziran ayı sonlarına doğru Alay komutanı Nazım Bey, birliğinin dinlendirilmesi yönünde yaptığı çok sayıdaki teklife red cevabı alınca görevden alınmasını istemiştir. Alay komutanının teklifi uygun bulunmuş ve 10 Temmuz'da müfrezeden ayrılmış, yerine atanan Yarbay Ali (Çetinkaya) ise 28 Temmuz'da göreve başlamıştır. Ali Bey'in namını II.Meşrutiyet sürecinde Rumeli'deki faaliyetlerinden tanıyan Bulgarlar kendisine en büyük askerî nişanlarını törenle takmışlardır. Bu süre içinde birlikler buldukları yerlerin savunma sistemini güçlendirmekle zaman harcamışlardır. Göller bölgesinde sadece Fransızlarla savaş yapılmamış, diğer İtilaf kuvvetleriyle de özellikle Yunanlılar ve Fransız birlikleriyle değiştirilen Rus kıtalarıyla da savaşılmıştır. 1917 yılı Ağustos ayında İtilaf kuvvetlerinin Göller bölgesinde Türk Rumeli Müfrezesine yönelik taarruzları başarılı olamamış, Barikatın Korunması diye adlandırılan muharebede Türk birliklerinin gösterdiği büyük kahramanlık Bulgar ordu komutanlığı tarafından müfrezenin subay ve eratının Bulgar nişanıyla ödüllendirilmesine sebep olmuştur.⁷³

Takviyeli 177. Piyade Alayının yanında diğer İttifak Devletleri

⁷¹ A.e., s. 59-60. Erem, A.g.e., s. 37.

⁷² A.e., s. 37-38.

⁷³ BDH Makedonya Cephesi, s. 60.

birliklerine yapılan ayrıcalıklı muamele Türk birliklerinin devamlı muharebe sahasında mevzilerde barınması ve muharebelere katılması subay ve eratin moral ve motivasyonunu büyük ölçüde sarsıntıya uğratmıştır. Siperlerdeki kötü hayat şartları bir kısım eratin firarına yol açmıştır. Alay komutanının birliğini dinlendirmeye alınması yönünde 62. Alman Kolordusu ve Mürettep Tümen Komutanlığına yaptığı tekliflerin hiç dikkate alınmaması, oyalayıcı cevaplar vermesi psikolojik açıdan sarsıntılara yol açmıştır. Almanlar bu sırada en iyi çarenin Türk birliğinin muharebeyle meşgul edilmesi olduğu kararında birleşmişlerdir. Bu sırada 80 Türk eri ile bir Alman mangasından kurulu müfrezenin 6 Eylül 1917'de Rus mevzilerine taarruz etmesi planlanmış, bomba ve süngü hücumuyla Rus siperleri ele geçirilmiş ancak şehit ve yaralı olmak üzere 41 Türk, 2'de Alman zayıat verilmiş; Ruslardan 16 esir alınmıştır. Ertesi gün Rus birlikleri Fransızlarla değiştirilmiş; 7 Eylül'de kaybedilen siperleri geri almak üzere Fransızların başlattığı taarruz Takviyeli 177. Alay Komutanı Yarbay Ali'nin yerinde ve zamanında tedbiriyle püskürtülmüş, taarruz başarısızlığa uğratılmıştır. Bu muharebede müfrezeye 129 kişi kaybetmiştir. Fransız birlikleriyle muharebeler Eylül ayı sonlarına kadar devam etmiştir. Ekim ayı başında muharebe sahasında durgunluk yaşayınca bu defa Türk birliğinin yeniden dinlendirilmesi konusu gündeme getirilmiş; diğer taraftan da 6 Ekim 1917 tarihinde Başkomutanlık Vekaletinden gönderilen bir yazıda Türk birliğinin İstanbul'a intikal edeceği bildirilmişse de bu emir Enver Paşa'nın 8 Ekim 1917 tarihli ikinci bir emriyle yürürlüğe konulmamıştır.⁷⁴ Sonuçta Takviyeli 177. Piyade Alay Komutanı Binbaşı Ali'nin 15 Kasım'da hem Türk, hem de Alman komutanlıklar nezdinde yaptığı müracaatlar sonuç vermiş 23 Kasım'da Türk birliğinin dinlendirilmesi konusu Cephe komutanlığına Alman Genelkurmay II. Başkanı Ludendorf imzasıyla bildirilmiştir.⁷⁵ Bulgarların 36. Piyade Alayıyla değiştirilen Takviyeli 177. Piyade Alayı 26 Kasım 1917'de Lahçi'de toplanmış, buradan hareketle 3 Aralık tarihinde dinlenme yeri olan Bucin, Piresil, Bilomirkova, Oberşan, Pasarofça ve civarındaki köylere varmış ve istirahatata çekilmiştir.⁷⁶

Osmanlı Devleti 1917 yılı Aralık ayından itibaren Suriye cephe-

⁷⁴ Erem, A.g.e., s. 43.

⁷⁵ A.e., s. 44-45.

⁷⁶ BDH Makedonya Cephesi, s. 61-62. Erem, A.g.e., s. 46.

sinde sıkıntılı bir duruma düşmüştü. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Bulgar ordusu karargâhında irtibat subayı olarak görevli bulunan Miralay Ali Bey'e gönderdiği 23 Aralık 1917 tarihli emirde, Bulgar sefirinin sadrazama ve kendisine Suriye cephesine askerî yardım kuvveti göndereceklerine dair bilgi verdiklerini, irtibat subayının General Jukov ile görüşerek yardım kuvvetinin nelerden mürekkep olacağını bildirmesini istemiştir.⁷⁷ Miralay Ali Bey, 28 Aralık 1917 tarihinde Köstendil'den gönderdiği gizli kayıtlı şifrede; durumu General Jukov'a sorduğunu, generalin de bu düşüncesin sadece kendisine ait olduğunu ancak yetkisinin bulunmadığını, hükûmet ve kralın emirleri olursa bunun mümkün olabileceğini ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca generalin kendisine; *“Enver Paşa hazretleri müttefiklerine fiilen muavenet etti. Bu hususta Almanların her arzusunu yerine getirdi. Bu sebeple Enver Paşa'ya Almanların yardım taahhüt etmiş olmaları lazımdır. General Ludendorf'tan aldığım bir telgrafta, Makedonya cephesindeki Alman ağır topçusundan kısmen ve makineli tüfeklerin dahi alınacağını ve bunların Türkiye'ye gönderileceğini yazıyor. (Bu kuvvetlerin) Alınabileceğini cevaben yazdım. Bu suretle Enver Paşa'ya yardım etmiş oldum... Enver Paşa'nın mevkinin maddeten ve manen kuvvetlendirilmesine koşmanın Almanlara düştüğünü söyledim.”*⁷⁸ dediğini ifade etmiştir. Böylece Makedonya cephesine 5 tümenli takviyeli bir kolordu göndermiş olan Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın güvendiği Bulgar dağlarına da kar yağmış, ümitler boşa çıkmıştır.

1917 yılı Aralık ayı başında Buçin ve Pasarofça civarına konuşlanan Takviyeli 177. Piyade Alayının burada birliklerin ikmal, bakım ve eğitimiyle uğraşılması; bu arada Yarbay Ali İzmit ve Üsküdar Tâkip Müfreze Komutanlığına atandığından 31 Ocak 1918 tarihinde alaya veda ederek oradan ayrılmış, yerine İnöz Bölge Komutanı Süvari Yarbayı Sadık atanmış, o gelene kadar birliğe 3. Tabur Komutanı Binbaşı Sabir komuta etmiştir.⁷⁹ 10 Şubat 1918 tarihine kadar dinlenme bölgesinde kalan Türk birliği, bu tarihte tekrar daha önce savunmakta olduğu göller bölgesine görevlendirilmiştir. Takviyeli 177. Piyade Alayı 13 Şubat'ta Kozyak'a oradan da Prespa Gölü doğu kıyısındaki İttifak birlikleriyle değiştirilmek üzere muharebe

⁷⁷ Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt: III, 324-325.

⁷⁸ A.e., s. 326-329.

⁷⁹ Erem, A.g.e., s. 48.

sahasına ulaşmıştır. Birliklerin bir kısmı muharebe hattında bir kısmı da ihtiyatta tutularak bölgede savunmaya yönelik tedbirler alınmıştır. Mayıs ayına kadar Türk birlikleri siperlerde savunma tertibatı olarak vakit geçirmişlerdir.⁸⁰

Mayıs başında Takviyeli 177. Piyade Alayının Göller bölgesinden ayrılacağı ve Romanya'ya hareketle, Batum'a gidecek olan 15. Türk Tümenine katılacağı emri verilmiştir. Göller bölgesi 22. Piyade Tugay Komutanı Von Tiyeri 5 Mayıs 1918 tarihinde gönderdiği emirde, uzun zamandan beri Göller bölgesinde hizmet eden Osmanlı Rumeli Müfrezesi'nin 7 Mayıs tarihinde Makedonya'daki harp sahasından ayrılacağını, cesur Osmanlıların oradan ayrılmalarına çok üzüldüğünü, bütün müfreze efradını komutanlarından eratına kadar herkesi takdirle anacaklarını, Nisan başında cereyan eden muharebelerde müfrezenin gösterdiği kahramanlıkları unutmayacaklarını ifade ederek yeni görevlerinde başarılar dilemiştir.⁸¹

İlk toplanma bölgesi Lahçi'de birlikler toparlandıktan sonra 2-3 Mayıs 1918'de Gevat-Pirlepe-Trovoci-Trstani yolu ile Gradsko'ya aradan da trenle Köprülü-Niş-Sofya üzerinden Lompalanga'ya varılmıştır. Burada bir süre dinlenildikten sonra Tuna nehri yoluyla İbrail'e intikal edilmiştir. 5 Mayıs'ta son birlikler de Resne üzerinden hareketle Çernovoda'ya oradan da Köstence'ye ulaşmıştır. Takviyeli 177. Piyade Alayı bölgeden ayrılmazdan evvel Pirlepe'de yapılan törende Türk birliğine övgüler yağdıran konuşmalar yapılmıştır. Bir süre Köstence'de 15. Tümen emrinde kalan Alay, 28 Haziran 1918'de yurda dönüş için harekete geçmiştir.⁸² Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı Ordusunun Doğu Cephesindeki konuşuna bakıldığında Kafkas İslâm Ordusu Nuri Paşa komutasında Bakü'deki karargâhında bulunuyordu. Müfreze Komutanı Sadık Bey Ekim 1918'de görevden ayrılınca alayın başına Kurmay Binbaşı Hopalı Ali Rıza Bey atanmıştır. Osmanlı Rumeli Müfrezesi Kasım ayı başında Çürüksu civarında (177.Piyade Alayı ve bir batarya) Çürüksu bölgesinde Gürcülere karşı hududu örtmekle görevlendirilmiş, Aralık başında da Batum Komutanlığı emrine girmiştir.⁸³ Müfreze 28

⁸⁰ A.e., s. 49.

⁸¹ A.e., s. 51.

⁸² BDH Makedonya Cephesi, s. 65-66.

⁸³ Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Cilt: I, Ankara, Genkur. Basımevi, 1962, s. 152-153. Ayrıca Bkz., Mustafa Görürüylmaz, Kafkas İslam Ordusu ve

Aralık'ta Ardahan'a ulaşmış iki gün sonra 9. Ordu Komutanlığının 30 Aralık 1918 tarihli emriyle lağvedildiği, birliklerin silah ve teçhizatın 3. Tümen Komutanlığına verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁴

Netice itibariyle Yunanistan'da Haziran 1917'deki iktidar değişikliği ve İtilaf Devletlerinin Makedonya cephesine yeni kuvvetler getirebileceği ve Avrupa cephesinin Makedonya'dan ayrılacağı fikri Almanlar tarafından hafife alınmış; Almanların bu tedbirsizliklerinin cezasını kendileri kadar müttefikleri de çekmek zorunda kalmıştır.⁸⁵ İtilaf Devletleri (İngiliz, Fransız, Sırp, Yunan) Makedonya ordusu, 15 Eylül 1918'de Dedeğaç'tan Avlonya'ya kadar uzanan 630 km.lik geniş cepheden taarruza geçmişlerdir. Bu taarruzlar kısa sürede İttifak blokunun savunmasını çökertmiş, 13 gün süren bu geniş çaplı saldırının sonunda Balkanların tamamına yakını İtilaf Devletlerinin kontrolüne geçmiştir. Bu gelişmeler üzerine Bulgarlar 29 Eylül 1918'de mütareke imzalamak zorunda kalmıştır. İtilaf ordularının Doğu Rumeli istikametinde ilerleyişleri Osmanlı Devleti'nin durumunu da tehlikeye düşürmüştür.⁸⁶ Makedonya, 10 Eylül 1919 Saint Germain ve 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Barış Antlaşmalarıyla Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılarak yeni dönemde yeni sorunlarla baş başa bırakılmıştır.⁸⁷

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, 1916 yılı Ağustos ayında kuruluşuna başlanan ve 1916 yılı Eylül ayında kuruluşu tamamlandıktan sonra Ekim ayında Makedonya cephesine müttefik ordularına yardım etmek amacıyla görevlendirilen Osmanlı Rumeli Müfrezesi veya Takviyeli 177. Piyade Alayı, Bulgaristan, Makedonya üzerinden geçip Göller bölgesinde iki yıl muharebelere katıldıktan sonra Romanya'ya oradan da Kafkasya'ya intikalini tamamlamıştır. Gnkur. ATASE Daire Başkanlığında Osmanlı-Rumeli Müfrezesi ile ilgili epeyce belge bulunmaktadır. Ayrıca Makedonya Cephesine gidişte ve cephede tutulan cerideler ile birlik komutanlarının yazdıkları emirler, bu cephedeki gelişmeleri ayrıntılı olarak gözler önüne sermektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında doğu cephesi için teşkil edilen 1. ve 5. Seferî kuvvete benzer bir yapılanma ile teşkili dü-

Ermeniler 1918, İstanbul ,Bilge Oğuz Yayınevi, 2007, s. 255.

⁸⁴ Erem, **A.g.e.**, s. 55-56.

⁸⁵ Belen, **A.g.e.**, s. 308.

⁸⁶ M. Cemil Bilsel, **Lozan**, Cilt: I, İstanbul 1933, s. 199.

⁸⁷ Belen, **A.g.e.**, s. 263.

şünülen Osmanlı Rumeli Müfrezesinin İstanbul'dan Makedonya'ya oradan Romanya ve Batum'a uzanan serencamı aslında ayrıntılı bir çalışma olacak hacimde araştırmacıların önünde bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı dönemi veya Harp Tarihi alanında yapılacak akademik çalışmalarla çok az bilinen Makedonya Cephesinin ayrıntılı olarak gözlere önüne serilmesi mümkün olacaktır. Aralık 1918'de 2 sene 4 ay, 13 gün süren tarihinin bir devrini kapamış, diğer devrini açmıştır. Sonraları 3. Kafkas Tümenine dönüştürülen müfreze önce Kars, Gümrü istikametinde, daha sonra İzmir'e doğru Aydın yollarında şerefle savaşmış, İstiklâl Harbi'nde ülkenin tekrar aydınlık günlere kavuşmasında etkili olmuştur.⁸⁸

⁸⁸ Erem, A.g.e., s. 56.

ÇANAKKALE SAVAŞLARINDAN MAKEDONYA CEPHESİ'NE; BALKANLARDA POLİTİK DENKLEM (1914-1918)

Barış METİN*

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Makedonya

Makedonya; bölgenin en stratejik yeri olan; Vardar, Struma nehirleri ve vadilerine sahip, Selanik Limanı gibi ticaretin kalbinin attığı yeri de kapsayan, Osmanlı Devleti idaresi altında; Vilayet-i Selase olarak adlandırılan Selanik, Manastır ve Kosova'nın sınırları içinde yer alan ve o dönemde daha çok bir bölge ismi olarak kullanılan topraklardır¹. Bu kadar önemli ve bereketli bir coğrafya olması nedeniyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önceki dönemlerden itibaren Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve hatta bazı Arnavutlar arasında dahi Makedonya topraklarına sahip olma mücadelesi vardır.

II. Balkan Savaşı sonrasında imzalanan 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Anlaşması² ile o günlerde Makedonya olarak adlandırılan topraklar Osmanlı Devleti idaresinden tamamen çıkmıştır. Bu anlaşmaya göre; Sırbistan Üsküp'ü, Yunanistan ise Güney Makedonya'yı ele geçirmiştir.³

Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın İlk Günlerinde Balkanlar

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti idaresindeki Balkan toprakları-

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, baris.metin@yahoo.com.tr

¹ Barbara JELAVÍCH, **Balkan Tarihi**, Cilt 2, İstanbul, 20. Yüzyıl, Küre Yayınları, 2006, s. 94.

² Abidin Temizer, "İkinci Balkan Savaşında Romanya", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 31, s. 409.

³ Ayşe Özkan; "I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 7, Sayı: 14, Ankara, Yaz 2014, s. 54.

nı ele geçirmek için mücadeleye girişmişlerdir. Söz konusu iki güçlü devlet; etnik, mezhep veya politika bakımından kendisine yakın Balkan halklarını bazen Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak suretiyle, bazen de fiili olarak Osmanlı Devleti'yle savaşarak bölgeyi ele geçirmeye çalışmışlardır. XIX. yüzyıldan itibaren bu bölgedeki çok önemli topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonrasında bu coğrafyadan büyük ölçüde çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak savaş sonrasında ortaya çıkan yeni durum, hem Balkan ülkeleri arasında hem de bölgeye dair planları olan diğer büyük güçler arasında ciddi bir çatışma ortamını hazırlamıştır. Nitekim 1914 yılında Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında gerçekleşen ve bir anda dünya savaşına dönüşen sürecin ortaya çıkmasında Balkanlarda yaşanan söz konusu durumun oldukça önemli bir yeri vardır. O nedenle Birinci Dünya Savaşı'nın fiili olarak başladığı tarihlerde Sofya'da Ateşemiliter olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa'nın⁴ savaşın hemen öncesi ve ilk günlerinde Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilere ve onların Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarına dair İstanbul'a gönderdiği raporlara bakmak konuyu anlayabilmek açısından oldukça faydalı olacaktır⁵.

a. Bulgaristan'ın Türkiye ve Diğer Balkan Devletleri'ne Karşı İzlediği Politika;

Bazı Bulgar politikacılarının Edirne'nin Osmanlı Devleti'nden tekrar geri alınmasına dair kimi söylemleri olsa da Bulgaristan'ın Türkiye ile iyi ilişkiler kurması kendi menfaatlerinedir. Ancak Bulgar siyasetini daha ülke dışı etkenler belirlediğinden, Edirne'nin askerî bakımdan güçlendirilmesi gereği de gözden uzak tutulmamalıdır. Alınacak bu tedbir, ileride Bulgaristan'ın uygulayacağı dış siyasetin Osmanlı Devleti'nin lehine olmasına yardımcı olacaktır.

b. Bulgaristan'ın Romanya ile İlişkileri:

Bu iki ülke arasındaki ilişkiler, Romanya'nın Balkan Savaşları

⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Sofya ateşemiliteri iken İstanbul'a gönderdiği raporlar ile ilgili Bkz., Ahmet Tetik ve diğerleri, **Sofya Ateşemiliteri Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)**, Ankara, ATASE Başkanlığı Yayınları, 2007.

⁵ Çanakkale savaşları sırasında Balkan ülkeleri hakkında Bkz., Barış METİN, "Yunanistan ve Bulgaristan'ın Çanakkale Savaşlarına Dair Tutumları ve Bu Konuya Yönelik Türk Makamlarının Değerlendirmeleri", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı**, Yıl: 8, Sayı: 16, Ağustos 2010, s. 27-33.

sonrasında imzalanan Bükreş Anlaşması'yla belirlenen düzenlemeleri yapmaması sebebiyle çok da iyi değildir. Ancak son zamanlarda iki ülke dış işleri bakanlarının aralarındaki sorunun çözümüne dair bazı girişimleri vardır.

c. Bulgaristan'ın Sırbistan ile İlişkileri:

Rusya söz konusu iki ülkeyi önceden olduğu gibi yine müttefik yapmaya çalışmakta ve Yunanistan'dan bazı bölgelerin her iki ülkeye verilebileceğini belirtmektedir. Buna rağmen Bulgaristan, Sırbistan topraklarından bir parçanın kendilerine verildiğini görmedikçe ittifaka yanaşmayacaktır.

d. Romanya'nın Sırbistan ile İlişkileri:

Romanya ile Sırbistan arasında bir ittifak belirtisi bulunmamaktadır. İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme gayretleri henüz sonuca ulaşmamıştır.

e. Yunanistan'ın Sırbistan ile İlişkileri:

Yunanistan ile Sırbistan arasında Balkan Savaşları'ndan önceki ittifak hala devam etmektedir. Çünkü Bulgarlar, Sırbistan ve Yunanistan'dan toprak elde etmek istemekte ve Arnavutluk ile iyi ilişkiler kurmaktadır. Buna karşı Sırbistan ve Yunanistan bölgede pek çok karışıklığa meydan verecek olayları hazırlayarak, el altından çeteler tertip etmektedirler.⁶

Sofya Ateşemiliteri Mustafa Kemal Paşa'nın bölge ülkeleri arasındaki denkleme ve bu ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarına dair yukarıda bahsedilen tespit ve önerilerine benzer fikirleri Ekim 1913 - Aralık 1917 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin Sofya Sefiri olarak görev yapan Ali Fethi (Okyar) Bey de vurgulamaktadır. Onun Birinci Dünya Savaşı'nın henüz ilk dönemlerinde Balkan ülkelerinin birbirleriyle ve savaşan devletlerle olan ilişkilerine ve bunların gelecekte hangi yönde hareket edebileceklerine dair görüş ve düşünceleri de oldukça önemlidir. Ali Fethi Bey'in ifade ettiği göre;

Bulgaristan; savaşa hemen girmek yerine, bölgesindeki gelişmeleri izleyip, zamanı geldiğinde tavrını netleştirmek niyetindedir.

⁶ Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör: 1663, Dosya:863-34, Fihrist:15-1,15-3.

Böylece II. Balkan Savaşı sonrasında Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak amacındadır. En önemli hedefi ise; Yunanistan ve özellikle Sırbistan'a kaptırdığı Makedonya topraklarıdır. Sofya Sefiri Fethi Bey'in, Çanakkale Boğazı'na İtilaf donanması saldırısının başladığı günlerde, 21 Mart 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta ise; Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi halinde Bulgaristan'ın Edirne'yi almak için bu durumdan faydalanmak isteyeceğine dair tespitleri ve uyarıları mevcuttur⁷.

İngiltere ve Rusya ise, Bulgaristan'ı kendi yanlarında savaşa çekebilmek için diplomatik girişimlerde bulunarak, bu ülkeye Makedonya topraklarını vermeyi teklif etmişlerdir. Ancak Bulgaristan, söz konusu günlerde Rusya'nın Sırbistan ile Yunanistan'ın da İngiltere ile olan yakın ilişkilerini çok iyi bilmektedir. Bu bakımdan Yunanistan ve Sırbistan'ın elinde bulunan Makedonya topraklarının kendilerine verileceği vaadini pek ciddiye almamıştır.

Bulgaristan ve Romanya'nın, savaşta takınacağı tutum İttifak devletleri açısından da oldukça önemlidir. Bu bakımdan özellikle Almanya söz konusu iki Balkan devletini kendi yanlarında savaşa çekebilmek için oldukça çaba sarf etmiştir. Ancak tüm bu girişimlere rağmen Romanya, İttifak devletleri yanında savaşa girmeye sıcak bakmamıştır. Çünkü Romanya, Balkan Savaşları nedeniyle aralarında ciddi sorunlar olan Bulgaristan ile ittifaka yanaşmak niyetinde değildir. Almanya'nın diplomatik girişimleri sebebiyle Romanya, Bulgaristan'a saldırmayacağı garantisini vermenin ötesine geçemiştir.

Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti için de oldukça önemli bir ülkedir. Zira Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa girmeyi kabul etmesinden sonra Berlin'den İstanbul'a gönderilecek silah ve mühimmat, Bulgaristan'ın izni ile Tuna nehrindeki iskeleler vasıtasıyla gelebilecektir. O bakımdan Bulgaristan, Almanya ve Osmanlı Devleti arasında bir köprü durumundadır⁸ ve mutlaka İttifak kuvvetleri safında yer almalıdır.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. SYS, 2109/11-12.

⁸ F.M. Sancaktar, "Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913-Aralık 1917)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 27, Ankara 2011, s. 593.

İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazından Geçme Çabası ve Bu Süreçte Yunanistan ve Bulgaristan'ın Önemi (Kasım 1914 - Mart 1915)

Çanakkale deniz ve kara savaşlarında yaşananlara dair bilimsel değerlendirmeler başka bir çalışmanın konusu olduğundan bu makalede o süreçlerle ilgili bilgilere fazla yer verilmemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve ilk günlerinde Balkanlardaki gelişmelerin Çanakkale savaşlarına olan etkisi ve Çanakkale savaşlarının neticelerinin sonraki dönemde Balkanlarda yaşananlara olan tesiri ve özellikle Makedonya Cephesi'ne yönelik sonuçları ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

İtilaf Devletleri, 1914 yılının sonlarına doğru Avrupa kıtasına sıkışan savaşı, özellikle Rusya'nın içinde bulunduğu sıkıntılı durumun da zorlamasıyla, yeni cephelere yaymayı amaçlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914 tarihinde Karadeniz olayları neticesinde⁹ Almanya'nın yanında savaşa girmesi, İtilaf Devletlerinin Rusya'ya yardım için harekete geçmelerinde etkili olmuştur. Bu dönemde çeşitli seçenekler¹⁰ arasından dönemin İngiliz Denizcilik Bakanı (Winston Leonard Spencer) Churchill'in ısrarla savunduğu Türk Boğazları'ndan donanmayla geçerek İstanbul'u işgal etme planını uygulamaya karar vermişlerdir.¹¹ Çanakkale deniz savaşlarının başlaması ile birlikte Yunanistan ve Bulgaristan gibi tarafsız Balkan devletlerinin savaşan devletler için önemi daha da artmıştır.

Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya, savaşan taraflardan her ikisinin de çabalarına rağmen, bu kuvvetlerden birinin diğerine açık

⁹ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesi ile ilgili geniş bilgi için Bkz., Carl Mühlman, **İmparatorluğun Sonu 1914, Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

¹⁰ Kuzey'den Baltık Denizi'nden Almanya'ya karşı yeni bir cephe açmak, Dalmaçya Sahilleri'nden hareketle Sırbistan ve oradan da Almanya'yı ele geçirmek, Selanik'e askeri harekât yapıp Sırbistan üzerinden Almanya'ya saldırmak, söz konusu alternatiflerden bazılarıdır.

¹¹ Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Başkumandanlık Vekâlet ve Dahiliye Nezareti Celileleri'ne gönderdiği 26 Şubat 1330 (11 Mart 1915) tarihli bir belgede, Roma Sefareti'nden alınan bir telgrafta Müttefiklerin şu nedenlerden dolayı Çanakkale'yi zorlayacakları bildirilmiştir. a. Rusya Hükümeti'nin yardım edilmediği takdirde Almanya ile barış imzalayacağı yönündeki tehdidi. b. Tarafsız ülkeler üzerinde nüfuz sağlamak ve Bulgaristan ve Romanya Devletleri üzerinde etkili olmak. c. Osmanlı Devleti'ni tek başına barış imzalamaya zorlamak. d. Türk kuvvetlerinin Mısır'a sevkini önlemek. Söz konusu belge için Bkz., **BOA, HR, SYS, 2322/54.**

bir şekilde üstünlük kurduğunu görmeden harekete geçmek istememişlerdir. Bu nedenle İngiltere; Çanakkale Boğazı üzerinden İstanbul'u işgal etmeyi ve sonrasında da Balkan devletlerini Türkiye'yi paylaşmaya davet etmeyi ve böylece söz konusu üç Balkan devletini kendi yanına çekmeyi planlamaktadır.¹² Dönemin İngiliz Denizcilik Bakanı Churchill ise; o kadar uzun süre bekleme niyetinde değildir. O, Çanakkale Boğazı vasıtasıyla İstanbul'a doğru yapılacak bir harekâta Yunanistan'ın İngiltere'ye destek vereceğine inanmaktadır ve Yunanlıların, Çanakkale Boğazı'na yapılacak bir taarruzda İngiltere'nin yanında yer alacağı düşüncesini henüz 1 Eylül 1914'de İngiliz Kraliyet Genel Kurmay Başkanı General Douglas'a ifade etmiştir.¹³ Elefterios Venizelos Hükümeti'nin desteği ile Yunanistan'ın söz konusu operasyonda İngiltere ile hareket edeceğini sadece Churchill değil, onun dışındaki bazı İngiliz yetkililer de düşünürken, Bulgaristan'ın ne yönde hareket edeceği hakkında ise şüphelidirler. O nedenle Bulgaristan'a İstanbul'a karşı düzenlenecek bir harekâta katılmaları durumunda İkinci Balkan Savaşı'nda kaybettikleri toprakların geri verilebileceğini vaat etmişlerdir.¹⁴

Çanakkale Savaşları Sırasında İttifak Devletleri İçin Sırbistan'ın Önemi

Yapılan savaş planlarına göre, Avusturya-Macaristan kuvvetlerince çatışmaların henüz ilk dönemlerinde Sırbistan'ın işgal edilmesi hedeflenmiştir. Ancak çeşitli nedenlerle bunun gerçekleştirilememesi, İttifak devletleri için Balkanlarda bir takım problemleri beraberinde getirmiştir. Örneğin 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifak anlaşmasında belirlenen ve Alman tarafının vaat ettiği silah ve mühimmat yardımının Berlin'den İstanbul'a ulaşabilmesi meselesi bu sorunlardan belki de en önemlisidir. Berlin – İstanbul demiryolu güzergâhında bulunan Sırbistan yolunun hala açılmaması, sevkiyatın diplomatik yolları kullanarak o tarihte henüz savaşta tarafsızlığını koruyan Bulgaristan ve Romanya üzerinden yapılmasına neden olmaktadır. Ancak söz konusu Balkan ülkeleri de bu sevkiyatta ciddi zorluklar çıkarmaktadırlar. Çanakkale deniz savaşlarının başlaması-

¹² BOA, DH.EUM.VRK,25/8

¹³ Mete Tunçoku, Çanakkale 1915 Buzdağının Altı, **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara 2002, s. 39.

¹⁴ A.e., s. 40-41.

na rağmen Osmanlı Devleti'nin acil ihtiyaç duyduğu askerî yardım malzemelerinin İstanbul'a ulaştırılmasındaki sıkıntılar, Sırbistan'ın Alman kuvvetleri tarafından acilen işgal edilmesi ve Berlin-İstanbul yolunun bir an önce açılması talep ve tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Gelibolu'da kara savaşlarının başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Sırbistan sorununun çözülmesi ve Berlin-İstanbul yolunun bir an önce açılması için Alman siyasi ve askerî yetkililere baskı yapmaya başlamıştır. Bu konunun önemi Alman Komutan Erzberger, gibi bazı üst düzey askerî yetkililer tarafından da siyasi makamlara iletilmiştir. Örneğin 26 Temmuz 1915 tarihinde Erzberger, doğrudan Kayzer Wilhelm'e yazdığı raporunda; "... *Politik açıdan bakıldığında Almanların şimdilik sadece bir zayıf noktası görünmektedir. O da cephaneye eksikliği yüzünden Çanakkale'nin düşmesi ve bunun sonucu olarak İstanbul'un düşmanlar tarafından işgal edilmesidir. Bu da Türkiye'nin teslim olması tehlikesini beraberinde getirecektir. Böyle bir durumun sonuçları hiç şüphe yok ki geniş ve etkili olacaktır. Rusya, Çar I. Petro'nun vasiyetini yerine getirerek Ayasofya'ya haç dikecek, kutsal şehirler Rusların eline geçecektir... Fransa'nın savaş motivasyonu artacak... İngiltere, Mısır'ı Mezopotamya'ya ve Arap yarımadasını garanti altına alacaktır.*" diyerek Sırbistan'ın Alman askeri kuvvetlerince bir an evvel işgal edilmesinin önemini vurgulamıştır.¹⁵

Tüm bu girişimlere rağmen dönemin Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn; Çanakkale savaşları boyunca Sırbistan'ın askerî bir harekâtla Alman kuvvetlerince işgal edilmesi düşüncesine muhalefet ederek, kendileri için önceliğin Rus ordusu ile yapılan savaşta olduğunu vurgulamıştır.¹⁶ Almanya'nın bahsedilen dönemde Sırbistan'a askerî harekâta sıcak bakmamasında, Balkan ülkelerinden Bulgaristan'ı diplomatik yollarla kendi yanlarında savaşa dâhil edebilme ümidi de etkili olmuştur. Sırbistan'ın işgali ve Berlin - İstanbul yolunun açılması ise; ancak Çanakkale savaşlarında Osmanlı Devleti'nin galibiyeti sonrasında Bulgaristan'ın İttifak devletleri yanında savaşa girmesi ile mümkün olabilmiştir.

¹⁵ Mustafa Çolak, "Çanakkale Savaşları ve Almanya", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı*, Yıl: 8, Sayı: 16, Ağustos 2010, s. 43.

¹⁶ A.e., s. 44.

Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'na Katılması ve Sonrasında Gelişen Olaylar

Bulgaristan'ın hangi tarafta savaşa gireceği, Yunanistan ve Romanya'nın kararını da etkileyeceğinden hem İtilaf, hem İttifak devletleri Bulgaristan'ı kendi yanlarında savaşa çekmeye çalışmışlardır. Bu rekabette İttifak devletlerinin, diplomatik bir avantajı bulunmaktadır. Zira Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'nı, II. Balkan Savaşı'nda Romanya'ya kaptırdığı Dobruca, Yunanistan'a kaybettiği Kavala ve Serez, Sırbistan'a vermek zorunda kaldığı Makedonya topraklarını geri kazanmak için bir fırsat olarak görmektedir. Bu topraklar arasında Bulgaristan'ın en çok ilgisini çeken ise Sırbistan'ın elinde bulunan Makedonya'dır¹⁷. Almanya, Bulgaristan'ın arzusunu çok iyi bilmektedir ve Sırbistan'a karşı İttifak devletleri safında savaşa girilmesi durumunda Makedonya'nın kendilerine bırakılacağını vaat etmektedir. Fakat bu cazip teklife rağmen Bulgaristan, savaşın ilk günlerinde çarpışmalara dâhil olmaya yanaşmamıştır. Özellikle İtilaf devletlerinin önce denizden daha sonra karadan geçmeye çalıştıkları Çanakkale Cephesi'ndeki çarpışmaların sonucuna göre tavırını belirlemeyi tercih etmiştir. Nitekim 1915 Ağustos ayı içinde bu cephedeki savaşları Osmanlı Devleti'nin kazanacağı ortaya çıktıktan sonra, Bulgaristan ile İttifak devletleri arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında 7 Eylül 1915 tarihinde bir ittifak anlaşması imzalanmış ve buna göre; Osmanlı Devleti elinde bulundurduğu Dimetoka'yı Bulgaristan'a vermeyi kabul etmiştir¹⁸.

Diğer taraftan 6 Eylül 1915 tarihinde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında da bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre; Sırbistan'ın elindeki Makedonya topraklarının¹⁹ verilmesi şartı ile Bulgaristan, otuz beş gün içinde Sırbistan'la savaşmayı kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sofya Sefiri olan Fethi Bey'in(Okyar) 9 Ekim 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirdiğine göre Bulgaristan, imzalamış olduğu anlaşmaya bağlı kalarak, kararlaştırılan ta-

¹⁷ Alan Parmer, *The Gardeners Of Salonika*, Newyork, Simon And Shuster, 1965, s. 45.

¹⁸ Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki sınırın tadil edilmesi ile ilgili Bkz. **B.O.A.**, HR. SYS,2325/3_123-128.

¹⁹ Bulgaristan ile Avusturya-Macaristan ve Almanya arasında imzalanan söz konusu anlaşma ile Bulgaristan'a; Sırbistan'ın elindeki Makedonya ile beraber Sırbistan'dan Mora nehrine kadar olan arazi'nin verilmesi kabul edilmiştir. Bkz., **B.O.A.**, HR. SYS, 2324/6-14.

rihte savaşa dâhil olmak için hazırlıklarını tamamlamıştır²⁰. Nitekim 12 Ekim 1915 tarihinde Bulgaristan, Sırbistan'a savaş ilan etmiştir.

Bulgaristan'ın savaşa girmesi Balkanlardaki dengeleri İttifak devletleri lehine değiştirmiştir. Kuzeyden Avusturya-Macaristan ve Alman birliklerinin, güneyden de Bulgaristan kuvvetlerinin saldırısı ile iki ateş arasında kalan Belgrat, İtilaf devletlerince ele geçirilmiştir.²¹ Sırbistan'ın işgali sonrasında Makedonya'daki Avusturya-Alman ve Bulgar ordularının başına Feld Mareşal Makensen, yardımcılığına ise General Von Seekt getirilmiştir. Bunun dışında bölgede doğrudan Bulgar genelkurmaylarına bağlı başka bir askerî birlik de görev yapmıştır.²²

Sırbistan'ın işgali sonrası Makedonya Cephesi'nde devam eden çarpışmalarda müttefiklerinin talebi üzerine bazı Türk birlikleri de görev yapmıştır. Özellikle 1916 yılı içinde Bulgaristan'ın Enver Paşa'dan Makedonya'ya asker göndermesini istemesi üzerine, 46. ve 50. Tümenlerden oluşan X. Kolordu, 177. Piyade alayından bir makineli tüfek birliği, bir dağ bataryası, 10 süvari ve istihkâm bölüğünden oluşan özel Türk birliği Makedonya'daki Köprülü'ye gönderilmiştir²³. Bulgar kumandan Todoroff yönetimindeki "Struma Nehri ve Tahinos Gölü" bölgelerinde bulunan 50. Türk tümeninin komutasını ise Albay Sedat Bey yürütmüştür.²⁴

Enver Paşa, İttifak kuvvetlerinin Bükreş'in işgali sonrası o cephedeki Türk birliklerini teftiş için yaptığı geziden dönerken, 18 Aralık 1916 tarihinde Üsküp'e de uğramıştır. Buradan da yakın bir süre önce İtilaf devletlerince Bulgarlardan geri alınan Manastır şehrini görebileceği bir alana kadar gelmiştir. Bu esnada çocukluğunun geçtiği o bölge hakkında kimi hatıralarından, Bulgar ve Rum çetelerine karşı gençlik yıllarında verdikleri mücadelelerden bahsetmiştir. Manastır'ın nasıl geri alınabileceğine dair görüşlerini de cephe komutanlarıyla paylaşmıştır. Enver Paşa daha sonra Makedonya Cephe-

²⁰ B.O.A., HR. SYS, 2111/5-15.

²¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Cilt: I, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 119.

²² Captain Cyril Falls, **Military Operations Macedonia, from outbreak of war to the spring of 1917**, Nashville, USA, 1996, s. 27.

²³ Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, Ankara, Kayıhan Yayınları, 1990, s. 209.

²⁴ İsmail Hakkı Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994, s. 301.

si'nde, Drama şehri civarında çarpışan Türk birliklerini teftiş etmiş ve oradan da İstanbul'a dönmüştür.²⁵

Sırbistan'ın İşgali Sonrasında İngiltere ve Fransa'nın Balkanlara Dair Faaliyetleri

İtilaf Devletleri, Sırbistan'ın İttifak kuvvetlerince işgal edilebileceğini öngöremedikleri gibi Belgrat'ın yardım taleplerine yetişmekte de geç kalmışlardır. Sırbistan'ın düşmesi sonrasında özellikle Fransa ve İngiltere arasında Balkanlarda ve Gelibolu'da takip edilecek yeni politikaya dair ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Fransa Gelibolu'nun boşaltılarak buradan Selanik'e acele olarak kuvvet gönderilmesini ve Sırbistan'ı kurtarmaya dair operasyon yapılmasını isterken, İngiliz yetkililerin bu konuda kafası karışık²⁶. Onlar Fransızların aksine yakın doğu ve orta doğudaki gelişmeleri izleyip ona göre hareket etmek istemektedirler. Özellikle İngiliz yetkililerin henüz karar veremedikleri konu ise; Gelibolu'daki Anzak askerlerinin durumu ile ilgilidir. İngiliz savaş bakanı Lord Kitchener, İngiliz deniz kuvvetlerinde kumandan olan Roger Keyes'in hazırladığı Çanakkale Boğazı'ndan İtilaf donanması ile bir kez daha geçmeyi öngören planının uygulanabileceğini düşündüğünden, Gelibolu'nun boşaltılması fikrine karşı çıkmıştır. Bu dönemde İngiliz General Maxwell de Gelibolu'nun terk edilmesinin askerinin moral durumunu ve savaşma kabiliyetini kötü etkileyeceğini belirtmiştir. Maxwell, bunun yerine İskenderun'a asker çıkarmayı önermiş, böylece Türklerin Suriye ve Mezopotamya ile olan bağlarının kesileceğini ve kısa süre içinde Bağdat'ın İngilizlerin eline geçeceği düşüncesini ileri sürmüştür. Bütün sorunların çözümü için İngiliz ve Fransızlar 17 Kasım 1916 tarihinde Paris'te bir konferans düzenlemişler ve burada durumu değerlendirmişlerdir. Nihayetinde İskenderun'a asker çıkarma ve Çanakkale Boğazını donanma ile geçme fikrinden vazgeçerek,²⁷ Gelibolu'da bulunan üç İngiliz birliğinin Selanik'e gönderilmesine karar vermişlerdir. Fransa'nın ısrarlı tutumu neticesinde İngiltere'nin de razı olması ile Selanik, İttifak devletlerinin ilerleyen günlerde Balkanlara yönelik yapacakları harekâtın merkezi olarak belirlenmiştir.

²⁵ Pomiankowski, a.g.e., s. 209.

²⁶ C. Parker, *Return to Salonika*, Cassell, London 1964, s.16.

²⁷ Falls, a.g.e., s.47.

Fransızlar; ilk etapta 21 Kasım 1915’de Selanik’e asker göndermeye karar vermişler ve bunun için 23 Kasım tarihinde gerekli hazırlıklara başlamışlardır.²⁸ 8 Aralık 1915 tarihinde İngiliz yetkililer Gelibolu’daki Suvla ve Arıburnu’ndan Anzak askerlerinin kesin olarak tahliye edilmesini emretmiş ve 20 Aralık 1915 tarihine kadar Anafartalar bölgesinden çekilme işi tamamlanmıştır.²⁹ Bu kuvvetlerden bazıları Selanik’e gönderilirken önemli bir kısmı ise Kanal Cephesi için Mısır’a gönderilmiştir.

Zaman içinde yaklaşık iki yüz bin askerin Selanik’e nakledilmesiyle Makedonya Cephesi olarak adlandırılan cephe açılmış ve bölgede 1918 yılının son aylarına kadar devam edecek çatışmalar başlamıştır.

Romanya’nın Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi ve Sonrasında Gelişen Olaylar

Çanak kale savaşları sonrası Bulgaristan, Sırbistan’a karşı savaşa girmiş ve Belgrat kısa sürede işgal edilmiştir. İttifak devletleri böyle bir dönemde Romanya’nın tarafsız konumunu sürdüreceğini düşünürken Romanya, 27 Ağustos 1916 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na karşı savaş ilan etmiştir. İngiltere’nin de teşvikiyle Romanya’nın bu kararı almasında, Macaristan’ın elinde bulunan Transilvanya topraklarına sahip olmak istemesi önemli bir etkidir.

Bu nedenle Romanya, sahip olduğu askerî kuvvetlerin yarısından fazlasını Macaristan cephesine yığmış, Bulgaristan sınırına ise fazla önem vermemiştir. Romanya, Selanik’te bulunan ve Fransız General Saray (Sarrail) komutasındaki İtilaf askerlerinin, Makedonya cephesinde bulunan Mareşal Makensen komutasındaki İtilaf ordularını yeneceğini, bu nedenle Bulgarların Romanya’ya saldıramayacaklarını, kendilerinin ise sadece Transilvanya’da bulunan ve General Falkenhayn komutasındaki İtilaf kuvvetleriyle çarpışacaklarını düşündüğü için böyle bir tutum sergilemişlerdir. Ancak işler hesaplandığı gibi gitmemiş, İtilaf devletleri Selanik’te bulunan İtilaf kuvvetlerinin Romenlere destek için Sırp ordusundan bakiye kalanlarla birlikte Makedonya üzerinden harekete geçeceklerini kısa sürede anlamış ve onlardan önce başarılı bir baskın saldırı gerçekleştirmişlerdir. Ge-

²⁸ A.e., s.34.

²⁹ A.e.

lişmeler Romanya için tam anlamıyla bir hayal kırıklığı ile neticelenmiş ve İtilaf devletleri kuzeyden ve güneyden ülkeye girerek 6 Aralık 1916'da Bükreş'i ele geçirmişlerdir.³⁰

Romanya cephesindeki savaşlara Temmuz-Ağustos 1916 tarihinde bölgeye gönderilen Osmanlı Devleti'nin 15. Kolordusu da katılmıştır. Enver Paşa bu Türk askerî birliklerini Eylül 1916 ve 14 Aralık 1916 tarihinde ziyaret etmiştir.³¹

İttifak devletleri için Bükreş'in ele geçirilmesi sonrası; Falkenhayn ve özellikle Makedonya cephesinde bulunan Makensen komutasındaki üstün kuvvetlerle Selanik'te bulunan İngiliz ve Fransız askerlerini denize sürme imkânı doğmuştur. Ancak Almanya iki yüz bin düşman askerinin bulunduğu Makedonya cephesinin ortadan kalkması halinde bu İtilaf kuvvetlerinin doğrudan Almanya cephesine getirileceğini bildiğinden Selanik üzerine bir askerî harekâta sıcak bakmamıştır.³²

Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi ve Sonrasında Gelişen Olaylar

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in eniştesi olan Yunanistan Kralı Konstantin, savaşı Almanların kazanacağına inanmaktadır. Bununla birlikte İtilaf devletlerinin tüm gayretlerine rağmen savaşa girmenin kendi ülkesi için tam anlamıyla bir yıkım olacağını düşündüğünden çatışan ülkeler arasında tarafsız kalmaya çalışmıştır. Ancak dönemin başbakanı Venizelos ise İngiliz ve Fransızların yanında savaşa girmenin Anadolu ve İstanbul'a dair Yunan hayalleri için oldukça önemli bir fırsat olduğuna inanmaktadır.³³

Daha önce de belirtildiği gibi İngiltere, henüz Çanakkale boğazına askerî operasyon hazırlanırken Yunanistan'dan faydalanmak istemiş, fakat Kral Konstantin bunu kabul etmemişti. Sonraki dönemlerde de Kralın bu tavrı devam etmiştir. Başbakan Venizelos'un Yunanistan'da yapılan seçimler sonunda koltuğunu kaybetmesi ve yerine Skuludis'in başbakanlığa geçmesi ile İngilizlerin, Yunanis-

³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt: 3, Kısım 3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 549.

³¹ Pomiankowski, **a.g.e.**, s.209.

³² Bayur, **a.g.e.**, 551-552.

³³ Parmer, **a.g.e.**, s. 10.

tan'ın kendi yanlarında savaşa gireceğine dair beklentileri giderek azalmaya başlamıştır. Bu durumu İngiliz Savaş Bakanı Lord Kithcener, Kasım 1916 tarihinde Selanik'e yaptığı gezi sırasında da gözlemlemiştir.

Skuludis'in başbakanlığı sırasında Selanik'te bulunan Yunanistan'ın tarafsızlığına gölge düşüren İngiliz ve Fransız askerlerine yönelik bazı yaptırımlar uygulanmaya çalışılmıştır. Örneğin İngiliz ve Fransız askerlerinin Sırp cephesinden başka bir yere hareketleri halinde silahlarının ellerinden alınacağına dair söylemleri olmuştur. İngilizler bu durumdan oldukça tedirgin olmuşlar ve Lord Kithcener, bizzat Atina'ya kadar giderek, Kral Konstantin ile konuşmuş ve İngiliz, Fransız askerlerinin silahlarına dokunulmayacağına dair güvence almıştır³⁴.

Ancak İngilizler Yunanistan'daki havanın kendi beklentilerini karşılamaktan çok uzak olduğuna karar vererek Selanik'te bulunan kuvvetlerin geri çekilmesini istemişlerdir. Ancak müttefiki Fransa bu düşünceye şiddetle karşı çıkmıştır. Makedonya cephesini boşaltmanın, Balkanlarda Almanya'nın zaferinin ilanı olacağını düşünen Fransa; Sırbistan ordusundan bakiye kalan kuvvetlerle birlikte Makedonya'da tutunmanın önemini ısrarla savunmuştur. Fransa'nın bu tutumu, Makedonya'da hiç askerî kuvveti bulunmadığından kaybedeceği bir şeyi de olmayan İtalya ve Rusya tarafından da kabul görmüş³⁵, böylece İngiltere, Makedonya cephesinde kalmaya dair Fransa'nın taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Sonraki dönemde İtilaf devletleri, ilk iş olarak Yunanistan'ı savaşa girmeye zorlamaya karar vermişlerdir. Bunun için ısrarla savaş dışı kalmayı savunan Kral üzerindeki siyasî, askerî ve ekonomik baskıyı artmışlardır.

Kral, ülkesinde bulunan çok sayıda İngiliz ve Fransız askerî tehdidi yanında, özellikle İngiltere'nin Akdeniz'deki deniz gücü sayesinde ülkesinin ticaret gemilerine izin vermemesi ve böylece açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalma ihtimalinden çekinmiştir. Bu bakımdan İngiliz ve Fransızların bazı askerî ve siyasî taleplerine izin vermek zorunda kalmıştır. Örneğin, İngiliz ve Fransız kuvvetleri-

³⁴ Falls, a.g.e., s. 34.

³⁵ Bayur, a.g.e., s. 553.

nin Selanik'ten hareketle Makedonya'daki Struma Vadisi ve Kavala-Drama bölgesinden de Sofya'ya taarruz için yaptıkları hazırlıklara göz yummuştur. Ancak bu durum ise; Almanya ve Bulgaristan'ın tepkisini çekmiştir. İttifak güçleri tarafsız olan Yunanistan'dan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin bu gibi askerî faaliyet yapmalarına izin verilmemesini istemişlerdir. Yunanistan, bu dönemde bir taraftan İngiltere ve Fransa'nın diğer yandan ise Almanya ve Bulgaristan'ın tazyiki altında kalmıştır.

Romanya'nın Avusturya-Macaristan'a savaşa ilan etmesi ile Balkanlarda dengelerin İtilaf devletleri lehine değişeceğini düşünen Yunanistan'ın bazı idarecileri, İngiliz ve Fransızlarla ittifak için bu dönemde gizlice görüşmeye başlamışlardır³⁶. Ancak Romanya'nın bir anda İttifak kuvvetlerine yenilmesi ile söz konusu görüşmeler aniden kesilmiştir. Yunanistan'ın bu kararsız politikasına kızan İngiliz ve Fransızlar, bu dönemde tüm Yunanistan'ı işgal etmeyi dahi kendi aralarında tartışmışlardır. Ancak bu durumun Yunanistan'ı İttifak devletleri yanına itebileceğini düşünerek şimdilik diplomatik yollardan ilerlemeyi tercih etmişlerdir. Bir müddet sonra ise; eski başbakanlardan Venizelos'un Krala karşı faaliyetlerini desteklemeye başlamışlar ve onun Atina'dan kaçarak Girit'e gitmesine yardımcı olmuşlardır. Venizelos, Yunan adalarında Kral aleyhine propaganda yapmaya başlamıştır. Hatta buralardan toplayacağı bir ordu ile Almanya'ya karşı savaş açmayı dahi hedeflemiştir. Nitekim Venizelos, oluşturduğu zayıf birliklerle 23 Kasım 1916 tarihinde Selanik'e gelerek Almanya'ya sözde savaş ilan etmiştir. Aynı günlerde İngiltere ve Fransa ise; Kral üzerindeki baskıyı iyice arttırarak, ülkedeki tüm posta – telgraf, demiryolu ve limanları işgal etmişler, Yunan ordusunun elindeki silahlara dahi el koymaya çalışmışlardır. İttifak devletlerinin Atina'daki siyasî temsilcilerini dahi tutuklayarak, onlardan Yunanistan'ı terk etmelerini istemişlerdir. Bu dönemde Fransa, daha da ileri giderek Yunan Kralı Konstantin'den tahtı oğluna bırakmasını ve Venizelos'un yeniden hükümetin başına geçmesini talep etmiştir. 8 Aralık 1916'da İtilaf devletleri donanması Yunanistan'ı abluka altına almış ve Kral Konstantin'den söz konusu taleplerin bir an evvel kabul etmesini istemişlerdir.

Bu gelişmeler karşısında daha fazla direnemeyen Yunanistan

³⁶ A.e., s. 560.

Kralı Konstantin, yerini oğlu Aleksandır'a bırakarak tahtan çekilmek zorunda kalmıştır. Yeni kralın iş başına geçmesinden sonra Venizelos, 26 Haziran 1917'de resmen başbakan olmuştur³⁷ ve Yunanistan 1 Temmuz 1917 tarihinde İttifak devletlerine karşı İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmiştir.³⁸

Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi

1916 yılında Makedonya topraklarının ele geçirilmesi Bulgaristan'da sevinçle karşılanmıştır. Ancak ülkedeki bu olumlu hava 1917 yılının Temmuz ayında Yunanistan'ın İtilaf devletleri yanında savaşa girmesi ile değişmeye başlamıştır. Bu dönemde Almanya'dan gelen askerî malzemenin giderek azalması nedeniyle Bulgar ordusunun savaş kabiliyeti zayıflamıştır. Bütün bu olumsuz gelişmeler neticesinde ülkede ordu ile siyasî idare arasında görüş ayrılıkları had safhaya ulaşmış ve sonunda 16 Haziran 1918'de Radoslavof kabinesi görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Yeni hükümet, İtilaf devletlerine yakınlığı ile bilinen Malinof tarafından kurulmuştur.

1918 yılı içinde Almanya'dan Bulgaristan'a gelen mali yardımın tamamen kesilmesiyle ekonomik olarak da köşeye sıkışan Bulgar ordusu, Vardar bölgesinden saldırıya geçen Sırp kuvvetleri karşısında tutunamamıştır. Nihayet Bulgaristan hükümeti 25 Eylül 1918'de İtilaf devletlerine başvurarak ateşkes talep etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir³⁹.

Bulgaristan'ın içine düştüğü durumun sorumlusu olarak Kral Ferdinand görülmüştür ve bu nedenle tahtan çekilerek ve yerini oğlu Boris'e bırakmıştır. Kralın değişmesi ile Bulgaristan'ın daha önce ilan ettiği ateşkes talebi İtilaf devletleri tarafından kabul edilmiştir. Bulgaristan ile İtilaf devletleri arasında 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Anlaşması imzalanmıştır. İtilaf devletleri için Birinci Dünya Savaşı'nda zaferin yaklaştığını ortaya çıkaran bu anlaşma ile Bulgaristan resmen savaş dışı kalmış ve diğer pek çok ağır hükmün yanın-

³⁷ Komisyon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran-9 Ocak 1916)**, V. Cilt, III. Kitap, Ankara, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 22.

³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt 3, Kısım 3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 567.

³⁹ Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi ve Selanik Anlaşması", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Ankara 2015, s. 59-62.

da Sırbistan ve Yunanistan'dan elde ettiği tüm Makedonya topraklarını kaybetmiştir⁴⁰.

Sonuç

Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti bu coğrafyadaki topraklarını önemli ölçüde kaybetmiştir. İkinci Balkan Savaşı'nın sonuçları Birinci Dünya Savaşı'nda bölge ülkelerinin savaşan taraflara dair tutumlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Bulgaristan bu dönemde kaybettiği Makedonya'yı ve Edirne'yi geri alabilmek için İtilaf ve İttifak devletleri arasında Balkan ülkelerine dair rekabeti bir fırsata çevirmeye çalışmıştır. Yunanistan ve Romanya ise savaşın ilk dönemlerinde tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Çanakkale savaşlarını Osmanlı Devleti'nin kesin olarak kazanması sonrasında Bulgaristan, Makedonya ve Dimetoka'nın kendisine verilmesi koşulu ile İttifak devletleri yanında savaşa girmiştir. Bulgaristan'ın savaşa girmesi, Balkanlardaki dengeleri İttifak devletleri lehine değiştirmiş ve Sırbistan kısa sürede işgal edilmiştir. Bu dönemde bazı Fransız ve İngiliz kuvvetleri Sırbistan'a yardım için Selanik'e gönderilmiş fakat bunlar Sırbistan'a ulaşmakta geç kalmışlardır. Bu dönemde İngiltere ve Fransa arasında Selanik'te asker bulundurmamak ile ilgili kısa süren bir fikir ayrılığı yaşanmıştır. Ancak özellikle Fransa'nın Balkan ülkelerinin önemine dair ısrarı üzerine Selanik merkezli Makedonya Cephesi'nin açılmasına karar verilmiştir. Bu dönemde Romanya, Macaristan'dan Transilvanya'yı ele geçirmek hedefiyle İttifak devletlerine savaş ilan etmiştir. Bulgaristan'a Selanik üzerinden İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin baskı yapacağı ve bu nedenle iki ateş arasında kalmayacağını öngören Romanya'nın planları tutmamış ve kısa sürede Bükreş, İtilaf kuvvetlerinin işgaline uğramıştır. Sırbistan'ın ve Romanya'nın işgali sonrası Yunanistan'ın durumu İtilaf devletleri için daha da önemli hale gelmiştir. Bu nedenle savaşa girmek konusunda direnen Kral Konstantin aleyhinde savaş yanlısı eski başbakan Venizelos desteklenmiştir. Ayrıca siyasi, askerî ve ekonomik baskı sonucu Kral Konstantin, tahtan çekilmeye zorlanmış ve Venizelos hükümeti yeniden kurdurularak Yunanistan'ın İtilaf devletleri yanında savaşa girmesi sağlanmıştır.

1918 yılı içinde Yunanistan ve İtilaf kuvvetleri ile Vardar bölge-

⁴⁰ Başkaya, a.g.m., s. 64-65.

sinden saldırıya geçen Sırp kuvvetleri karşısında İttifak kuvvetlerinin tutunamaması sonucu Sırbistan İtilaf devletleri tarafından kurtarılmıştır.

URAI DEZSÖ, HUNGARIAN WAR CORRESPONDENT IN MACEDONIA

Lajos NEGYESI*

From the Macedonian War reported two Hungarian war correspondents. Andor Adorján¹ between 02 November 1915 and 20 January 1916 from Bulgarian Army Headquarter, and Dezsö Urai² between 06 February 1916 and 19 of April from the Headquarter of the Mackensen's Army. Even in this time in Macedonia worked Gyula Jelfy³, the press photographer.

Probably it was a coincidence that they took turns on the battlefield, although Adorján mostly stayed at the Bulgarian Army Headquarters and from there visited some interesting places. Between February and April, Urai traveled from Üsküb, through Velez the Babuna Pass, Prilep, Monastir, Ochrida and finally to Dojran. In this article, I would like to explain the Urai's path to follow through and flash some interesting episodes of his experiences. Fortunately, he took pictures with his small camera, and thanks to Thomas Nemeth, photo collector and digitizer, who uploaded the pictures, all the interested can view them on the Internet at the Fortepan.hu⁴ website.

* Ph. D., University of Public Service, Hungary, e-mail: lajos.negyesi@gmail.com

¹ Andor Adorján (1883-1966). The original family name Lackenbacher. Journalist. During the First World War he published his reports in the newspaper "Az Est" (The Evening), and in 1917 in his book "Under Snowy Mountains, Bloody Roads: My War Diary from the Balkan War".

² Dezsö Urai (1875-1966). The original family name Uffenheimer. Translator, newspaper reporter and editor.

³ Gyula Jelfy. Press photographer of the newspaper Vasárnapi Újság (Sunday Newspaper). During the First World War he was delegated to the Press Corps of the Imperial Ministry of War.

⁴ <http://www.fortepan.hu/?view=owner&lang=hu&name=N%C3%A9meth%20Tam%C3%A1s>

Üsküb (Skopje), February 6

Urai's first stop was Üsküb (Skopje). He arrived in the city on 6th of February.

*“Üsküb is completely a Turkish city and has a European quarter. So when we're adrift to real Üsküb, we are fascinated by the multitude of colors, light, sweet clamor which stupefies us like in northern nations, the Italian port cities and all the Eastern provinces.”*⁵

The people are very kind. They are proud to be Macedonian, but when we try to ask whether someone is Serbian or Bulgarian, he replies:

*- I am a Macedonian!”*⁶

His first impression about the town, the Turkish cemetery, is as such:

*“The excellent Turkish cemetery covers the hills near Vardar. The Serbs regularly looted and deprived the centuries-old graves from the tombstones. Several private courtyards are covered beautifully with white engraved marble blocks.”*⁷

The Turkish cemetery played a very important role during the war. In October 1915, 3000 Serbian soldiers took defending positions at the Kazibaba hill and they were hiding behind the tombstones. On 23rd of October started the Bulgarian attack with heavy artillery barrage.

*“When the Bulgarian army reached the city, the Turkish inhabitants rose up against the Serbs. The peaceful shoemakers, coffee makers, water distributors rushed home, took their hidden weapons and attacked the Serbian army. Allah, let us take revenge – he (The Turk) murmured as he fired walnut sized lead balls from an ancient rifle.”*⁸

Urai observed the Bulgarian soldiers: *“They move familiarly in the narrow alleys, they can talk to people and the whole milieu is not*

⁵ Pesti Hírlap, 09.03.1916. 9.p.

⁶ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 119.p.

⁷ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 104.p.

⁸ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 105.p.

unknown to them. They daily exercise out at fields or cemeteries near the town side at noon and in the evening they eat on the streets and squares. No soldier individually receives food like our soldiers each one of whom has his own mess tin. The Bulgarian rota⁹ (I counted usually six to eight people) get a pot of food and the dish are put down on the ground. Soldiers are crouched around and spoon out the food with great appetite.”¹⁰

Velez (Köprülü), February 17

In Velez (Köprülü) Urai visits a chapel at the hill. The church is not too old, maybe 150 years. The yard is covered with stone slabs. Here is the water well which is surrounded by a Turkish style house. Its graceful colonnade leads around the church. Beneath in the Valley of Vardar the road leads and disappears behind the rock of Tapolka Valley. At the other side, on the hilltop there is a white monastery (Monastir). Behind the church, there are mixed Serbian and Bulgarian graves of soldiers. During the fight, between 12 and 24 of October, both sides transported the dead soldiers here in the evening.

Based on this description we can identify the Holy Pantelejmon chapel. He made two photos about the place, and some about the town.

“The Serbs in Velez (Köprülü) exert a tenacious resistance. The Bulgarian trenches are on the one bank of the river; and on the other side the Serb positions. It was 300 meters between the two. When they did not shoot each other, they loudly reviled one another. The water level was very high, which made it difficult to cross the river. The Serb command post was in Hotel Belgrade. When the Bulgarian artillery learned it, concentrated the artillery fire on it, so the Serbian Headquarter had to flee. Finally, with the strong support of artillery the Bulgarian troops crossed the river in the north and occupied the Serb positions. On October 28 the city was also occupied.”¹¹

⁹ Infantry or cavalry unit.

¹⁰ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 109.p.

¹¹ Adorján Andor: Havas hegyek alatt, véres utakon. Budapest, 1916. 80-81.p.

Babuna Pass, February 24

From Velez, they went to Prilep, but first they had to cross the Babuna Pass. On the way there was a very heavy traffic. Long rows of carts were moving on the left side. The old road, which had been built by the Greeks, was leading in sharp curves up to the mountain. They went ten times north and ten times south. Finally, they reached two steep peaks towering like two horns. When they reached the 1,400 meter high pass, they took a short break. Suddenly, he heard some Hungarian words. Two Hungarian insurgents were talking in the horse-drawn carriage.

Prilep, February 26

In Prilep, Urai visited the famous ruins of Marko's Castle (Markovi Kuli) where a monk told them the story of the wooden tower which had been erected in the town center. In the Ottoman period, when the army of Eugen von Savoyen occupied Üsküb, some Hungarian horseman arrived in Prilep and kidnapped a woman. She was baptized forcibly, but later she ran away and came home. The tower was built in memory of her release.

Monastir (Bitola), February 27

The bustle of the congested city left a deep impression on Urai. „*On the street vendors, beggars, soldiers and dervishes. The real eastern chaos.*”¹² He met with Sheikh Esrebkenzi effendi, who was the leader of Dervish Sect. He invited him to the *tekke* (dervish lodge), and showed a painting which was made by Enver Bey. Enver's father was the member of this dervish sect in Monastir. This was the Rouffay sect. Enver's sister lived in Monastir in 1915, and she was very poor.

Halil bey also came from Monastir, and the war correspondent saw his sister's tomb in another *tekke*. There was a very nice *türbe* (tomb) with a broken lily.

Negocsani, February 28

On 28th of February Urai took a journey to Greece.

“Being six kilometers from the Greek border, I could not

¹² Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 138.p.

stand not to step into the land of Greece and see at least one of those soldiers who have been so eagerly trying to seduce the Entente...Here begins the neutral zone. Two kilometers wide area, prohibited to step in for the Bulgarian and Greek soldiers to prevent all kinds of frictions and border violations. A few steps behind the (Bulgarian) insurgent a barricade blocked the way. Three cars of field railways lay on the road to block the traffic to either way.

Not knowing the way forward, we negotiated with the insurgent with a sign language, and it turned out that we had to go back a hundred steps to talk to the commander who lived there in a hut dug into the ground. This happened very quickly, and the Bulgarian officer willingly gave permission for us to cross the border and we were even accompanied by a sentinel. Meanwhile we were informed that the Greek border did not begin where the maps indicated. It was a couple of kilometers behind us. The village which we see in front of us, is Negocsani and it is Greek territory.

In front of the outer house, there was a military sentry facing the road, his gun on his shoulder and the bayonet sparkling in the sunlight. Behind the sentry stood a group of soldiers, and they were watching us. Then three of them started walking with slow steps towards us. They were not carrying weapons and just had walking sticks. Their uniforms were long green-yellow cloaks and they wore caps similar to those of sailors. From a distance away, the English officers watched them. They were the Greek border guard commander, and two NCOs (non-commissioned officers).”¹³

Struga, March 14

In Struga, Urai met a Bulgarian officer who recounted the battle by the Black Drin River. Here he led the way on which the Serbian army had retreated to Albania.

When the Bulgarian army reached Struga, they first occupied the Turkish quarter. The Serbs in the Bulgarian quarter wanted to defend

¹³ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 148-150.p.

to the last man, because from Dibra and Kicsevo some troops had retreated in this direction.

The 30-meter-wide river stopped the Bulgarians. It was only possible to cross the river via the bridge because the riverbank was marshy. Three (Serbian) machineguns aimed at the bridge which was burned.

The commander of the Bulgarian brigade, Colonel Passinov, a few kilometers from the bridge, started a bogus attack with two battalions. This distracted the attention of the Serbs. At 09.30 pm, an attack towards the bridge started. First, under the cover of the artillery fire, the sappers rushed to the bridge and extinguished the fire with sandbags. The first attack was swept away by the Serbs' machineguns. A Bulgarian officer, named Bajev, ran alone across the bridge. This disrupted the Serb gunner, and the infantry attack started again. The Bulgarian soldiers were shouting: Na nozs - With knife! The Bulgarians occupied the city with bayonets. There were no prisoners.

Hungarian War Prisoners

One of the senseless tragedies of the Serbian war is the sufferings of the Austro-Hungarian war prisoners, who had been captured by the retreating Serb forces. After the Serbs, sick and exhausted people stayed in the cities.

“After the fight, miserable-looking, fully starved figures emerged from all sides. They went out from houses, cellars and migrated on the road to the city. Hungarian and Austrian prisoners of war were the wretched people, who had been carried by the Serbs till now. Most of them could barely stand on their feet and giddily groaned:

- Bread ...

The Bulgarians immediately took care of them with food, but unfortunately for some this was too late. They had died on the conquered lands as unarmed heroes in the last battle ...”¹⁴

Ochrida, March 19

“Ochrida, the town, lay on the shores of the lake nicely,

¹⁴ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 164.p.

a greater part of the town was in the hills. One time I (Urai) talked to General Bojadjev, one of the great Bulgarian military leaders and he spoke of Ochrida:

- The Bulgarian Jerusalem.

At the waterside, the first row of houses belong to rich Turkish landlords, but most of them are now deserted because the wealthy Turks fled during the Balkan Wars.

He visited a tekke in the city. After drinking coffee a dervish led me to the first floor and showed the rooms in which every poor person would get a bed when he knocked at the gate of tekke. Poor and hungry people also received food from dervishes at tekke.

Four of the wealthy families send victuals and support the old dervish well,

I said to him:

- Look dervish, I admire that in such advantageous conditions, half of people in the world don't live with you.

He quietly shakes his head and says slowly, with a smile:

- The poor after resting and eating, are no longer poor... ”¹⁵

Sveti Bogorodica Convent, March 20

On 22 March, Urai took an exciting excursion by boat across the lake.

“Three lads are driven by unwieldy fishing boat carrying us to the other side. After three hours of slow rowing, we arrive at the Sveti Bogorodica convent with its roughhewn belfry erected on a lonely rock. This is our destination. In the next moment, a little bell welcoming the slowly approaching boat is heard. In the clear and sunny air, the sound is so kindly and friendly, the mountains are very close to the beach and the quiet white chapel intimately invites us. This is a peaceful moment. Peace reigns in this remote countryside if we ignore

¹⁵ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 168.p.

the far sound of bang, which is the sound of the heavy artillery by Elbasan."¹⁶

Dorjan, April 19

The last stop on Urai's journey was a city near the front line.

"Dorian - that explains the psychological state of the town - lies between the two frontlines. This is the reality: the German front behind the town, the French front stretches in front of the town. The French can observe every house and every man. When any time a conflict happens, the place thoroughly suffers and fighting begins.

- The hill is ours, over there are the French. From here the first French sentry is only 3000 steps away, but from our first line only 1500 steps. We never shoot at each other because it does not make sense. Here we are just observing one another.

I can only see the machine gun, when they place it in my hand: Mastery is hiding among the bushes.

After a while he stops and points forward: But I can see that. At the covered place, there are hidden gorgeous homes and fine beamed huts with windows. Their roofs are covered with turf. One small and three bigger. This is an outpost camp."¹⁷

During the First World War he published his war reports in the Pesti Hírlap (Pester Herald), and in his book "Mackensen's Army" in 1916¹⁸

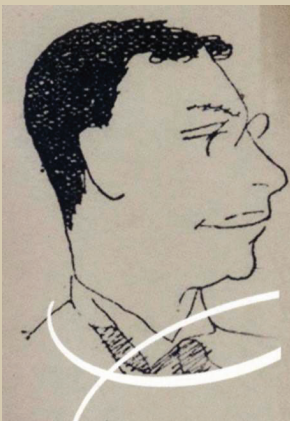
¹⁶ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 171.p.

¹⁷ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916. 188-189.p.

¹⁸ Urai Dezsö: Mackensen katonáival. Budapest, 1916.

Dezsö Urai. (1875-1966) The original family name Uffenheimer. Translator, newspaper reporter and editor. During the First World War he published his war reports in the Pesti Hírlap (Pester Herald).

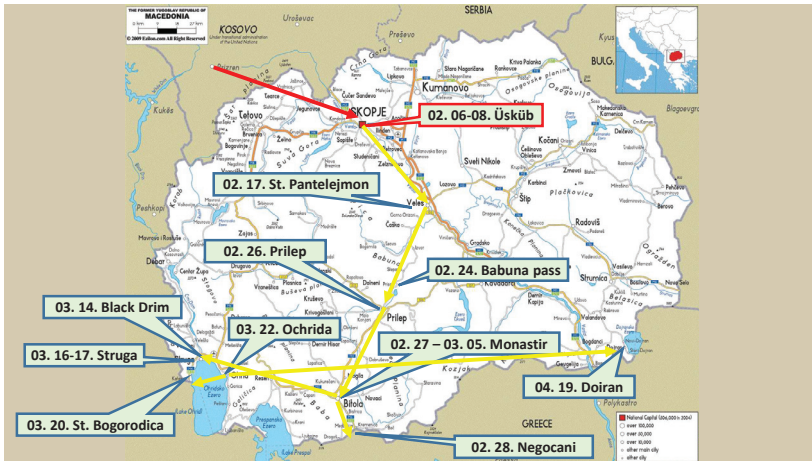
Andor Adorján. (1883-1966) The original family name Lackenbacher. Journalist. During the First World War he published his reports in the newspaper "Az Est" (The Evening).

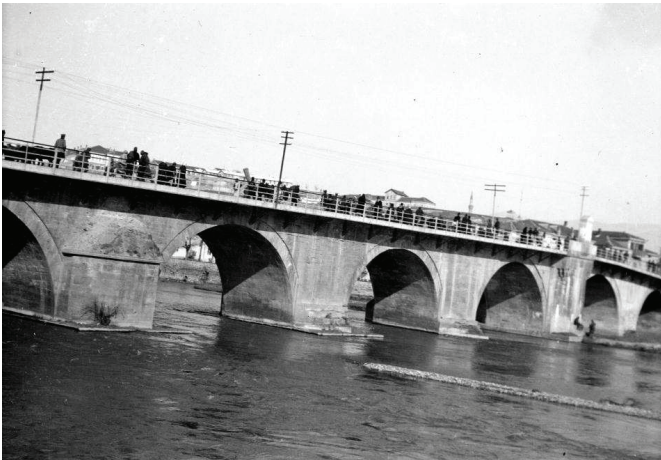

Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent in Macedoni / Lajos NEGYESI

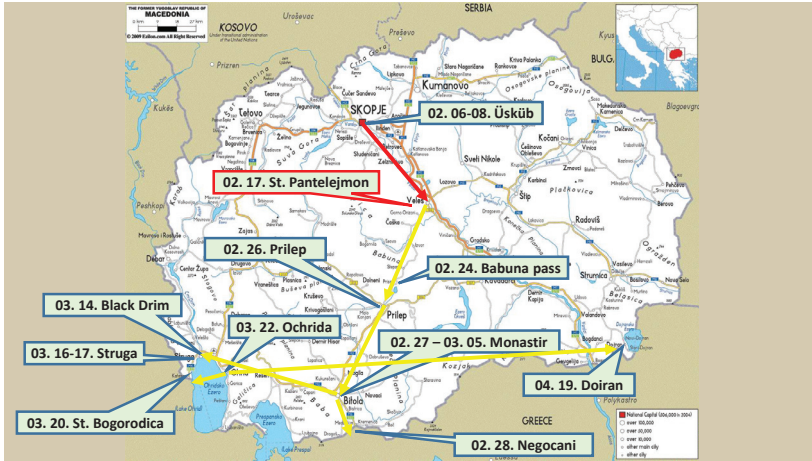

Gyula Jeffy. Press photographer of the newspaper Vasárnapi Újság (Sunday Newspaper). During the First World War he was delegated to the Press Corps of the Imperial Ministry of War.

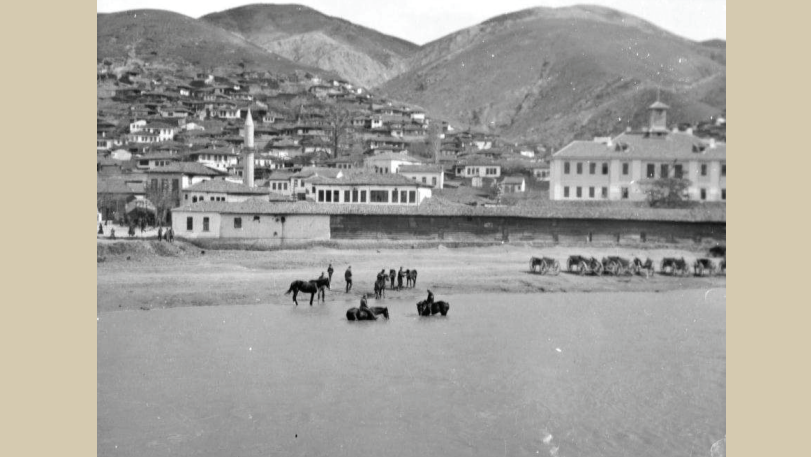
Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent
in Macedoni / Lajos NEGYESI

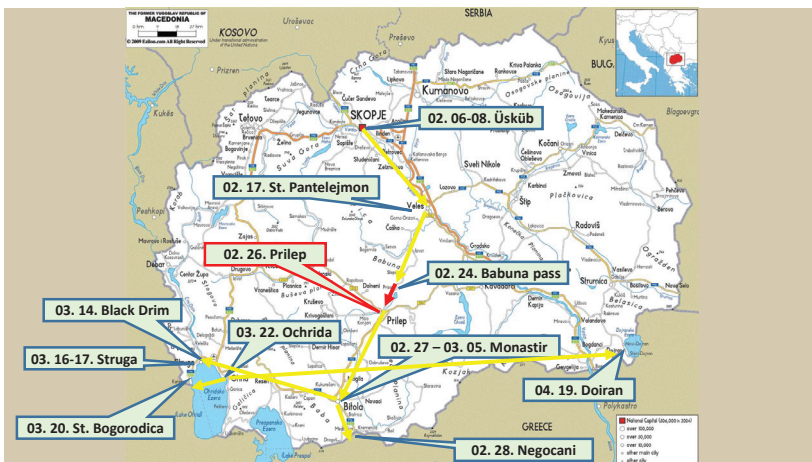
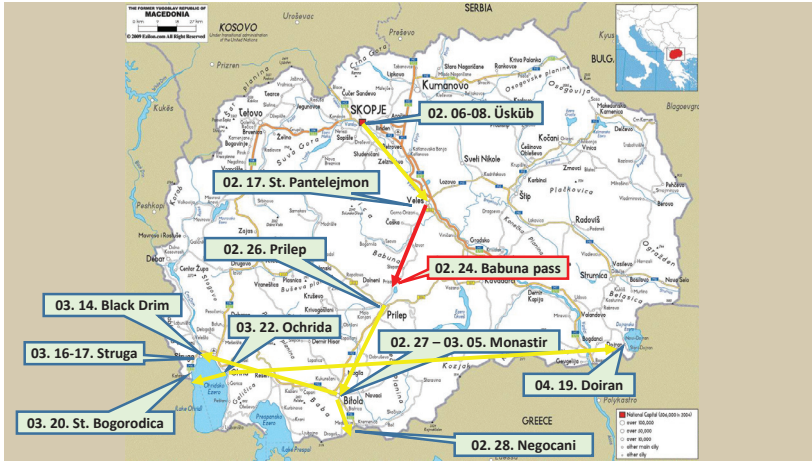

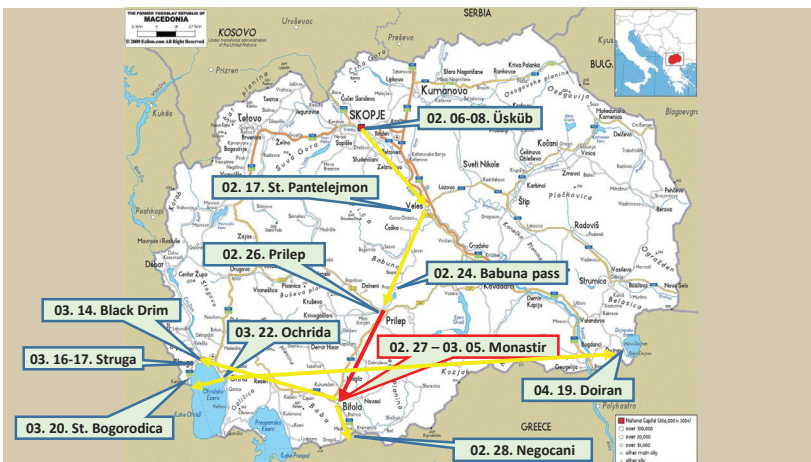
Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent
in Macedoni / Lajos NEGYESI

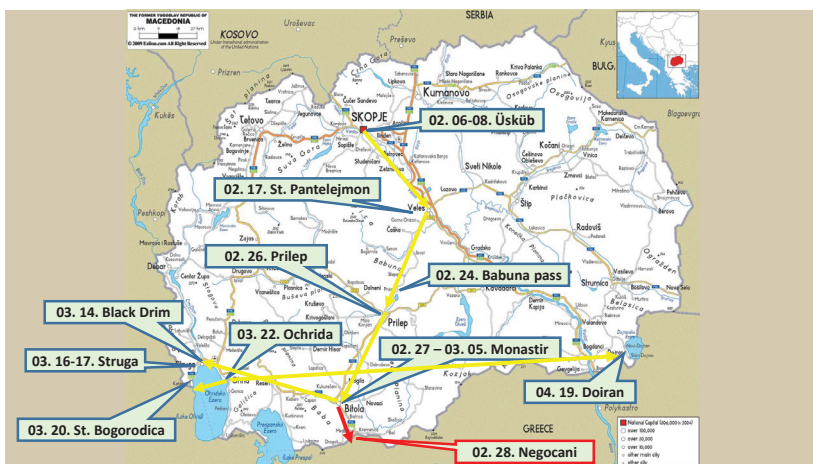

Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent in Macedoni / Lajos NEGYESI

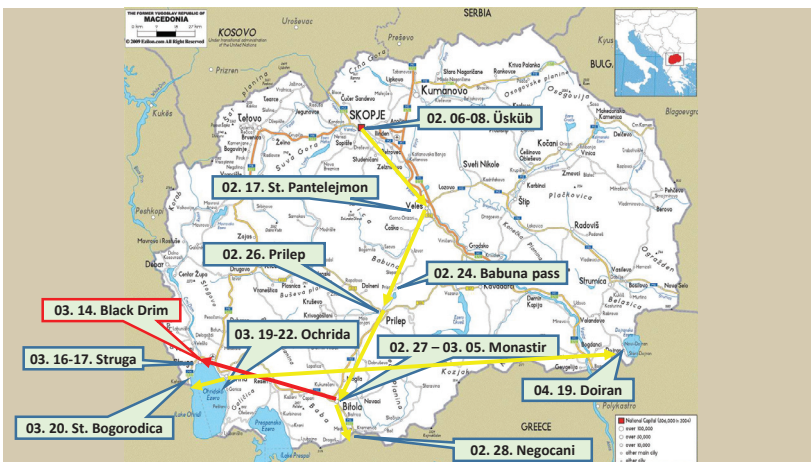

Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent
in Macedoni / Lajos NEGYESI

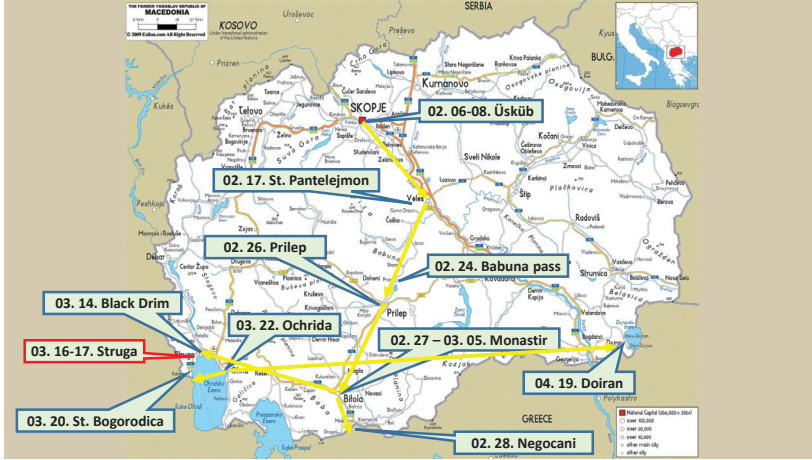

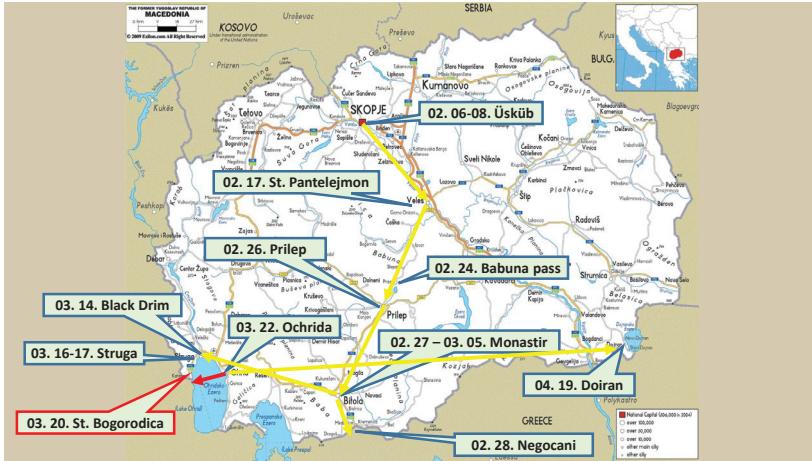
Ferme Serbe à NEGOCANI, près Monastir (Serbie)

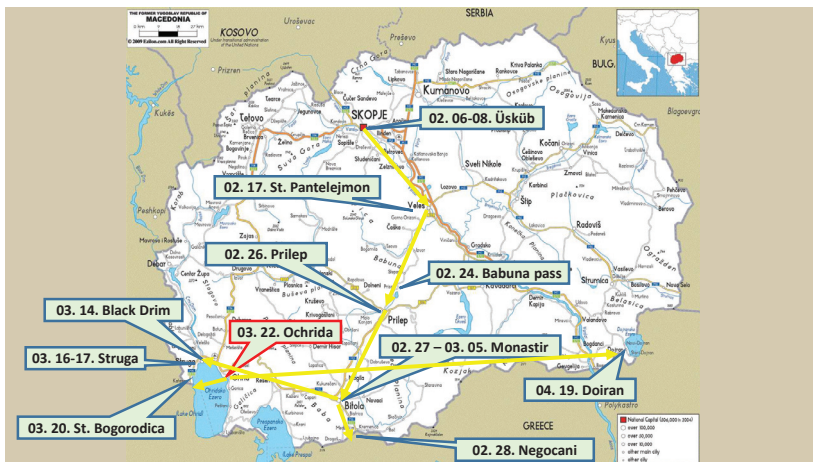
Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent
in Macedoni / Lajos NEGYESI

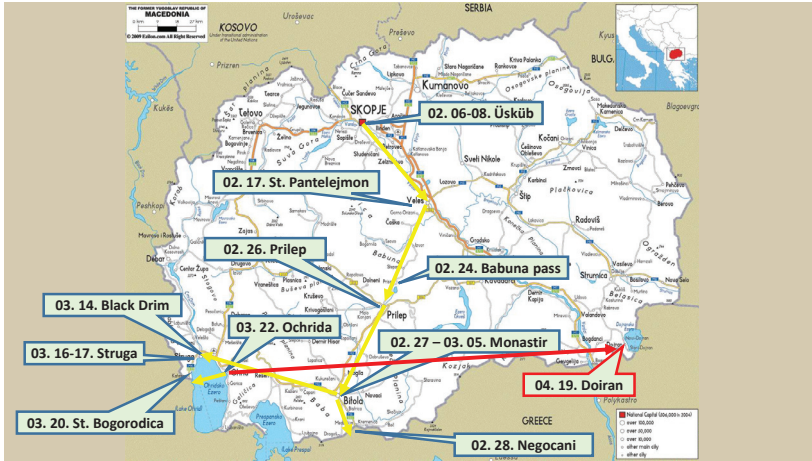
270

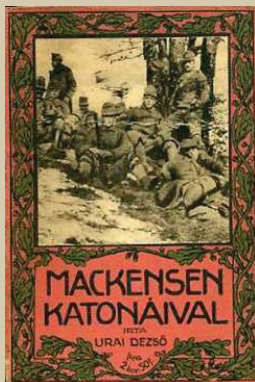

Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent in Macedoni / Lajos NEGYESI

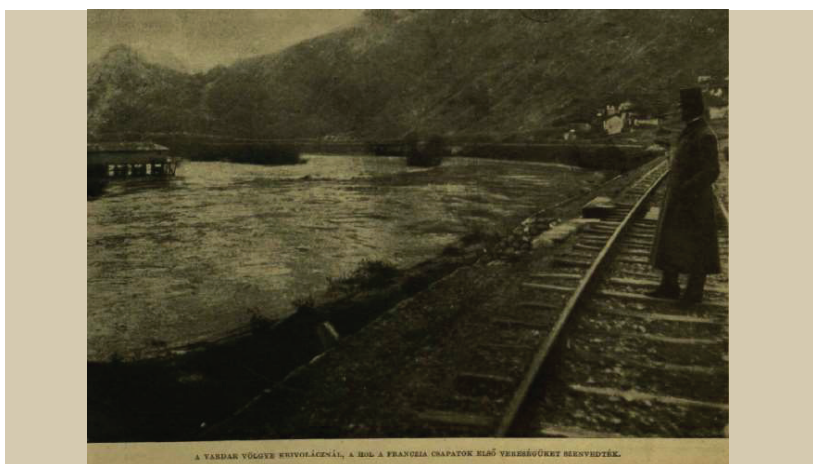
Urai Dezsö, Hungarian War Correspondent
in Macedoni / Lajos NEGYESI

Mackensen's Army

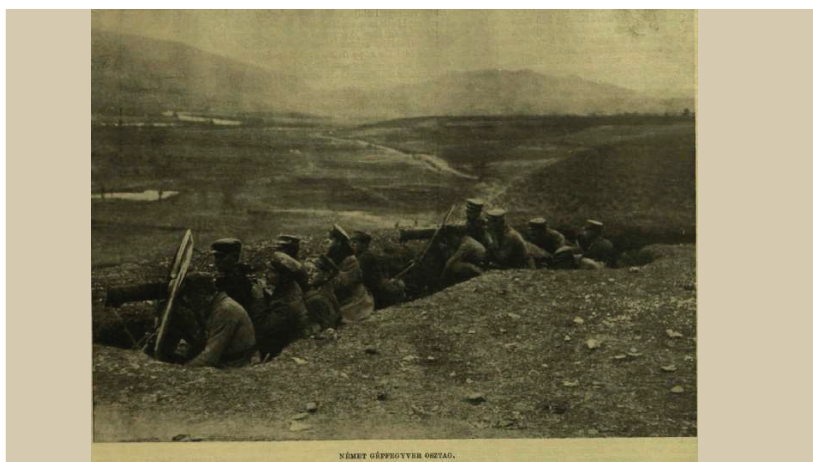
Under snowy mountains, bloody roads.
My war diary from the Balkan War.

A YARDAR VÖLGYE KNYVJÉNEI, A HOG A FRANCOZA CSAPATOK ELŐ VERESÉGÜNK BEKÜLDÉK.

A BOLGÁROK KIÁRÁK A SÉRREN ÁLTAL FÜRRENNÉL ELKÉSZÍTETT ÁGYÚRÁT. — Jolly Gyula, a kasztrovo kőélelő szaktisztának fényképe.

NÉMET GÉPFÜZVEK ORSZÁG.

MACÉDONOK ÖNKÉNTEK CSAPATOK BEFÜZÜLÉSE KUMANOVÁBA.
A MACÉDONIAI HADSZÍNTÉRŐL. — Jolly Gyula, a kasztrovo kőélelő szaktisztának fényképe.

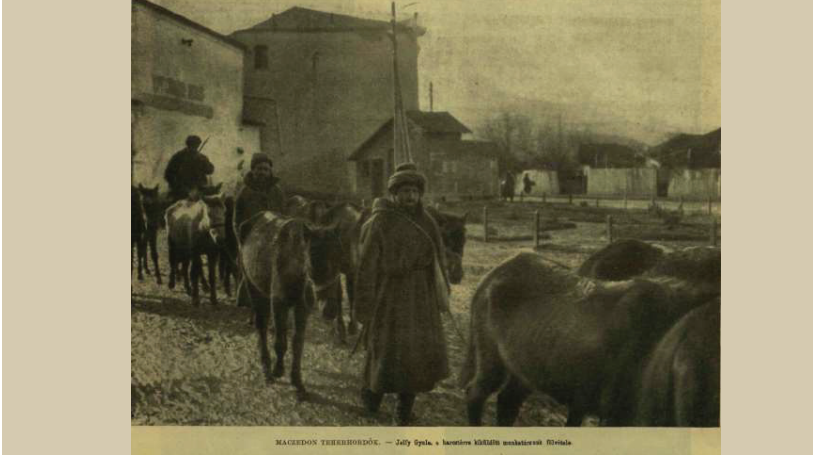
Macedón katonák őrségben

MACEDON ÖNKÉNTERŐ CSAPATOK BEVONULÁSA KUMANOVÁRA. — Jály Gyula a katonák közötti szociális életben.

BOLGÁR-MACEDON KATONÁK A KRIVA PÓLYÓ MELLETT. — Jály Gyula a katonák közötti szociális életben.

MACEĐON TERKELERİNDŪ. — July 1914, s. İsmail KUTLUK'un koleksiyonunda.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNİN ASKERİ HAREKÂT YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ VE SONUÇLARI

Levent ÜNAL*

Giriş

Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesinde 18 Mart yenilgisi üzerine Churchill, “*Ordunun yardımı olmaksızın Birleşik Filosunun barışı sağlayabileceği ümidine kapılmışım, fakat şimdi bu işte müş-terek bir harekâtın zorunlu olduğunu anlıyorum*”¹ demek suretiyle hem yenilgiyi kabul etmiş, hem de kara harekâtı için onay vermiştir. Böylece Boğazın yalnız donanma zoru ile geçilemeyeceğini anlayan İtilaf devletleri 27 Mart 1915’de geniş çapta bir çıkarma harekâtına karar vermiştir.² 25 Nisan 1915’de çıkarmalarla başlayan kara harekâtı son tahliyelerin tamamlanması ile 9 Ocak 1916’da sona ermiştir.

Kara muharebeleri için çıkarma harekâtı başladıktan sonra Mustafa Kemal muharebelerin sekizinci gününde Enver Paşa’ya gönderdiği mektupta; “*Eceabat bölgesi kuvvetlerine komuta ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi. Benim aldığım düzenle savunma yapılsaydı düşman karaya çıkamazdı, çıkamayınca da kara muharebeleri 25 Nisan günü başlamadan biter ve zaferi bir günde, yüzbinlerce insan kaybetmeden kazanırdık*” demiştir.³ Nitekim Birinci Dünya Savaşında “*Ya öyle değil de böyle olsaydı?*” sorusunun en çok gündeme geldiği muha-

* Dr. Kur. Alb. Askerî Bilimler Bölüm Başkanı, KHO, e-mail: lunal@kho.edu.tr.

¹ Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi Deniz Harekâtı (Boğazın Zorlanması), Çanakkale Muharebeleri 75’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1990, s. 68.

² Aspinall Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekât*, Cilt: I, İstanbul, Arma Yayınları, 2005, s. 137.

³ İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2008, s. 15.

rebe olmuştur. Birinci Dünya Savaşı muharebeleri içinde benzersiz bir yeri olan Çanakkale, klasik ve romantik sit alanlarını ve anılarını barındıran bir arazi üzerinde, çok kapsamlı bir stratejik planla modern çıkarma harekâtlarını birleştirmiştir.⁴

İtilaf Devletleri Donanmasının 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazına karşı giriştiği birleşik deniz harekâtının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra General Hamilton (Müttefik Kuvvetler Başkomutanı), Savaş Bakanı Lord Kitchener'e donanmanın desteğinde yapılacak ortak bir kara harekâtı olmadan güçlü Türk savunmasının kırılıp, Boğazın donanmayla geçilmesinin olanaksız olduğunu bildirmiştir. Lord Kitchener ve özellikle Churchill, işin başından beri yalnız denizden zorlanarak ve donanmayla bu girişimin başarıyla yapılabilceğini savunuyorlardı. Ancak 18 Mart deniz harekâtının olumsuz sonuçlarını değerlendirdikten sonra, General Hamilton'un görüşünü benimsemişlerdir.⁵

1. Kara Harekâtının Safhaları

8,5 ay süren kara muharebeleri incelendiğinde;

- Birinci safhada; 25-30 Nisan 1915 arası ilk çıkarmalar ve kıyı muharebeleri,
- İkinci safhada; 01 Mayıs-05 Ağustos 1915 arası takviyelerle karşılıklı taarruz ve karşı taarruzlar,
- Üçüncü safhada; 06-28 Ağustos 1915 arası yeni çıkarmalar, genel taarruz ve Anafartalar Muharebeleri,
- Dördüncü safhada; 29 Ağustos-19 Aralık 1915 arası mevzi muharebeleri,
- Beşinci safhada; 08 Aralık 1915-9 Ocak 1916 arası İtilaf kuvvetlerinin Gelibolu yarımadasından tahliyesi gerçekleşmiştir.

2. Harekât Alanının Değerlendirilmesi

Gelibolu Yarımadasının uzunluğu yaklaşık 90 km.dir. Genişliği 8-18 km. arasında değişir. Kuzeydoğuda 5,5 km genişliğinde Bo-

⁴ Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s. 27.

⁵ A. Mete Tunçoku, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 75.

layır kıstağı ile Trakya ana kütesine bağlanır. Yarımada genel olarak güneyden kuzeye doğru yükselen dağlık bir karaktere sahiptir. Yarımadanın en hâkim kesimleri; Alçı Tepe ve Kilitbahir Platosu ile Kocaçimen-Conkbayırı bloğudur. Alçı Tepe konumu itibariyle yarımadanın uç kıyısındaki plajlara hâkim en kritik arazi kesimidir. Geniş gözetleme ve ateş sahalarına sahiptir. Güneyden Seddülbahir, güney batıdan Zığındere ve batıdan Yassı Tepeden gelen yaklaşma istikametlerini kapatır.

Kocaçimen Tepesi-Conkbayırı Bloğu ise yarımadanın batısındaki en elverişli çıkarma plajları olan Kabatepe ve Arıburnu bölgelerini kontrol eden hâkim arazi kesimidir. Bu blok ele geçirilmeden emniyetli bir kıyıbaşı tesis etmek ve Ecebat istikametinde taarruza devam etmek mümkün değildir. Kilitbahir Platosu ise, Çanakkale Boğazının en dar kesimi olan Kepez Burnu ile Nara Burnu arasındaki açıklığı kontrol eden, yarımadanın savunulmasında en kritik yükseltidir. Kilitbahir Platosu kaybedildiği takdirde yarımadanın savunması çöker. Bu özelliği nedeniyle itilaf devletlerinin taarruz planında asıl hedef bu bloğun ele geçirilmesi olmuştur.

Gelibolu yarımadası amfibi harekât açısından incelendiğinde dar ve genellikle çıkarma yapmaya elverişsiz bir konumdadır. Bu yönüyle iki tarafı da dar bir cephe hattı üzerinde sınırlı ölçüde kuvvet kullanmak zorunda bırakır. Bu nedenle buradaki muharebeler, kısa sürede ağır kayıplara yol açan mevzi savaşlarına dönüşmüş, karşılıklı sayısız taarruz ve karşı taarruzlara rağmen; çıkarmanın üçüncü gününden savaşın son gününe kadar muharebe hatlarında önemli bir değişiklik olmamıştır.

3. Çıkarma Bölgeleri

İngilizler harekât öncesi çıkarma bölgelerini şu şekilde değerlendirmiştir:

- Asya Sahili: Dağlık ve sahilde bataklıklar var. Mevcut kuvvetler bu geniş sahada harekât yapmaya kâfi değil.

- Saroz Körfezi: Çıkarmaya elverişli yerler az, sahil Türkler tarafından kuvvetli tutulmuş. Buraya çıkarılan kuvvetler Trakya'daki Türk kuvvetleri ile muharebe etmek zorunda kalır.

- Suvla Limanı: Baharda Tuzlugöl su ile dolu. Boğazdaki hedefe

uzak. Arazi giderek sarplıyor. Çıkan birliklerin harekâtına donanma yardım edemez.

- Arıburnu: Çıkarma yerleri uygun değil. Buna mukabil boğaza olan mesafe kısa ve çıkarma yapılırken dik yamaçlar topçu ateşinden korunmayı temin eder.

- Seddülbahir: Çıkarma yerleri geniş, arazi harekâta müsait. Donanma iki taraftan da birliklere yardım edebilir. Bölgenin yalayıcı ateş altında bulunan gerisi emniyetli ve Alçıtepe Trakya tarafındaki bataryalara ve boğaz tahkimatına hâkim.⁶

4. Tarafların Kuvvetleri

Türk Kuvvetleri:

Çanakkale bölgesini savunmak üzere 24 Mart 1915’de 5’inci Ordu teşkil edildi. Ordu Komutanlığına o sırada Alman Askerî Heyeti Başkanı ve 1’inci Ordu Komutanı olan General Otto Liman von Sanders atandı.⁷ 5’inci Ordu kuruluşunda 3’üncü ve 15’inci Kolordular ile 19’uncu Piyade Tümeni 1’inci Süvari Tugayı ile Jandarma Alayı bulunuyordu.

İtilaf Kuvvetleri:

Akdeniz Sefer Komutanı olarak General Hamilton görevlendirilmişti. Emrinde 29’uncu İngiliz Tümeni, Kraliyet Deniz Tümeni, 1’inci ve 2’nci Anzak^{8*} Tümenlerinden müteşekkil Anzak Kolordusu ile 1’inci Fransız Tümeni ve Hint Tugayı bulunuyordu. İngiltere ve İskenderiye’den gönderilen 75.000’den fazla personel önce Limni’ye, oradan Gelibolu yarımadası açıklarına ulaştı.⁹

5. Tarafların Planları

İtilaf Kuvvetlerinin Çıkarma Planı

Kuvvet ve arazi durumu itibariyle General Hamilton seferi kuv-

⁶ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1964, s. 156.

⁷ Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev. M. Şevki Yazman), İstanbul, Kesit Yayınları, 1968, s. 77.

⁸ * İngiltere’nin Avustralya ve Yeni Zelanda sömürgelerinden gelen birliklere “Australia and New Zeland Army Corps” kısaca A.N.Z.A.C (Anzak) adı verilmiştir.

⁹ Davut Sağır, “Çanakkale Cephesinde Kara Muharebeleri”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:16 (Özel Sayı) Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 191.

vetlerin büyük kısmını Seddülbahir bölgesine, ikinci derecede bir kuvveti de Kabatepe kuzeyine çıkarmak istiyordu. Bu yaklaşım doğrultusunda çıkarma planını şu şekilde oluşturdu:

- Bolayır ve Beşike sahillerinde boş nakliye gemileri ile sahte hareketler yapılarak buralardaki Türk Kuvvetleri yerlerinde tutulacak,

- Kumkale'ye Alay Görev Kuvveti seviyesinde bir Fransız müfrezesi (6'ncı Müstemleke Alayı, bir sahra bataryası ve bir istihkâm bölüğü) çıkarılarak Kumkale ve Yenişehir işgal ve bu bölgedeki Türk kuvvetleri tespit edilecek, Anadolu kıyısındaki Türk toplarının Seddülbahir'deki hareketlere tesir etmesi önlenecek,

- Kabatepe kuzeyindeki kumsala çıkarılacak Anzak Kolordusu Maydos (Eceabat) istikametinde ilerleyecek, Seddülbahir bölgesinden hareket eden asıl kuvvetin kuzey yanını koruyacak ve buradaki Türk kuvvetlerinin kuzeyle irtibatını kesecek,

- Büyük kısım (29'ncü İngiliz Tümeni, Kraliyet Deniz Tümeni, 1'inci Fransız Tümeni ve Hint Tugayı) Seddülbahir bölgesine çıktıktan sonra Alçıtepe'yi zapt edecek ve Kilitbahir istikametinde ilerleyecek.

Türk Ordusunun Savunma Planı:

5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in genel düşüncesi; kıyı hattı boyunca emniyet kuvvetleri ile gözetleme yapmak, geride kuvvetli ihtiyatlar bulundurmak, karaya çıkan düşmanı karşı taarruzla denize dökmektir. Savunma planına temel teşkil eden arazi değerlendirmesi şu şekilde idi:

- Anadolu sahili çıkarmaya elverişli. Boğazın en önemli tabyaları bu bölgede. Bozcaada sahile yakın. Menderes nehri esaslı bir engel değil. Bu itibarla Anadolu sahiline çıkarma yapan düşman önemli sonuç alabilir.

- Üç taraftan donanma ateşi altında bulunan ve Alçıtepe'yi içine alan Seddülbahir bölgesi Anadolu kıyısından sonra ikinci derecede önemli.

- Kabatepe sahilinden süratle Maydos'a varılır.

- Saroz sahili ordunun ulaştırmasını kesmek bakımından önemli.¹⁰

¹⁰ Belen, a.g.e., s. 156-157.

6. Türk Ordusunun Savunma Tertibi

Bölgeyi arazi üzerinden inceleyen Liman von Sanders, Bolayır dışında Gelibolu yarımadasında büyük çıkarma hareketleri beklemediğinden Çanakkale savunmasını, Saroz ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarmalara göre düzenledi.¹¹

- Anadolu yakasında, Ezine güneyinde Jandarma Alayı, kuzeyinde 11'inci Tümen ve Yeniköy doğusunda 3'üncü Tümen'den müteşkil 15'inci Kolordu,

- Boğazın her iki yakasında kıyı hatlarında Müstahkem Mevkii Komutanlığı,

- Gelibolu Yarımadasında; Saroz Körfezinin kuzeyinde kıyı hattı boyunca Süvari Tugayı, körfezin ucunda 5'inci Tümen, körfezin Gelibolu yakasında 7'nci Tümen, körfezin girişinde Jandarma Taburu, Suvla koyunda 77'nci Alayın 3'üncü Taburu, Arıburnu kuzeyinde Tuzgölü güneyinden Seddülbahir'e kadar 35 km. uzunluğundaki sahil boyunca 9'uncu Tümen tertiplenmişti. 19'uncu Tümen Ordu ihtiyatı olarak Tümen Karargahı ve 57'nci Piyade Alayı ile Bigalı'da, 72'nci Piyade Alayı Bigalı doğusunda, bir taburu sahil hattında mevzilenen 77'nci Piyade Alayı Maltepe'de bulunuyordu.

Neredeyse Yarımadanın tüm kıyı hattının emniyetinden sorumlu 9'uncu Tümen;

- 27'nci Alayın bir taburu ile Tuzgölü güneyi-Çamtepe arasında,

- 26'nci Alayın;

* 4'üncü Taburu ile Çamtepe-Yassitepe,

* 2'nci Tabur 6'ncı Bölüğünün iki takımıyla Yassitepe-İkiz Koyu arasında,

* 3'üncü Taburu ile İkiz Koyu-Morto Limanı arasında tahkim edilmiş Seddülbahir mevziinde,

* Bir bölüğü eksik 2'nci Piyade Taburu Kirte'nin güneyinde Kandıra'de ihtiyatta idi.

¹¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt: V, 2'nci Kitap, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978, s. 48-52.

Seddülbahir bölgesinde kıyı savunmasından sorumlu 26'ncı Alayın 3'üncü Taburu;

- 12'nci Bölük ile İkiz Koyu-Ertuğrul Koyu arasında,
- 12'nci Bölüğün doğusunda bulunan 10'uncu Bölük Ertuğrul koyu ile Seddülbahir arasında,
- Morto Limanında ihtiyattaki 9'uncu Bölükten bir takım ve Eski-hisarlık'ta da Kirte'deki 2'inci Taburun bir takımı ile tertiplenmişti.

3'üncü Tabur ihtiyatı olarak 2 Piyade Bölüğü (9 ve 11'inci Bölük) ve bir İstihkâm Bölüğü Karacaoğlan Tepe doğusunda bulunuyordu. Kıyı hattındaki 12 ve 10'uncu Bölükler de ikişer takımla birinci hatta, birer takımları ile ikinci hatta tahkimli mevzilerde idi.

Bu tertiplenme sonucu çıkarma bölgelerinden Teke Burnu, Ertuğrul Koyu ve Seddülbahir nispeten kuvvetli, Morto Koyu ve Eski-hisarlık mevki zayıf, İkiz Koyu gözetleme postaları ile tutulmuş, Sarı Tepe bölgesi boş bırakılmıştı.

7. Çıkarma Harekâtının İcrası

Çıkarma harekâtı 25 Nisan 1915 sabahı gün ağarmadan önce baskın şeklinde Arıburnu, gün ağardıktan sonra Seddülbahir ve iki saat gecikmeli olarak Kumkale bölgelerine yapılmıştır. Arıburnu bölgesine Anzaklar, Seddülbahir cephesine İngilizler, Kumkale'ye Fransızlar çıkarma yapmıştır. Ertesi gün Kumkale'ye çıkan kuvveti yeniden gemilere yükleyerek Fransızlar da Seddülbahir cephesine çıkmıştır. Bolayır ve Beşike sahillerine amfibi gösteri planlanmış, hava şartları ve sis nedeniyle Beşike bölgesine planlı gösteri harekâtını yapmak mümkün olmamıştır.¹²

Arıburnu Bölgesi:

- Anzak Kolordusunun 1'inci kafilesini teşkil eden 3'üncü Avustralya Tugayını taşıyan 3 muharebe gemisi ve 7 muhrip 25 Nisan 1915 saat 02.45'de sahile yaklaştı. Muharebe gemilerinde bulunan 1500 kişilik örtme kuvveti saat 03.30'da sahile doğru ilerlemeye başladı. Kuvvet Kabatepe'nin kuzeyine çıkacaktı, akıntı kafilenin büyük kısmını Arıburnu'na sürükledi. Çıkarma bölgesinde 27'nci Alay 2'nci Taburun 8'inci Bölüğü bulunuyordu. Bölük iki takım ile

¹² Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, HAK Yayınları, 1999, s. 73.

sahilde Hain Tepe ve Balıkçı Damları'nda, bir takımı ile geride Yüksek Sirt'ta tertiplenmişti.

Kafile saat 04.25'te Arıburnu'na 50 m. yaklaştığında sahilde Hain Tepe'de mevzilenen takım tarafından ateş açıldı. Çıkan ilk çatışma 1,5 saat sürdü. Hain Tepe'de direnen takım çatışma sonucu mevcudunun % 90'nı kaybedince tepeyi terk ederek Conkbayırı'na doğru çekilmek zorunda kaldı. Bu takımını kaybetmesine rağmen 8'inci Bölüğün Yüksek sırtta mevzilenen takımı ile güneyde Kabatepe'deki mevzilerde bulunan bataryaların yoğun ateşi sonucu Anzak taarruz hızı yavaşladı. İkinci kademede çıkan 5 bölük ve üçüncü kademede çıkan 4 bölük ile 3'üncü Avustralya Tugayının tamamı karaya çıkınca, donanmanın da yoğun ateş baskısı altında büyük zayıt veren Balıkçı Damları ve Yüksek Sirt'taki takım da tutunamayarak Conkbayırı istikametinde çekilmek zorunda kaldı. Avustralya Tümenin büyük kısmının çıkarılmasına devam ediliyordu. Sahilde piyade kuvvetimiz kalmamıştı. Kabatepe'deki bataryalarla, boğazdaki Turgut Reis Zırhlısının endirek ateşleri düşman nakliye gemilerini uzakta demirlemeye mecbur etti. Yüksek Sirt'ı elde eden Avustralyalılar Düztepe-Conkbayırı istikametinde ilerliyordular. Karşılarında sadece dağınık şekilde çekilmekte olan 8'inci Bölüğün hayatta kalan askerleri vardı. 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in Conkbayırı'nda karşılaşp mevzi aldırıldığı askerler bu askerlerdi.

Kabatepe-Arıburnu sahilinde bulunan 2'inci Taburun 8'inci Bölüğü kahramanca savaşmış ancak büyük zayıt vermişti. Taburun kalan kısmı Kabatepeyi savunuyordu. 27'nci Alayın diğer iki taburu Maydos batısında ihtiyatta tutuluyordu.

Saat 05.45'te 9'uncu Tümen Komutanı 27'inci Alaya Arıburnu'nda karaya çıkan düşmana taarruz emri verdi. Geceyi tatbikat yaparak geçirmiş olan Alay, uykusuz ve yorgun olmasına rağmen Arıburnu istikametinde ilerleyerek sabah 07.55'te Kemal Yeri bölgesinde düşmanla muharebeye girdi. Düşmanın ileri birlikleri geri çekildi. Kanlısirt ve Yükseksirt hattı kuvvetli tutulduğundan bu bölgedeki muharebeler kanlı geçti.¹³

27'nci Alaydan sonra 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal

¹³ Belen, a.g.e., s. 165-166.

de kuzeydoğudan 57'nci Alay¹⁴ ile Conkbayırı istikametinde düşmana taarruz etti. Anzakların bu hâkim sırtlarda tutunmasını engelledi ve Anzakları çekilmeye mecbur etti. Bu iki kritik taarruz sonucu Anzaklar sahilde dar bir alana sıkışıp kaldı.

Seddülbahir Bölgesi:

Seddülbahir bölgesinde çıkarmalar, saat 05.00'te yarım saat süren bombardımanı müteakip kısa bir gecikme sonrası beş ayrı noktadan başladı. 1'inci grupta çıkarma için Seddülbahir bölgesine 29'uncu İngiliz Tümeninden 7 taburdan fazla kuvvet (31 Bölük) sevk edildi. Alçıtepe'nin güneyindeki Seddülbahir Yarımadasını korumak için sadece bir taburdan biraz fazla Türk askeri vardı. O tabur da 9'uncu Tümenin 26'ıncı Alayının 3'üncü taburuydu.¹⁵

Buna göre Hisarlık Burnu'na (S sahiline) 3 bölük, Seddülbahir ve Ertuğrul Koyu'na (V sahiline) 11 bölük, Tekke Koyuna (W sahiline) 6 bölük, İkiz Koyu'na (X sahiline) 4 bölük ve Sarıtepe bölgesine (Y sahiline) 7 bölük çıkarma yapmaya başladı. İlk grupta çıkarmalar Seddülbahir ile Tekke Koyu arasında V ile W sahillerinde mukavemete uğrarken, diğer üç bölgede S, X, Y sahillerinde başarı ile gerçekleşti.

Seddülbahir-Tekeburnu arasındaki bölge tahkim edilerek tel örgü engelleri ile takviye edilmişti. 2,5 km. genişliğinde bu sahili iki bölük, İtilaf donanmasının yoğun ateşi altında sayıca çok üstün bir düşmana karşı başarı ile savunmuştur. Diğer bölgelerde düşman çıkarmalarının başarılı olmasının başlıca sebebi, buralarda savunma tertibi alınmadan yalnız emniyet ve gözetleme tedbirleri ile yetinilmesidir. Nitekim Hisarlık'ta S sahilinde ve Tekeburnu kuzeyinde X

¹⁴ 57'nci Piyade Alayının toplam kaybı 1731 şehit, 543 kayıp olmak üzere toplam 2274 kişidir. Bkz. 57'nci Alay Tarihçesi, Gnkur. ATASE D. Başkanlığı Arşivi. Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Avni (Arıburun) Bey (1308-P.94), 13 Ağustos 1915'te Arıburnu Muharebeleri sırasında şehit olmuştur. Bkz. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Seviyedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt: I, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2009, s. 225-226. Hüseyin Avni Bey, Türk Hava Kuvvetlerinin 5'inci Komutanı olan Orjeneral Tekin Arıburun'un babasıdır. Arıburun soyadı Atatürk'ün isteği üzerine verilmiştir.

¹⁵ Peter Hart, **Gelibolu**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s. 144-145. Tamamen düzenli ordu birliklerinden oluştuğundan 29. Piyade Tümeni Çanakkale'ye gönderilen en iyi İtilaf birliği olarak nitelendirilmiştir. Bununla beraber Anzak tümenleri gibi tugay ve tümen seviyesinde eğitim yapma fırsatını hiçbir zaman bulamamıştı. Gelibolu çıkarmasına kadar asla piyade ile müşterek eğitim ve tatbikat yapmamıştı. Bkz. Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 79-80.

sahilinde birer takım vardı. İki İngiliz taburundan fazla kuvvetin çıkarılma yaptığı Y sahilinde hiç kuvvet yoktu.¹⁶

Çıkarmalar:

S Sahili (Hisarlık):

3 harp gemisinin himayesinde 3 piyade bölüğü saat 07.30'da karaya çıkmaya muvaffak oldu. Şiddetli donanma ateşi altında kalan ve kendinden on misli kuvvetli düşmana karşı koyan Türk takımı ağır zayıf verince 1,5 km. kuzeye çekildi. 8'inci Bölük Komutanı inisiyatif kullanarak derhal ileri doğru hareket etti. Bu bölüğün yaptığı cesurane mukabil taarruz sonucu düşman ileri kıtası EskiHisarlık'a çekilmek zorunda kaldı.

V Sahili (Seddülbahir – Ertuğrul Koyu):

V sahilini 26'ncı Alayın 10'uncu bölüğü müdafaa ediyordu. Bölük 11'inci bölükten iki takımla takviye edilmişti. Saat 06.30'da Seddülbahir İskeleyi ve Ertuğrul Koyuna ilerleyen çıkarma birlikleri sahile yaklaştıklarında şiddetli bir ateşle karşılandılar. Filikalardaki İngiliz askerlerinin bir kısmı öldü. Sahile çıkabilenler dik yarların arkasına sığındılar. 7 bölüğü taşıyan Riverclide kömür gemisi Seddülbahir'in kuzey batısında kumsala oturdu. Sahile çıkış için layterlerden hazırlanan köprü akıntıya kapıldı, askerlerden bazıları boğuldu. 1000 kadar asker geceye kadar geminin kömür ambarlarında beklemek zorunda kaldı. İngiliz Alayını karaya çıkarmayan 10'uncu bölüğün tarihte şerefli bir yeri vardır.

W Sahili (Teke Koyu) :

300 metre sahil bulunan Teke Koyu'nda kumsalın kenarı 25 metre yüksekliğinde yarla çevrilidir. Sahile ağır zayıf vererek ve ancak harp gemilerinin şiddetli ateş desteği ile bir tabur çıktı. Taburla beraber çıkan Tugay Komutanı yaralandı. Teke Koyu'nda mevzilenen 12'nci Bölük Tekeburnu kuzeyindeki X sahiline çıkan kuvvetin yan ateşlerine maruz kalınca 200 metre geriye alındı.

X Sahili (Tekeburnu Kuzeyi):

180 metrelik kumsala 06.00-07.30 saatleri arasında iki kademe halinde bir tabur çıkarıldı. Bu bölgede sadece gözcüler vardı. Çı-

¹⁶ Belen, a.g.e., s. 161-162

karma başladıktan sonra Tabur Komutanı bir takım gönderdi. Bu takım çıkan kuvvetleri oyalasa da İngiliz Taburu 500 metre ileride 40 rakımlı Karacaoğlan Tepesi'nin gerisine kadar sarktı. Bu noktadan itibaren 3'üncü Taburun gerisini tehdit etmeye başladı. Tabur Komutanı 9'uncu Bölük ile karşı taarruz yaparak düşmanı geriye attı. Karacaoğlan Tepesi yeniden ele geçirildi. Fakat düşman donanması Karacaoğlan Tepe'yi yoğun şekilde ateş altına alınca 9'uncu Bölük tepeden çekilmek zorunda kaldı.

Y Sahili :

Zığındere mansabından Kirte batısına kadar sahili Kirte'de ihtiyatta bulunan 2'nci Taburun 6'ncı Bölüğü gözetliyordu. Bölük aralıklı mevzilendiğinden Y sahilini gözetleyen hiçbir unsur yoktu. Bu nedenle İngilizler tek mermi atmadan iki taburla karaya çıktı. Çıkan taburlar Kirte istikametinde ilerlemeye başladı. 6'ncı Bölük Komutanı sahile dağılmış kuvvetlerini toplayarak saat 11'de düşmanı karşıladı. İhtiyattaki 2'nci Taburun bir bölüğü de bu istikamete gönderildi.

O gün öğlene kadar Seddülbahir 26'ncı Alayın 2 ve 3'üncü Taburları tarafından müdafaa edildi. Alayın 1'inci Taburu Kirte'den Kabatepe'ye kadar sahile yayılmıştı. Alay Komutanı ihtiyat taburunun bir bölüğünü Hisarlık, bir bölüğünü Seddülbahir ve son bölüğü de Zığındere istikametlerine gönderdiğinden ihtiyatsız kalmıştı.

Sarafim Çiftliği'ndeki 25'inci Alayın 3'üncü Taburu saat 14.30'da Kirte'ye varabildi. Kirte'den Zığındere'ye sevk edilen 3'üncü Taburun gelmesiyle Y sahiline çıkan iki İngiliz taburunun karşısında iki tabur kadar kuvvet toplanmış oldu. Kirte kuzeyinde mevzilenen bataryanın desteği ile yapılan taarruz neticesinde düşman çekilerek sahile yakın bir mevzi tuttu. Ertesi sabah da buradaki kuvvetler gemilere binerek bölgeden çekildi.

Öğleden sonra muharebe daha da şiddetlendi. S, V, Y sahillerinde düşman durdurulmuştu. Fakat Teke Burnu'nun iki tarafındaki W ve X sahillerine çıkan 3 tabur kadar kuvvet yavaş da olsa ilerlemekteydi. 3'üncü Tabur Komutanı 9'uncu Bölük ve İstihkâm Bölüğünü kullanarak ihtiyatsız kalmıştı.

2'nci Taburdan takviye gelen 7'nci Bölük Teke Burnu'na doğru

ilerlerken X sahilinden çıkan düşmanla muharebeye girdiyse de üstün düşman karşısında geriye çekilmek zorunda kaldı. Karacaoğlan Tepe saat 15.40, Ertuğrul Tepesi saat 16.00'da İngilizler tarafından ele geçirildi. Bu esnada 29'uncu İngiliz Tümeninin büyük kısmı da çıkmaya başlamıştı. W sahiline birbiri ardına üç tabur, X sahiline iki tabur çıkarıldı. Seddülbahir ve Ertuğrul koyunda 3 tabura karşı 2 bölük, Teke Burnu'nun iki tarafında W ve X sahillerinde ilerleyen 8 tabur kadar kuvvete karşı 4 bölük (biri istihkâm) düşmanı mevziden mevziye tutmaya çalışıyordu.

29'uncu İngiliz Tümeni V sahili hariç tüm piyade birliklerini gündüz karaya çıkarmıştı. Akşam kömürcü gemisinde kapalı kalan 1000 askerin de sahile çıkmasıyla sahildeki kuvvet 12 tabura çıktı. Bunun 10 taburu karşısında Seddülbahir bölgesinde 3'üncü Tabur bulunuyordu. 6 muharebe gemisi de taburun üzerine sürekli ateş yağırdıyordu.

9'uncu Tümen ihtiyatı olarak 25'inci Alayın 1 ve 2'nci Taburları Kirte'ye ancak akşam 20.00'de ulaşabildi. Tümen Komutanı bu iki taburun Seddülbahir bölgesinde taarruza geçmesini emretti. Ancak 1'inci Taburun yarısı Zığındere, diğer yarısı Seddülbahir'e, 2'nci Taburun yarısı Hisarlık'a gönderildi. Bu taburun yarısı da Kirte güneyinde ihtiyatta bırakıldı. Yarım taburlarla yapılan gece taarruzları, hazırlıksız ve yetersiz kuvvetlerle yapıldığından, özellikle Seddülbahir bölgesinde düşman çok üstün olduğundan başarı ile sonuçlanmadı.¹⁷

Kumkale Bölgesine Yapılan Çıkarma:

Boğazın Anadolu tarafında 15'inci Kolordu (3 ve 11'inci Tümenler) tertiplenmişti. Kolordu Komutanı gündüz karaya çıkacak düşman birliklerine gece taarruz etmeyi planladığından tümenler bölgelerinde toplu bulunduruluyordu.

3'üncü Tümen Kumkale-Yeniköy arasında, Kumkale sahilini bir bölük, buradan Yeniköy sahiline kadar olan bölgeyi bir tabur korumakta, tümenin büyük kısmı Sarıçalı-Halil İli-Çıplakköy bölgesinde toplu bulunmakta, Beşike sahili bir Jandarma Alayı tarafından korunmakta idi. 11'inci Tümen Ezine ve batısında toplu bulunuyordu.

¹⁷ A.e., s. 162-164.

Çıkarma yapacak takviyeli Fransız 6'ncı Müstemleke Alayının vazifesi, Anadolu kıyısındaki Türk kuvvetlerini tespit etmek, bu kıyıda bataryaların Seddülbahir'deki çıkarma hareketini taciz etmelerine mani olmaktı. Bunun için Alay Menderes Nehrine kadar ilerleyecekti. Alayın geriye alınıp alınmamasına duruma göre karar verilecekti.

Fransız müfrezesini 4 gemi taşıyor, 6 muharebe gemisi de kafileyi himaye ediyordu. Donanma saat 05.15 de sahili bombardıman etmeye başladı. 1'inci kademede 2 bölük akıntı sebebiyle gecikmeyle saat 09.30'da kıyıya varabildi. Sahildeki Türk takımı düşmanı oyalayarak Kumkale güneyindeki mezarlığa çekildi. Burada takım, bölüğün diğer iki takımı ile takviye edildi. Fransız Alayı öğlene doğru saat 11.30'da Kumkale'yi işgal etti.

Sahilde bombardıman başlayınca 3'üncü Tümen Komutanı Halil İli'nde bulunan 31'inci Alayın 3'üncü Taburunu Kumkale istikametine sevk etti. Düşman sahile çıkarma yapmaya başladıktan sonra da Çıplakköy'deki 39'uncu Alay ve dağ topçu taburu Yeniköy istikametine sevk edildi. Böylece Menderes Nehri ile sahil arasında 5 piyade taburu ile bir topçu taburu toplanmış oldu. Bunların sevk ve idaresi 39'uncu Alay Komutanına verildi.

Kumkale istikametine gönderilen 31'inci Alayın 3'üncü Taburu mezarlıktaki 6'ncı bölükle birlikte, tüm unsurları ile sahile çıkan takviyeli Fransız Alayına mukavemet ederek daha fazla ilerlemesine mani oldu. Akşam da 39'uncu Alay Kumkale'deki Fransız Alayına taarruz etti. Köy içinde çatışmalar sürerken geriden gelen birliklerin yanlışıyla ilerideki birliklere ateş açması sebebiyle gece taarruzu başarılı olamadı.

31'inci Alaydan bir taburla daha takviye edilen 39'uncu Alay gece yeniden taarruz etti. Köyde bir miktar esir ve silah ele geçirildiyse de köy içinde dağılan unsurların sevk ve idare zorluğundan dolayı bu taarruz girişimi de sonuçsuz kaldı.

26 Nisan sabahı Fransızlar taarruza geçerek Kumkale'de kaybettikleri kesimleri yeniden ele geçirdi. 39'uncu Alayın karşı taarruzu başarılı olamadı. Öğleden sonra Kumkale güneyine çekilen 4 Türk taburundan 300 er kalmıştı. Bu esnada Beşike sahiline vuku bulacak bir çıkarma ihtimaline karşı 11'inci Tümen de sahile yanaştırıldı.

Böylece Anadolu yakasında bir Fransız Alayı 3'üncü Tümeni, Bozcaada önündeki 7-8 nakliye gemisi de 11'inci Tümeni tespit etmeye muvaffak oldu.

15'inci Kolordudan Gelibolu yarımadasına 3'üncü Kolordu emrine sadece iki taburlu 64'üncü Alay gönderilebildi. Türk birliklerini yerinde tutmak vazifesinde muvaffak olan Fransız Alayı 26 Nisan gecesini Kumkale'yi boşaltarak gemilere bindirildi. Gemiler Seddülbahir'e doğru hareket etti.

8. Kıyı Muharebeleri

25 Nisan 1915 günü başlayan çıkarma harekâtını müteakip Seddülbahir ve Arıburnu cephelerinde 1 Mayıs'a kadar olan sürede çıkarma yapan birliklerle savunma için birinci hatta tertiplenen birlikler arasında kıyı muharebeleri icra edildi.

Arıburnu Bölgesi:

26 Nisan akşamına kadar Anzak Kolordusu bir kısım topçu bataryaları hariç tüm kuvvetini karaya çıkararak Yüksek Sırt doğusu, Merkez Tepe ve Kanlısirt batısından geçen hatta 3 km. derinlikteki bölgede tutunarak bu hattı tahkim etmişti. Merkez Tepe güneyinde 1'inci Avustralya Tümeni, kuzeyinde 2'nci Anzak Tümeni bulunuyordu.

Çıkarma sonrası cepheye sevk edilen takviyelerle Anzak Kolordusu karşısında Cesaret Tepe bölgesinde 57 ve 64'üncü Alaylar, Merkez Tepe doğusunda 27'nci Alay, Kanlısirt'ta 33'üncü Alay, Albayrak Sırtı uzanımında 72'nci Alay tertiplenmişti.

Düşman henüz kıyı başını genişletmeden imhasını sağlamak amacıyla 27 Nisan sabahı Türk taarruzu başladı. Birçok ileri geri hareketlerden sonra temas hattı değişmeden aynı kaldı. Bu taarruzun bir sonucu olarak İngiliz Deniz Tümeninden Seddülbahir'de kullanılması planlanan bir tugay Anzak kolordusunu takviye etmek zorunda kalmıştı.

Seddülbahir Bölgesi:

27 Nisan akşama kadar 29'uncu Tümenin 86, 87 ve 88'inci Tugayları ile Fransız 175'inci Alay çıkarmayı tamamlamıştı. 29'uncu Tümen ağır zayıat vermiş, bazı birlikleri mevcutlarının yarısını kay-

betmişti. Çıkarma harekâtı çok yavaş ilerliyordu. Bu durumda Tümen Komutanı General Hinterveston ilk hücumda Alçı Tepe yerine önce Kirte'yi işgal etmeye karar verdi. Bu bölgede üç gündür muharebeleri sürdüren 9'uncu Tümen 27 Nisan akşamı Zığındere Ağzı ile Eskihisar hattında savunma için Kirte yolunun batısında 20'nci Alay, doğusunda 26 Alay ile tertiplenmiş, 25'inci Alayı Alçıtepe'de ihtiyatta bulunduruluyordu.

29'uncu İngiliz Tümen Komutanı da doğuda Fransız 175'inci Alay, merkezde Kirte yolunun iki tarafında 88'inci Tugay batıda 87'nci Tugay ve ihtiyatta 86'ncı Tugay olacak şekilde taarruz tertibi aldı. 28 Nisan 1915 günü saat 08.00'de taarruz başladı.

Başlangıçta 1 km. kadar gelişen düşman taarruzları, önce 25'inci Alayın muharebeye girmesiyle durduruldu. Takviye gelen 19'uncu Alayın yetişmesiyle durum tersine döndü. İtilaf kuvvetleri eski mevzilerine doğru çekilmek zorunda kaldı. 1'inci Kirte Muharebesi olarak adlandırılan bu muharebede düşman eski mevzilerinden 500-600 metre ileride tutunabildi. 3000 kadar zayıat verdi. 30 Nisan'a kadar Akdeniz Sefer Kuvveti, İngiliz Deniz Tümeninin bir kısmı hariç karaya çıkarıldı. Ağırlıkların ve hayvanların çıkarılması 10 gün daha devam etti.

Türk Ordusu da bu müddet içinde Saroz sahilinden 5 ve 7'nci Tümenler ile Anadolu'dan üç alay kadar kuvveti muharebe sahasına getirdi. Bu suretle iki tarafın kuvvetlerinin çoğunu muharebeye sokması altı günde mümkün oldu.¹⁸

9. Karşılıklı Taarruz ve Karşı Taarruzlar

Kıyı muharebeleri sonrası artık tarafların mevzi hatları belirginleşti. Mayıs ayından itibaren Türk tarafından başlamak üzere taarruzlar ve karşı taarruzlar icra edildi.

Arıburnu Bölgesi:

Anzakları çıkış bölgesinde sıkıştırarak imha etmek maksadıyla 1 Mayıs 1915 günü Türk taarruzu yapıldı. 24 saat sürdürülen bu taarruz beklenen sonucu vermedi.¹⁹

Türk taarruzu 19 Mayıs 1915'de tekrarlandı. Bütün cephe 3,5

¹⁸ A.e., s. 166-175.

¹⁹ Klaus Wolf, **Gelibolu 1915**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 273-276.

km. gibi çok dar muharebe şeritlerinde gece başlatılıp gündüz de devam ettirilen 19 Mayıs taarruzunda çok kanlı muharebeler yaşandı.²⁰ Bununla birlikte bu taarruzda da başarı sağlanamadı.

Seddülbahir Bölgesi:

Arıburnu'ndaki taarruza paralel olarak 1 Mayıs'ta Seddülbahir bölgesinde de Türk taarruzu başlatıldı. 2 Mayıs sabahı da İngiliz karşı taarruzu yapıldı. Bunu 3 Mayıs gecesi yeniden Türk karşı taarruzu izledi. 1'inci Kirte Muharebesi olarak adlandırılan bu taarruz ve karşı taarruzlar hedefine ulaşamadı. Fakat zincirleme yapılan Türk hücumları İngiliz-Fransız hatlarını sarsarak moral bozukluğuna sebebiyet verdi. 25 Nisan çıkarmasından sonra daracık bir kıyı şeridinde sıkışıp kalan İtilaf kuvvetleri Türklerin sürekli hücumları ile buldukları yerlere çakılmışlardı.

Bu muharebelerde iki tarafın da Çanakkale cephesini parça parça takviye ettikleri, Arıburnu ve Seddülbahir cephelerinden birinde sıklet merkezi yapamadıkları görülmüştür. Türk taarruzlarının başarıya ulaşmamasında; kuvvetlerin parça parça kullanılmasının, topçu desteğinin yetersizliğinin ve taarruzların kuvvetli ihtiyatlarla desteklenmemesinin etkileri olmuştur.

Mevcut kuvvetlerle sonuç alamayan İtilaf kuvvetleri Seddülbahir'e ilave kuvvet gönderdi. Mısır'dan gelen 42'nci İngiliz Tümeni, 2'nci Fransız Tümeni ve Arıburnu'ndaki Anzak kuvvetlerinden iki tugayı daha çıkararak cepheyi takviye etti. 6 Mayıs günü İtilaf kuvvetlerinin taarruzu ile 2'nci Kirte Muharebesi başladı. Üç gün süren taarruz Türk kuvvetlerinin Kirte mevzilerini başarıyla savunmaları sonucu İngiliz-Fransız kuvvetlerince netice alınmadan sonuçlandı.²¹ Akdeniz Sefer Kuvvetleri Komutanı General Hamilton, bu muharebeler sonunda Londra'ya gönderdiği telgraf raporunda "*Hedefime varamadım. Harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır*" demiştir.²²

İlk iki Kirte muharebesinde başarısız olan İtilaf kuvvetleri 4 Haziran 1915 günü 3'üncü Kirte muharebesini başlattı. Üç gün süren muharebelerde İngiliz ve Fransızlar ağır kayıplar vererek birkaç yüz

²⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Cilt: V Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s. 90.

²¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, s.125-131.

²² Aspinal Ogländer, a.g.e., s. 387.

metre mevzi kesimini ele geçirebildi. Bu muharebeler sonunda, her iki taraf da verilen ağır kayıpların yanında oldukça yorgun ve bitkin düşmüştü.

Yaşanan başarısızlıklar üzerine İngilizler Seddülbahir cephesini bir kez daha takviye etti. 52'nci Tümen çıkarma yaptı. Kati neticeyi bir an önce almak için de İngilizler cepheye beş yeni tümen daha gönderme kararı aldı. General Hamilton takviyeler gelinceye kadar olan sürede mahdut hedefli taarruzlarla Türk birliklerini yıpratmayı düşünüyordu. Bu kapsamda ilk taarruz 21 Haziran günü Fransız kuvvetlerince başlatıldı. Taarruzun sıklet merkezi Kerevizdere istikameti idi. Çatışmalar iki süreyle çok çetin geçti İtilaf kuvvetlerinin 7000, Türk tarafının 5800 zayıat verdiği taarruzun sonunda Fransız kuvveti ancak Türk savunma hattı önünde bulunan 83 rakımlı tepe bölgesini ele geçirebildi.

Tarihe 1'inci Kerevizdere veya 83 Rakımlı Tepe Muharebeleri olarak geçen saldırının ardından 28 Haziran günü benzer bir taarruz da İngilizler tarafından Zığındere istikametinden başlatıldı. İngiliz 29'uncu Tümenin beş gün süreyle icra ettiği bu taarruzda Zığındere batısında bir Türk taburuna İngilizler üç tugayla hücum etti.

5 Temmuz günü sona eren ve tarihe 1'inci Zığındere Muharebesi olarak geçen taarruz sonunda İngilizler Zığındere ile sahil arasındaki şerit boyunca 1,5 km derinlikte Türklerin 2'nci savunma hattının gerisine kadar ilerledi. Fakat o kadar yorgun ve bitkin düşmüşlerdi ki müttefik kuvvetler mevzi başarılarını geliştiremedi.

Muharebeler süresince Türk Ordusu birçok kez karşı taarruzlar icra etmesine rağmen kaydedilen mevzileri geri alamadı. Artık mevzi harbine dönmüşen bu muharebeler sonunda Türk tarafı yeterli hazırlık yapılmadan ve yeterli topçu desteği sağlanmadan girişilen taarruz ve karşı taarruzlarla başarıya ulaşamayacağını, aksine ağır zayıata uğranılacağını görmüş oldu.²³

Mahdut hedefli son taarruz 12-13 Temmuz 1915'de gerçekleşti. İkinci Kerevizdere Muharebesi olarak tarihe geçen bu taarruzda Fransız kuvvetleri Kerevizdere istikametinden, İngiliz kuvvetleri Kanlıdere güneyinden hücumla geçti. İki gün süren muharebeler her

²³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Cilt: V Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 154-158.

iki taraf için ağır zayiata mal oldu. İtilaf kuvvetlerinin saldırılarını büyük oranda boşa çıkaran Türk ordusu direnme ve moral gücünü artırdı.

10. Yeni Çıkarma Harekâtı, Genel Taarruz ve Anafartalar Muharebeleri

Tarafların Kuvveti

1915 yılı Ağustos ayına girilirken Çanakkale cephesinde Türk Ordusunun kuvveti 16 tümen olmuştu. 5'inci Ordu; Asya Grubu, Güney Grubu, Kuzey Grubu, Anafarta Bölgesi, Tayfur Bölgesi ve Saroz Grubu olmak üzere 5 ana ast komutanlığa ayrılmıştı.

Seddülbahir cephesinde taraflar karşılıklı altışar tümenle muharebe ediyordu. Asya yakasında 3 Türk tümeni bulunuyordu. Türk Ordusunun bir tümeni Seddülbahir ile Arıburnu cepheleri arasında, kalan 6 tümen Arıburnu ile kuzeyinde tertiplenmişti.

İtilaf Ordusu Seddülbahir cephesinde İngiliz ve Fransızlar birer kolordu (6 tümen), Arıburnu cephesinde 2 tümenli Anzak Kolordusu ile tertiplenmişti.

Arıburnu cephesine çıkarma yapmak üzere dört tümenli (10, 11 ve 53'üncü Tümenler) İngiliz 9'uncu Kolordusu ile 13'üncü Tümen intikal halinde idi. Seddülbahir cephesindeki 29'ncü Tugay ile Hint Tugayı da Arıburnu cephesine kaydırılmıştı.

Tümen sayıları denk gibi görünse de silah ve mühimmat yönünden İtilaf devletlerinin tümenleri Türk tümenlerinden 3 kat üstündü.

Harekât Planları

Türk Ordusu

O güne kadar her taze kuvvetle karşı taarruz yapmak şeklinde savunma anlayışı hâkimken artık önce savunmada kalmak, düşman taarruzunu kırdıktan sonra karşı taarruza geçmek konsepti belirlendi.

İtilaf Kuvvetlerinin Planı

General Hamilton genel taarruz planlıyordu. Bunun için mevcut tüm kuvvetlerle taarruza geçerken; Seddülbahir cephesinde sıklet merkezi ile merkezden Kirte istikametinde, Arıburnu cephesinde Kanlısirt istikametinde tali taarruzlar yaparken, asıl taarruzu Arıbur-

nu'ndan çıkacak 13'üncü Tümen ve 2 tugayla soldan manevra ve Suvla Koyundan çıkacak 9'uncu Kolordu ile Anafartalar istikame-tinden kuşatma ile Conkbayırı- Kocaçimen Tepe bloğuna doğru yap-mayı planlıyordu. Planın Suvla bölgesindeki kısmı sonradan 9'uncu Kolordu Komutanı tarafından, kuşatmanın Tuzlagözü güneyinden başlaması yerine kuzeyinden başlayarak daha geniş yapılması şek-linde değiştirildi.

Çıkarmalar

İlk olarak Arıburnu'nda 2'nci Avustralya Tümeni bölgesine 3-5 Ağustos 1915 tarihleri arasında 13'üncü Tümen, 29'uncu Tugay ve Hint Tugayı çıktı. Büyük gizlilik içinde Yüksek Sırt güneyine gece-leri kademeli olarak yapılan bu çıkarmalar Türk tarafınca fark edi-lememi.

9'uncu Kolordu tarafından gerçekleştirilen ikinci çıkarma 6 Ağustos gecesi başlamak üzere Suvla Koyunda üç ayrı çıkış böl-gesine (A Bölgesi; Büyük Kemikli Burnu güneyi, B ve C Bölgesi; Küçük Kemikli Burnu güneyinde) yapıldı. İlk olarak 11'nci Tümen, 7 Ağustos günü 10'uncu Tümen ve 8 Ağustos gecesi 53'üncü Tümen çıkarma yaptı.

İlk kademeyi oluşturan 11'inci Tümen Karargâhı, 32'nci ve 33'üçüncü Tugayları taşıyan yedi muhrip 6 Ağustos gecesi Küçük Kemikli Burnu güneyinde kıyıya yaklaştı ve 400 m açıkta demirle-di.²⁴ Saat 22.00'a kadar dört tabur direnişle karşılaşmadan ve zayıat vermeden kıyıya çıktılar. Karşılarında bir mangalık küçük Türk bir-liği tüm mermilerini kullandıktan sonra 800 metre geriye çekildi.

Bu iki tugaydan sonra 34'üncü Tugayı taşıyan muhripler Büyük Kemikli Burnu güneyine yaklaştı. Atılan aydınlatma fişekleri ile fark edilen muhripler 500 m. açıkta demirlemek zorunda kaldı. Tu-gay buradan küçük çıkarma araçları ile sahile yaklaştı. Fakat kıyıda açılan ateşler sonucu çıkarma harekâtı düzgün yapılamadı. Birlikler birbirlerine karıştı.

7 Ağustos sabahı gün ağarırken Suvla Körfezi'ni çevreleyen Bü-yük ve Küçük Kemikli Burunları İngilizlerin eline geçmişti. Bunun-

²⁴ **TSK Tarihi**, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Cilt: V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s. 386.

la birlikte 11'inci Tümenin Tuzgölü kuzeyindeki birlikleri kıyıda hareketsiz, düzensiz ve karma karışık bir durumdaydı.²⁵

Arıburnu ve Suvla çıkarmalarından başka bölgede bir üçüncü çıkarma da 7 Ağustos saat 02.00'da Saroz Körfezi'ne yapıldı. Körfez çevresindeki Türk birliklerini yerinde tutarak Suvla'daki harekâta müdahalesini önlemek amacıyla bir İngiliz muharebe gemisi Körfez kuzeyine 300 gönüllüden oluşan Yunan müfrezesi çıkardı. Süvari Tugayının taarruz etmesi üzerine müfreze tekrar gemiye alındı.²⁶

Genel Taarruz

Genel taarruza 6 Ağustos 1915 sabahı önce Seddülbahir cephesinde başlandı. Sıklet merkezi ile Kirte istikametinde yapılan tali taarruzda cephe hattında önemli bir gelişme olmadı. Müteakiben Arıburnu cephesinde 1'inci Avustralya Tugayı tarafından 16'ncı Türk Tümenine başarılı bir taarruz yapıldı.

6 Ağustos akşamı saat 17.30'da baskın şeklinde yapılan taarruz sonunda Kanlısırt ve kuzeyindeki Türk mevzileri İngilizlerin eline geçti.²⁷ 1'inci Avustralya Tümeninin müteakip günlerde buradaki başarıyı genişletmek için arka arkaya yönelttikleri hücumlar da Türk birliklerince püskürtüldü. Bu muharebeler her iki tarafta da büyük zayıyata yol açtı. Düşmanın asıl amacı kesin hedef gördüğü Kocaçimen silsilesine, aynı zamanda 19'uncu Tümeni de geri atmak suretiyle ulaşmaktan ibaretti. 6-7 Ağustos gecesi karşı tarafın hücumunda 3-4 tugaydan aşağı bir kuvvet tahsis edilmediği anlaşılmıştı.

Bu hücumlarında ağır zayıyat vermelerinin ve başarısızlığa uğramalarının nedeni, Türk birliklerinin 14-15 santimetrelik sahra obüs bataryalarının Sazlıdere ile Arıburnu arasındaki iki harp gemisinden yapılan sürekli bir bombardıman altında metanetlerini ve mevkilerini korumaları ve günlerden beri sağlamlaştırılan siperlerden istifade etmelerinden ileri gelmişti. Türk tarafının zayıyatı bine yakındı. Karşı tarafın ise üç binden aşağı değildi. Türk askerinin zayıyatı en fazla topçu ateşinden olmuştu. Doğal olarak her an beklenen hücumu

²⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Cilt: V Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s. 206-207.

²⁶ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1964, s. 217.

²⁷ **A.e.**, s. 211.

yeterli ateşle karşılayabilmek için ihtiyatlar da birinci hatta yaklaş-
tırılmıştı. Tümen cephesine yöneltilen hücumlar püskürtülmüş ise
de daha büyük tehlike vardı. O da Ağıldere mintikasından Şahinsirt
ve Conkbayırı'na ilerlemekte olan düşmandı.²⁸ 19'uncu Tümen Ko-
mutanı tehlikeyi sezerek ihtiyat taburunu Kocaçimen tepeye, elinde
kalan son iki ihtiyat bölüğünü de Conkbayırına sevk etti. Bölgeye
takviye için yolda olan 8'inci Tümenin 25 ve 64'üncü Alaylarından
önce 7 Ağustos sabahı Conkbayırına ulaşan Tümen Komutanı Kan-
nengisser emniyet takımına ve gelen iki bölüğe derhal mevzi aldı-
rarak bayıra tırmanan unsurlara karşı koydu. (Bu sırada yaralanarak
ayrılmaya mecbur kaldı). Bölgeyi takviye için önceden yola çıkan
25 ve 64'üncü Alayların saat 09.00'da ulaşması sonucu da düşman
Conkbayırını tümüyle ele geçiremeden durduruldu. 7 ve 8 Ağustos
günleri bölgede karşılıklı çok yoğun çatışmalar yaşandı. Her iki taraf
da temas hattındaki birliklerini takviye etse de mevzi harbine dön-
nüştürülen muharebelerde sonuç alınmadı. Bu arada Suvla'ya çıkarma
yapan kuvvetler taarruz için tertiplenemediğinden General Hamil-
ton'un ısrarına rağmen 9'uncu Kolordunun Anafartalar istikametinde
taarruzu gecikiyordu. Bölgede Albay Vilmer Müfrezesi mevcut
sınırlı sayıdaki birliklerle çıkarma yapan İngiliz kuvvetlerine karşı
direniyordu. 5'inci Ordu Komutanı Saroz grubundan 7 ve 12'nci
Tümenler ile İngiliz 9'uncu Kolorduya taarruz etmeyi düşünüyordu.
Arıburnu ve Suvla bölgesindeki tüm kuvvetlerin komutasını 8
Ağustos gecesi Anafartalar Grup Komutanı olarak 19'uncu Tümen
Komutanı Mustafa Kemal'e verdi.²⁹

Çanakkale Muharebelerinin ünlü Conkbayırı Zaferine giden saf-
hasındaki vahim durumu 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Albay Kazım
(İnanç) Bey aracılığıyla Liman von Sanders'e telefon başında anlatan
Mustafa Kemal, bu görüşmede, ".....*Daha bir an mevcuttur. Bu anı
da ziyaa (kayba) uğratacak olursak bir felaket-i umumiyye karşısın-
da kalmaklığımız pek muhtemeldir..*" diyerek durumu bütün açıklı-
ğıyla anlatmıştır. Kazım Bey'in "*Çare kalmadı mı?*" sorusu üzerine
bölgedeki tüm kuvvetlerin kendi emir ve komutası altına verilmesini
öneren Mustafa Kemal, telefondaki "*Çok gelmez mi*" şeklindeki so-

²⁸ Arıburnu Muharebeleri Raporu, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2011, s. 130-131.

²⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Cilt: V Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 223.

ruya “Az gelir” karşılığını vermişti. Nihayetinde 5’inci Ordu Komutanı Liman von Sanders’in emrini alan Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa, 8 Ağustos’ta Albay Mustafa Kemal’e Anafartalar Grubu Komutanı olarak görevlendirildiğini bildirmiştir.³⁰ 9 Ağustos sabahı İngilizler bütün cepheye taarruza geçti. İngiliz 9’uncu Kolordusu Anafartalar, Anzak Kolordusu Conkbayırı-Besim Tepe istikametinde taarruz ediyordu. Anzak Kolordusunun sol taarruz kolu Besim Tepe’ye kadar ulaşırsa da 25’inci Alayın süngü hücumu ile geriye atıldı. 9’uncu Kolordunun taarruzu da başlangıçta gelişme gösterdi ve İngiliz birlikleri Anafarta kuzeyindeki Tekke Tepe’ye kadar ilerledi. Ancak Saroz Körfezi’nden takviye için gelen Türk 7 ve 12’nci Tümenler de taarruza başlamıştı. Tarihe 1’inci Anafartalar Muharebesi olarak geçen ve tesadüf muharebesi şeklinde gerçekleşen hücumlar sonucunda İngiliz birlikleri yenilerek Tuzgölü önündeki Mestan Tepe sırtlarına çekildi. 9’uncu Kolordu Komutanı bu kez yeni çıkarma yapan 53’üncü Tümenle taarruz etmeyi denedi. Fakat bu taarruz da başarılı olmadı. Suvla Koyu’nda İngilizlere karşı inisiyatifi ele geçiren Mustafa Kemal Conkbayırı’nı da düşmandan temizlemeyi planlıyordu.³¹ Bu maksatla mevzideki kuvvetler ve takviye gelen 8’inci Tümenle 10 Ağustos saat 04.30’da Conkbayırı’ndaki mevziden verdiği işaretle hücum başladı. Conkbayırı’nın geri alınması için 10 Ağustos 1915 günü yapılan taarruz anını Mustafa Kemal Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçede şöyle anlatmaktadır: “...*Gecenin karanlık perdesi tamamen kalkmıştı. Artık hücum anıydı. Saatime baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman askerlerimizi görebilecekti. Düşmanın piyade ve mitralyöz ateşi başlar, kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı düzende duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa, hücumun imkânsızlığına şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Tümen komutanına rastladım. O ve her ikimizin refakatinde bulunanlarla hücum safının önüne geçtik. Çok seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selam verdim. Dedim ki: Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Önce ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden ileri atılırsınız. Komutan ve subaylara*

³⁰ Sermet Atacanlı, **Atatürk ve Çanakkale’nin Komutanları**, İstanbul, MB Yayınevi, 2008, s. 302-305.

³¹ Erol Mütercimler, **Gelibolu**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2005, s. 564-567.

da askerlerin dikkatini işaretime çekmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar ileri gidildi ve oradan kırba-cımı havaya kaldırarak hücum işaretimi verdim."³² Türk birlikleri süngü hücumu ile mevzilerinden 500 ile 1000 metre ilerledi. Çok kanlı geçen Conkbayırı hücumunda bölgedeki mevziler ele geçirildi, İngilizler yalnız Şahin sırtlarında tutunabildi.

Buradaki destek silahlarının etkili ateşleri sonucu hücum eden birlikler ağır zayıat verdi. Dolayısıyla 10 Ağustos 1915 günü İngilizler Küçük Anafarta'ya, Türkler Conkbayırına'na taarruz etmiş, her iki muharebeyi de Türkler kazanmıştı. Bir başka deyişle General Hamilton'un sıklet merkezi ile Anzak bölgesinden başlattığı genel taarruz fiyasko ile neticelenmiş, İngilizler 25.000 kişi zayıat vermişti. Bunca yenilgiye rağmen Hamilton mağlubiyeti kabul etmedi. 10 Ağustos akşamına kadar çıkarmayı tamamlayan 54'üncü Tümen ve takviye için Mısır'dan gelmekte olan 2'nci Süvari Tümeninin yanı sıra Seddülbahir cephesindeki 29'uncu Tümeni de Suvla bölgesine çıkararak taarruza devam etmek istiyordu. Mevcut kuvvetlerle Küçük Anafartalar istikametinde bir an önce taarruza geçmesi için 9'uncu Kolordu Komutanını zorluyordu. 15 Ağustos'da 9'uncu Kolordu Komutanı hedefi değiştirerek bir tümenle Suvla Koyu kuzeyindeki Kireçtepe'ye mahdut hedefli taarruz başlattı. Bölgeyi savunmakla görevli Vilmer Bey Müfrezesi kısa süre önce tümen seviyesine getirilmişti. Akşama kadar süren Kireçtepe muharebesinde İngilizler, öğlene kadar ele geçirdikleri mevzilerden atılarak eski mevzilerine çekilmek zorunda kaldı. Bu muhareben sonra İngilizler 9'uncu Kolordu Komutanı ile 10'uncu Tümen Komutanı'nı değiştirdi. Başarısız komutanlar değişmiş, cepheye yeni takviye gelen 29'uncu Tümen 17 Ağustos, 2'nci Süvari Tümeni 18 Ağustos'tan itibaren çıkmaya başlamıştı. Hamilton 21 Ağustos 1915 günü saat 15.00'te toplam 6 tümenle Anafartalar istikametinde kuvvetli bir taarruz başlattı. İlk hedef olarak Mestan Tepe doğu uzanımındaki tepeler hattı olarak belirlenmişti. 21-22 Ağustos günleri gerçekleşen 2'nci Anafartalar Muharebesinde tüm İngiliz hücumları Türk mevzilerinin önünde eridi. İngilizlerin ele geçirdiği mevzilerden küçük bir mevzi hariç tümü Türk karşı taarruzları ile geri alındı. Özellikle

³² F.Rezzan Ünalp, "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Atatürk", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:16 (Özel Sayı), Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2010, s. 20.

12'nci Türk Tümeni tek başına üç İngiliz tümenine karşı mevzilerini sarsılmadan savundu.³³ Bu muharebede zayıyatımız 2600, İngilizlerin ise 6558 idi.³⁴ Anafartalar bölgesinde son harekât 27 Ağustos günü İngilizlerin Bombatepe hücumu oldu. Bu taarruzla İngilizler tepedeki bir kısım mevzileri ele geçirdi. 28 Ağustos'ta yapılan karşı taarruzda İngilizler mevzilerden atılamadı.

11. Mevzi Harpleri

Eylül 1915'den sonra tüm cepheelerde muharebeler hareketliliğini yitirdi ve tahliyeler tamamlanmaya kadar çarpışmalar mevzi muharebeleri halinde sürüp gitti.

12. Tahliyeler

İngilizler muharebelerden sonuç alamayınca 7 Aralık 1915'de Çanakkale cephesinin boşaltılmasına karar verdi. Çok iyi hazırlanmış bir plan dâhilinde kuvvetlerini yavaş yavaş çekerken, cephedeki ateş etkinliğini aksatmayacak şekilde düzen aldılar ve Türk birliklerini aldatmayı başardılar.³⁵

18-19 Aralık 1915'te 25 bin askerin Suvla Koyu'ndan ve Anzak Koyu'ndan, 8/9 Ocak 1916'da 20 bin askerin Seddülbahir'den ayrılması İtilaf devletleri açısından askerî operasyonun en düzenli yanıydı. Balkan Savaşlarından sonra askerî bir unsur olarak dikkate alınmayan Türkler, Avrupalı istilacıları püskürtebildiklerini Çanakkale'de göstermişlerdi. Burada itibar tartışmasız biçimde Albay Mustafa Kemal'indi.³⁶

İtilaf devletlerinin Çanakkale harekâtında yaptıkları hatalar yüzünden başarılı olunamadığının görülmesinin ardından çekilme ka-

³³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Cilt: V Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 223. Anafartalar Savaşı, Çanakkale'de yapılan bütün muharebelerin en kanlısıydı. İngilizler, Gelibolu'da bütün kayıplarının hemen hemen yarısını Anafartalar-Suvla Muharebesinde vermişlerdir. İngilizlerin mağlubiyeti özellikle Balkan devletleri üzerinde büyük etki yaptı. O güne kadar kararsızlık içinde bulunan Bulgaristan, İttifak devletleri safında yer almaya karar vererek ordularını Eylül ayı içinde muharebeye soktu. Bkz. Joseph Pomiakowski, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü**, (Çev. Kemal Turan), İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2014, s. 126-127.

³⁴ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1964, s. 236.

³⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Cilt: V Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1-2-3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s. 227.

³⁶ Keith Robbins, **I. Dünya Savaşı**, Ankara, Dost Kitapevi Yayını, 2005, s. 53.

rarı almayarak toplam 106 bin asker kaybının ve harbin sonuçlarının değerlendirildiği 21 Aralık 1915 tarihli Times gazetesindeki başmakalenin sonunda “Çanakkale Muharebeleri İngiliz İmparatorluğunun tarihinde en faciadar sayfayı teşkil etmiştir” yazılıdır.³⁷

Sonuç

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Gelibolu’daki muharebelerde asker ve silah yönünden sayıca çok az olan Türk Ordusu, İngilizler tarafından mağlup edilemedi. Türklerin dayanıklı oldukları ortaya çıktı. Çanakkale Muharebeleri süresince cepheye tam 22 tümen asker sevk edildi. İstanbul’dan gönderilen cephaneler yeterli bolluğu sağlayacak düzeyde olmamakla birlikte, “*En mühim vazifem gerekli asker sevkiyatına muvaffak olmaktır. Bunun ifası canımdan kıymetlidir*” diyen Bekir Erkin Bey’in yürüttüğü asker sevkiyatıyla Gelibolu’daki Türk birlikleri Çanakkale’yi geçilmez kılmışlardır.³⁸ Türk ordusunun komutanları tecrübeli ve iyi eğitimliydi ve muharebeyi cepheden yönetmişlerdi. Tabur Komutanı Binbaşı Kadri, Alay Komutanları Yarbay Şefik (Aker) ve Binbaşı Mahmut Sabri, Tümen Komutanları Albay Halil Sami ve Yarbay Mustafa Kemal, Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa komuta kademesinin sadece birkaç tane örneğidir. Bunlar grup olarak genç askerlerdi. Birdwood 51 yaşında korgeneraldi ve karşısındaki rakibi 34 yaşında Mustafa Kemal adında bir yarbaydı.³⁹

İngiliz General C. F. Aspinall Ogländer’ın, “*Tarihte, bir tümen komutanının üç farklı yerde vaziyete nüfuz ederek yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bir seferin akıbetine ve belki bir milletin mukadderatına tesir yapacak vaziyet yaratanların bir benzerine nadiren tesadüf edilir. Elden kaçırılan fırsatların hatırası kadar acı hatıralar az bulunduğu gibi, maziye bakıldığı zaman önüne geçilebilmesi mümkün olan ve geçilmesi gereken başarısızlıklar kadar da elim başarısızlıklar az bulunur. İşte Çanakkale Seferi’nin tarihi de bu çeşit hatıralardandır.*”⁴⁰ şeklindeki sözleri, Mustafa Kemal’in Çanakkale Muharebeleri ve Türk milletinin tarihindeki önemini en iyi betimleyen yorumlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

³⁷ **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 252.

³⁸ Emir Kıvırcık, **Cepheye Giden Yol**, İstanbul, Goa Yayınları, 2008, s. 126.

³⁹ Erickson, **a.g.e.**, s. 100-101.

⁴⁰ Ogländer, **a.g.e.**, s. 537-538.

ÇANAKKALE ZAFERİ: ÇANAKKALE'DE SAVAŞAN TÜRK KOMUTANLAR VE MUHAREBE ETKİNLİKLERİ

F. Rezzan ÜNALP*

Giriş

İstanbul, 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğinde bir buçuk asırlık Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul'un fethinden çok zaman önce Tuna kıyılarına kadar yayılmıştı. Balkanlardaki beş buçuk asırlık hâkimiyet, 20'nci yüzyıla gelindiğinde artık yerini geri çekilmeye bırakmış ve Türkler için Rumeli'den çekilme ağır bir bedel ödeyerek olmuş, Kasım 1912'de Selanik savaşılmadan Yunan ordularına terk edilmişti.¹ Mustafa Kemal'in Trablusgarp'a gitmeden önce Harp Okulu ve Harp Akademisinden sınıf arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy'a Selanik'te buluştukları sırada söylediği, "*Selanik'i bir daha Türk olarak görecek miyim?*"² sözleri gerçek olmuş ve Mustafa Kemal doğduğu topraklara bir daha hiç dönememiştir.

Türkler için Balkanlardan çekiliş, kan, ateş ve barutla dolu bir kaçış, dramatik bir tarihi süreçtir. Tren vagonlarına doluşarak kaçan insanların çoğu hayatta kalamamıştır. Rumeli'den kaçan insanlar düzenli bir ordunun takibinden kurtulamamışlar ve küçük Balkan orduları tarafından kıyıma uğramışlardır.³

Balkan Savaşı'nın acı bir tezahürü olarak yaşanan kaçış, hiç şüphesiz vatan topraklarının ne kadar kıymetli ve savunulmasının ne kadar kutsal bir görev olduğu duygusunu güçlü kılmıştır. Bunu da en bariz olarak Çanakkale Savaşı'na, Türk İstiklâl Harbi'ne katı-

* Dr. Hv. Öğ. Alb. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Askerî Tarih Ş. Md.-Türk Askerî Tarih Komisyonu (TATK) Gensek. e-mail: rezzanunalp@gmail.com

¹ İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s. 67.

² Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1981, s. 209.

³ Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, s. 67-69.

lan, Mustafa Kemal Atatürk ve O’nun yakın çevresindeki çoğunluğu Balkan kökenli olan komutanların dirayetinde izlemek ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarında bulmak mümkündür.

Balkan Savaşı’nın Türkler açısından en önemli sonucu hiç şüphesiz Anadolu’daki demografik yapının değişmesi olmuştur. İstanbul, İzmir, Ege’nin birçok yeri Balkanlaşmıştır. İstiklâl Harbi sırasında umutsuzluğa kapıldıklarında bazı kurmay subayların ‘*Batıyı unuttum, bu tarafta toparlanalım*’ sözlerine herhalde Balkan çocuğu olması dolayısıyla Mustafa Kemal ve çevresindekiler, ‘*İlk hedefiniz Akdeniz’dir*’ demek ileriliğini göstermiştir.⁴

1. Çanakkale Cephesinde Kara Muharebeleri Sırasında Komuta Kademesinde Bulunan Makedonya Doğumlu Komutanlardan Seçilmiş Örnekler ve Muharebe Etkinlikleri

Çanakkale Savaşı hem tarihçiler hem de sıradan insanlar için ilgi çekici bir konu olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. Birinci Dünya Harbi muharebeleri içerisinde benzersiz bir yeri olan Çanakkale, çok kapsamlı bir stratejik planla modern çıkarma hareketlerini birleştirmiştir.

Mart 1915’te denizden Çanakkale Boğazı’nı geçemeyen İtilâf Devletleri karadan bir cephe açmaya karar verdiklerinde İngiliz General Sir Ian Hamilton’un komutasındaki Akdeniz Sefer Kuvvetini harekete geçirdiler. Çıkarma hareketi için eğitimlerini tamamlayan birlikler, 1915 Nisan ayının ilk günlerinde (8 Nisan 1915) Çanakkale’ye doğru İskenderiye’den taşıt gemilerine bindirildiler.⁵ Bu evrede Türk tarafında ise 5’inci Ordu teşkil edildi ve komutanlığına Alman General Liman von Sanders atandı. Yarımada’yı savunacak ordunun karargâhı ise Gelibolu’da konuşlandı. 3’üncü ve 15’inci Kolordulardan oluşan orduya, Bağımsız Süvari Tugayı ve 5’inci Tümen doğrudan bağlıydı. Bigalı bölgesinde bulunan Kurmay Yarbay Mustafa Kemal’in emrindeki 19’uncu Piyade Tümeni ise ordu ihtiyatını teşkil ediyordu.

⁴ İlber Ortaylı, “Rumeli’de Anavatanı Kaybettik”, *Atlas Tarih*, Sayı: 16, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2012, s. 35-36.

⁵ Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2006, s. 67. Ayrıca Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Yayınları, 2015, Belge No. 61, s. 79-80.

3'üncü Kolordunun Komutanı, 1912-1913 Balkan Savaşlarında Epir'deki büyük Osmanlı garnizonunu savunan Yanya Müdafaası kahramanı Korgeneral Esat'tı. Esat Paşa'nın kendisi gibi Balkan Savaşlarında görev yapmış çok güçlü ve tecrübeli bir komuta kademesi vardı.

Yarbay Fahrettin (Altay) 3'üncü Kolordu Kurmay Başkanı, Yüzbaşı Remzi karargâh subayı, Teğmen Baki Esat Paşa'nın emir subayı, Albay Halil Sami 9'uncu Piyade Tümen Komutanı, Binbaşı Hulusi 9'uncu Piyade Tümen Kurmay Başkanı, Yarbay Mehmet Şefik (Aker) 27'nci Piyade Alay Komutanı, Yarbay Mustafa Kemal 19'uncu Piyade Tümen Komutanı^{6*}, Binbaşı Hüseyin Avni 57'nci Piyade Alay Komutanı idi.

Yine Balkan Savaşlarında görev almış diğer subaylar da 3'üncü Kolordunun 7'nci Piyade Tümenine ve onun piyade alaylarına komuta etmişlerdir. Kıyı savunma müstahkemleri ve bataryalarından sorumlu olan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı, Balkan Savaşlarında albay rütbesiyle Çatalca Müstahkem Mevki Topçu Kurmay Başkanlığını yürütmüş olan Tuğgeneral Cevat Paşa idi. Daha alt kademelerde bulunan subaylar da Balkan savaşlarına iştirak etmişlerdi.⁷

Türk ordusu harekât yönünden Gelibolu'nun 3'üncü Kolordu bölgesinde etkili olmuş, gerekli birlikleri çok iyi sevk ve idare etmişler, liderlikte çok etkili olmuşlardı. Bu, esas olarak ordunun tecrübeli liderliğinden ve gelişmiş, esnek teşkilat yapısından kaynaklanmıştı.

Uzun süren seferberlik boyunca ve 1915 Nisan ayında cereyan eden kara harekâtı boyunca 3'üncü Kolordu ya da tümenlerinde hiçbir Alman yetkili görevli değildi. Türk komuta heyeti, İngilizlerin başaramadığı, gelişen olayların anlaşılmasını sağlayacak güvenilir raporları ast ve üst kademelere gönderebilmişler, planlama, koordinasyon yapabilmüşler ve topçu ateş desteği sağlayabilmüşlerdi. Tali-mat almadan hareket edebildikleri gibi muharebeyi bizzat cepheden

⁶ * Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Sofya'da askerî ataşelik görevini yürütürken, 3'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından yeniden teşkili kararlaştırılan 19'uncu Tümen Komutanlığına, 18 Ocak 1915 tarihinde atanmıştır. Bkz. **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005, s. 12.

⁷ Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s. 43-44.

sevk ve idare ederek bizzat olay mahallinde karar verebilmişler, bölük, tabur ve alayları karşılıklı emre vererek taktik üstünlük sağlayabilmişlerdi.⁸

Bu noktada Çanakkale Savaşları sırasında farklı seviyede birliklere komuta etmiş subayları incelediğimizde savaşın seyrine ve sonucuna etki etmiş, mesleğinde temayüz etmiş pek çok Makedonya doğumlu subaya rastlanmaktadır. Bunlardan alay ve daha üst kademede görev yapanlar arasında;

Köprülü doğumlu Tümgeneral Ahmet Faik Çolak⁹,

Selanikli Binbaşı İbrahim Şükrü¹⁰, Kurmay Yarbay Mehmet Nuri (Conker), Binbaşı (Tümgeneral) Ahmet Zeki Soydemir, Kurmay Yarbay (Korgeneral) Şükrü Naili Gökberk,

Manastırlı Yarbay Salih Ulvi Sezer, Binbaşı Mehmet Ali, Binbaşı Ahmet Nazif, Binbaşı Mehmet Ali, Binbaşı Zekeriya Kandemir, Binbaşı Hüseyin Avni (Arıburun), Yarbay Salih Ulvi Sezer, Binbaşı Ahmet Rıza, Binbaşı Mehmet Necip İbar, Binbaşı Ziya Vehbi, Yarbay Mustafa Şevki ve Yarbay Mehmet Şefik Aker,

Ustrumcalı Binbaşı Ali Galip (Türker), Naslıçlı Albay Hasan Askeri (Yücekök),

Ohrili Binbaşı Kemal (3’üncü Kolordu Harekât Ş.Md.), Kalkan-delenli Yarbay Recep Vehbi, Pirlepelî Yüzbaşı Mustafa Kazım (Bakıroğlu) gibi subayların yanı sıra en önemli şahsiyet olarak Çanakkale Muharebelerinin kaderine doğrudan etki yapmış olan Selanikli Mustafa Kemal (Atatürk)¹¹ yer almaktadır.

⁸ Erickson, a.g.e., s. 100-101.

⁹ 29 Kasım 1914’te Gelibolu’ya 2’nci Kolordu Komutanı olarak atanmış, 29 Haziran 1915’teki Zığındere Muharebelerinde Sağ Kanat Komutanlığı yapmıştır. 6-13 Ağustos Muharebelerinde Seddülbahir bölgesinde 2’nci Kolordu Komutanı olarak göreve devam etmiştir. Daha sonra Kolordusuyla Kafkas cephesine atanmış ve 30 Ağustos 1916’da Murat mihverindeki muharebeler sırasında şehit düşmüştür. Komutayı Albay İsmet İnönü üzerine almıştır. Bkz. İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 90, 98, 159.

¹⁰ 2’nci Kolorduya bağlı 15’inci Alay Komutanı olarak Çanakkale Muharebelerinde savaşmıştır. 7 Ağustos 1915 tarihinde şehit düşmüştür. Bkz. Ahmet Esenkaya, “Balkanlardan Çanakkale Cephesine Gelenler”, **Uluslararası Balkan Bildirileri**, Sayı: 65, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ocak-Şubat 2015, s. 1081.

¹¹ **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri**, (Haz. Hülya Toker), Ankara, Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, 2014. Ayrıca Bkz. Görgülü, a.g.e., s. 102.

İtilaf güçleri tarafından 25 Nisan 1915'te yapılan çıkarma harekâtıyla Çanakkale Savaşlarının kara muharebelerine geçildiğinde Arıburnu bölgesinde Anzakları ilk karşılayan ve kahramanca mücadele ederek başrol oynayan, savaşın seyrine etki eden üç komutanın Makedonyalı olduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi Albay Halil Sami komutasındaki 9'uncu Tümeğe bağılı 27'inci Alay Komutanı Manastırlı Mehmet Şefik Aker (1312-P.84), ikincisi 19'uncu Piyade Tümeğe Komutanı Selanikli Kurmay Yarbay Mustafa Kemal (1317-P.8) ve üçüncüsü yine Manastırlı 57'nci Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey (1308-P.94)'dir.

2. Kurmay Yarbay/Albay Mustafa Kemal (Atatürk) ve 25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması

1881 yılında (Rumi Takvime göre 1286) Selanik'te dünyaya gelen Mustafa Kemal, 1899 yılında Manastır Askerî İdadisi'nden, 1902'de Harp Okulu'dan, 1905 yılında da Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur.¹²

1915'te henüz 34 yaşında, Kurmay Yarbay rütbesinde olan Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşlarındaki yeri incelenecek olursa; O'nun iki kez aldığı karar ve verdiği emirlerle savaşın seyrini değıştirdiğı net olarak görülmektedir. Bunlardan ilki 25 Nisan 1915 tarihinde başlayan çıkarma harekâtı sırasında kumandası altındaki 57'inci Alayla birlikte çıkarmanın yapıldığı Arıburnu'nda Anzak (Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu) birliklerini ilk karşılayan 27'inci Alay'ın yardımına yetişmesi ve savaşa müdahil olmasıdır. Başında bulunduğu bir ihtiyat tümeninin komutanı olarak bulunduğu mevki değıştirecek kararı kendi başına alması, askerî kariyeri bakımından çok büyük bir risktir.¹³

1915'in 24/25 Nisan gecesi harekete geçen müttefik askerlerinin ilk çıkarma haberi, Arıburnu mıntıkasında konuşlu 8'inci Bölükteki^{14*} iki gözcüden gelir. 8'inci Bölük Komutanı Yüzbaşı Faik Efendi o anları şöyle anlatır:

¹² Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 7-12

¹³ Haluk Oral, **Arıburnu 1915**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s. 344.

¹⁴ * 27'nci Piyade Alayı'nın 2'nci Taburu daha sonra Anzak adını alacak koyu savundu. Bu taburun kıyı boyunca üç bölüğü (6, 7 ve 8'inci Bölükler) vardı ve dördüncüsü (5'inci Bölük) acil ihtiyat görevindeydi. Bu tabur 1912 yılından bu yana çok iyi tahkim edilmiş

“O gece yarısı saat 02.00 sıralarında ay ışığı henüz vardı, yanımdaki ihtiyattan gözcüler Bigalı İdris ve Gelibolulu Cemil, ay ışığında düşman çıkarma gemilerinin görülmekte olduğunu haber verdiler. Kalktım dürbünle baktım. Tam karşımızda fakat epeyce uzaklarımızda büyüklüğü küçüklüğü fark edilmeyen birçok gemilerin vücudunu gördüm. Harekette olup olmadıkları anlaşılmıyordu.”

Yüzbaşı Faik Efendi bu haberi derhal telefonla Kabatepe’deki 2’inci Tabur Komutanlığına (Tabur Komutanı Binbaşı İsmet) iletti, daha sonra saat 02.30 civarında gemilerin kalabalıklaştığını görünce derhal 9’uncu Tümen Komutanlığına durumu bildirmiştir.¹⁵ Saat 04.20’de 3’üncü Bölük Komutanı Üsteğmen Asım, 2’nci Tabur Komutanlığına düşmanın Arıburnu’na çıkarmaya başladığını haber vermiş ve Kabatepe Bölgesi Komutanı 2’nci Tabur Komutanı Binbaşı İsmet de bu haberi 9’uncu Tümen Komutanlığına bildirmiştir.¹⁶

27’inci Alay’a beklenen hareket emri ise saat 05.45’te gelir. Bunun üzerine alaya hareket emri verilir ve 10 dakika sonra 1’nci (Komutanı Yüzbaşı Malatyalı İbrahim) ve 3’üncü Tabur (Komutanı Binbaşı Halis Ataksor) hemen yola çıkarılır.

27’nci Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey taarruz noktasına (165 Rakımlı Tepe) geldiğinde saat 7.40’tır. 27’nci Alay taburları taarruz için yerleştikleri sırada 9’uncu Tümen Komutanı 57’nci Alayın Koçaçimen tepesi istikametine hareket ettiğini bildirdikten sonra Şefik Bey’den 19’uncu Tümen ile irtibat kurarak birlikte hareket etmesini istemiştir. Böylece, 27’nci Alay, 1’inci ve 3’üncü Taburlarıyla ve 2’nci Tabur’dan yaklaşık bir bölük kuvvetten oluşan mevcuduyla dört saat süreyle yaklaşık 15 bin İngiliz kuvvetine karşı savaşmış ve onları Kesikdere ve Karayörükderesi’nin batı tarafına atmıştır. 57’inci Alay’ın cepheye ulaşması ve taarruza kalkması sonucu 27’nci Alay, taarruzunu Kanlısırt yamaçlarına doğru yoğunlaştırır. Şefik Bey Topçu Mevziinden saat 12:00’da taarruz emrini verir.¹⁷

bulunan siperlerde mevzilenmişti ve aylarını hem bu mevzileri hem de muhabere sistemini geliştirmekle geçirmişlerdi.

¹⁵ Şefik Aker, “Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay”, *Askeri Mecmua*, Sayı: 40, İstanbul, 1935, s. 21-22.

¹⁶ Halis Ataksor, *Çanakkale Raporu*, (Haz. S. Serdar Halis Ataksor), İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s. 121.

¹⁷ Lokman Erdemir, “Çanakkale Muharebeleri’nde 27.Alay Komutanı Yarbay Mehmet

25 Nisan günü Arıburnu bölgesinde saldırıya geçen Anzak birliklerine karşı, Türkler karşı taarruzlarına en uygun saat olan 10.00'dan birkaç saat geç başlamışlarsa da, işbirliği tamamlanıncaya kadar bekleyerek çok önemli avantajlar elde etmişlerdi. Ne 27'nci Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik ve ne de Kurmay Yarbay Mustafa Kemal hazırlıksız bir taarruza girişmişler, muharebe etkinliğini muhafaza etmek için azami gayret göstermişlerdir. Hareket halindeyken topçunun ve makineli tüfeklerin tam desteğiyle müşterek bir taarruzu koordine etmişlerdir. 9'uncu Tümen Komutanı Albay Halil Sami 27'nci Alayın sevk ve idaresini Mustafa Kemal'e bırakmakla, 19'uncu Piyade Tümenine alay muharebe desteği sağlamıştır. Bu muharebe mahallindeki en kıdemli komutana (Mustafa Kemal) komuta birliği avantajı sağlarken, aynı zamanda Albay Halil Sami'ye de dikkatini Seddülbahir'de bütün hızıyla devam etmekte olan çarpışmalara yoğunlaştırma fırsatını vermişti. Altı saat içinde Yarbay Mustafa Kemal ve Yarbay Şefik zor olanı başararak, kilometrelerce uzakta ihtiyat mevzilerinde bulunan dört piyade taburunu destek bataryaları ve silahlarıyla birlikte muharebeye sokmuşlardı. Bu o zamana kadar pek görülmemiş bir başarıydı.¹⁸

25 Nisan günü, gece vakti muharebe hattına gelen Mustafa Kemal, bizzat 57'nci Alayın taarruzunu teşvik etmiştir.¹⁹ Saat 02.50'de Mustafa Kemal tarafından topçu mevziinden verilen emirde, düşmanın tamamen kaçmakta olduğu belirtilerek, bütün kuvvetlerle ihtiyatlar da dâhil düşmana hücum edilmesi isteniyordu. Sabah saat 04.00'e yaklaşırken 27'nci Alay Komutanlığından 19'uncu Tümenine gönderilen raporda ise, "*Alayın 1'inci Taburu tarafından sol cenah-*

Şefik Aker Bey", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi**, Çanakkale, Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, s. 224-225.

¹⁸ Erickson, a.g.e., s. 55.

¹⁹ **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, Cilt: 2, Ankara, Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, 2015, Belge No: 189-a ve 190. s. 49. 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in 12/2/331 (25 Nisan 1915) tarihli Arıburnu'ndan 3'üncü Kolordu Komutanlığına saat 11.30'da gönderdiği yazıda ise şu satırlar yer almakta idi. "*57'nci Alay tarafından esir edilen bir yüzbaşı ve bir mülazım ile bir nefer taraf-ı âlinize gönderilmiştir. Düşmanın pek az bir kuvveti en son noktada sebât ediyor. Bizzat mevki-i harbdeyim. 57'nci Alayın taarruzunu teşdid ediyoruz.*" Aynı tarihte gece yarısı saat 03.20'den sonra 27'nci Alay Kumandanı Şefik Bey'e gönderdiği yazıda ise, "*Düşmanın henüz Kumtepe civarına asker çıkarmamış olduğunu anladım. Karşınızda bulunan düşmanı bir an evvel tard etmek için bütün On Dokuzuncu Fırkayı buraya celb ettim. Ben sağ cenahtayım.*" Satırları yer almaktadır. Bkz. a.c., s. 50.

taki düşmanın sağ cenahına süngü hücumu yapıldığı ve Kabatepe tarafındaki Arıburnu sırtlarının geri alındığı” belirtiliyordu.²⁰ Bunlara ilave olarak 19’uncu Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin (Çalışlar) Bey, hatıralarında, “.....Bugünkü taarruz başarılı oldu. Düşmanın 4-5 birliği geri atıldı, mahvedildi. Bizden de çok kayıp oldu. Gece ileri hatları gezdik.” şeklinde bahseder.²¹

Bu muharebeler sırasında ölen bir Avustralyalı askerin üzerinde bulunan günlüğe; 25, 26, 27 ve 28 Nisan günleri tasvir edilirken 27 ve 28 Nisan günlerine ilişkin kaydettiği satırlarda şu sözler yazılı idi:

“27 Nisan 1915 Salı, Ne berbat bir gece geçirdik. Türkler vakit vakit bize yirmi adım yaklaştılar, o vakit biz de onlara kurşun yağmuru yağdırdık. Fakat iyi muharip olan Türkler bundan hiç yılmıyorlardı ve daima üzerimize hücum ediyorlardı. Türklerin makineli toplarının ateşi hakikaten öldürücü idi. Bize hiç rahat yüzü vermediler. Bugün pek uzun süren bir gün oldu.

28 Nisan 1915 Çarşamba, burası, arzın üzerinde kurulmuş bir cehennemdir. Düşman, bütün gece hücum etti. Biz de onları püskürtmeye uğraştık. Mütekabil hücumla geçmek için ne vakit ikmal ve takviye efradı alacak idik? Günü her nasılsa geçirdik. Mühimmat ulaşınca kadar olduğumuz yeri muhafaza etmeye mecburuz. Geceleyn çok cephane sarf ettik.”²²

Anzak birliklerinin Türk muhabere hatlarını yarmak için kumsalın etrafındaki yüksek arazinin kontrolünü ele geçirme niyeti açıkça imkânsızdı. Seddülbahir’den ilerleyen İngilizlerle birlikte nihai hedef Kilitbahir platosuna ortak bir taarruz yapma şansı da yoktu. Aksine Anzaklar buldukları noktada çakılıp kaldılar, çıkarma başarısız olmuştu. Sonraki 8 ay boyunca da orada kalacaklardı.²³

57’nci Alayla 27’nci Alay’a 25 Nisan 1915 tarihindeki çıkarma harekâtındaki muharebelerdeki kahramanlıklarından dolayı altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyaları verilmiştir.²⁴ Mustafa Kemal de

²⁰ a.c., s. 50-51.

²¹ İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaş**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 100.

²² **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2005, s. 64.

²³ Peter Hart, **Gelibolu**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s. 143.

²⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, İrade-i Harbiye, 17 Teşrinsani 1331, 22 muharrem

kazanılan başarı sonrasında emrindeki alay komutanlarından üçünü (57'nci Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni (Arıburnu), 27'inci Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker) ve 64'üncü Alay Komutanı Binbaşı Mehmet Servet (Yurdatapan^{25*}), emir subayı Kazım ve Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Beyleri nişanla taltif etmiştir.²⁶

25 Nisan'dan 17 Mayıs 1915 tarihine 19'uncu Tümen Komutanlığı ve Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığını bizzat yöneten Kurmay Yarbay Mustafa Kemal²⁷, Kemalyeri'nden, 12 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği telgrafla 57'nci Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey'e rütbesinin yarıbaylığa yükseltildiğini bildirmiştir.²⁸ Ancak 1 Haziran 1915'ten geçerli olarak yarıbaylığa terfi eden Hüseyin Avni Bey, Arıburnu Muharebeleri sırasında karargâhına isabet eden bir obüs mermisi nedeniyle, 13 Ağustos 1915 tarihinde şehit olmuştur.²⁹

İngilizlerin Arıburnu'nda çıkarma hareketlerine başladığı 25 Nisan'dan 5 Mayıs'a kadar buradaki bütün birliklere, 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal komuta etmiştir. 5'nci Ordu Komutanlığının, 5 Mayıs 1915 tarihli bir emirle gerek Arıburnu gerekse diğer kesimlerdeki savunma birliklerini yeniden düzenlemesi üzerine 17 Mayıs 1915'ten itibaren "*Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı*" sona eren Mustafa Kemal, saat 19:00'da Kemalyeri'nden Arıburnu kuvvetlerini oluşturan birliklere veda mektubunu yayımlamış ve saat 21:30'da karargâhıyla birlikte 19'uncu Tümen karargâhı olarak seçtiği 180 Rakımlı Tepe'nin güneyine intikal etmiştir.³⁰

1334, M/117, M/118.

²⁵ * 1873 yılında İstanbul'da doğan, Çanakkale cephesinde Kumkale, Arıburnu, Anafartalar Muharebelerine katılan Albay Mehmet Servet (1307-P.17), 14 Kasım 1916'da 169'uncu Alay Komutanlığına atanmış ve Makedonya'ya gitmiştir. Bir yıldan fazla orada Karabayı Mıntika Komutanı olarak görev yapmıştır. Bağlı bulunduğu tümenin (5'inci Tümen) Irak'a gitmesi üzerine kendisi de alayı ile birlikte Halep'e gitmiştir. 26 Mart 1918'de esir düşmüştür. 1920'de esareten dönmüş, İnebolu'ya gelerek Millî Mücadeleye katılmıştır. Bkz. **Millî Savunma Bakanlığı Arşivi**, Subay Şahsi Dosyası.

²⁶ Çalışlar, a.g.e. , s. 101.

²⁷ Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2011, s. 100.

²⁸ **ATASE Arşivi**, Tarihçe Koleksiyonu, K:26, D: 220, F: 1-75.

²⁹ F.Rezzan Ünalp, "Çanakkale'nin Kahramanı 57.Alay Komutanı Şehit Hüseyin Avni Bey", **Çanakkale Muharebelerinin İdaresi**, Çanakkale, Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, Ankara Şubat 2015, s. 216.

³⁰ Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 99. Bu mektupta şu satırlar yer

- **Yarbay Şefik (Aker)**

25 Nisan 1915 günü Çanakkale Muharebelerinin kara harekâtı safhası başladığında 19’uncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal ile birlikte öne çıkan diğer subaylar 27’nci Alay Komutanı Yarbay Şefik Aker ve 57’nci Alay komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey’dir. Her iki subay da Manastırlı olup, Harp Okulu’ndan Mustafa Kemal’den önce mezun olmuşlardı.³¹

Şefik Bey’in komuta ettiği 27’nci Alayı diğerlerinden ayıran husus, 25 Nisan sabahı Arıburnu bölgesine yapılan ilk çıkarmayı karşılayan birlik olmasıdır.

1877 yılında Manastır’da doğan Şefik Bey, 1896 yılında Harp Okulunu bitirdikten sonra Teğmen olarak 3’üncü Ordu’da görevlendirildi. 1897 Osmanlı-Yunan Harbinde takım komutanıydı. 1900’de üsteğmenliği atlayarak yüzbaşı oldu, iki yıl gönüllü olarak Yemen’de bulundu. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katıldı. Çanakkale Savaşı başladığında 9’uncu Tümenine bağlı 27’inci Alayın komutanıydı. 25 Nisan 1915’te Arıburnu’na çıkarma yapan Anzak askerleri karşılarında ilk olarak bu alayın bir taburunu buldu.³²

alıyordu: “Muhterem asker arkadaşlarıma, komutaya vedamdır. Bugüne kadar komutası bende bulunan Arıburnu kuvvetlerinin daha büyük birliklerle artarak bugünkü duruma gelmesi sonucu, 3’üncü Kolordu ve Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa’nın emir-komutayı bizzat üstlenmelerini gerektirmiştir. 25 Nisan 1915’ten bugüne kadar geçen 23 gün zarfında hilafet makamının ve saltanatın anahtarı bulunan Çanakkale Boğazını düşürmek amacıyla vatanımıza ayak basan düşmanı komutam altında yaptıkları aralıksız kahramanca taarruz ve hücumlarıyla Osmanlı tarihimizde şanslı bir sayfa açan 19’uncu Tümenim dışında; 27’nci, 64’üncü, 33’üncü, 125’inci Alaylar ve 5’inci Tümenin 13’üncü, 14’üncü, 15’inci Pi-yade ve 5’inci, 7’nci, 9’uncu Topçu alaylarının muhtelif süvari, istihkâm bölükleriyle diğer birliklerin subay ve askerlerine bu dakikada görevimden ayrılırken takdir ve hürmetlerimi bildirmeyi borç sayarım. 23 gün sevk ve idare etmekten dolayı bahtiyar olduğum siz cesur askerlerin Hakk’a yaraşır bir şekilde yaptığınız taarruzlar sayesinde, düşmanın 20 000’i aşkın kuvveti Arıburnu’nda yok edildi. Arda kalanlar, sahilden ancak birkaç yüz metre mesafede donanmasının himayesine sığındı. Bir adım ileri atmak isteyenler süngümüzden geçirilerek mahvedildi. Sizi tebrik ederim. Bütün milletin de sizi tebrik ettiğinden emin olabilirsiniz. Ateşli ve kanlı geçen 23 günlük faaliyetimizin hatırasının samimi ve nezih bir hisle muhafaza edileceğinden eminim. Bugünden sonra 19’uncu Tümenimle sağ kanatta bulunarak zaferin kazanılmasında sizinle ve yeni gelen kuvvetlerimizle omuz omuza çarpışıp düşmanı çiğneyeceğimize dair olan kanaatimi size açıklamaktan mesudum. Allah’ın yardımı üzerimizden eksik olmasın. 19’uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal.” Bkz. **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, s. 99-100.

³¹ **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri**, (Haz. Hülya Tok-er), Ankara, Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, 2014.

³² Oral, **a.g.e.** s. 186.

Çıkarmanın gerçekleşmesinden üç gün sonra, durumun en kritik olduğu bir anda cephedeki bölüklerinin birinden gelen geri çekilme isteğine Yarbay Şefik şöyle yanıt vermişti:

“...Sivritepe’de 33’üncü Alay’dan 3’üncü Bölük Kumandanı (Yüzbaşı) Ahmet Necati Efendi’ye, 28 Nisan 1915 (15 Nisan 331)

Kâğıdınızı aldım. İşgal ettiğiniz mevzii yüzlerce askerimizin kanına bedel zabtolundu. Burada durmak adem-i imkândır (imkânsızdır) gibi tabirat ve mütaalatı (fikir ve yorumu) bir daha görmek istemem. Her neye mal olursa olsun mevziinizi muhafaza edeceksiniz. İcap ederse hepiniz orada gömüleceksiniz. Tahkimatı ikmal edilip o mevzi temin edilinceye kadar her ne maksatla olursa olsun oradan her kim ayrılırsa idam edileceğini kat’i surette ihtar eylerim.

27’nci Alay Kumandanı Kaymakam Mehmet Şefik.”

19’uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal’in Anafartalar Grup Komutanı olması üzerine bu tümenin kumandasını devralan Mehmet Şefik, Çanakkale Savaşı sona erene kadar bu görevi sürdürdü.³³ Bu görevdeyken Galiçya Cephesine gitmiştir. 14 Aralık 1916’da Albaylığa terfi eden ve Millî Mücadele dönemine kadar muhtelif görevlerde bulunan Mehmet Şefik Bey, 57’nci Tümen Komutanlığı vazifesiyle Millî Mücadele döneminde de hizmet etmiş ve İzmir Güney Cephesi Komutanı olarak tayin edilmiştir. 6’ncı ve 7’nci Tümen Komutanlığı da yapan Şefik Bey’e askerlik hayatı boyunca muhtelif madalyalar tevcih edilmiş, ayrıca İstiklâl Harbi’nde gösterdiği kahramanlıklarından dolayı TBMM tarafından İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. Mehmet Şefik Aker, 25 Şubat 1931’de emekli olmuştur. 6 Şubat 1964 tarihinde 87 yaşında İstanbul’da vefat etmiştir.³⁴

- **Binbaşı Hüseyin Avni (Arıburun)**

57’nci Alay Komutanı olan Hüseyin Avni Bey ise 1889 yılında girdiği Harp Okulu’ndan 1892 yılında, Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olmuş ve 15 Mayıs 1892’de, karargâhı Selanik’te olan 3’üncü Ordu, 18’inci Nizamiye Alayı, 3’üncü Tabur 2’nci Bölüğüne

³³ Çanakkale 1915, Özel Sayı, Ankara, Korza Basım, Mart 2010, s. 137.

³⁴ Erdemir, a.g.m., s. 220-221.

atanmıştır. Üç yıl bu birlikte görev yapan Hüseyin Avni Bey sırasıyla, 8 Ağustos 1895'te üsteğmen rütbesine terfi ederek 3'üncü Orduya bağlı Görice 33'üncü Redif Alayı, 4'üncü Bölüğüne; 23 Mayıs 1897'de Priştine 29'uncu Redif Alayı Kurmay Mülhak Subaylığına; 10 Ocak 1898'de yüzbaşı rütbesiyle 38'inci Redif Alayı, 2'nci İştîp Taburu, 1'inci Bölüğüne; 22 Ağustos 1904'te 90'ıncı Nizamiye Alayı 3'ncü Taburuna; 2 Haziran 1908'te binbaşılığa terfi ederek yine 3'üncü Orduya bağlı 17'nci Nizamiye Alayı, 3'üncü Taburuna atanmıştır.

Bu göreve atandığı sırada binbaşılığa terfi eden Hüseyin Avni Bey, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar uzanan süreçte Makedonya'da, dolayısıyla 3'üncü Ordu bölgesinde cereyan eden olaylara tanık olmuş, 17'nci Nizamiye Alayındaki üç yıllık görevini müteakiben 11 Temmuz 1912'de, Üsküp'teki 7'nci Kolordu İdare Heyeti 3'üncü Şube Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu göreve atandıktan çok kısa bir süre sonra, 8 Ekim 1912'de Balkan Harbi başlamıştır.

12 Ocak 1914'te karargâhı Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolorduya 23'üncü Alay Komutan Muavini olarak atanan Hüseyin Avni Bey, daha sonra 1 Şubat 1915'te Çanakkale cephesinde ünlenen 57'nci Alay'a komutan olarak tayin edilmiştir.

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik emrini yayınladığında Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolordu Komutanlığı karargâhı, Kasım 1914'te Tekirdağ'dan Gelibolu'ya taşındı. Kolordu bünyesinde bulunan 7'nci ve 9'uncu Piyade Tümenleri Gelibolu'ya intikal ederken 1 Ocak 1915'te 19'uncu Piyade Tümeni faaliyete geçirildi. Bu tümen 57, 58 ve 59'uncu Piyade Alaylarından oluşuyordu. Bununla beraber, 58 ve 59'uncu Piyade Alayları 6'ncı Kolorduya gönderilince 19'uncu Tümen 9 Şubat 1915'de 72 ve 77'nci Piyade Alaylarının dâhil edilmesiyle yeniden düzenlendi ve 6 Nisan 1915'te yeni kurulan 5'inci Orduya bağlandı.

Hüseyin Avni Bey'in atandığı 57'nci Piyade Alayı anlaşılacağı üzere önce Tekirdağ'da teşkil edilmiş ve alay 22 Şubat'ta alay sancağını almıştı. Alay, 23 Şubat'ta Eceabat (Maydos)'a intikal etti ve iki ay boyunca sıklıkla icra edilen arazi tatbikatlarına katılarak eğitim gördü.

25 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale cephesinde kara muharebe-

lerini başlatan çıkarma harekâtı gerçekleştiğinde; 57'nci Alay, 5'nci Ordu ihtiyatı olan 19'uncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in emrinde muharebelere katılacak ve büyük bir kahramanlık sergileyecektir.

1 Haziran 1915'ten geçerli olarak yarbaylığa terfi eden Hüseyin Avni Bey, Arıburnu Muharebeleri sırasında karargâhına isabet eden bir obüs mermisi nedeniyle, 13 Ağustos 1915 tarihinde şehit olmuştur. Şehit olduktan sonra 30 Kasım 1915'te yayımlanan padişah iradesiyle, 57'nci Alay sancağına altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyası takılmıştır. Hüseyin Avni Bey, bugün Gelibolu Yarımadasında bulunan ebedi istirahatgâhında yatmaktadır.³⁵

3. 6 Ağustos 1915, Suvla (Anafartalar) Çıkarması

25 Nisan'da başlayan çıkarma harekâtıyla hedeflerine ulaşamayan İtilâf Devletleri, bu kez Suvla'dan (Anafartalar) yeni bir çıkarma harekâtında bulunmak üzere hazırlığa başladı. Hamilton, üçüncü cepheyi küçük ve büyük Kemikli burunları arasındaki Suvla kumsalına İngiliz 9'uncu Kolordusunu çıkartarak açmayı planladı. İngiliz Generali Birdwood komutasındaki Anzak Kolordusu da Arıburnu tarafından Conkbayırı'na doğru eş zamanlı olarak taarruza geçecekti.³⁶

6 Ağustos'da başlayan genel harekâta^{37*} Kanlısirt bölgesinin önemi ayrıdır. Burası kaybedilirse Arıburnu Cephesi'nin düşmesi kaçınılmaz idi. Bu amaçla 5'nci Tümene bağlı 15'inci Piyade Alayı, Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın emri ile bölgeyi savunmakta olan Albay Rüştü (Sakarya) komutasındaki 16'ncı Tümen emrine verildi. Tümen komutanının 6/7 Ağustos gecesi bizzat başa geçerek başlattığı ve sabaha kadar sürdürdükleri taarruzda ön hatlardaki 47'nci Alayın Komutanı Binbaşı Tefik ile 15'inci Alay Komutanı Binbaşı İbrahim Şükrü şehit olmuştur. Kanlısirt'ta dört gece ve üç gün durup dinlenmeden yapılan hücumlarda 16'ncı Tümen çok zayıf at vermiş, buna rağmen 16'ncı Tümen Kanlısirt üzerinden geçilerek

³⁵ Millî Savunma Bakanlığı (MSB) Arşivi, Hüseyin Avni Bey'in Şahsi Dosyası.

³⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V.Cilt, III.Kitap, Ankara, Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, 2012, s. 278.

³⁷ * 6-10 Ağustos Arıburnu Muharebelerine Kuzey Grubu Komutanlığı emrinde 19, 16 ve 5'inci Tümenler; 9 Ağustos Birinci Anafartalar Muharebesine Albay Mustafa Kemal'in komutasında 7 ve 12'nci Tümenler, Anafartalar Bölge Komutanlığı ve kısmen de 4'üncü Tümen; 10 Ağustos Conkbayırı taarruzuna Albay Mustafa Kemal komutasında 8'inci Tümen, kanatlarda 4'üncü ve 9'uncu Tümenler katıldı. Bkz. İsmet Görgülü, a.g.e., s. 111.

ve tüm Kuzey Grubunun çökmesine neden olabilecek bir hattı kapamayı başarabilmiştir.³⁸

- **Binbaşı İbrahim Şükrü:**

Çanakkale Cephesindeki muharebeler sırasında askerlerinin şevk ve cesaretini arttırmak amacıyla alay komutanları dahi ön hatlarda çarpışmalara katılmışlardı. Bunun en belirgin kanıtı, Çanakkale'de şehit düşen 15'inci Alay Komutanı İbrahim Şükrü'dür.³⁹

15'nci Alay Komutanı olan Binbaşı İbrahim Şükrü, Selanik'te doğmuştu. Harp Okulu'ndan 13 Mart 1895'te teğmen rütbesiyle mezun olmuş, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi başladığında üsteğmen rütbesine terfi etmişti. Yaklaşık bir ay süren harp başladığında Manastır'daki 3'üncü Orduya bağlı 41'nci Redif Alayı 2'nci Nevrekop^{40*} Taburu 2'nci Bölüğüne atanmıştı.⁴¹

İbrahim Şükrü doğduğu topraklarda cereyan eden bu harp sırasında görev yaparken Mustafa Kemal henüz Manastır Askeri İdadisinde öğrencidir. Mustafa Kemal'in, "*Yaşımın küçük olmasına rağmen bu savaşa katılmayı çok istemiştim. Az daha gönüllü müfrezelerin arasına katılıp gidecektim.*" diye andığı 1897 yılında cereyan eden Osmanlı-Yunan Harbi, ülkenin her tarafında olduğu gibi Manastır'da da heyecan yaratmıştı. Manastır o dönemde Makedonya'da Pizren, Üsküp ve Debre sancaklarının vilayet merkeziydi.⁴²

İbrahim Şükrü 10 Mart 1914'te, Trakya'daki 2'nci Kolordu 5'nci Tümen 15'inci Alay'a Komutan Muavini olarak atanmış, bu görevindeyken 24 Nisan 1915'te Çanakkale cephesinde yaralanmıştı. 29 Mayıs 1915'te tekrar görevine dönen Binbaşı İbrahim Şükrü, Conkbayırı Muharebeleri sırasında, 7 Ağustos 1915 günü şehit düşmüştür.⁴³

³⁸ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, 2012, s. 313-318.

³⁹ **Atlas Dergisi Çanakkale Muharebe Alanları Gezi Rehberi**, İstanbul, Doğan Yayınları, Mart 2012, s. 66.

⁴⁰ * Osmanlı döneminde Selanik Vilayetine bağlı Serez sancağının bir kazasıydı. 1913 Balkan Harbinden sonra Bulgaristan'a dâhil olmuştur.

⁴¹ **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri**, s. 241.

⁴² **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, (Haz. Hüseyin Tosun), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s. 17-18.

⁴³ **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri**, s. 241.

4. Mustafa Kemal'in Anafartalar Grup Komutanlığına Atanması

Çanakkale kara muharebelerinin ikinci safhasında İngilizlerin Anzak Kolordusu Arıburnu cephesine 6 Ağustos'ta taarruza başlayıp Kocaçimen ve Conkbayırı Platosunu elde etmeye çalışması üzerine Türk tarafında 9'uncu Tümenin ardından sırayla 4 ve 8'inci Tümenler Kuzey Grubuna gönderilmişti. Tehlikenin aynı zamanda Anafartalar bölgesinde baş göstermesi üzerine 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, gerekli kuvvet kaydırmalarını sağlayacak emirlerini hızla uygulamaya başladı. Önce Saros Grubundan bir alayın yola çıkarılmasını emretti. 7 Ağustos 1915 sabahı, Asya Grubu Komutanı General Mehmet Ali'ye birinci hatta bulunmayan bütün taburların Arıburnu bölgesine yetişmek üzere Çanakkale'ye sevk emri verildi. Ayrıca 7 Ağustos 1915 günü saat 07:00'de verdiği emirle, Saros Grubu Komutanı (16'ncı Kolordu Komutanı) Albay Feyzi (Beylerbeyli Ahmet Feyzi) Anafartalar'a yanaşmakta olan birliklerle beraber kendisinin de zaman kaybetmeden Anafartalar bölgesine yetişmesi gerektiğini bildirdi. Yine aynı gün, Güney Grubu Komutanlığına verilen bir emirle, 2'nci Kolordu Komutanı Mirliiva Faik Paşa'nın (Köprülülü) Saros Grubu Komutanlığı görevini almak üzere hemen Gelibolu'ya hareketi bildirilmekteydi. Böylece Albay Feyzi'nin Anafartalar Grubu Komutanlığına gitmesinden boşalan yer doldurulmuş bulunuyordu.

Saros Grubu Komutanı 7 Ağustos günü saat 01:40'da 5'inci Ordu'dan aldığı emir gereği, 7'nci Tümenin (Komutanı Albay Halil) 20'nci Alayının hemen yola çıkmasını ve 21'nci Alayın bunu izlemesini emretti.^{44*} 20'nci Alay saat 05:45'te yürüyüşe geçebilmişti. 12'nci Tümenin (Komutanı Yarbey (Tümg) Mehmet Selahattin Adil) alayları kıyıya dağılmış olduklarından yürüyüş için toplanmaları zaman almıştı.

Saros Grubu Komutanı Albay Feyzi, saat 14:00'te Yalova dolayında bulunan 5'inci ordu Karargâhına geldiğinde Ordu Komutanı

⁴⁴ * 20'nci Alay Komutanı Yarbey Mehmet Halit ve 21'nci Alay Komutanı Yarbey Yusuf Bey Birinci Anafartalar Muharebeleri sırasında, 9 Ağustos 1915'te şehit düşmüşlerdir. Büyük Anafarta Köy Mezarlığında mezarları yan yana bulunan iki alay komutanı ile 57'nci Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey dışında Çanakkale Cephesinde şehit olan diğer 12 Alay Komutanının mezar yeri bilinmemektedir.

bizzat 8 Ağustos 1915'te 7 ve 12'nci Tümenlerle birlikte Anafartalar doğrultusunda taarruz edilmesini, bu nedenle Kocaçimen ve Anafartalar bölgesinin kendi emrine verildiğini bildirdi.⁴⁵

Bu emre göre Albay Feyzi Bey'in, Kocaçimen Tepesi-Düztepe hattındaki Yarbay Cemil (Conk) ve Yarbay Wilmer'i komutası altına alarak 8 Ağustos günü taarruza geçmesi gerekiyordu. Albay Feyzi Bey ve diğer iki komutan, uzun bir yürüyüşün ardından, dinlenmeden, üstelik gecenin karanlığında girişilecek taarruzun askerin kırılmasına yol açacağını ve iyi sonuç alınamayacağını düşünerek 9 Ağustos sabahı taarruza geçmeye karar verdi. Bunu öğrenen Ordu Komutanı, 8 Ağustos akşamı Albay Feyzi Bey'i görevden aldı. Aynı gece saat 21:45'te Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa'ya telefonla, emrindeki 19'uncu Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'in Anafartalar Grup Komutanlığına atadığını bildirdi.⁴⁶

5'nci ordu Komutanı, Kocaçimen Tepe-Conkbayırı hattının önemini anlamıştı. Liman von Sanders'in ve Türk komutanlarının ana düşüncesi 9'uncu İngiliz Kolordusu'nun Anafartalar kesimine yaptığı taarruzları durdurmak; Damakçılık Bayırı-Mestantepe çizgisini ele geçirip Kocaçimen Tepe'nin emniyetini sağlamak ve İngiliz Anzak Kolordusuyla 9'uncu Kolordunun birleşmesine engel olmaktı.⁴⁷

9 Ağustos günü cereyan eden ve tarihe Birinci Anafartalar Muharebesi olarak geçen savaş sonucunda İngiliz birlikleri yenilerek Tuzgölü önündeki Mestan Tepe sırtlarına çekildi. Bu muharebelerde ön hatta taarruz eden alayların komutanları, 20'inci Alay Komutanı Yarbay Mehmet Halit ile 21'inci Alay Komutanı Yarbay Yusuf Ziya şehit oldu.

Suvla Koyunda İngilizlere karşı inisiyatif ele geçiren Mustafa Kemal'in hedefinde artık Conkbayırı'nı düşmandan temizlemek vardı. Çünkü Conkbayırı düşman elinde kaldıkça düşünülen tehlike bertaraf edilmiş sayılmazdı. Bundan dolayı Anafartalar Grup Komutanı Kurmay Albay Mustafa Kemal, 12'nci ve 7'nci Tümenlerle başladığı taarruzu durdurarak Conkbayırı tarafında tedbir almaya karar verdi. Tümenlere kazandıkları hattı tahkim ederek elden çıkarmamaları

⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, s. 369-371

⁴⁶ Fahri Belen, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri, Cilt: 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964, s. 223-225

⁴⁷ Mütercimler, a.g.e., s. 566.

gereğini bildirdi ve önce Çamlıtekte'ye oradan da Conkbayırı'na 8'inci Tümen Karargâhına gitti.⁴⁸

10 Ağustos günü Conkbayırı'nın geri alınması için baskın tarzında başlayan Türk süngü taarruzu, Mustafa Kemal'in 25 Nisan'daki cesur kararından sonra ikinci kez başrol oynadığı ve savaşın sonucunu tayin eden taarruz olmuştur. 9-10 Ağustos gecesi Hamilton'un birliklerini yerinde tespit eden Mustafa Kemal, takviye olarak gelen 8'inci Tümeni 10 Ağustos sabahı karanlıkta, saat 04:30'da sadece süngü kullanarak hücumu geçirdi. Mustafa Kemal bu taarruzu bizzat başında bulunarak idare etmişti.⁴⁹

Baskın tarzında cereyan eden taarruz sonucunda Türk tarafının kazandığı başarı, İngiliz komuta heyetinde değişikliğe gidilmesine sebep oldu. Müttefik birliklere komuta eden İngiliz 9'uncu Kolordu Komutanı General Stopford görevden alındı. Ancak General Hamilton hala taarruz için planlar yapmakta, birlikleri yeni gelen kuvvetlerle takviye etmekte idi. Ancak 21 Ağustos günü cereyan eden İkinci Anafartalar Muharebesi'nde İtilâf Devletleri hedefledikleri tepeleri ele geçiremediler. 22 Ağustos günü taarruzlarını tekrarladılarsa da Türk hatları önünde başarısızlığa uğradılar. Bu tarihten sonra bölgedeki muharebeler lağım muharebelerine dönüştü. İtilâf Devletleri için Çanakkale'de tutunabilmek artık çok zordu. Ekim ayında Hamilton görevden alındı, ancak birlikler kaldı. İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener giderek sevimsizleşen manzarayı bizzat incelemeye gitti ve geri çekilmenin kaçınılmaz olduğu sonucuna vardı. Türkler, Avrupalı istilacıları cansiperane bir şekilde savaşmışları Çanakkale'de püskürtebilmişler, Boğazı geçmelerine izin vermemişlerdi.⁵⁰

Sonuç

Çanakkale Muharebelerinde savaşan çok sayıda komutanın doğum yerlerine, ilk öğrenimlerini gördükleri okullara, görev yaptıkları kıta ya da karargâhlara bakıldığında Balkan coğrafyasında, çoğun-

⁴⁸ Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, Ankara, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2011, s. 31-34.

⁴⁹ Yılmaz Tezcan, "06-10 Ağustos 1915 Anafartalar Muharebeleri'nin Kazanılmasında Anafartalar Grup Komutanı Kur.Alb. Mustafa Kemal'in Ayak İzleri ve Komutanlık Sanatı", **100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2015, s. 214.

⁵⁰ Keith Robbins, **I. Dünya Savaşı**, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, Eylül 2005, s. 52-53.

luğunun Makedonya topraklarında doğmuş, yetişmiş ya da Balkan Savaşları öncesinde ya da savaş sırasında Makedonya’da çeşitli birliklerde görev yapmış subaylar olduğu görülmektedir. Bu subayların pek çoğunun müteakiben Kurtuluş Savaşında önemli görevler üstlendiği bilinmektedir.

Nitekim bu subaylardan Çanakkale Muharebelerinde alay ve daha üst seviyedeki birliklere komuta eden sadece Makedonyalı komutanlar incelendiğinde başta Mustafa Kemal (Atatürk) olmak üzere, Çolak Faik Paşa, Mehmet Şefik Aker, Mehmet Nuri Conker, Ahmet Zeki Soydemir, Şükrü Naili Gökberk (Korgeneral, 6 Ekim 1923’te kolordusu ile İstanbul’a girdi), Ahmet Rıza, Recep Vehbi, Salih Ulvi Sezer (İnebolu-Çankırı Hat Komutanı), Ziya Vehbi (Akşehir Hat Komutanı), yine Manastırlı olup Çanakkale’de Kerevizdere ve Domuzdere Bataryaları Komutanlığı ve aynı zamanda 13’üncü Topçu Alay Komutanlığı Vekilliği görevlerinde bulunduktan sonra Kafkas Cephesi ve Gazze Muharebelerine katılan, ancak rahatsızlığı nedeniyle İstiklâl Harbi döneminde Anadolu’ya geçemeyen Binbaşı Mehmet Necip İbar’ın isim ve künye bilgilerine rastlanılmaktadır.⁵¹

1915 yılına gelindiğinde İngilizler Çanakkale’de ‘*kötü komuta edilen ve kötü yönetilen*’ bir ordu ile karşılaşacaklarını düşünmüşlerdi. Oysa muharebede bölük, tabur, alay, tümen ve kolordu seviyesinde çok atılgan, savaşın sevk ve idaresinde çok yetenekli subaylar, dayanıklı bir ordu ile karşılaştılar. Binbaşı Mahmut Sabri tabur, Yarbay Şefik ve Yarbay Kadri alay, Albay Halil Sami ve Yarbay Mustafa Kemal tümen, Esat Paşa kolordu seviyesinde komuta kademesinin başarılı birer örnekleriydi. Öte yandan Türkler savaşın ne olduğunu Balkan Savaşlarının çetin muharebe okulunda öğrenmişlerdi.⁵²

Çanakkale Cephesinde itibar tartışmasız biçimde Mustafa Kemal’indi.⁵³ Nitekim henüz 34 yaşında olan bir subayken 6-7 senede yarbaylıktan başkumandanlığa çıkan yolu, aldığı yerinde ve cesur kararlarla kendisi açmış olan, üstün komutanlık nitelikleriyle her devirde yüksek vasıfta komutan olarak tanımlanan Mustafa Kemal, Çanakkale’den sadece dört yıl sonra Milli Mücadeleyi başlattığında

⁵¹ Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri, Ankara, Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, 2014.

⁵² Erickson, a.g.e., s. 100.

⁵³ Robbins, a.g.e., s. 53.

Türk halkı ve ordusu onun peşinden gitmekte hiç tereddüt göstermedi.⁵⁴

Çanakkale’de kazanılan zaferde personel ve ikmal ihtiyaçlarının sevk ve idaresindeki başarının yanı sıra Türk askerinin dayanıklılığı, komuta kademesinin tecrübeli ve iyi eğitilmiş olması, muharebeyi cepheden yönetmiş olmalarının önemi büyüktür.⁵⁵ Oysaki Balkan Savaşları 1913 ortalarında sona erdiğinde Edirne’nin batısındaki Osmanlı toprakları tamamen elden çıkmıştı. Selanik’in savaştan teslim edilmesi, Edirne Kalesi Komutanı Şükrü Paşa’nın büyük çaba ve soğukkanlılık göstermesine karşılık Osmanlı Devleti’nin Kırklareli-Edirne-Meriç sınırını koruyamaması, doğal olarak öteki vilayetlerin kaybı devlet için çok acı olmuştu. Balkan Savaşı’nın acı bir tezahürü olarak yaşanan kaçış, hiç şüphesiz bu subayların kendilerinde vatan topraklarının ne kadar kıymetli ve savunulmasının ne kadar kutsal bir görev olduğu duygusunu güçlü kılmıştır. Bunu da Türk İstiklâl Harbi’ne katılan, Atatürk’ün yakın çevresindeki Balkan kökenli komutanların dirayetinde izlemek ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarında bulmak mümkündür.⁵⁶

Anadolu için göçün ve göçmenlerin toplumsal ve kültürel etkisi büyük olmuştur. Osmanlı Devleti’nin nüfus yapısının değişmesinin yanı sıra göçmenler toplumsal ve kültürel değişimi de beraberinde getirmiş, ayrıca ekonomik etkinliği, özellikle tarımı hareket geçirmişlerdi. Bunlar arasında iyi eğitilmiş, varlıklı ailelerin çocukları da vardı. Beraberlerinde sadece daha gelişmiş bir eğitim düzeyini değil, aynı zamanda yitirdikleri toprakları yeniden ele geçirmeye yönelik şiddetli bir arzuyu da getirdiler. Bu durum bazı ideolojilerde ve yeni

⁵⁴ Oral, a.g.e., s. 345.

⁵⁵ Erickson, a.g.e., s. 102. Balkan Savaşları sırasında farklı sınıfların müşterek hareketini idare etmesi beklenen korgeneral ve tümgeneral ya da daha alt rütbeli komutanların büyük birlik komuta edecek ve muharebe şartlarında karargâhlarda kurmaylık yapacak tecrübe ve bilgileri henüz gelişmemişti. Kara kuvvetlerinin iç güvenlik hareketinde bolca kullanılmış olması, pek çok subayın komuta kariyerlerini büyük birlikler yerine müfreze şeklinde örgütlenmiş görev kuvvetlerinde geçirmelerine sebep olmuştu. Barış zamanı hazırlıkları kapsamında büyük birliklerin katıldığı manevralar, tatbikatlar ve harp oyunlarının icrasına ancak 1908 sonrası başlanması da komutanların büyük birlik ve sevk ve idaresindeki yetersizlerinin sebeplerindendi. Bkz. **Osmanlı Askerî Tarihi 1792-1918**, (Edit. Gültekin Yıldız), İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 57.

⁵⁶ F.Rezzan Ünalp, “Balkan Savaşlarına İlişkin Örneklerle Askerî ve Psikolojik İncelemeler”, **100.Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilâflı Duruşlar**, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 815.

toplumda belirli bir konum ve saygınlık edinme dürtüsünde ifade-sini buldu. Kısacası göçmenler, Anadolu'nun geleneksel toplumsal yapısını kökten değiştirmiş ve ulus devlet de dâhil olmak üzere yeni toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştı. Bu önemli toplumsal ve siyasal dönüşüm, halkı yeni bir siyasal kimlik benimsemeye hazırlamıştı. Bu süreç, 1923 yılında ulusal Türk devletinin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu sadece bir asır sürmüş bir nüfus hareketinin sentezinden ibaret değildi. Ulusal Türk devleti, ortak bir tarihsel, kültürel mirasa ve geleceğe yönelik hedeflere dayanan yeni bir siyasal kimlik ve aidiyet duygusundan doğmuş, ayrıca bunları pekiştirmişti.⁵⁷

Türk Milleti için en büyük aydın kaybının yaşandığı Çanakkale Cephesinde Türk Ordusu kara harekâtının başladığı 25 Nisan 1915'te 6 tümenle 90 bin askerle muharebelere girdi, savaşın ilerleyen zamanlarında bu sayı 6 tünden 21-22 tümene, asker sayısı ise 500 bine ulaştı.⁵⁸ Bu muharebelerde İtilâf Devletlerinin Türklerin imparatorluğunun payitahtına Boğazlardan donanma ile geçerek zafer kazanmaları bir hayal olarak kalırken, Türk Milleti Çanakkale'de aradığı kahramanını, Mustafa Kemal'i bulmuş, genç subay yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bir seferin akıbetine ve bir milletin mukadderatına tesir etmiştir.

Yabancı bir subayın gözlemiyle örneklemek gerekirse Anafartalar Muharebesinde Mustafa Kemal'in kumandasında bir tümene (9'uncu Tümen) ve daha sonra bir kolorduya (16'ncı Kolordu) komuta eden Alman Albay Hans Kannengiesser onu şöyle tanımlıyordu: *"Berrak düşünen, ne istediğini bilen, etkili, sükûti bir kişiliğe sahipti. Buna uygun olarak çok az konuşurdu ve soğukluğa varmamakla birlikte daima ketum ve münzeviydi. Bedensel olarak çok sağlam gibi görünmüyordu. Hem askerlerinin hem de kendinin tüm denetimini elinde tutmasını sağlayan, görünüşe bakılırsa sahip olduğu azim dolu enerjydi."*⁵⁹

⁵⁷ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s.188-191.

⁵⁸ Levent Ünal, "Çanakkale Savaşında Çıkarma Harekâtı ve Savunma Tertibi", **100'üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, Gnkur. ATASE D.Bşk.İği Yayınları, 2015,s.13.

⁵⁹ George W. Gawrych, **Genç Atatürk**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, Doğan Yayınları, Kasım 2014, s. 75.

Çanakkale Muharebeleri genel olarak değerlendirildiğinde elde edilen netice, doğal olarak Rusya'nın müttefikleriyle doğrudan ilişki kurmasının, Fransa ve İngiltere'den gelecek silah, mühimmat ve diğer yardımların önünü keserek, Çarlığı gittikçe ağırlaşan iç sorunlarına mahkûm etti. Çarlık Rusya'sı kendisine biçtiği tarihî role doğru hareketlenmek için gerekli gücü toparlayamadı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirmek hedefine izin verecek iç istikrar şartlarından yoksun bırakıldı. Bu sonucun ortaya çıkmasında Türklerin Çanakkale ve Kafkasya cephelerindeki direnişlerinin rolü büyük olmuştur.

EKLER

Ek 1: Anafartalar Grup Komutanı Kurmay Albay Mustafa Kemal
ve Arkadaşları

Ek 2: Mareşal Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK (Selanikli)
(ATASE Arşivinden)

Ek 3: Albay Mehmet Şefik Aker (Manastırlı)
(Lokman Erdemir ve Haluk Oral Arşivinden)

Ek: 4: Şehit Binbaşı Hüseyin Avni Arıburun (Manastırlı)
(*ATASE Arşivinden*)

Ek 5: Korgeneral Şükrü Naili Gökberk (Selanikli)
(*ATASE Arşivinden*)

Ek 6: 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa–19.Tümen K. Kur. Alb.
Mustafa Kemal ve Diğer Subaylar
Çanakkale-1915 (*ATASE Arşivinden*)

ÇANAKKALE DENİZ VE KARA MUHAREBELERİNE KATILMIŞ OLAN YARBAY SELAHADDİN ADİL BEY'İN MEKTUPLARI ÜZERİNDEN ÇANAKKALE SAVAŞI'NI DEĞERLENDİRMEK

Muzaffer ALBAYRAK*

Giriş

100. yılı içinde bulunduğumuz Çanakkale Muharebeleri, hiç şüphe yok ki I. Dünya Savaşı boyunca en fazla dikkat çeken ve sonuçları itibarıyla savaşa en fazla tesir eden cephelerden biri olmuştur. Bu itibarla Türk ve dünya tarihi açısından büyük bir önem taşıyan Çanakkale Muharebelerine dair gerek İngiltere ve Fransa'da ve gerekse Türkiye'de ve müttefiki olan Almanya'da çok sayıda eser yayınlanmıştır. Bu eserler arasında, ülkelerin savaşa ait resmi harp tarihleri olduğu gibi, savaşı bizzat yaşamış asker ve sivillerin anlatımlarını içeren mektup, günlük ve hatıratlar da vardır.

Harb tarihi kitapları ve hatıratlar, yaşanan tarihî olayın ardından sonuçları görüldükten sonra yazılmışken, mektuplar ve günlükler savaşın sıcak atmosferinde, ne olacağının belirsiz olduğu günlerde, insanî duygular, günlük hayat gaileleri, kişisel veya ailevî sorunlarla mücadele edildiği bir zamanda yazılmış, savaşın insanî yönünü öne çıkarması açısından çok daha değerlidir.

Bu çalışmamızda Çanakkale Muharebelerinde önemli mevkilerde üst düzey komutanlıklarda bulunmuş bir subay olan Selahaddin Adil Bey'in (Paşa) mektupları üzerinden Çanakkale Savaşı'nı değerlendirmeye çalışacağız.

* Araştırmacı – Başbakanlık Osmanlı Arşivi, e-mail: albayrak.muzaffer@gmail.com

Selahaddin Adil Bey Kimdir?

Selahaddin Adil, 1882'de İstanbul'da doğdu. Babası Tersane Nazırı Adil Paşa'dır. 1899'da Harp Okulu'ndan teğmen olarak mezun olup, aynı yıl Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne (Harp Akademisi) girdi ve 1902'de kurmay yüzbaşı olarak 5. Ordu'ya tayin edildi.

Selahaddin Adil askerlik hayatı boyunca, 31 Mart İsyânını bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nda, Trablusgarp Savaşı'nda, Balkan Harbi'nde, I. Dünya Savaşı içinde Çanakkale Muharebelerinde ve Doğu cephesinde tümen ve kolordu komutanı olarak bulundu. İstiklâl Savaşı'nda 2. Kolordu Komutanı olarak güney ve batı cephelelerindeki muharebelere katıldı ve bu sırada Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi etti.

Mayıs 1922'de Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı oldu. Bu görevi üzerinde olduğu halde Kasım 1922'de İstanbul Komutanlığı'na tayin edildi. Bu görevdeyken 2 Ekim 1923'te İtilaf Devletleri temsilcileriyle yapılan mutabakat metni ile beş sene süren işgal döneminin bitişine ve İstanbul'un geri alınmasına tanıklık etti.

Selahaddin Adil Paşa, İstanbul Komutanlığı görevinin sona ermesi üzerine Ekim 1923'te kendi isteğiyle emekliye ayrılarak ticaretle meşgul oldu. 1950-53 arasında Demokrat Parti'den milletvekilliği yaptı. 1961'de vefat etti.

Selahaddin Adil Bey'in Mektupları

Yarbay Selahaddin Adil Bey, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanlığına tayin olunarak 19 Ağustos 1914'te vazifeye başlamıştı. Müstahkem Mevki Komutanı olan Albay Cevat Bey (sonradan Paşa) da görevine birkaç gün önce 10 Ağustos'ta başlamıştı.

Çanakkale Boğazı'nın savunmasını üstlenen bu iki komutan, 18 Mart Deniz Zaferi'ne kadar son derece gayretli ve uyumlu çalışmalarıyla Çanakkale'yi düşman gemilerine kapatmışlardı.

Selahaddin Adil, yeni evlenmişti ve eşini İstanbul'da ailesiyle bırakarak Çanakkale'ye gelmişti. Eşini ve bu arada doğan kızını 1915 Ocak ayı içinde yanına alabilmişti. Ancak kısa bir süre sonra başlayan Boğaz Harbi dolayısıyla eşini tekrar İstanbul'a göndermek zorunda kalmıştı.

Selahaddin Adil, Mayıs 1915'te Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanlığından ayrılarak Seddülbahir cephesindeki 12. Tümen komutanlığına tayin edildi. Selahaddin Adil tümeniyle Seddülbahir cephesindeki muharebelere katıldı. Temmuz 1915'te cephe gerisine alınarak Saros bölgesine gönderildi. Ancak 6 Ağustos'ta Anafartalar çıkarması üzerine 12. Tümen acilen Anafartalar'a nakledildi. Anafartalar'da zafer kazanılmasından sonra Eylül 1915'te görev yeri değiştirilerek Seddülbahir cephesinde bulunan 13. Tümen komutanlığına tayin olundu. 13. Tümen Ekim ayında cepheden geriye alınarak önce Şarköy'e sonra da Keşan'a nakledildi ve Selahaddin Adil Bey'in Çanakkale'deki vazifesi sona erdi.

Bildirimizin konusunu teşkil eden Selahaddin Adil Bey'in Ağustos 1914 - Ekim 1915 tarihleri arasında eşine yazmış olduğu mektuplar, 2007 yılında oğlu Semuh Adil'le birlikte yayına hazırlanmış olduğumuz "Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar" isimli kitaba dâhil edilen 40 mektup içinden harbe dair olanlarından seçilmiştir.

Selahaddin Adil, bir yıl önce evlenmiş olduğu eşine yazmış olduğu mektuplarda, içinde buldukları harbe ve harbin sıkıntılarına çok fazla değinmemiştir. Yazmış olduğu 40 mektuptan, Çanakkale Muharebelerine dair bilgi veren, Selahaddin Adil'in savaşa dair düşünce ve görüşlerini içeren mektuplardan konumuzla alakalı bölümleri buraya dâhil ettik.

1

28 Ağustos 1914 / Çanakkale'den

Sevgili Sîr!¹

...İngiliz donanması medhalde (Boğaz girişinde) dolaşiyor. Kısmen top başında bulunuyoruz. Öyle gürültülü yere kolay kolay seni getiremem. Fakat muvakkat birkaç gün gelir oturur yine avdet edersin.

...Buradaki rahatımı soruyorsun. Doğrusu hiç rahat değilim. Kışlada kaldığımdan rahat olmak mümkün değil. Telefon zır zır, gündüz dinmez, gece dinmez çalar. Sivrisineklerden doğan vızıltılar da caba! Elim, yüzüm hep sivrisinek yarası oldu.

¹ Selahaddin Adil Paşa mektuplarında, adı Sîret olan eşine kısaca "Sîr" diye hitap ediyor. (M.A)

İlk dört-beş gün ekmek-peynir ile geçindik. Şimdi çok şükür yemek meselesini intizama koyduk.

Gözlerinden öper, cümleye selam ederim. Sevgili Sîr'im

Selahaddin Adil

Bu mektup, 14 Ağustos'ta Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanlığına tayin olan Selahaddin Adil'in Çanakkale'den yazmış olduğu ilk mektuptur.

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak yapmasına rağmen, silahlı tarafsızlığını ilan etmiş, Seferberliğini başlatmıştı. 10 Ağustos'ta iki Alman gemisi Goeben ve Breslau Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gelmiş, onları takip eden İngiliz gemileri Boğaz'dan geçemeyerek, Boğaz önünde beklemekteydi.

2

4 Ekim 1914 / Çanakkale

Sevgili Sîr!

Malum ya! Boğaz kapandığından dolayı postalar muntazaman işlemiyor. Mektup da yazamıyorum. Dün bir kartpostalını aldım, teşekkür ederim. Bu mektubumu yazıp veriyorum. Bakalım sana ne vakit gelir.

Sana müjde! Harbiye Nezareti'nden emir geldi, mektuplar açık olmayacak. Binaenaleyh başka vasıtaya hacet kalmadı.

Boğazı kapattığımız için biraz daha rahatız.

Çocukların gözlerinden öperim. Cümleye, Arife Hanım'a da selamlar. Yanaklarından öperim.

Selahaddin Adil

26 Eylül 1914'te keşif için Boğaz'dan çıkan Osmanlı Donanmasına mensup Akhisar Muhribi'nin Boğaz haricinde bekleyen İngiliz gemilerince engellenmesi üzerine, 27 Eylül 1914'te Boğaz'da açık tutulan geçit mayın döşenerek kapatılmıştı. Böylece savaş gemilerine kapalı olan Boğaz, ticaret gemilerine de kapatılmış oldu.

Seferberlik dolayısıyla posta işlerinde uygulanan sansür sebebi-

le mektuplar açık olarak gönderilmekteydi. Bu yüzden Selahaddin Bey eşiyle olan mahrem mektuplaşmalarını İstanbul'a giden tanıdıklarla yapmaktaydı. Bu mektuptan anlaşılıyor ki Harbiye Nezareti mektupların kapalı olarak gönderilmesine izin vermiş. Bu haberi bir müjde olarak ifade etmesi, açık mektup göndermekten dolayı duydukları rahatsızlığın göstergesi.

3

29/30 Ekim 1914 / Çanakkale

Sevgili Sîr!

Bu gece sana gelmek üzere mezuniyet (izin) alıp gemiye bindikten yarım saat sonra tekrar vazife başına avdete (dönmeye) mecbur oldum. Cenab-ı Hakk milletimize muvaffakiyet versin.

Tehlikeli anında yanında bulunmayı ne kadar arzu ettiğimi ve seni müteselli etmeyi ne kadar istediğimi bilemezsin. Fakat mukadder değılmış. Seni Cenab-ı Hakk'a emanet ederim.

Selahaddin Adil

Selahaddin Adil Bey, eşi Siret Hanım'ın doğumu yaklaştığından, izin alıp İstanbul'a gitmek üzere bindiği vapurdan, aldığı haber üzerine inerek görevinin başına dönmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti'ni fiilen savaşa sokan bir hadise zuhur etmişti. Osmanlı donanması Alman Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarını bombalamıştı. Bu hadise üzerine Müstahkem Mevki Komutanlığı bütün izinleri kaldırıp teyakkuza geçmişti.

Eşinin doğumunda yanında olmak isteyen Selahaddin Bey, üzüntüsünü gizlememekle birlikte, içinde bulunulan durumdan milletin muvaffakiyetle çıkması için dua etmektedir.

4

31 Ekim 1914 / Çanakkale

Sevgili, hakikatli Sîr!

...Bugün hem Kurban Bayramı hem donanmanın ilk muvaffakiyet haber-i beşareti (müjdeli haberi) alınan bir gün idi.

Öğleden sonra 1'de telefon geldi. Hayırlısı ile kurtulduğunu ve

Behice'nin² tevellüdünü (doğduğunu) haber veriyordu. Artık bendeki sevinci görme! Ne çare ki yanında değilim. Ne yapalım vaziye-
tin tebeddülâtı (değişmesi) beni alıkoydu. Şimdilik ne vakit gelebileceğimi tahmin edemem.*

Selahaddin Adil

Kurban Bayramı'na denk gelen 31 Ekim 1914'te Selahaddin Adil iki müjdeli haber aldığından bahsediyor.

Bunlardan ilki Osmanlı Donanmasının ilk başarı haberi, yani Karadeniz Baskını'dır. Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na sokan bu hadisenin Çanakkale Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı tarafından "müjdeli bir haber" olarak tanımlanması, gerek bugün üzerinde çok tartışılan bu olayın ve gerekse genel olarak "Osmanlı Devleti harbe girmeli miydi" hususunda yapılan tartışmalara karşılık o zamanki algıyı göstermesi açısından önemlidir.

İkinci müjdeli haber Karadeniz Baskını haberi yüzünden gidemediği İstanbul'da 31 Ekim'de eşinin doğum yaptığı ve bir kız çocuğunun dünyaya geldiği haberidir. Selahaddin Adil, doğum yapan eşini ve kızını görmek için ancak Kasım ayı sonunda İstanbul'a izinli olarak gidebilmiştir.

5

3 Mart 1915 / Hacıpaşa Çiftliği

Sîr!

Ne şekilde hareket edeceğin hakkındaki fikrimi sana evvelce de söyledim. Bu harp memleketlerin hayat-memat meselesi olduğundan ne kadar süreceği malum değil. Herkes düşmanı sonuna kadar vurmaya karar vermiştir. Fikrim şu:

1- Buradan düşman geçtiği halde, İstanbul da taht-ı emniyette (güven içinde) olmamakla beraber, herkesin başına ne gelirse bana da deyip gidersiniz.

2- Veya şimdiden içerilerde; Bayramiç, Karesi, Balıkesir gibi bir yere göndereyim.

Benimle beraber buldukça bittabi ara sıra haber almakla be-

² * Selahaddin Adil'in yeni doğan kızı. (M.A)

*raber sizin ve yavrumun bedenene ve benim fikren meşgul olmamak-
lığım pek tabii.*

*Ben İstanbul'a gitmeni ve fakat İstanbul'da kalmayıp yengem ve
çocuklarla birlikte Eskişehir'e çekilmelerini tercih ediyorum.*

*İstanbul'a git fakat orada kalmayın, mektubumu pedere, yengeme
göster. Hemen bir an evvel Eskişehir'e ismi aklıma gelmeyen beyin
yanına gidiniz.*

*Daha bir-iki gün için burada tehlike yok. Bugün akşama doğru
Kale'ye inerek eşyaları hazırlayıp ilk vapurla İstanbul'a gidersiniz.
Fakat dediğim gibi orada kalmayıp Bursa'ya, Eskişehir'e, neresi
olursa dâhili bir yere gidiniz.*

*Anadolu'ya geçmenize ağabeyim veya yengem razı olmazsa sen
yalnız Üsküdar'dakilerle beraber hareket et.*

Selahaddin Adil

Selahaddin Adil'in mektupları içinde en çarpıcı ifadelerin yer aldığı mektup budur.

Selahaddin Adil, Ocak 1915'te Çanakkale'de bir ev tutarak eşi ve kızını yanına almıştı. Ancak 19 Şubat 1915'te İngiliz-Fransız müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'na taarruz etmesi üzerine, Boğaz'ın savunmasından sorumlu olan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, savaşı idare etmek için bütün Boğaz'ı net olarak gören Çanakkale şehrinin 10 km. güneyindeki Hacıpaşa Çiftliği'nde karargâh kurmuştu. (Hacıpaşa Çiftliği, günümüzde 18 Mart Üniversitesi yerleşkesi içinde bulunmaktadır).

Selahaddin Adil, hemen her gün düşman donanmasının saldırıları yüzünden karargâhtan ayrılamadığından eşiyle mektupla haberleşmektedir.

19 Şubat'tan itibaren Boğaz'a taarruz eden düşman donanması 25 Şubat'ta Çanakkale Boğazı'nı girişinin iki yakasında bulunan Seddülbahir ve Kumkale Tabyalarını tamamen tahrip etmiş ve Boğaz'dan içeriye girerek Çanakkale şehrine kadar olan bütün tabyaları bombardımana başlamıştı.

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa ve kurmay başkanı Selahaddin Adil, Ağustos ayından beri aldıkları tedbirler ve

yaptıkları tahkimatla Boğaz savunmasını sağlamlaştırmışlardı. Tesis edilen yeni bataryalar, tabyalara ilave edilen yeni toplar ve en önemlisi, Boğaz'da döşenen 10 mayın hattındaki 400 mayınla düşman donanmasına karşı etkili bir savunma hazırlanmıştı.

Ancak bütün bu hazırlıklara rağmen, "Müttefik donanma asla Çanakkale Boğazı'ndan geçemez" düşüncesine sahip olan yoktu.

İstanbul'da düşman donanmasının Çanakkale'den geçmesi halinde ne şekilde hareket olunacağına dair hazırlıklar yapılmaktaydı. Bu hazırlıkların en önemlisi padişahın, sarayın Konya'ya, hükümetin Eskişehir'e nakledilmesi kararıydı. Bunun için de iki ayrı tren Haydarpaşa'da hazır bekletiliyordu.

Bu hazırlıklar yapılırken öte yandan da İstanbul önüne gelmesi muhtemel düşman donanmasına karşı savunma tedbirleri de alınıyordu. Sirkeci'den Bakırköy'e kadar sahil şeridinde tahkimat yapılıyor, toplar yerleştiriliyordu. İngilizlerin zannettiği gibi Çanakkale geçilip donanma İstanbul önüne geldiğinde Osmanlı Devleti teslim olmayacaktı. Aksine şehir sonuna kadar savunulacak, savaşa devam edilecekti.

Çanakkale'yi savunan kuvvetlerin başındaki ikinci adam olan Selahaddin Adil de düşmana karşı savunmaya devam etmekle birlikte, eninde sonunda Çanakkale'nin geçilebileceği kanaatinde olarak yanına getirtmiş olduğu eşini İstanbul'a göndermeye çalışmaktadır. Dahası Çanakkale'yi geçen düşman donanması İstanbul'u tehdit edeceğinden orayı da güvenli bulmamakta ve Eskişehir'e gitmesini ısrarla tembihlemektedir.

Savaş esnasında sıcağı sıcağına yazılmış bu mektup, aslında Çanakkale'de ulaşılan zaferin ne zorluklarla ve imkânsızlıklarla kazanıldığını göstermesi açısından manidardır. Öte yandan sonuna kadar vatan savunmasını düşünen askerlerin insanî duygularla sevdiklerini, ailelerini güven altına alma gayreti de savaşın insanî yönünü ortaya koymaktadır.

6

17 Mart 1915 / Hacıpaşa Çiftliği

Sîr!

Üsküdar'da olduğuna, sıhhatinize memnun oldum. Nasılsın?

Doktora gitmeni yazmış idim. Rica ederim ihmal etme bir mektup ile bana hâl ve vaziyetini bildir.

...Burada on gündür sükûnet var. İnsan heriflerin ne yapmak istediklerine, ne yapacaklarına akıl erdiremiyor. Henüz biz de Çiftlik'te oturuyoruz.

Selahaddin Adil

Selahaddin Adil Bey eşini ve çocuğunu İstanbul'a göndermiş ve tam da 18 Mart 1915 Deniz Muharebesi'nden bir gün önce bu mektubu yazmıştı. Mektupta on gündür düşmanın sükûnet içinde olduğundan bahsedip, düşmanın ne yapmak istediğine ve ne yapacaklarına akıl erdiremediklerini söylemektedir.

Gerçekten de Müttefik donanması bu günlerde son ve kati bir tarruz için hazırlık yapmaktaydı ve donanma komutanı Amiral Carden görevinden ayrılmış, yerine Amiral De Robeck getirilmişti. Yeni komutan İngiltere'den gelen baskılara dayanamayarak kati darbeyi vurmak için 18 Mart gününü seçmişti.

Ancak 18 Mart 1915'te içinde 16 büyük savaş gemisi bulunan kuvvetli bir donanma ile başlayan "Boğaz Harbi" akşam olduğunda Türk tabyalarının zaferi ile sonuçlanmıştı. Müttefik donanmanın üç savaş gemisi batırılmış, dördü ise ağır hasarla saf dışı kalmıştı.

7

23 Mayıs 1915

Gelibolu Şibh-i Ceziresi (Yarımadası), Salim Bey Çiftliği

Sevgili Sîr!

Bugün Fırkam ile cephe hattına giriyorum. Cenab-ı Hakk'tan muvaffakiyetler temenni eder, sizin ve yavrurunun gözlerinden öperim. Artık mektup yazmak belki müşkül olacak, ara sıra her halde malumat vermeye çalışırım.

Sizleri Cenab-ı Hakk'a ve ağabeyime emanet ediyorum.

Selahaddin Adil

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı Yarbay Selahaddin Adil Bey, 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda karaya asker çıkarılarak başlayan kara muharebelerine katılmak

üzere 29 Nisan 1915'te 12. Tümen komutanlığına tayin olunmuştu. 12. Tümen Seddülbahir cephesinde görevlendirilmişti. Selahaddin Adil Bey 13 Mayıs'ta Güney Grubu yedeği olarak Alçıtepe gerisinde Salimbey Çiftliğinde bulunurken, aldığı emir üzerine 23 Mayıs'ta Seddülbahir cephesinin solunda Fransız ve İngilizlerin tuttuğu hattın karşısındaki mevzilerde cephe hattına girmişti.

8

30 Mayıs 1915 / Domuz Deresi

Sevgili Sîr!

On gündür Fırkamla ileri hatta bulunuyorum. Tabii birçok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Cenab-ı Hakk muhafaza buyurmakta. Vazifem oldukça müşkül. Cenab-ı Lem-yezel (bâki olan Allah) hemen muvaffakiyetler ihsan etsin.

Selahaddin Adil

Seddülbahir cephesinde Kerevizdere mıntıkasındaki mevzileri tutan 12. Tümen'in karargâhı Domuz Dere'deydi. Bulunulan hattın karşısında Fransız ve İngiliz birlikleri bulunmaktaydı ve bu bölge son derece kanlı muharebelere sahne olmuştu.

9

13 Haziran 1915

Sevgili Sîr!

İşte sana bugün uzunca mektup yazabiliyorum. Grup Erkan-ı Harbiye Riyaseti (Seddülbahir Grup Komutanlığı Kurmay Başkanlığı) vazifesini muvakkaten (geçici olarak) ifa ettikten (yerine getirdikten) sonra tekrar Fırka'ma (Tümenime) iltihak ediyorum (katılıyorum). Çok şükür vücutça afiyetteyim.

Arkadaşlardan birinin habersizce aldığı bir fotoğrafı da lef ediyorum (ekliyorum). Kereviz Deresi, Fırka'mın bulunduğu hattın birkaç yüz metre gerisindeki her gün pek çok, bazen yüzlerce şüheda ve mecruhine (yaralıya) penah (sığınak) olan kanlı bir mahaldir. Cenab-ı Hakk'ın hüfz ve inayetiyle muharebeye devam ediyoruz.

Bu gece bir aydır ileride bulunan fırkam, istirahat için biraz ge-

riye geldi. Ağabeyimle tekrar buluşamadım. Galiba yine İstanbul'a döndüler.

Cümlemenizi Cenab-ı Hakk'a emanet ederim. Sevgili Sîr'im.

Selahaddin Adil

Seddülbahir cephesinde Müttefik kuvvetlerin Alçıtepe'yi ele geçirmek üzere yaptıkları taarruzlara Kirte Muharebeleri (bugünkü Alçıtepe köyü) adı verilir. 4-6 Haziran 1915 tarihleri arasında Müttefiklerin giriştikleri taarruz III. Kirte Muharebesi olarak bilinir. Bu muharebede 12. Tümen birlikleri takviye kuvvet olarak Seddülbahir cephesinin sağ ve sol kanatlarında kullanıldığından boşta bulunan Selahaddin Adil Bey Güney Grubu kurmay başkanlığını gececi olarak üstlenmiş ve 8-12 Haziran tarihleri arasında birbirine karışmış, intizamsız birlikleri yeni baştan düzenleyerek Seddülbahir cephesine çeki düzen vermiştir.

Selahaddin Adil Bey ilk defa eşine yazdığı bir mektupta cephedeki durumu ve muharebelerin şiddetini gösteren ifadeler kullanmaktadır.

Selahaddin Adil Bey'in ağabeyi bahriye yarbayı Muzaffer Adil Bey Barbaros Hayreddin Zırhlısının komutanı olduğundan çoğu zaman Çanakkale bölgesinde bulunmakta ve onunla görüşmekteydiler. Muzaffer Adil'in komutanı olduğu Barbaros zırhlısı, 8 Ağustos 1915'te Gelibolu önünde Marmara Denizi'nde İngiliz Denizaltısı E-11 tarafından batırılmıştı. Gemi mürettebatından çok sayıda erin boğularak şehit olduğu bu elim hadiseden Muzaffer Adil sağ kurtulmuştu.

10

15 Temmuz 1915 / Bolayır İskeleyi

Sevgili Sîr!

Evvelce bildirdiğim veçhile (şekilde) lehü'l-hamd Gelibolu'ya geldik. Saros Grubu'nda bulunuyorum. Fırkam da beraber. Ahval-i fevkalâde zuhur etmezse (olağanüstü bir durum çıkmazsa) la ekall (en az) bir ay muharebeye girmeden burada talim ve terbiye ile işti-gal edeceğiz ki şahsım için ehemmiyetsiz iş. İnşallah geçecek müddet zarfında biraz kendime gelirim.

...Cenab-ı Hakk'a hamd ü sena olsun. Fırkam bütün Ordu'nun en şanlı, en güzide bir cüzü (parçası) olduğunu ispat etti ki; iki ay mütemediyen gazetelerin metanetinden bahsettiği sol cenahı, bütün Fransız ve bir kısım İngiliz kuvvetlerine karşı tutmakla düşmanı yıldırdı. Amma ben de, fedakâr zabitlerim de, kahraman efradım da bitti. Her biri, kanını pahaliya satarak düşmana iki-üç misli zayıat verdirdi. Zaman, tarih, bunları gösterecek. Sen de "Mösyöm muharebede kartlaştı!" diyerek müdafaa edersin.

...Ben de kıtlıktan çıkmışa döndüm, hiç sevmez iken canım yemiş istiyor, reçel istiyor, istiyor oğlu istiyor, ne bileyim bana ne oldu? Midem pek düzgün olmamakla beraber; bilmem yoksuzluktan mıdır nedir adeta aç gözlü oldum. Gelibolu da kısmen yanmış olduğundan bir şeyler bulunmuyor. Çok şükür yediklerimiz şikâyet edilecek gibi değil. Aşçımızdan, böreğine, tatlısına kadar yiyoruz. Ama dediğim gibi çerez hususunda aç gözlülük ediyorum. Artık kurudan, suludan ne gönderebilirseniz bana gönderin.

Selahaddin Adil

Seddülbahir cephesinde katıldığı muharebelerde ağır zayıat veren 12. Tümen 5 Temmuz 1915'te cepheden geriye alınarak Saros Bölgesi'nde yedeğe çekilmişti.

Cephe gerisinde boş zaman bulan Selahaddin Adil Bey, eşine yazdığı mektupları uzun tutmakta ve muharebe hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Mektubunda Tümenin kazandığı başarıyı, askerlerinin kahramanlığını öne çıkarmaktadır.

Diğer ilginç bir ifade muharebe alanında daha önce sevmez iken yemiş, reçel vb. şeyleri canının çekmesi. Buldukları yer Gelibolu kasabasına yakın olmasına rağmen savaş dolayısıyla istediklerinin bulunmayışı, yokluklar bizi savaş gerçeğiyle yüzleştiriyor.

Dinlenmek için Saros bölgesine gönderilen 12. Tümen, tam da Selahaddin Adil Bey'in endişe ettiği gibi "fevkalade bir hal" zuhur ederek yeniden cepheye gönderilmişti. 6 Ağustos'ta Anafartalar sahiline çıkarma yapan İngiliz birliklerini durdurmak için Saros Bölgesinde bulunan 12. ve 7. Tümenler acilen Anafartalar bölgesine nakledilmişti.

11

14 Eylül 1915

Alçitepe şimalinden (kuzeyinden)

Sevgili Sîr!

Birkaç gündür yine Cenup (Güney) Gurubu'nda 13. Fırka (Tümen) Kumandanlığında bulundum. Burası bi'n-nisbe (nispeten) sâkin. Eski fırkama alışmış ve arkadaşlarım iyi olduğu için daha müsterih idim (rahattım). Ne çare askerlik deyip gidiyoruz. Fakat yedi aydır mütemadi top, tüfek gürültüsünden bir an başım dinç kalmamış, artık bezdiriyor. Hele inan yeniden bir kıta başına gelmek o kadar zor ki. Hemen Cenab-ı Hakk hayırlısıyla hitama erdirtip selametle sizlere kavuştursun.

Selahaddin Adil

Saros Bölgesinde istirahate alınan 12. Tümen, Anafartalar'a yapılan yeni ihraç hareketi üzerine bölgeye nakledilmiş ve burada 9 Ağustos'ta I. Anafartalar, 21 Ağustos'ta II. Anafartalar Muharebelerine katılarak sayıca iki kat üstün İngiliz kolordusuna karşı üst üste iki zafer kazanmıştı.

Tümeniyle kazanmış olduğu bu başarılarla rağmen 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, Selahaddin Adil Bey'i haksız yere tümeninden ayırarak Seddülbahir cephesinde bulunan 13. Tümen komutanıyla yer değiştirmişti. Böylece Selahaddin Adil Bey 13. Tümen Komutanı olarak yeniden Seddülbahir cephesine dönmüş oldu.

Mektuptaki ifadelerinden anlaşılan, beş aydır yoğun ve kanlı muharebeler içinde, cephe hattında bulunmanın verdiği mental yorgunluk ve bezginlik o raddeye gelmiş ki bir an önce savaşın bitmesi beklenir hale gelmiş.

1915'te, savaşın sona erip barış yapılacağına dair ümitler, askerlerin günlüklerine çokça yer etmiştir. Zira içinde buldukları savaşın üç yıl daha süreceğini hatırlarına bile getirmeden birkaç ay içinde barış yapılacağı ümidi taşımaktaydılar.

26 Ekim 1915 / Şarköy

Sevgili Sîr!

Uzunköprü derken Şarköy çıktı! Evvelki akşam buraya geldik. Dün de sana telgraf çekmiş idim. Bakalım burada ne kadar müddet duracağız. Şimdiki vaziyete nazaran la-ekall (en az) bir ay bu civardayız. İngiliz melunları yeni bir ihraç ile taciz etmezlerse rahatız. Ve illa yine Gelibolu torbasına girmek tehlikesi her an mevcut.

İzin almak ihtimali henüz var ise de daha tespit etmedim. Ordu kumandanının gönlünü yaparsak, buraya gelen vapurlarla ya hasta gemisi veya torpido ile hiç olmazsa bir hafta sana gelmek istiyorum.

İnşallah musalaha (barış) veya mütareke olur da büsbütün kurtuluruz.

Mektuplarını Şarköy'de 13. Fırka (Tümen) diye yazarsın. Cenab-ı Hakk'a hamd olsun şimdiye kadar güzelce ifa-yı vazife ettik (görevimizi yerine getirdik). Allah da bize lütuf ve ihsanlarla işimizi asan eyledi, utandırmadı. İnşallah böylece sulhu buluruz. Sıhhat ve afiyetle yaşarız. Seni ve yavrumu görmek ihtiyac-ı şedinin (dayanılmaz ihtiyacının) günden güne artmakta olduğunu söylemeyi zaid (lüzumsuz) görürüm.

Bayram buralarda geçtiği için tebriğe imkân olmadı. Cümleye saadetle, birlikte güzel bayramlar nasip etmesini temenni ederim. Gözlerinizden öperim. Cümleye selam. Sevgili meleğim.

Selahaddin Adil

Selahaddin Adil Bey, 12. Tümen Komutanı olarak 23 Mayıs 1915'te girdiği Çanakkale cephesinden, yaklaşık beş ay sonra 13. Tümen Komutanı olarak çıkmıştı. Tümeniyle birlikte Uzunköprü'ye gidecekken Şarköy'e gönderilmiş, burada bir hafta kaldıktan sonra da Keşan'a nakledilmişti.

Mektupta İngilizlerin yeni bir çıkarma yapmalarından endişe ederek, tümenin yeniden "Gelibolu torbasına" girme tehlikesinden bahsetmektedir.

Gerçekten de Müttefikler Gelibolu Yarımadası'nı tahliye için ha-

zırlık yaparken muharebe alanı gerisinde ve iskelelerde yaşanan hareketlilik Türk tarafında hep yeni bir çıkarma beklentisi doğurmuştu. Bunun sebebi Müttefiklerin -bilhassa İngilizlerin- prestij kaybını göze alıp Çanakkale'den başarısızlıkla ayrılmak istemeyecek olmalarına olan kesin kanaatti.

Selahaddin Adil, savaşta görevini hakkıyla yerine getirdiklerini buna karşılık da Allah'ın lütfuyla muvaffakiyete ulaştıklarını ifade ederken, öte yandan eşine ve çocuğuna kavuşmak için bir an önce barış ve ateşkes ilan edilip savaşın bitmesini dilemektedir.

Sonuç

Çanakkale Muharebelerinde özel bir yere sahip olan Selahaddin Adil Bey, önce Çanakkale Boğazı'nı savunan kuvvetlerin başındaki ikinci adam olarak deniz muharebelerinde, sonra da 12. ve 13. Tümen komutanlıklarında bulunarak kara muharebelerinin en tehlikeli ve kritik anlarının yaşandığı Seddülbahir ve Anafartalar cephelerindeki muharebelere katılmıştı.

Mektuplarında bütün dehşeti ve şiddeti ile içinde bulunduğu savaş çok fazla öne çıkarmamaya çalışmasına rağmen zaman zaman savaşa, emrindeki askerlere, savaşın getirdiği şartlara ve zorluklara temas etmiştir.

Mektuplarında asla kendini ön plana çıkarmamış, kendini övücü sözler sarf etmemiştir. Halbuki 18 Mart 1915 Deniz Zaferi'nde, Cevat Paşa o gün erken saatlerde teftiş için Rumeli yakasına geçtiğinden Müttefik donanmanın taarruzuna karşı komutayı bizzat üstlenmiş ve saat 14'te Cevat Paşa gelinceye kadar bu ağır sorumluluk isteyen görevi başarıyla yerine getirmişti.

Selahaddin Adil'in mektupları, bizzat savaşın içinde bulunan bir askerinin, savaşa dair düşüncelerini, istikbale dair özlemlerini, bir eş ve baba olarak ailesinin ihtiyaçları ve güvenliği için duyduğu endişeleri pek tabii insanî duygular içinde bize aktarmaktadır.

Selahaddin Adil Bey, Çanakkale'den sonra Doğu Cephesinde Ruslarla muharebe ettikten sonra İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığına tayin edilmişti. 1918 yılı içinde ise üç senelik ayrılıktan sonra tekrar Çanakkale'ye dönmüştü. Bu defaki görevi Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı idi. Ancak ne hazindir ki 30 Ekim

1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile uğruna denizde ve karada savaştığı Çanakkale'yi kendi eliyle İngilizlere teslim etmek zorunda kalmıştı.

Selahaddin Adil Bey, Mütareke döneminde İstanbul'da genel kargâhta bulunmuştu. 1920 yılı Şubat ayında Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde (Harp Akademisi) kurmay subay adaylarına Çanakkale Deniz Savaşları üzerine bir konferans vermişti.

İşgal edilmiş bir ülkenin başkentinde, gelecekte ne olacağının belirsiz olduğu bir dönemde orduları terhis edilmiş bir ülkedeki kurmay subay adaylarına hitap eden Selahaddin Adil Bey onların içinde bulunduğu halet-i ruhiyenin farkında olarak konferansını şu sözlerle bitirmişti:

“Bugün mütareke ve genel durum tesiriyle herkeste az çok mesleğine dair bir tereddüt fikri mevcut ise de gelecek hiçbir zaman belli olmadığından, bütün arkadaşlarımın her bir hale karşı hazır olmaları ve çalışmaları lâzım geldiği kanaatindeyim.

Karamsarlığın fena olduğunu, en küçük cüretkârane teşebbüslerin muvaffakiyetli netice vereceğini ve gayeye doğru yürümek lâzım geleceğini ifade etmek isterim.”

Hiç şüphe yok ki Selahaddin Adil Bey, genç subaylara bu tavsiyelerde bulunurken, bizzat Çanakkale cephesinde yaşadığı tecrübeleri referans almıştır. Zira Çanakkale'de Türk ordusunun, Müttefiklerin kara ve deniz kuvvetlerine karşı zafer kazanacağını kimse tahmin etmiyordu. Ama bütün yokluklara, eksiklere rağmen inançla, imanla yapılan mücadelenin başarıyı getirdiği Çanakkale'de görülmüştü.

Genç subaylara geleceğe dair vermiş olduğu tavsiyeleri kendisi de uygulayarak birkaç ay sonra 15 Haziran 1920'de Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Güney ve Batı cephelerindeki muharebelere katıldı. 1922'de İstanbul Komutanlığına tayin edildi.

Bu görevde bulunduğu sırada imzalanan Lozan Antlaşması hükümleri gereği, İstanbul'da bulunan işgal kuvvetlerinin şehri tahliye etmeleri çalışmalarına Türk tarafı adına katılmış ve 2 Ekim 1923'te işgal kuvvetleri komutanlarını Dolmabahçe'de düzenlenen bir törenle ülkelerine uğurlamıştı. Bir bakıma İstanbul'u işgalden kurtaran kişi olmuştu.

Çanakkale Müstahkem Mevki kurmay başkanı olarak deniz muharebelerinde düşman donanmasına geçit vermeyen, kara muharebelerinde Seddülbahir ve Anafartalar'da emrindeki tümende bulunan binlerce askerini şehit veren ve buna mukabil Çanakkale Zaferi'ni kazanan Selahaddin Adil Bey, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi gereği, komutanı olduğu Çanakkale Müstahkem Mevkii'ni İngilizlere teslim etmek zorunda kalmıştı. Bu, bir asker ve komutan için şüphesiz çok sarsıcı ve ağır bir görevdi. Buna rağmen inancını kaybetmeden mücadeleye devam eden Selahaddin Adil Bey, İstanbul komutanı olarak bu kez işgalci İtilaf Devletleri temsilcilerinin elinden İstanbul'u almıştı.

Sevincin ve onurun, hüznle iç içe olduğu bu kaderi, Selahaddin Adil Bey hatıratında şöyle ifade etmektedir:

“Ne garip bir kader ve talihin cilvesidir ki, umumi harpte (I. Dünya Savaşı) kurmay başkanı olarak Çanakkale savunmasını, saygıdeğer kumandanı Cevat Paşa yanında hazırlamış ve 18 Mart 1915 Deniz Savaşı'nı, öğleden sonra saat 14:00'a kadar en heyecanlı ve savaşın sonucunu belli eden bölümünü kendisi idare eden ve sonra Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince de bu defa Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı olarak Boğaz istihkâmlarını İngiliz Kumandanı Croker'e teslim etmek bahtsızlığına uğramışken bu defa da bu galip devletlerin memleketlerine hiçbir şey elde edemeden dönmelerine yakından tanık oluyordum”.

SOLDIERS OF POLISH ORIGIN IN THE DARDANELLES (1915-1918)

Piotr NYKIEL*

It would be no exaggeration to state that at least several Poles have participated in every military conflict that has broken out in any of the corners of the globe. The same is true for the period between 1772 and 1795, when Poland lost its independence only to regain it in 1918. During the 19th century, Polish insurgents fought in their homeland and in other European lands, particularly against Russia and Austria-Hungary and here hand in hand with other nations. All of those insurrections were to end in defeat and thus some of them were forced to emigrate to France, Italy and to the Ottoman Empire. But during the First World War, their fate was even harder as they had to join the armies of their invaders: Germany, Russia and Austria-Hungary. Wearing the uniforms of those European powers they fought on several fronts of the Great War and sometimes, unknowingly were forced to shoot each other. However, not only the ordinary conscript soldiers, but also officers of Polish origin served in those three large armies. Some of them renounced their ancestors and became loyal to their new countries, but most of them believed that their own country would regain its independence one day and hoped that in the newly established Polish army they would make use of the experiences they had gained at the frontline.

The Ottoman front in the First World War where the highest number of Polish soldiers fought was undoubtedly the Dardanelles. Here, like on other fronts, Polish soldiers fought on both sides. Those who wore Ottoman uniforms were the grandchildren of refugees at Adampol/Polonezköy who had settled there in the 19th century. Al-

* Asst. Prof. Dr., Jagiellonian University in Cracow, Poland, e-mail: Piotr.nykiel@uj.edu.pl

though we may not know their exact number, we can name a few of them here:

Alfons and Józef Wrzostek brothers were killed on the Gallipoli Peninsula and put to eternal rest in unknown graves along with their Ottoman Muslim fellow soldiers. Another two, Marek Gażewicz and Józef Dohoda returned to Adampol alive at the end of the war. Their families, unfortunately, do not have any documents to confirm the troops they had served for. It is also impossible to determine where and when the first two lost their lives.

The most famous Pole who undertook various military activities in the Ottoman army in the Dardanelles between 1915 and 1918 was Ludomił Rayski (1892-1977). His father Teodor had taken refuge in the Ottoman land after the uprising of 1863. He participated in the Russo-Turkish War of 1877-1878, retired in 1889 and moved back to the Polish lands. When World War One started, his son Ludomił Rayski was 22-years-old. During the initial weeks of the war, he had served for Polish units within the Austria-Hungarian army and was slightly wounded towards the end of 1914. When he was still in hospital he was called up by the Ottomans as a result of his dual nationality. He had gained his commander's permission to serve in Turkey, an ally of the Austria-Hungarian Empire, and arrived in the Dardanelles on March 15, 1915. As he could speak both German and Turkish and had a driving license, during the initial months Rayski worked as a driver at the Dardanelles Fortified Area Command.¹ Since there were only two automobiles on the Dardanelles front at that time, he probably drove the highest-ranking German and Turkish officers from the 3rd Corps and the 5th Army headquarters.

In September 1915 he graduated from the Maltepe Air Force School and returned to the Dardanelles as an observer. After service of seven months in the 1st Squadron he was transferred to the 5th Squadron based at Seydiköy near İzmir. On June 19, 1916 he was promoted to the rank of 2nd Lieutenant. Beginning from late August he flew many reconnaissance missions as an observer over the Aegean coast and the Dodecanese Islands. In April 1917 Rayski started his pilot's training. On 12th of May he crashed a Gotha LD.2 plane

¹ J. S. Łątka, *Lot ku gorzkiej sławie. Gen. Ludomił Rayski*, Kraków: Społeczny Instytut Historii i Kultury Turcji, 1994, p. 32.

during a night landing and along with his instructor, a German pilot Varscheit, was slightly wounded. After being discharged from hospital he completed his pilot's training in September. At the end of 1916, Rayski was one of the three pilots of the 5th Squadron (besides Lieutenant Zekeriya and Sgt. Varscheit). Until the mid January of 1918 this Polish pilot continued his routine flights, although not without unpleasant incidents. He crashed two other planes, but in both cases survived with only a few scratches.² After the battle cruiser *Yavuz Sultan Selim* (ex *Goeben*) had grounded near Nara Point in the Dardanelles, while returning from her splendid raid on Imroz on January 20, 1918, Rayski was among the pilots who defended the ship from the British air attacks.³ On the 23rd of January he flew six missions and the day after another six. On the 28th of January he flew again his AEG plane together with the German commander of the 5th Squadron Capt. Pfanensteil as an observer. During this mission they noticed an enemy submarine in the Dardanelles but bad weather made their attack on the ship impossible. As it was later to be revealed this vessel carried the famous *E14* which entered the Dardanelles with the aim of torpedoing the damaged *Yavuz*. However this attempt was unsuccessful and the submarine was destroyed by the Turkish coastal artillery on her way back.⁴

As there are only a few documents preserved with regard to his career in Turkey, we do not know for which services Rayski was granted the Order of Mecidiye (Mecidiye Nişanı), the Legion of Merit (Liyakat Madalyası) and the War Medal (Harp Madalyası). Between 1919 and 1921 he joined the Polish army in the war against Bolshevik Russia as a pilot and fighter squadron commander and painted the crescent and star emblem on the fuselage of his plane. Between the two world wars, Rayski was to become famous as the founder of the Polish aircraft industry and as the commander-in-chief of the Polish Air Force until August of 1939.⁵

² **Ibidem**, pp. 37-47 and 101-111.

³ **Ibidem**, p. 102.

⁴ P. Nykiel, **Goblo! Rajd na Imroz 20 stycznia 1918**, "Okrety Wojenne", 1/2008(87), pp. 24-30.

⁵ **Ibidem**, pp. 54-66; **Polski Słownik Biograficzny** [henceforth quoted as *PSB*], Tom XXX, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, pp. 273-276; https://en.wikipedia.org/wiki/Ludomił_Rayski (10.10.2015).

Another famous Pole who participated in the Gallipoli Campaign, but on the other side of the frontline was Włodzimierz Steyer (1892-1957), an officer of the Russian *Askold* cruiser. His ship took part in the naval stage of this operation, which lasted until the 18th March and afterwards in the Gallipoli landings. Steyer maintained his brilliant naval career in the Polish Navy from 1919 onwards. In 1937, he became the commander of the strategically important Hel Peninsula Fortified Zone on the Baltic Sea. As World War Two started, he resisted for a whole month the naval and aerial attacks of the German forces; forces much stronger than those of the Polish defense. Then as a prisoner-of-war he stayed in a POW camp until the very end of the war. He served as a commander in the Polish Navy holding the rank of rear admiral between 1947 and 1950.⁶ In his memoirs, published under the pseudonym of “Brunon Dzimicz” in 1930s, Steyer writes about the presence of many other Polish sailors among the crew of the *Askold* cruiser.⁷ In the chapter on the Kumkale landings supported by the *Askold*, he also mentions a Polish sailor Adam Puszka who transported French soldiers to the shore in his launch and was shot dead in the vicinity of the village of Kumkale where he was strolling around, although he was not allowed to go ashore.⁸

The only Pole whom we have ever encountered among the Anzac forces was William Frederick Wroblewski. This soldier, whose father had migrated to New Zealand from Poland, fought in the Auckland Infantry Regiment and was killed at Chunuk Bair (Conkbayırı) on August 8, 1915 at the age of 27.⁹

We know that there were at least three other soldiers of Polish origin among the French forces who participated in the Gallipoli Campaign: Andre Lubinsky, Louis Alousky and Glodkowsky – whose surname alone is known to us. Their graves are in the Seddülbahir French Military Cemetery.

⁶ J. Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943-1990*, t. III: M-S, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010, pp. 526-530; https://en.wikipedia.org/wiki/Włodzimierz_Steyer (10.10.2015).

⁷ B. Dzimicz, “Samotny krążownik”, *Przegląd Morski*, Rok 6, nr. 49, Toruń 1933, p. 3210.

⁸ *Ibidem*, Rok 6, nr 58, Toruń (1933), p. 52.

⁹ The author acknowledges the help of Prof. John Crawford (of New Zealand) and Dean Hunter (Fez Travel Office, Istanbul) on providing him with the information about Wroblewski.

We should also keep in mind that besides those mentioned above, there were many other sailors with Polish roots among the crews of the *Yavuz Sultan Selim* (ex *Goeben*) and *Midilli* (ex *Breslau*) and among the members of the German Military Mission in Turkey. There are 29 Polish surnames recorded in the list of German soldiers who were killed or died on the lands of the Ottoman Empire between 1914 and 1918.¹⁰ We do not know how many others remained alive and left Turkey in 1918.

While talking about Polish soldiers in German uniforms, we should equally bring up the case of Paweł Ziółkowski (1878-1938). He came to Adampol/Polonezköy in 1902 after he had retired from the Prussian army and worked there as a teacher. During World War One the Germans recruited him as a military consultant on board the *Yavuz Sultan Selim* cruiser. His German uniform from this period is on display in Zosia Auntie's Home in Adampol. After the War, Ziółkowski worked for 12 years as an accountant in Turkish firms and served as a purchasing manager at the Polish Embassy in Ankara between 1932 and 1938. We should also mention that he was the author of the first book on Adampol, published in French in 1922 and in Polish in 1929.¹¹

The last Polish soldier who was in the Ottoman Empire during the First World War and whom we would like to mention here is Józef Jan Klemens Pomiankowski (1866-1929). He was born in the city of Jarosław (now in SE Poland) and served as the military attaché of the Austria-Hungarian Empire in Istanbul between 1909 and 1918. He was also officially the commander of all the Austria-Hungarian troops that then served in Turkey, including the artillery units deployed on the Gallipoli Peninsula in October 1915. Pomiankowski, out of diplomatic obligation, accompanied the Ottoman Minister of War, Enver Pasha, during his visit to Vienna, Berlin and to the Galician front in 1916. He was promoted to the rank of marshal in 1917 and served in the Polish Armed Forces, being responsible for arms

¹⁰ H. Kasar, *Birinci Dünya Savaşında Ölen Alman Askerlerin Kayıp Listesi* (The Lost List of the German Soldiers who died in World War One) [http://www.geliboluyuanlamak.com/200_Birinci-Dunya-Savasinda-Olen-Alman-Askerlerin-Kayip-Listesi-\(-Hafize-Kasar-\).html](http://www.geliboluyuanlamak.com/200_Birinci-Dunya-Savasinda-Olen-Alman-Askerlerin-Kayip-Listesi-(-Hafize-Kasar-).html) (10.10.2015)

¹¹ J. S. Łątka, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005, p. 366.

and ordnance supply at the rank of general after World War One.¹² He is also the author of the book entitled *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, first published in Vienna in 1928.¹³

The case of soldiers of Polish origin fighting on the Ottoman fronts during the First World War certainly deserves much more detailed research. As we can see, there were two groups of such individuals: the first one consisted of those Poles who left the lands where they were born or even the Polish national forces formed within the Austria-Hungarian Army where they already fought, joined the army of the Ottoman Empire or its Allies and came to Turkey to fight against the common enemies hand-in-hand with the Turks.

In the other group were those who, more or less willingly wore the uniforms of the states where they lived, and had to attack the Ottoman Empire despite the sympathy that Poles held for the Turks since the 19th century.

However, all those soldiers who fought for or against the Turks and then survived made use of the experiences they had gained in Turkey and served very effectively for their own state after 1918.

¹² M. Cieplewicz, *Pomiankowski Józef*, PSB, t. XXVII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, pp. 382-383.

¹³ This book was also translated into Turkish and published under the author's misspelled name as: Josef Pomiankowiski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü. 1914-1918 1. Dünya Savaşı*, (Trans. Kemal Turan), Kayihan Yayınevi, İstanbul 1990.

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİNİN AMACI VE YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına 2002 yılında başlamış olan İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü “Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları” Dergisi ulusal hakemli bir dergidir. Dergiye ayrıca ait olduğu enstitünün web sitesinden (<http://www.ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr>) ve İstanbul Üniversitesi e-dergi sayfasından (<http://www.iudergi.com>) ulaşılabilmektedir. Derginin yazım kuralları enstitünün web sitesinde de yer almaktadır.

Derginin Yayın Amacı

“Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi” yakın tarih, Atatürk ilke ve inkılapları ile Türkiye Cumhuriyeti’ne ilişkin tarih, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlamak, ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Derginin Sahası

Dergi, tarih ağırlıklı bir sosyal bilimler dergisidir. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde doğduğu ve geliştiği siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı, diğer devletlerle ilişkilerini sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Dergi Kapsamında Yer Alacak Makale ve Çalışmalar

Derginin sahası ile ilgili boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri;

Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları.

Yılda iki kez yayımlanan dergideki yazıların sorumluluğu yasa uyarınca yazarlara aittir. Gönderilecek yazıların daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.

Makale/Yazıların Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulu'na incelendikten sonra, alanlarında uzman üç hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar saklanır.

Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri, öneri ve düzeltmeleri varsa bunları bildirirler. Yazar(lar) hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alarak bir ay içinde düzeltmeleri yaparlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir, ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Telif hakkı yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazıdaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara, çıkan sayıdan iki dergi verilir.

Yazım Dili

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nin yazım dili Türkçedir. Ancak yazarların Türkçe dışında İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yaptıkları çalışmaları ile dergiye katkıda bulunmaları olanaklıdır.

Yayımlanan makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Makale Yazım Kuralları

Sayfa Düzeni

Makalede, sayfanın **sol kenarından 4 cm, diğer kenarlarından 2.5 cm boşluk bırakılmalıdır**. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır. Tüm ilk sayfalarda (içindekiler, kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, bölümler, kaynaklar, ekler v.b gibi) başlık için sayfa üst kenarından 5 cm aşağıdan başlanır. Satırlar ‘iki yana yasla’ (justified) biçiminde yazılır.

Makale metni 1.5 aralıkla yazılır. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 aralıkta yazılır.

Alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılamaz, en azından 2 satır daha sığdırılamıyorsa başlık da sonraki sayfada yer alır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı da sayfanın ilk satırı olarak (matbaacılıkta dul ve yetim denilen şekilde) yazılamaz. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılır. Paragraflar arasına boş satır konmaz.

Birinci derece başlıklardan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce ise 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılır. Dördüncü dereceden daha alt derecede başlık kullanılmaz.

Yazı Biçimleri ve Punto

Makalede, konunun mahiyeti gereği, aktarma yapmak veya başka dilden ödünç alınmış kavramı yazmak amacıyla Türk alfabesi dışındaki alfabelerin kullanılabilmesi saklı kalmak kaydıyla, Times New Roman karakterleri kullanılmalıdır.

Dipnotlar için 10 punto, makale metni için Times New Roman 12 punto, makalenin çeşitli kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları için 14 punto kullanılmalıdır.

Özet (Abstract)

Özet veya abstract olarak adlandırılan kısım, makalenin kapsamını en özlü biçimde açıklayan özettir. Özette makalede araştırılan sorun, araştırmada kullanılan işlem, yöntem ve teknikler ile sonuçlar sayfa başında makalenin başlığı ve yazar adı belirtilerek Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde 250’şer kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Atıflar (Referans, Gönderme)

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya özü değiştirilmemek kaydıyla tezi yapanın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, tablo, şekil ve benzeri dahil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır. Bu konuda aşağıdaki ilkeler uygulanır.

a. Kaynaktan aynen alınan bilgiler (quotation), çift tırnak içinde («.....») gösterilirler. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, bir birini izleyen numaralar verilir.

b. Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta ile belirtilir.

c. Başka kaynaklardaki bilgilerin aynen aktarılması durumunda, kaynaklarda noktalama işaretleri ve çeviri yanlışları dahil olmak üzere harf, cümle, tarih, yer vb. gibi yanlışlıklar da tekrarlanır. Makale yazarı, kaynak metindeki yanlışlıkları düzelterek vermek isterse, o zaman doğru bilgi, yanlış bilgidan hemen sonra bir parantez içinde gösterilir.

d. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında en az çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan(veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayın bilgisi (cilt

sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayın yeri, yayınevi, yayın tarihi), cilt numarası ve sayfa sayıları.

Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye**, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s.97.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

A.e.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

A.e., s. 40.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'un kitabına yeniden referans:

Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 22.
veya

Tanör, **a.g.e.**, s.22.

Edite edilmiş kitapta makaleye referans:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.30.

Sürelî yayında makaleye referans:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," Çev. Hayrettin Ökçesiz, **Hukuk Araştırmaları, C.II, No:3 (Eylül-Aralık 1987)**, s. 44.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

Yeni Ziraat Gazetesi, Sayı:10 (1 Şubat 1337), s.16.

"Çiftçi Fırkası", **İkdam**, 22 Kanun-i sani 1336, s.2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA., İ. Şura-yı Devlet, 4434 (11 Şaban 1302/26 Mayıs 1885).

BOA., DH.MB.HPS., 33/20 (29 C.ahir 1336/11Nisan 1918).

Elektronik kaynağa referans:

John N.Berry , "Educate Library Leaders," **Library**

Journal, February 15, 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000. veya Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?”, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

Kaynakça

- Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, **Small Groups**, Ed. By A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, pp. 170-183
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: “Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.XV, 1993, s. 45-53.
- Sartori, Giovanni: **Demokrasi Kuramı**, Çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].
- Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ekler:

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, kolay bulunamayacak belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gereken sayıda ise ya büyük Romen veya Arap rakamlarıyla, birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek’in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek’te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar mutlaka belirtilmelidir.

Başlıkları Numaralandırma:

Makalede kullanılacak başlık numaralandırılması örneği aşağıya çıkarılmıştır:

I. XXXXXX.....
1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.2. Xxxx Xxxx.....
1.2. Xxxx Xxx.....
2. Xxxx Xxxx.....
2.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.2. Xxxx Xxxx.....
2.2 Xxxx Xxxx.....

Yazıların Gönderilmesi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne ulaştırılabilirler. Yazarlar Yayın Kurulu'nca esasa yönelik küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Posta Adresi: İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad.
Takvimhane Sok. No: 19, Kat: 4,
Beyazıt / İSTANBUL

Telefon : 0212 440 00 00 Dahili : 10598/10056

Faks : 0212 440 03 45

e-posta: ata.enst@istanbul.edu.tr
yakindonemturkiye@hotmail.com

Hakem Kurulu / Referees Committee:

- Prof. Dr. Meral ALPAY
 Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN
 Prof. Dr. Sina AKŞİN
 Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
 Prof. Dr. Adalet ALADA
 Prof. Dr. Dinç ALADA
 Prof. Dr. Ergun AYBARS
 Prof. Dr. Mahir AYDIN
 Prof. Dr. Mustafa AYDIN
 Prof. Dr. Nezihi AYKUT
 Prof. Dr. İbrahim BAŞAĞAOĞLU
 Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
 Prof. Dr. Veysel BOZKURT
 Prof. Dr. Mustafa BUDAK
 Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU
 Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL
 Prof. Dr. Bihterin DİNÇKOL
 Prof. Dr. Emre DÖLEN
 Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
 Prof. Dr. Faik Temuçin ERTAN
 Prof. Dr. Sakine ERUZ
 Prof. Dr. Feza GÜNERGÜN
 Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
 Prof. Dr. Osman HORATA
 Prof. Dr. Yakut IRMAK ÖZDEN
 Prof. Dr. Mustafa KAÇAR
 Prof. Dr. Ahmet KAL'A
 Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL
 Prof. Dr. Suna KİLİ
 Prof. Dr. Erol MANİSALI
 Prof. Dr. Özcan MERT
 Prof. Dr. Cüneyt OKAY
 Prof. Dr. İzzettin ÖNDER
 Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
- Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
 Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK
 Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ
 Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU
 Prof. Dr. Bige SÜKAN
 Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞİL
 Prof. Dr. Arslan TERZİOĞLU
 Prof. Dr. Ertuğrul TOKDEMİR
 Prof. Dr. Zafer TOPRAK
 Prof. Dr. Namık Sinan TURAN
 Prof. Dr. Ömer TURAN
 Prof. Dr. Şerafettin TURAN
 Prof. Dr. Levent ÜRER
 Prof. Dr. Ünsal YAVUZ
 Prof. Dr. Bahaddin YEDİYILDIZ
 Prof. Dr. Çetin YETKİN
 Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
 Doç. Dr. Mehmet ALKAN
 Doç. Dr. Bülent BAKAR
 Doç. Dr. Sevtap KADIOĞLU
 Doç. Dr. Safiye KIRANLAR
 Doç. Dr. Önder KOCATÜRK
 Doç. Dr. Tevfik ÖZCAN
 Doç. Dr. Fatih M. SANCAKTAR
 Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR
 Doç. Dr. Serkan TUNA
 Yrd. Doç. Dr. Hayrünisa ALP
 Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM
 Yrd. Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL
 Yrd. Doç. Dr. Cevahir KAYAM
 Yrd. Doç. Dr. Şamil ÜNSAL
 Yrd. Doç. Dr. Osman YALÇIN
 Dr. Dursun AYAN
 Dr. Rifat UÇAROL

